

MAX NORDAU

MINCIUNILE CONVENȚIONALE

ale

CIVILIZAȚIUNEI NOSTRE.

CASA ȘCOALELOR
BIBLIOTECA PEDAGOGICĂ

BIBLIOTECA INTERNAȚIONALĂ
No. 1.

No. 8957

MAX NORDAU

291

MINCIUNELE

CONVENȚIONALE

ALE CIVILIZAȚIUNEI NOASTRE

Traducere după a 14 ediție germană

de

MIHAIL CANIANU

BUCURESCI

EDITURA LIBRĂRIEI SOCECŪ & Comp.

21, Calea Victoriei, 21

1895.

131283

Mitrescu

1956

RC 94/06

Biblioteca Centrală Universitară
Cota 17926 Dublet
Inventar 131 283

17926

Stabilimentul grafic I. V. Soceci.

59, Strada Berzii, 59.

(43990).

B.C.U. Bucuresti

C131283

Mane, Thekel, Phares.

I

Omenirea, asemănătoare cu Faust al lui Goethe, este în cercetarea științei și a fericirii; dar nici-odată poate, ea n'a fost atât de îndepărtată, ca astăzi, de a ține momentului de față: «O rămâi, rămâi, ești atât de frumos!» Instrucțiunea și civilizațiunea se răspândesc pretutindeni și iaă în stăpânire regiunile cele mai sălbatice. Fie-care ține vede ivindu-se o nouă și minunătoare descoperire, care face pământul mai lesne de locuit, și greutatea traiului mai ușoară de dus. Cu toată crescerea însă a tuturor condițiilor binelui, omenirea este mai nemulțumită, mai neliniștită, mai agitată ca nici-odată. Lumea civilisată nu este de cât o mare sală de bolnavi, cari umplu aerul cu gemetele lor sfâșietoare și se sbat în prada a tot felului de suferinți. Mergeți din țară în țară, și întrebați din casă în casă: «Domnesce p'aci mulțumirea? Sunteți D-văastră liniștiți și mulțumiți?» Pretutindeni vi se va răspunde: «Du-te și caută pe aiurea, nu se află la noi ceia ce întrebi tu!» Puneți urechia la frontieră și ascultați: Vântul vă va aduce de pretutindeni șgomotul sinistru de certe, de lupte, de revolte, în potriva apăsărilor celor crude.

În Germania, socialismul rîde nesăţios, cu dinţii săi ascuţiţi, stâlpii edificiului politic şi social. Nici ademenirele socialismului de stat său ale aceluia creştin, nici legile excepţionale, nici starea de asediū, nici puterile discreţionare ale poliţiei, nu-l vor abate nici o clipă, de la liniştită şi ascunsă sa operă de distrugere. Sub masca antisemitismului, se ascunde un pretext îndemănatîc pentru manifestarea patimelor, cari alt-fel n'ar fi îndrăsnit să se arate sub adevăratul lor nume. Cei săraci şi cei ignoranţi nutresc ură în potriua acelor ce posedă; usufructierii drepturilor feudale, aşa numita clasă privilegiată, au frică de concurenţi mai bine înzestraţi, cari ar putea să le răpescă influenţa şi puterea. Pentru tinerimea cu idealuri confuze, este o formă exagerată şi nedreptă a patriotismului, pretenţiunea nerealisabilă, a unităţii politice a Germaniei, şi cu atât mai mult aceea a unităţii etnice a poporului german. O bîlá ascunsă, ce de o sută de ori s'a semnalat, fără ca vr'odată să se pótă explica, alungî în fie-care lună din patria lor, peste nouă mări şi nouă ţări, mii de indiviđi; valuri de emigranţi din ce în ce mai numeroase, se îndesă în porturile Germaniei; şi, s'ar putea dice, că e un fel de emoragie a corpului naţional, care se împotrivesce orî-cărui tratament.

Partidele politice îşi dau una alteia un răsboi de nimicire. Vrăsta de mijloc şi suveranitatea monarhică luptă în potriua timpurilor moderne şi a suveranităţii poporului.

În Austro-Ungaria, zece naţionalităţi sunt în-

câerate una împotriva alteia și caută a-și face cât mai mult rău. În fie-care provincie, aproape în fie-care orașel, majoritățile sdrobesc minoritățile; când acestea nu mai pot ținea piept, se prefac că se supun, dar rămân cu furtuna în piepturile lor și doresc chiar distrugerea imperiului, ca singurul mijloc de scăpare dintr'o situație de nesuferit.

Rusia a ajuns la punctul, care ne face să credem că a revenit la barbaria primitivă. Administrația a pierdut ori și ce sentiment de solidaritate publică, și funcționarii, departe de a se gândi la interesele țerei și ale poporului, nu se îngrijesc de cât de propria lor chivernisélă. Tóte mijlócele sunt întrebuițate și tóte sunt bune: Jaful și hoția, mituirea și precupețirea dreptăței. Ómenii culți caută în nihilism, un fel de scăpare, o armă desperată. Ei își pun în pericol vieța de nenumărate ori, pentru ca prin dinamită și prin revolvere, prin pumnal și prin foc, să aducă o turburare sângerósă, pe care în închipuirea lor bolnavă, o privesc ca o condiție necesară, pentru o nouă stare socială. Bărbații de stat, voind să tãmaduiască acéstã înspãimântátóre bóla, recurg la mijlócele cele mai curióse. Unii, vèd scăparea în emanciparea poporului și în stabilirea regimului reprezentativo-parlamentar; alții, neavënd credință de cât în asiaticism, cer împiedicarea oricărei importațiuni europene, și întărirea despotismului ereditar și consfințit al Țarilor; iar alții în fine, propun un léc hotărîtor, predicând rësboiul la cuțite pe vieța și mórte, împotriva Germaniei, a Austriei, a Turciei, chiar și n potriua lumei în-

tregi, dacă ar fi nevoie. Și pe când acești medici, acești îndreptători ai societății discută, mulțimea poporului se dă la tot felul de acte sëlbatice, jăfuesce și ucide pe Evrei, dărãmându-le locuințele și sinagogele, și 'n același timp, își aruncă privirile poficiose spre castelele seniorilor.

În Englitera, s'ar putea crede la cea d'întâiu aruncătură de ochi, că terenul e destul de solid și că edificiul politic e tare; dar când punem urechia la pãmânt, simțim cum se cutremurã, se aud gemete strașnice și amenințãtore; iar tãria zidurilor—carì fie đis în treacãt sunt crãpate în tôte părțile—este din ce în ce mai în primejdie.

Biserica, noblețea de sânge și noblețea de bani, sunt organizate puternic și-și ocrotesc interesele, de carì aũ o exactã noțiune.

Burghesia se supune, fãrã murmur, legilor scrise și celor nescrise, ale clasei stãpãnitore. Ea se preface a fi piósã, și în fața unui titlu se ploconesce pãnã la pãmânt, susținend că numai cea ce place celor đece miì de aristocrați din țerã, aceia e bine; a se împotrivi privilegiilor aristocrației, e fapt și moji-cesc și de neertat. Lucrãtorul însã și micul arendaș rãmân în afarã de acestã conjurațiune, ei cer partea lor de capital și de pãmânt; întemeiazã asociațiuni de liberi-cugetãtori și de republicani, carì amenințã cu pumnul regalitatea și aristocrația; iar cei ce cautã sã citescã viitorul, nu în bobì ca babele, ci în ochii proletarilor englejì, vèd o furtunã gata sã isbucnescã. Nu mai vorbim de Irlanda. Revoluția economicã a și început acolo mersul ei de

șivoiū; iar asasinatul politic e în flóre. Și dacă guvernul stă la gânduri și nu înăbușesce în sânge dorințele poporului, în cele din urmă va trebui să lase slobod pe-acei ce nu posedă nimic, ca să ia cu silă bunurile de la acei ce le aū; și nu va trece mult timp, și acéstă pildă va fi urmată în tótă Englitera și chiar și aiurea.

În Italia, o regalitate rău consolidată, se menține cu trudă în potriua valurilor republicane ce cresc mereū. Muncitorii câmpurilor de orez din Lombardia și ai câmpiilor mlăștinose ale Romaniei, istoviți de friguri și mâncați de pelagră, emigréză cu grămada; iar cei ce rămân în țera lor săracă, discută între dênșii titlul léal al marilor proprietari de pământ, cărora le vînd cu 50 de bani pe ȃi, măduva din ósele lor. De la unificarea Italiei, tinerimea nu mai are înainte-ı un scop fix și tradițional, iar *Irridenta* încercă să-ı ofere un nou ideal. Tainicele suferințe ale poporului se manifestéză la sud prin simptomele așa numite «Camorra» și «Maffia», în Toscana prin fanatismul religios și prin creștinismul comunisto-primitiv.

Singură, numai Franța este printre tóte țerile Europei, aceia care de o camdată póte fi indrituită a se felicita mai mult, de sănătatea ei politică. Dar și acolo câte dispozițiuni bolnăviciose, câți germenii maladivi! În tóte colțurile stradelor, în marile orașe, oratori populari predică cu învierșunare împărțirea bunurilor, iar ca mijloc de luptă, întrebuițarea petroleului și a bombelor; lucrătorii se pregătesc când mai sgomotos, când mai li-

niștit, spre a se face stăpâni și a ajunge în capul guvernului, de a da afară din slujbe și din sinecure, din parlament și din capul municipalităților, pe burghesia care de la 1789, acapără puterea. Vechile partide cari prevăd ciocnirea ca inevitabilă, vor să ție piept, în mod timid însă, fără speranță, fără unitate, prin tot felul de comploturi clericale, monarhice și militare.

Nu e nevoie să ne mai oprim la țările cele mici. Numele de Spania deșteptă în noi ideia carlismului și a cantonismului. Norvegia face să te gândești la conflictele dese di'ntre guvern și reprezentanții națiunii, conflict în care se ascunde ideia republicană, după cum sîmburele se ascunde în fruct. Danemarca își are și ea al ei partid așa numit al țăranilor și desele crize ministeriale, cari aū ajuns într'o stare cronică; Belgia are ultramontanismul său înarmat. Tóte țările cele puternice cât și cele slabe își aū fie-care plaga lor mai mare sau mai mică; tóte cred să găsească, dacă nu scăparea, cel puțin o ușurare în militarism, pentru cari cu o frică crescîndă, jertfesc în fie-care an miliarde;—întocmai ca teodalii, în evul-mediū, cari dăruiaū bunurile lor bisericeii, cu nădejdea de a se putea tămădui d'o bôlă periculôsă.

II

Opoziția di'ntre guverne și popóre, mânia unor partide politice în contra celor-l-alte, agitațiunea din diferitele clase sociale, tóte acestea nu sunt

de cât o formă a bólei generale a vécului. Acéstă bóla este aceeași în tóte țările, cu tóte că în fie-care loc pórtă câte un nume deosebit. Rênd pe rênd ea se numesce: nihilism, fenianism, socialism, anti-semitism sau Irridentă. O formă cu mult mai gravă încă de cât acéstă bóla, este adânca nemulțumire și melancolia, care în afară de legăturile naționale sau altele, și care nu ține sémă de barierele politice ori de situațiunea socială, umple sufletul fie-cărui om, ajuns la nivelul civilizațiunei cõntemporane. Acésta este nota caracteristică a vécului nostru, întocmai dupě cum bucuria naivă a existenței, a fost nota anticitaței clasice, și dupě cum devoțiunea, aceia acelor di'ntăiú vécuri din evul-mediú. Fie-care individ simte o nemulțumire, o iritațiune, pe care el o atribue, — dacă nu caută motivul prin analiză — la o mie de cause accidentale, cari în tot-d'a-una însă sunt greșite. Omul e gata a critica aspru, dacă nu a le condamna, tóte manifestațiunile vieței sociale. Acéstă nerăbdare, pe care impresiunile din afară, nu fac de cât a o irita și despera, unii o numesc nervositate, alții pesimism, iar alții scepticism. Ce e dreptul, numirile s'au schimbat; ele însă acoperă în tot-d'a-una aceeași bóla, același rău.

Acéstă bóla se arată în tóte manifestațiunile spiritului omenesc. Literatura și arta, filosofia și sciința pozitivă, politica și sciința economică, sunt atinse de spiritul acestei boli. In literatură, primele trăsături au apărut cam pe la sfârșitul vécului trecut.

Pri'ntre tóte producțiunile spiritului omenesc, literatura este aceia, în care s'a arătat de îndată turburările și modificațiunile prin care trece constituțiunea omenirei. Când clasele de sus nu mai puteau de atâta bine și huzurélă, și făceau din traiul lor un chef vecinic; când burghezia, în miopia ei, părea dobitocesce satisfăcută de mersul lucrurilor, de odată Jean Jacques Rousseau dete strigătul de alarmă de scăpare; dânsul declară răsboiul unui timp, care avea mare farmec atrăgător, și vorbi cu entusiasm lumei de reîntórcerea la starea primitivă. Fără îndoială, el nu asemana acéstă stare cu barbaria primitivă; acésta nu fu de cât o alegorie, o pildă, în gândirea lui, un lucru deosebit de realitate și care era departe ca cerul de pământ. Strigătul său deșteptă un ecou în toți contimporanii săi, întocmai ca o strună pusă în vibrațiune, face să sbârneie strunele vecine, acordate pentru unitatea sunetului.

Acésta dovedesce că dispoziția spiritului lui Rousseau se reflecta, se găsea în adâncul tuturor sufletelor. Cei cu traiul bun și burgheșii doreaŭ a trăi în pădurile cele bătrâne și 'n singurătate. Era un contrast cam glumeț, chipul cu care ei întrebuițaŭ, pentru satisfacțiunea plăcerilor lor, tóte rafinăriile și tóte viciile acestei civilizațiuni, atât de mult criticată.

Declamațiunile lui Rousseau aŭ dat nascere de a dreptul romantismului german. El nu e alt ce-va, de cât o aplicațiune inconsequentă a ideilor acestui filosof, și nu numai atâta, romantismul nici nu are curajul de a merge până 'n capăt. Roman-

tismul nu se urcă până la epoca preistorică, el începe la o perioadă cu mult mai apropiată și anume în evul-mediu; dar evul-mediu pe care dânsul ni-l zugrăvesce în colorii atât de strălucitoare, este tot așa de puțin adevăratul ev-mediu, după cum nici starea firei lui Rousseau nu era, și nu poate fi, starea omului primitiv. În amândouă cazurile, este vorba de o faptură lăsată în voia fantasiei, care a construit după bunul plac al ei o lume artificială, după un procedeu identic, deosebindu-se cu desăvârșire de lumea existentă. În amândouă cazurile, este vorba de manifestarea unei aceleiași dorinți, fie conștientă, fie instinctivă, și anume: aceia de a scăpa de un prezent neîndestulător, și a avea ideea că ori-ce altă stare, trebuie să fie mai bună de cât starea existentă. Urmărind evoluțiunile acestei tendințe literare, ajungem la romantismul francez, care nu e de cât copilul romantismului german, precum și la disprețul byronian al lumii, dispreț care are aceeași obârșie. Din linia byroniană, se scobórá în Germania poezii melancoliei, în Rusia Pușkin, în Franța Musset, în Italia Leopardi. Toți aú ca tratură comună, nemulțumirea tragică a lumii reale. Unul o exprimă în plânsete mișcătoare, cel-l'alt într'o amară bătae de joc de sine însuși, iar un altul în aspirațiuni exaltate către o stare mai bună.

Dar óre literatura germană a generațiunei noastre, adică operele celor din urmă 20 de ani sunt ele alt ce-va de cât o încercare de a scăpa de prezent și de neplăcerile séle? Publicul cere romane și poezii cari sê-i spue de țeri și vremuri cât mai depărtate;

el citește cu lăcomie schițele din viața vechilor germani, ale lui Felix Dahn și Gustav Freytag, cântecelile medievale ale lui Scheffel și ale aceluia cel maimuțaresc, istoriile egiptene, corintice și romane, ale lui Ebers și Hausrath-Taylor, sau dacă vr'odata favorisează și o carte ce pretinde a trata un subiect modern, apoi această carte trebuie să-și atragă bunele lui grații printr'un idealism mincinos, sentimental și bolnav; ea trebuie să fie o încercare, ce caută a îmbraca în hainele noastre și de a băga în vremurile noastre, oameni și întâmplări, cum le dorim poate, dar pe cari nimeni din noi nu le-a văzut vr'odata.

Literatură cea frumoasă englesă de mult a încetat a fi iconă credincioasă a realității. Când ea nu ne înfățișează cu desfătarea unui bătrân desfrănat, tot soiul de crime și infamii, ca: omoruri, jafuri, furturi, seduceri, înșelăciuni, escrocherii de moșteniri—ea ne descrie o lume-model, după chipul oamenilor ce gândesc bine, o lume unde cei nobili sunt frumoși, bine făcuți, mândri, înțelepți, mărinimoși și bogați, iar burghesii cu frica lui Dumnezeu și plini de supunere și de devotament către cei mari, o lume în care cei virtuoși capătă laude binevoitoare din partea conștilor și a baronilor, iar cei răi sunt arestați de poliție—într'un cuvânt, o lume care nu este de cât o idealizare naivă a stărei actuale engleze, mai cu seamă acuma, când această stare pârăe în toate încheeturile ei și care e viermănoasă și putredă la miez.

Literatura franceză, la cea di'ntăiu aruncătură de ochi, pare a nu intra în acest cadru general. Ce

e drept, perspectiva ei e mărginită, și așa vrea să fie, numai la timpul de față și la realitate; nu-și îngăduie măcar o privire în spre vremurile trecute sau viitoare, în spre o lume ideală mai bună sau măcar alta de cât cea de azi. Ea a adoptat nisele principii artistice, cărora le-a dat numele de «Naturalism». Dar ia să cercetăm lucrurile mai de aproape: Este oare naturalismul o dovadă de mulțumire cu realitatea, și astfel în contradicere cu idealismul pseudo-istoric și fantastic, care spunem, că dovedesce desgust de cele ce sunt și dorul de a se înălța de-asupra împrejurărilor reale? Căci sunt subiectele ce le tratăză naturalismul cu o unilateralitate miopă? Ne înfățișează el oare tablouri de fericire? Ne zugrăvesce el oare părțile cele frumoase și îmbucurătoare ale vieții? De loc. El ne arată trăsăturile cele mai jalnice și mai urâcioase ale civilizației, și mai ales ale civilizației orașelor mari. El se încercă a ne arăta pretutindeni putrediciune, suferință, lipsă de sprijin moral; pe omul bolnav de moarte; societatea în agonie; și la sfârșitul fiecărei cărți, ce ține de această direcție literară, par'că un glas trist și care revine mereu cu aceeași uniformitate obositoare, murmură: «Vezi cetitorule chinuit, viața asta zugrăvită aici atât de dureros, ce nu face nici o lăscă și păcat e s'o mai trăesci!» Iată tesa, nerostită ce e drept, dar dovedită și răsdovedită de fie-care creațiune a literaturii naturaliste. Ea este punctul de plecare și morala finală a acestor cărți, și nu se deosibesce întru nimic de tesa pe care se bizue idealismul mincinos și fals

al literaturii germane și engleze. Amândouă tendințele, departe de a fi opuse una alteia, duc la același scop. Naturalismul enunță premisele, din care idealismul trage conclusia. Cel di'ntâiu ne spune: «împrejurările reale sunt de nesuferit»; iar cel-l'alt adaugă: «de aceia se le dăm în lături, se ne coto-roșim de ele, se căutăm a le uita o clipă și se ne ducem cu gândul la starea ideală și mângăietore ce v'am zugrăvit-o.» Scriitorul, care în versuri entu-siaste și sentimentale va cânta vieța plină de bu-curie a celor f'r' de griji, pe feciórele cu crin în mână și cu dragoste în inimă, castelele aventurose și romantice aședate pe crestetele munților, îmbră-țișate de focul aurorii, — și pe care burtă-verde îl admiră mișcat, ca pe un «nobil poet», nu este de cât antitesa și complectarea celui-l'alt scriitor, care cu pana scormonesce în toate gunóele și pentru care același burtă-verde nu mai póte găsi destule cuvinte de dispreț și de bārfeli.

M'am oprit cam mult la paragraful literaturii, pentru că, fără îndoială, ea este cea mai de căpe-tenie, cea mai variată și mai complectă din vieța intelectuală a unei epoce. Dar și toate cele-l'alte manifestări ale gândirii omenesci din timpurile noastre, înfățișeză aceleași trāsături, aceleași semne. Pretutindenī, și în tot-d'a-una neliniște și amără-ciune, cari la unii, se prefac în durere sau în mânie, mergând la alții până chiar la dorința de schimbare a traiului. Mai înainte-vreme, artele plastice, aveau un scop fix: reproducerea frumosului; fie-care artist, fie pictor sau sculptor, se silea să înfățișeze

numai părțile cele mai frumoase și mai plăcute ale vieții și ale lumei. Bună-ora, când Phidias sculptă pe al său «Jupiter» și când Raphael, își zugrăvea «Madona», mâna lor era călăuzită de admirațiunea naivă și sinceră pentru formele omenesci. Ei priveau cu bucurie și plăcere faptele firei; iar când se întâmplă, că alesul lor gust și delicata lor simțire se le arate vr'o-dată cea mai mică greșelă, ei se grăbeau a o îndrepta cu mâna lor discretă, mână ce perfecționa și idealisa. Arta de ați nu cunoșce nici această naivă admirațiune și nici această emoțiune plăcută. Artiștii cei de ați, se uită la fire cu un ochi neîncredător, reținut chiar, gata a vedea numai părțile cele slabe și cele urâte ale ei. Voind să redea lucrurile exact și 'n tot adevărul lor, pentru acesta — ȃic ei, — se opresc la tóte lipsurile obiectului și cum se întâmplă mai în tot-d'a-una ast-fel de casurı, lucrurile es mărite, chiar fără voia artiștilor. Adevărul: pretext frumos nu e vorba, dar adevărul însuși e mai presus de mijlocele nóstre. Negreșit, artistul reproduce obiectul așa cum îl vede și-l simte el personal. «Sfărământorul-de-pietre» al lui Courbet este tot atât de subiectiv și pre atât de departe, în înțeles contrar însă, de adevărul absolut, întocmai cum încântătórea «Mona Lisa» a lui Leonardo da Vinci, pentru care Vasari nu mai găsea cuvinte destule de laudă, tocmai pentru asemănarea ei cu natura.

Chiar acolo, unde arta modernă nu mai póte se nu recunóscă frumusețea și a nu-ı plăti tributul copiind-o, artistul caută s'o murdărescă, spunend,

că forma nobilă și curată slujesce la scopuri puțin nobile și că di'mpotrivă o profanază chiar. Corpul gol al femeii este înjosit în măreția lui prin nisce trăsături sensuale și de orgie, ce nu lipsesc mai din nici un tablou contimporan de acest soi. Ele înrăuresc asupra celor cu simțurile impresionabile, întocmai cum influențază vorba unei mahalagióice palavragiöse: «Ei, dacă lumea ar mai scie tóte!» vorbă spusă într'un salon la urechia unui vecin, cu privire la virtutea neștirbită încă, a unei femei din cunoscutele lor. Arta cea vechie găsea plăcere în subiectul pe care trata, cea modernă însă arată nemulțumire în potriua naturei. Cea di'ntâiú înalță obiectul, cea-l'altă e nemulțumită cu el. Una este o cântărețá de laude, cea-l'altă o vecinică cârtitóre, și de multe ori nedreptá. Obărșia amêndurora este: pentru una că trăim în lumea cea mai frumósă, pentru cea-l'altă, că nu se póte o lume mai ticálósí și plictisitóre.

În filosofie, pesimismul este la modă pretutindenea, atât în școli, cât și la ómenii de litere, cari fără a face chiar din ácesta, ocupația lor de tóte zilele, totuși se interesáză de marele probleme ale sciinței omenesci; Schopenhauer e Dumneđeul lor și Hartmann profetul sêú. Positivismul lui Auguste Comte nu mai propășesce ca doctrină în sine, și nu-și dobândesce partisanii noui, pentru că ei însi-și aú recunoscut că metoda lui Comte, e prea îngustă și strâmpă, iar tendința-í este prea puțin înaltă. Filosofii francesi nu mai studiază de cât psihologia, sau mai exact psico-fisiologia. Iar filosofia englesá,

abia că mai merită numele-î de până acuma de metafisică, pentru că de mult a renunțat deja la partea ei cea mai bună și frumoasă, în căutarea unei concepțiuni mulțumitoare a lumii; dânsa nu se mai ocupă de cât de chestiuni practice de mîna a doua. John Stuart Mill s'a îngădit cu desăvîrșire în logica, adică în morfologia cugetărei omenesci. Herbert Spencer, înfățișează știința socială, adică chestiunile intelectuale și morale în ceia ce privesce viața în sînul societăței. Bain se ocupă cu teoria educațiunei, adică cu aplicațiunile psihologiei și ale filosofiei morale.

131283
Singură, numai Germania, mai are încă o metafisică traică, dar care în schimb este tristă și desperată. Doctorul Pangloss a murit fără a lăsa urmași. Hegelianismul scia să găsească o explicație mulțumitoare pentru toate câte există și păstra un fel de seninătate mulțumitoare și ușoră în creșul său, adică, că totul ce există are neapărata rațiune de a fi. Astă-đi însă hegelianismul este înlăturat ca orî și ce sistem usat, eșit din modă; și singura filosofie, care cucerește lumea, este aceia care ajunge la tristul sfârșit, de a prefăce în neant totă lumea acéstă păcătósă, căci — după cum propovăduesce acéstă teorie — toate lucrurile tind la peire, la neexistență.

În economia socială, aceiași bólă se arată, însă sub o altă formă, dar nu mai puțin caracteristică. În zadar căutăm la cei bogăți sentimentul pacinic al bucuriei lor de posesiune; dar nici și cei săraci se mulțumesc și primesc de bine miseria, care după toate prevederile omenesci trăi cât lumea.

Pe bogat îl apucă frica unui pericol apropiat; în omenii și 'n întâmplări, el vede o vagă amenințare, dar foarte reală, iar averea lui îi se pare a fi ca un simplu împrumut, care la ori-și-ce moment poate să-i fie cerut îndărăt, cu asprime. Săracul este în prada pismeii, el poftesce bunurile altuia; dânsul nu găsește nici în el însuși, nici în felul constituirei lumei—după chipul cum s'a deprins a privi lucrurile—motive îndestulătoare cari să-l convingă, că el trebuie să rămăe sărac și îndepărtat de la traiul bun al vieții. Plin de nerăbdare furiósă, dânsul ascultă glasu-î di'năuntru, care-î spune destul de convingător, că și el are tot atâtea drepturi—ca și cel bogat—la tóte bunurile și la tóte plăcerile vieții. Bogatul se teme, cel sărac speră și caută o schimbare în condițiunile economice. Nimeni însă nu crede în trăinicia acestor condițiuni, nici chiar acei cari nu îndrăsnesc să-și mărturisescă îndoelile și temerile.

Ce vedem și ce ni se înfățișează în politica din năuntru a tuturor țerilor civilisate, fără excepțiune? Opozițiunea e pretutindenii mai aspră și mai cumplită, luptele partidelor mai înviersunată, de cât în vr'o epocă, apărătorii moderați ai stărei de lucruri în ființă, dispar unii după alții, și într'o ți ne vom pomeni că n'a mai rămas nici unul din ei. În zadar se va mai căuta un quietist politic, cu gândul că nu trebuie să ne atingem de instituțiunile existente, și să cercăm a dobândi partisanii pentru acéstă idee!

Ađi nu mai sunt conservatori, și acéstă numire, ar trebui să dispară din vocabularul politic, dacă

ar voi cine-va s'o ia în înțelesul strict al cuvântului. Conservator este acela care vrea să conserve ceea ce există; nimeni însă n'o voesce. Defensiva a încetat de a mai fi un metod de luptă politică; singura numai ofensiva e întrebuințată. În luptă nu sunt, de cât reacțiunea și reforma, adică o revoluțiune: sau pentru a da îndărăt, ori de a merge înainte; sau pentru a readuce trecutul, ori pentru a grăbi apropierea viitorului. Și reacționarii și liberalii, urăsc prezentul.

Agitarea acésta generală, acésta sfâșiere interioră se resfrânge asupra vieței omului, luat ca individ în parte. În mii de chipuri și în mărimi spăimântătoare se manifestă frica, dacă luăm lumea așa cum ni se arată. Lumei îi place a-și înșela simțurile și conștiința, și în acest scop își schimbă sistemul ei nervos prin tot felul de băuturi sau mâncări iritătoare și narcotice, mărturisind cu acésta un dispreț înăscut pentru adevărul și realitatea faptelor.

Nu vrem să adâncim aci vechiul problem al «lucrului în sine». E sigur, că noi nu putem primi de a dreptul de cât modificările propriului nostru organism și nu și acelea ce se produc în afară de noi. Dar schimbările cari se petrec în noi, par a fi pricinuite de obiectele din afară, și e pozitiv că simțurile noastre ne dau o imagine cu mult mai exactă despre un obiect, dacă ele sunt influențate numai de organismul nostru, de și imperfect—dar care funcționează în mod regulat—de cât dacă la acésta imperfecțiune naturală, mai adăugim o tur-

burare a activităţii sistemului nervos, prin întrebuinţarea de bună-voe a tot felul de otrăvuri. Când impresiunile despre lucrurile exterioare provacă în noi, cu scirea sau fără scirea noastră, o vecinică nemulţumire, simţim trebuinţa, aşişderea constantă de a îndepărta aceste impresiuni, ori a le modifica, spre a le face plăcute. Din această pricină, statistica ne arată pretutindenă, creşterea progresivă a consumaţiunii alcoolului şi a tutunului; şi de aceea opiul şi morfina se răspândesc într'un chip foarte îngrijitor şi oamenii cei culţi se aruncă setoşi asupra tuturor mijloacelor de ameţire şi excitare, descoperite de ştiinţă. De asemenea, tot din această pricină, pe lângă alcoolici şi morfinomani, vedem aşi bători obicinuiţi de cloral, de cloroform şi eter.

Omenirea civilisată sevărşesce în grad mare, acţiunea individului, care caută să 'şi înece durerea în beătură; şi ea vrea să scape de realitate şi cere o cantitate de iluziuni de care simte nevoie, de la materiile ce i-le pot da.

Acastă depravare a instinctului, fuga acesta d'oclipă în afară de realitate, aşi ca urmare firéscă, dorinţa d'a eşi cu totul dintr'ênsa, rupënd cu viaţa. Pretutindenă, şi mai cu sémă în ţerile de tot civilisate, numărul sinuciderilor creşce în aceeaşi proporţie cu consumaţiunea alcoolului şi a narcoticelor. O fierbere lentă, care câte-odată apare sub forma unei vagi nemulţumiri, întreţine pe fie-care om într'o stare de friguri, şi dă luptei pentru traiu în societatea modernă, forme cu totul sêlbatices şi spăimântătoare, precum nu le-aş apucat vécurile tre-

cute. Lupta cea de ađi nu mai este o întălnire de adversari politicoși, cari se salută înainte de a scóte săbiile din tēcă, ca Francesii și Englesii în lupta de la Fontenoy, ci o grósnică amestecătură de ucigași, beți de sânge și de vin, cari lovesc sělbătăcesce, neașteptând milă din partea nimănuia, și neavând milă nici ei cu alții.

Ne plângem cu toții, că caracterele dispar și sunt din ce în ce mari rare. Sě vedem ce se înțelege sub cuvântul caracter. O individualitate, un om, se đice că are caracter, că e de caracter, care mergând drept înainte sa, urměză nisce principii morale—în fond simple de tot—recunoscute de lume ca bune și pe cari le-a luat de călăuză pentru totă vieața sa.

Scepticismul nu permite dezvoltarea caracterului, pentru că el exclude credința în principii conducătore. Dacă stéua polară s'ar stânge și dacă polul electric ar dispăre, busola nu mai póte fi de nici un folos, căci nu mai există punct solid, ce ea ar putea indica. Scepticismul, și el o bólă la modă, nu e de cât o formă a nemulțumirei, pentru cele ce există. Ideia că totul e deșert, că nimic nu este demn de o sforțare, de o luptă între datorie și capriciú, acéstă idee đic, nu se nasce de cât atunci, când lumea s'a deprins, a disprețui totul ce există, ca ceva plin de greșeli și neisbutit.

Literatura, arta, filosofia, politica, vieața economică, tóte formele existenței sociale și individuale, aú de bază o singură trăsătură fundamentală și comună: nemulțumirea stărei lumesci.

Din toate aceste diferite manifestări ale spiritului omenesc, un singur țipet de durere, străbate la urechile noastre, care în limba de toate ȕilele, s'ar putea traduce prin exclamația: «Să se isprăvescă odată cu starea acastă a lucrurilor!»

III

Aci se nasce o întrebare: acest tablou este el numai al prezentului, ori că se pôte aplica tot așa de bine și vremurilor trecute?

Sunt departe de a fi, după expresia poetului roman un «apologist al timpurilor cari nu mai sunt». Eū nu cred în așa numita vrăsta de aur din vechime.

Ómenii aū suferit în tot-d'a-una; în tot-d'a-una aū fost nemulțumiți și nenorociți. Pesimismul are o temelie fiziologică, și o sumedenie de suferințe ne vin din pricina chipului cum e zidit organismul nostru. Chiar conștiința eū-lui nostru, n'o avem de cât, pentru că suferim. Acest «eū» nu ni se face cunoscut de cât prin sentimentul limitei sele, și acest sentiment este provocat în noi numai prin ciocnirea, mai mult saū mai puțin durerosă, cu lucrurile cari există în afară de «eul» nostru.

× Intocmai ca într'o cameră obscură, unde nu observăm că se află și pereți, de cât când ne lovim de ei. Omul își dobândește prin durere conștiința de sine-însuși și deosebirea di'ntre subiect și obiect nu-i este cunoscută de cât printr'o suferință continuă. Și dacā este adevărat că omenirea

a suferit în tot-d'a-una, că 'n tot-d'a-una și mereu s'a văietat, simțind contrastul cel dureros între dorința d'a avea și 'ntre posesiunea însăși, adică între idealul și realitatea, nu e mai puțin adevărat că nemulțumirea n'a fost nici odată mai adâncă și mai obștască ca ađi, și că ea nici odată nu s'a manifestat din atâtea pricini și 'ntr'atâtea chipuri, așa diferite și puternice.

La ori și care epocă a istoriei ne-am întorce, vom găsi în tot-d'a-una lupte de partide și răsvrătiri. S'ar putea presupune la cea di'ntăiū aruncătură de ochi, că ambițiunea egoistă a câtor-va șefi a fost singura pricină a acestor lupte și că mulțimea care forméză puterea, ar fi rămas cu totul străină de ele. Dar nu pot să cred, că se pôte pune în aceiași tagmă, aceste mișcări, cu conducătorii lor. Partidele se forméză și se grupéză numai în jurul unor cuvinte de ordine, în care o parte a poporului crede a-și găsi expresiunea dorințelor lor slabe și vage. Când o ambițiune egoistă se slujesce de patimele populare pentru propriile ei interese, întocmai după cum un industriaș se servesce de puterea apei, a aburului, sau a vântului, această ambițiune de sigur că nu-și pôte ajunge scopul ei, de cât prefăcându-se că și ea aspiră la îndeplinirea dorințelor celor însemnate și obștesci. Luptele partidelor sunt pentru un popor, ceia ce pentru un hamal sunt mișcările, cu care 'și trece sarcina de pe un umăr pe cel-l'alt, în scop de a-și mai ușura puțin, fapt ce însă nu-î de cât măgulélă de o clipă. Revoluțiunile sunt nisce fur-

tuni cari tind a aduce la îndeplinire dorințele poporului. Ele nu se fac de bună-voe și nu sunt de cât rezultatul unei legi fizice, ca și uraganul, care stabilește echilibrul între deosebiri de densitate ale aerului, pricinuite prin deosebirile de temperatură sau cum bună-ora e cataracta, care readuce la același punct de ridicare, suprafața a două cursuri de apă. Ori de câte ori deosebirea de nivel între dorințele poporului și faptele reale devine prea mare, izbucnesce fatal o revoluțiune, pe care puterile constituite, o pot împiedica în chip artificial pentru un ore-care timp, dar pe care însă nici-odată nu o pot înlătura cu desăvârșire.

Din tôte câte spune istoria, numai revoluțiunile — prin violența lor, prin întinderea și rezultatele lor — ne împuternicesc a judeca cu siguranță de gradul și de motivele de nemulțumire ale omenilor, cari le-au făcut.

Ce e dreptul, tôte revoluțiunile de cari pomenesce istoria până în cele din urmă timpuri, avură o întindere relativ mică și priveau numai un număr restrîns de fapte de nesuferit.

Fondul politiceî interioare a vechei Rome republicane, a fost lupta plebeilor în potriva patricianilor. Cari erau ore dorințele mulțimei proletarilor cari se personificau în Catilina și Grachiî? Ea pretindea o parte legitimă din proprietatea funciară, cu alte cuvinte voia și ea să 'și spuie cuvântul în mersul afacerilor statului. In antica republică, fiecare cetățen simțea tare și scia ce însemneză solidaritatea politică, precum și datoriile și drepturile

ce isvoresc din ea. Redus la sine însuși numai, fie-care individ simțea că nu era de cât o părticică fără însemnătate. El nu se privea ca un tot, de cât numai atunci, când își lua adevăratul său loc, ca o parte trebuincioasă în aparatul politic. Plebeiul Romei se ținea ca fiul cel mai mic al unei case bogate, care pe nedrept e disprețuit și desmoștenit; lupta pentru a avea și el locul său la masa părintescă și cuvântul în sfatul familiei. Dar nu-i trecea prin minte să se resvrătescă în potriva organizațiunei politice sau sociale în ființă; di'mpotrivă dânsul era prea mândru de ea și de aceia se supunea cu bucurie. El stima pe patrician pentru înalta lui nascere și nu-i părea rău, nici de onorurile, căpătate prin moscenire, din templurile ȃeilor, nici de semnele din afară ale rangului său înalt. Se mulțumea cu gradul din marea scară socială și economică, unde întâmplarea nascerei îl aședase, și dacă vr'o dată ridica, cu respect, privirile séle în spre familiile cavalerilor și ale senatorilor, el se uita, convins de demnitatea sa, în spre mulțimea cu totul sau numai pe jumătate servilă, în spre sclavi și în spre cei desrobiți.

Cu mult mai adâncă era nemulțumirea acestor robi în epoca cea confusă a trecerei republicei la imperiū; ei se revoltaū mereū și-și jertfeau viața în lupte grósnice și ucigătoare, protestând în potriva ordinei sociale în ființă. In aceste masse obscure, cari forméză un pedestal viu al figurei monumentale a lui Spartacus, simțim pentru întâia óră, frica unei îndoeli mistuitoare, și anume: Óre totul

ce există, trebuie cu adevărat să fie așa cum este? —îndoială, după cât se pare, n'a fost deșteptată în Egipteni, pe care îi vedem, zugrăviți pe zidurile templelor și ale mormintelor, cărând greutatea mare, triști și tăcuți.

Aceiași îndoială se vede, că n'a cuprins încă pe cele două sute de milioane de Indieni, cari poartă în tăcere jugul Englezilor, precum de secole poartă jugul castelor. Inșiși partizanii lui Spartacus, nu erau nici radicali și nici pesimiști în înțelesul ce-î se dă acuma cuvântului: ei respingeau jugul, dar nu și pe acela ce poruncea. Mânia lor nu se îndrepta înotriva stărei lumesci, ci înotriva locului ce ei ocupau în această stare. Pricepeau ei ore că inteligența omenescă nu poate să admită ca ființe cu voință și rațiune să fie tratate ca niște vite și ca lucruri nesimțitoare, ca o simplă proprietate? Nici de cum. Ei acceptau instituția sclaviei, dar nu voiau ca ei să fie sclavi. Idealul lor nu era nimicirea unei forme neraționale, ci numai o schimbare de roluri. Apoi, ast-fel de revoluționari erau ușor de mulțumit; dacă acești desperați învingeau erau cei mai mulțumiți, iar răsvrățiții de odinioară, se schimbau în susținătorii cei mai aprigi ai societății.

Marile mișcări din vrăsta de mijloc, au o însemnătate morală și mai adâncă. Furia iconoclaștilor, cruciatele, fanatismul Vandalilor și al Albigenilor, ne arată că spiritele au fost toate aprinse p'acea vreme. Farmecul cel tainic al fabuloasei regiuni, situată în Orient, nu putea să-și exercite puterea lui seducătoare asupra spiritelor de rënd, dacă

n'ar fi fost muncite de dorințe vage, de a modifica starea lor ordinară. Sutele de mii de ómeni cari se 'ngrămădeau în spre Palestina, țera care ar fi trebuit să le apară ca un abis necunoscut, erau călăuziți mai puțin de stintardul crucei, de cât de norul luminos, care mergea înaintea lor și pe care toți îl vedeau cu ochii inimei; acéstă călăuză era idealul. Negreșit că omul cel fericit nu-și lăsa cu una cu două, bunul său casnic pentru a se îndruma către sfântul mormânt; numai acela care dorea să-și îmbunătățescă sórta făcea ast-fel.

Tot așa și ómenii cari pentru credința lor, ucidău și se lăsaú a fi uciși; acei cari pentru cea mai mică îndoială se urcaú pe rug saú nimiceau populațiunii întregi, negreșit că acești ómeni nu erau cătuși de puțin optimiști, satisfăcuți de present. Și așa și e; acela care e muncit de spaimă pentru mântuirea sufletului său, adică pentru fericirea sa în lumea cea-l'altă; acela care vrea să dobândescă vieața făgăduită de dincolo de mormânt prin multe jertfe, chinuri și suferințe, acela negreșit e îndreșinat că vieața de aci, vieața cărnei, nu 'i-a adus destule mulțumiri.

Omenirea era deci și 'n evul-mediú tot atât de nemulțumită și agitată; ceia-ce însă a împiedicat-o de a se rescula cu violență în potriua lucrurilor în fință, era faptul că găsea în credința ei o mângăere și o ușurare, care o făcea să ducă cu bucurie tóte durerile pământesci. E fapt cunoscut, că acela care așteptă cu siguranță o fericire apropiată, póte

să ducă cu ușurință sarcina unei dureri, ba chiar nici s'o simță.

Omenirea însă urmărea cursul dezvoltării sale, și mângâierea ce-î dedea credința începu să cam slăbescă. Veni chiar un moment când religia nu mai era în de ajuns pentru a se opune cu succes spiritului de revoltă a nemulțumiților. Era un moment critic. Puțin mai trebuia, pentru ca îndoiala și melancolia, cari sunt stăpâne peste epoca noastră, să fi coprins spiritele de acum patru-cinci sute de ani. Totuși însă oamenii nu lasară să li se răpescă scumpele lor iluzii fără a nu se împotrivi; ei făcură efortări peste efortări pentru a le reține. Lupta lor pentru un ideal mângăetor se numesce în istorie, mișcarea pentru *Reformă*. Acastă mișcare avu de efect a prelungi timp de mai multe vécuri somniul oamenilor și visurile lor plăcute. De pe atunci încă începură a se arăta semnele înainte-mergătoare ale unui pesimsim, pe care nu-l mai putea ține în frâu, credința într'o lume cu traiu mai bun. Răsboiul țeranilor germani este fapta unor oameni desperați, cărora raiul nu le mai ajungea ca o despăgubire îndestulătoare, în schimbul suferințelor ce îndurau pe pământ; ei voiau să-și ia în viață, cu silă, o arvună, pe socotélă celor promise pe cealaltă lume.

Ajungem la revoluția francesă; aci găsim un popor, căruia condițiunile în ființă îi se păreau atât de nesuferit, că trebuia numai de cât să le nimicescă cu ori-ce preț și cu ori-ce jertfă. Pentru întâiași-dată

suntem față în istoria omenirii la o mare mișcare populară, care nu se lĂgă numai d'un lucru singur, ci care atacă tĂte instituțiunile fĂră deosebire.

De rĂndul acesta, sĂracii nu mai doresc ca plebea romană posesiunea de *ager publicus*, cei demosteniți și sclavii nu mai cer sĂ li se dea libertatea de a fi stĂpĂni pe ei Ănși-și și pe demnitatea lor, cum aĂ cerut partizanii lui Spartacus; unele din clasele societĂței nu-și mai iaĂ privilegii speciale, cum bunĂ-ĂrĂ aĂ fĂcut-o burgesii Ăn timpul rĂscĂleii orașelor Ăn evul-de-mijloc; cu un cuvĂnt Ăn revoluția francesĂ nu mai avem d'a face cu nisce visĂtori ce cautĂ o mĂngĂere Ăre-care, voind sĂ scape forma visului lor Ăn potriva constrĂngerii intelectuale, cum fĂcurĂ VodĂgii, Albigenii și Hughenoții, vrĂjmașii Reformei. TĂte acestea se constată din marea Revoluțiune; dar mai e ĂncĂ și alt-ceva de constatat. Revoluția francesĂ e Ăn același timp materialĂ și intelectualĂ; tĂgĂduesce credința și pune Ăn discuțiune forma Ăn ființă a proprietĂței individuale; și se 'ncĂrcĂ de a clĂdi din noĂ statul și societatea pe alte temelii și dupĂ un plan cu totul noĂ. Revoluțiunea mai doresce, și destul de tare, a face atĂt pentru corp cĂt și pentru spirit, condițiuni de traiĂ cu mult mai bune. Ea e ca o exploziune, care s'a produs cu o putere egalĂ, nu numai pe pĂrțile cele mai slabe și cari nu se pot Ămpotrivi, ci pe tĂtĂ Ăntinderea suprafeței, ce 'i-a stat Ăn fața: Ăntreaga organizație socialĂ a sĂrit Ăn țĂndĂri.

Nici cĂ mai Ăncape vorbĂ, cĂ pentru a se ridica cu atĂta furie Ăn potriva tuturor instituțiunilor și

pentru a voi să le nimicéscă cu desăvêşire, trebuia să le fi găsit grósnic de netrebuincioşe şi pe urma cărora cu toţii să fi suferit. Totuşi vedem în marea Revoluţie, un fir care ne silesce a presupune, că starea spiritului din care ea a eşit, n'a fost mai durerósă de cât cea de ađi; şi acest fir e optimismul ei făr' de margini. Şi așa şi e; ómenii acestei revoluţiuni erau cu desăvêşire necuprinşi de bóla pesimismului; di'mpotrivă dênşii erau plini de nădejde şi de siguranţă; ei erau încredinţaţi că sunt în stăpânirea unor mijlóce serióse pentru a asigura fericire absolută ómenilor, şi e de ajuns ca cine-va să aibă acéstă încredinţare, pentru a fi mulţumit de sine. Aceşti ómeni erau cuprinşi de bucuria primă-verei şi a aurorei; acéstă plăcere a inspirat lui Uhland cântecul său de bucurie: «In tóte ڏilele lumea se face mai frumoşă, totul se va schimba!» Acéstă sburdálnicie, ca să nu ڏicem naivitate copilărósă de speranţe şi de ilusiuni, acest sentiment de bucurie în faţa viitorului, e póte cel mai curios fenomen al marei Revoluţiuni.

Primblarea nóstră destul de iute d'a lungul vécurilor, ne arată că starea sufletéscă de ađi nu sémănă câtuşi de puţin cu cele din trecut. Istoria universală nu înfăţişéază de cât un singur moment, care s'ar putea asemăna cu timpul de faţă; e vorba de cele din urmă clipe ale lumei vechi. Asemănarea acésta, n'a fost numai odată constatată. Părerile tradiţionale asupra lumei erau învechite şi nu se găseau altele, nouë, pentru a le înlocui. Nimenea nu mai da cređământ celor ce le spuneau

preoții, nici ceia ce învăța școla nu era luată în serios; toate ipotezele pe cari se rezema modul traiului, erau pe ducă; nici chiar vieța nu mai avea vr'un rost și nici un înțeles d'a mai fi. Ómenii erau cuprinși de obosela, și desperarea cea mai cumplită le amărea zilele. Nici în ei și nici aiurea, dênșii nu-și găseau vr'o mângâiere sau nădejde într'un viitor mai bun, a unui timp apropiat mai fericit. Starea acesta a spiritelor era grósnică, și ca urmare a ei, sinuciderile curgeau dróe. Frica unora și desperarea altora, cercetarea asta neliniștitóre, și spiritul înecat în amărăciune, scepticismul ómenilor ușurei și pesimismul ómenilor mai serioși, toate aceste semne cari carateriséză civilisațiunea noastră, nu le găsim de cât în spăimântátórele vremuri ale cãderei imperiului roman și la sfârșitul páganismului. Și chiar între aceste douë epoce asemănátóre, e o óre-care deosebire. In Roma cea imperială, desperarea nu era de cât partea privilegiaților inteligenței, adicã a unui numér restrâns; mulțimea cea mare însé trăia fără să cugete, și dacã totuși ea simțea lovitura acestui moment grósnic, era cel mult pentru dênșea, ca o sarcinã cu totul deosebită, adusă de timp.

Di'mpotrivă, în vremea noastră, acéstă dispoziție a spiritului se răspândește ca amurgul, asupra celei mai mari părți a ómenilor civilizați. E prea adevărat, că nu e de cât o deosebire de cantitate și de calitate; dar ceia ce face ca o bólă să fie de temut, e tocmai puterea cea mare a ei de lățire.

IV

Să vedem acum, de unde vine această stare de nesuferit a omenirei? De unde vine la toți acei ce gândesc, această stare durerosă și această amărăciune, ce nici-odată n'a mai fost în un grad atât de adânc și de desvoltat. La drept vorbind, timpul de față înlesnesce chiar și celor mai săraci, un număr de mulțumiri intelectuale și materiale, pe cari odinioară nici chiar un rege nu putea să și le îndeplinască.

Tóte acestea aũ aceiași pricină, care a insuflat și Romanilor culți din vremea decadenței, desgustul față cu deșertăciunea vieței, de care nu puteau să scape de cât prin sinucidere; această pricină este contrastul di'ntre concepțiunea noastră despre lume și 'ntre toate formele vieței noastre intelectuale, sociale și politice. Tóte faptele noastre sunt în contradicere cu convingerile noastre și le desmint într'una. O prăpastie ce nu se pôte umple, e căscată între ceia ce înțelegem, între ceia ce noi credem a fi adevărul, și 'ntre instituțiunile tradiționale, sub cari suntem siliți a trăi și a lucra.

Concepțiunea noastră despre lume este o concepțiune cu totul științifică. Noi luăm, *cosmos*-ul său universul, drept o substanță ce are de însușire, mișcarea, pe care—singura putere în realitate—noi o vedem sub formă de diferite puteri. Vedem mișcarea, stăpânită de legi fixe, pe cari în parte, le-am

recunoscut de bune, le-am definit, explicat și dovedit prin experiențe, luăm aceste legi ca neschimbătoare și nu admitem nici o abatere de la ele. Cât despre problema cauzei primare și a începutului lucrurilor, am părăsit-o, ca peste neputință de delegat cu ajutorul organismului nostru. Pentru ușurință, și ca încheiere momentană a unei serii de idei, cari, după legile gândirei, nu pot să rămâie în stare de fragment, admitem așa după placul nostru, o vecinicie, pe care nici nu scim s'o dovedim. Acastă presupunere ne ajunge pentru a explica toate fenomenele și în același timp, ea nu se împotrivesce ideei ce avem despre acțiunea legilor firești. Tot acastă ipotesă, face de prisos o altă ipotesă — negreșit tot nedovedită — cu privire la o voință sau o inteligență eternă, adică la Dumnezeu. Acastă din urmă ipotesă mai are apoi și greșela, c'aduce cu sine o altă serie de ipoteze, ca acele: despre providență, suflet, nemurire, etc, ipoteze ce sunt fără înțeles, neraționale și în discordie cu toate legile naturale, stabilite ca neatacabile.

Dacă de la totalitatea lumii, ne scoborâm la omnire, apoi concepțiunea științifică i-l arată numai de cât pe om, ca pe-o ființă, care se lăgă fără înterrupere de seria organismelor, și care e stăpânit sub toate raporturile de legile generale ale lumii organice. Ne e cu desăvârșire cu neputință de a acorda omului drepturi și privilegii cu totul speciale, ori stări mai favorabile, ce n'ar aparține tot pe atâta și altor animale sau plante. Am credința,

că dezvoltarea speciei omenescă, cum și a celor-l'alte specii de viețuitoare, nu s'a făcut de cât prin selecțiune ; că e pozitiv că dezvoltarea a fost mult ajutată de selecțiune și că lupta pentru traiu în înțelesul cel mai larg al cuvântului, formeză istoria omenirei, întocmai ca și viața celui mai necunoscut individ ; și că această luptă este temelia tuturor faptelor politice și sociale.

Acésta este concepțiunea noastră despre lume ; din ea scótem tóte principiile modului nostru d'a trăi, ideia de drept și aceia de morală. Concepțiunea acésta a ajuns una din temeliile civilizațiunei noastre ; ea pătrunde 'n noi, împreună cu aerul ce-l respirăm și nu e cu putință să scăpăm de înrîurirea ei. Insuși Papa care a osândit-o în enciclica sa, era sub înrîurirea ei. Ori-cât de mult s'ar încerca cine-va să-l îngrădescă pe discipolul iewuiților cu un zid de teologie și de scolastică din evul de mijloc, e întocmai cum cei de pe uscat caută să păstreze animale marine în nisce acuarii pline de apă de mare ; discipolul iewuiților e plin de ideile noastre moderne ; le inghite fără să vrea, trecând pe stradă și vedând afișele lipite ; le absorbé chiar vedând numai obiceiurile tovarășilor săi ; când citește chiar diarele eclesiastice și pióse, și în fine când se duce la o librărie să-și cumpere o carte de rugăciuni ; fără să scie, tótă viața lui spirituală este îmbibată de ideile moderne ; fără să vrea, el e cuprins de idei și senzațiuni pe cari un om din secolul XI, nu le-a gândit și nu le-a simțit.

În zadar se 'ncercă să lupte cu imposibilul: nu se pôte cu nici un chip opri de a nu fi fiul timpului modern și al civilisațiunei sale.

Și cu acéstă concepție despre lume, suntem siliți a trăi într'o civilisație care găsesce de cuviință, că un om pôte să dobândescă, mulțumită întâmplărei născerei sale, drepturile cele mai întinse asupra mai multor milióne din semenii săi, tot atât de bine înzestrați ca și el, ba de cele mai multe ori chiar, încă mai bine,—că un om care mormăe cuvinte făr' de nici un înțeles și face nisce gesturi caraghiose, pôte fi cinstit și luat drept încarnațiunea și personificarea puterilor supra-firesci; că o fată de o óre-care tréptă socială, pôte să se mărite, nu cu un bărbat frumos și viguros, dar cu o stârpitură și pocitură, slab și prăpădit ca vai de el, pentru că cel di'ntâiū este de o tréptă mai jóasă, pe când cel-l'alt e de aceeași tépă; în fine, că un lucrător sănătos și puternic pôte să móră de fóme, în vreme ce un derbedeū bolnăvicios și slăbănog, înótă într'un belșug fără sémăn, și de care nici nu pôte să se folosescă cum trebuie.

Noi, cari scim, că omenirea a eșit din alte forme viețuitoare mai de jos, și că toți indiviđii fără excepțiune, se nasc, trăesc și mor în puterea acelorași legi organice, noi, đic, suntem siliți a ne închina în fața unui rege, pe care trebuie să-l cinstim ca pe o fință a cărei traiū ar fi regulat după legi speciale, și—ar fi crimă mare!—să zîmbim măcar, când citim bătut pe monede și scris în actele de guvernămēt că «din mila lui D-đeū» este ceia ce este! Noi ceștia

carî suntem încredințați că tóte evenimentele din lume sunt hotărîte prin nisce legi neschimbătore, ce nu încuviințeză nici o abatere cât de mică, noi trebuie să privim rece cum Statul plătesce preoții a căror însărcinare este să facă nisce ceremonii, menite — se ȃdice — a birui legile firei și a le și supune; fără să vrem, trebuie să ne ducem la biserică, în anumite împrejurări, unde să ascultăm serviciul divin și leturghia, prin care se înalță rugăciuni unei puteri ce sciința n'o póte admite și căreia-î se cere un fel de protegiuire tainică și cu totul specială; nu numai atâta, acești ómeni carî fac tóte comediile acestea fără nici un rost, ocupă și un loc înalt de tot în Stat și 'n societate! Noi, carî credem în efectul mare și binefăcător al selecțiunei, nu ne opunem măcar la convențiunea căsătoriei, care — în forma-î actuală — exclude selecțiunea. Găsim în lupta pentru traiu, temelia dreptului și a moralei, și totuși în fie-care ȃi facem tot felul de legi și susținem instituțiunile, carî împiedică jocul liber al forțelor; interȃdicem celor puternici întrebuintarea facultăților ce le ar asigura biruința, și 'n același timp considerăm succesul lor firesc asupra celor slabi, ca o crimă ce ar merita mórtea.

Vieața nóstră decî se sprijină pe ipotese luate din alte vremuri, ce nici nu se potrivesc de fel cu ideile nóstre de aȃi. Forma și fondul vieței nóstre politice sunt în contradicere vădită. Problema pe care civilisația oficială caută s'o deslege, e a face ca un cub să intre într'un glob d'aceiași mărime.

Fie-care cuvânt ce-l spunem, fie-care faptă ce-o îndeplinim, e o minciună, față cu ceia ce în adâncul sufletului nostru considerăm ca adevărat. Ne schimonosim și jucăm o comedie vecinică și obositoare, în potriva deprinderii noastre; mereu căutăm să ne desaprobăm ideile și credințele, și pozitiv că în momentul când suntem singuri, și judecăm bine, ne cuprinde un dispreț de noi înși-ne și de totă lumea cea-l'altă. În multe prilejuri, obrazul nostru se preface și ia o mină solemnă, o înfățișare gravă, și ne îmbrăcăm cu nisce haine ce ne prefac într'o paiată de cel din urmă rënd; ne prefacem că am avea respect pentru persóne și pentru instituțiuni, pe cari în inima noastră le găsim netrebnice și fără nici un rost și suntem legați în chipul cel mai laș de nisce întocmiri pe cari în sufletul și 'n consciința noastră le scim prea bine, că sunt lipsite de orî-ce temelie.

Acéstă dispută vecinică între întocmirile sociale și convingerile noastre, are și o urmare fórte nenorocită. Fie-care se simte că e o paiată, care face pe cei-l'alți să riđă, în timp ce însuși acela ce face glumele, rămâne desgustat și întristat. Ignoranța se împacă de minune cu mulțumirea animală și cine-va póte fi lesne fericit și mulțumit, dacă găsește bune și trebuincióse, aședămintele ce ne'nconjóra. Și inquisiția, care pedepsea pe necredincioșii, cu bătaia și cu rugul, își închipuia și ea la rëndul ei, că aduce un serviciu omenirei, asigurându-i o viață liniștită și fără griji. Și când vedem că aședămintele noastre nu sunt de cât nisce forme mórte și mai-mai

putređite, nisce vedenii deșarte și lipsite de noimă, trebuie să ne cuprindă aceiași spaimă și revoltă, aceiași furie și bucurie desperată, ce stăpânesc pe un om viu care stă închis într'o hrubă plină de leșuri, sau mai bine, pe un om în toate mințile, care e silit a trăi pri'ntre alienați, și ca culme—de frică, a nu fi bătut de ei—se supune la toate nebuniile lor.

Acastă nepotrivire vecinică di'ntre ideile și formele toate ale civilizațiunei noastre, precum și trebuința d'a trăi în mijlocul unor aședăminte ce ne par mincinoșe, sunt pricinile pesimismului, și a scepticismului, două răni sângerânde ale lumii civilisate. În acest sbucium nesuferit, pierdem ori-ce bucurie de traiu și ori-ce plăcere de luptă; aci e isvorul nemulțumirei bolnave, care întristeză pe toți ómenii culți de pretutindenă. Deslegarea tainiceii probleme privitoare la starea spiritului contemporan o găsim în acest conflict.

Capitolele ce urmază, vor dovedi în toate amănuntele, conflictul di'ntre minciunile convenționale ce ne stăpânesc și concepțiunea științifică a lumii, cum și pricina acestei dușmăni.

Minciuna religiósă.

I

Cea mai răspândită și cea mai puternică din instituțiunile ce le-am moștenit din trecut este religiunea. Tótă omenirea stă sub cutele drapelului ei. Dênsa légă cu același lanț rasele cele mai culte și cele mai de jos; ea apropie din punctul de vedere al ideilor și al civilizațiunei, pe negrul din Australia de lordul englez. Religiunea cuprinde tóte formele vieței politice și sociale; credința în doctrinele supra-naturale implică mai mult sau mai puțin fâțiș, nu numai validitatea, dar și singura posibilitate, a unei serii întregi de acțiuni, cari însemnéază fazele desvoltărei și a momentelor decisive a existenței omenesci. In multe țeri civilisate, fie-care om e silit să aparție unei religiuni. Nimenea nu se ocupă de credința și de convingerile sale intime; dar în public, el trebuie să facă parte din o confesiune hotărîtă. Negreșit că nu suntem pe vremurile în care se găsea Spania în secolul XVI, sau Englitera sub domnia Mariei-Sângeróse, ori coloniile Angliei-Nouë, în timpul tiraniei puritane — vremuri când sub amenințarea torturelor și a pe-

depselor celor mai gróznice, fie-care cetățen trebuia să ia parte la săvêrșirea cultului. Dacă nu e tocmai ast-fel, dar nici progresul la urma urmei nu e așa de strașnic. Și dacă statul nu obligă pe nimeni să mERGă la biserică, sau să se spoveduESCă; și dacă nici un om care lipsește de la biserică, nu e ars, totuși statul cere—și asta în mai multe țeri din Europa și America—ca fie-care să fie înscris ca membru al unei comunități religioSE; ba mai mult, statul con-strânge pe cetățeni prin tribunale și geandarmi, să contribue cu banii lor la întreținerea cultului.

Religiunea se face stăpână pe om chiar de la intrarea lui în vieată, ea 'l întovărășește fără pic de răgaz d'a lungul existenței sale și nici la mórte nu-l lasă din mânele ei. Un copil se nasce. Pă-rinții săi trebuie să-l boteze, de frică, în cele mai multe țeri, d'a nu fi osândit. Mai târziu vine că-sătoria. Nu pÓte să săvêrșESCă acest act de cât la biserică și în fața unui preot. Fără îndoială, că 'n multe țeri e introdusă deja căsătoria civilă. Dar, la început ea n'a fost introdusă pretutindenī; și chiar acolo unde e deja introdusă, câte mijlóce nu se 'ntrebuințEZă pentru a o nimici; și chiar acolo unde ea s'a înrădăcinat acuma bine, moravurile sociale tot n'au mers în pas cu legea în vigóre și de multe ori o căsătorie civilă e privită ca ceva incomplect. Cetățenul móre; iarăși preotul e acela care-ī întovărășește cosciugul și-ī reciteză și-ī cântă fel de fel de rugăciuni; iar defunctul nu pÓte să se odihnescă de cât în așa numitul pământ «sfințit», în mijlocul diferitelor semne și a tot felul

de inscripțiunii religioase. În multe împrejurări cetățenul nu poate să-și scape interesele sale cele mai legitime, de cât mulțămirea unui jurământ religios. Dacă vrea să intre în armată și să-și dea tributul de sânge pentru patrie, nu poate să o facă până ce nu se lăgă, în numele lui D-zeu, cu un jurământ drapelului său. Vrea să-și apere cine-va dreptatea în judecată, iarăși nu poate fără jurământ. Fără jurământ, el nu poate fi nici jurat nici să judece pe concetățenii săi, nu poate fi nici deputat să servescă interesele poporului; abia-abia poate ocupa o slujbă particulară. Incercarea ce s'a făcut în Anglittera și în Franța pentru a înlocui jurământul religios prin o invocățiune la onore și consciință, a întâmpinat tot felul de piedici pătimăse. În zadar s'ar căuta un colțisor cât de mic pe totă suprafața pământului, care să fi scăpat de influența religiei.

Formele cu cari civilizațiunea s'a îmbrăcat în dezvoltarea ei istorică sunt: familia, proprietatea, statul și religiunea. Dar nici una nu e așa de puternică ca acesta din urmă. Multă lume trăește în afară de familie, bună-ora copiii găsiți și vagabonții orașelor celor mari. Sărăcii și criminalii cari trăesc numai din pungășii și hoții, nu recunosc principiul proprietății. În sînul civilizațiunei noastre reglementate cu prescripțiunile ei numeroase, cu aparatul ei administrativ și cu armata-i de slujbași, trăesc mai multe grupuri destul de însemnate, cari se împotrivesc a intra în rëndurile organizațiunei politice. Ast-fel sunt între alții, Țiganiii din toate țerile Europei.

Nascerile, căsătoriile și decesele lor nu sunt înregistrate nicăeri, ei nu plătesc nici o dare, nu se supun legii militare, n'aș nici un domiciliu și nici o naționalitate politică. Și chiar dacă ar voi, n'ar putea să intre de cât forțe cu greu în societatea civilă normală, căci le lipsesc diferite hârtii și acte timbrate cu fel de fel de iscălituri necitețe și cu tot chipul de peceți, în lipsa cărora, fiul numerotat și etichetat al civilizațiunei, nu pôte să-și constate legal, nici vieța, nici mórtea.

Din potrivă, cei ce-și scutură jugul religios sunt în număr forțe mic. În Germania s'a format o ligă de liberi-cugetatori, cu gândul d'a se lepăda în mod public de legătura ereditare ale superstiției. După mai mulți ani de existență, această ligă numără abia o mie de membri, și mulți dintr'aceștia încă sunt considerați ca aparținând unei confesiuni religioase. În Austria, legea dă voe orî-cui a se lepăda de credința sa; nici cincî sute de ómenî însé, nu s'aș găsit, cari se profite d'acéstă lege. Cea mai mare parte dintre ei, nici n'a făcut acésta în scopul d'a se conforma în actele și faptele dîlnice cu credințele lor intime. Unii ar fi voit să se căsătoréscă cu o persónă de o altă credință, ceia ce ar fi atras după sine mai întâiú renunțarea amândurora din părți la confesiunea lor; alții fiind Evrei, se hrăneau cu dulcea nădejde d'a putea scăpa prin acest mijloc de prejudiciul ce urmăresce rasa lor. Acest din urmă motiv a intrat așa puternic în us, că în Austria, termenii, «fără confesiune» și «Evreú» aș ajuns mai-mai cu același înțeles. Ba ceva mai mult încă,

secretarul universităţii din Viena, întrebând pe studenţi, de religiunea lor, după cum se face încă şi azi, avea obiceiul de a dice cu un zîmbet bine-voitor celor cari n'aveau nici o religiune: «De ce nu spui curat că eşti evreu?»

Dintre toate ţerile civilisate, numai Franţa este aceia în care libertatea gândirei a cucerit locul cel mai larg în legi, nu însă şi 'n moravuri. Chiar în Franţa majoritatea liber-cugetătorilor, rămâne în sânul bisericeii la care au aparţinut părinţii lor; se duc la slujbă şi se spovăduesc, se căsătoresc în faţa altarului, botéză copiii şi chiamă pe preoţi la înmormântări. Sunt încă puţini de tot acei cari 'şi cresc copiii nebotezaţi şi cari cer, în cas de mórte, o înmormîntare civilă.

În libera Engliteră, legea şi opinia publică tolerează toate sectele şi toate religiunile. În Anglia pôte cine-va profesa budhismul sau să adóre sórele Parşilor, dar e oprit a se da ca ateu. Bradlaugh a avut curajul să declare sus şi tare că nu crede în Dumnezeu; sciţi ce-î s'a întemplat? Pe de o parte; a cădut în dispreţul publicului, şi a şi fost dat afară din parlament, iar pe d'alta, îi s'a făcut un proces, care l'a costat nu tocmai eftin. Influenţa religiunii asupra spiritelor este atât de puternică şi e atât de greu a ne desbăra de obiceiurile religiose, încât dacă ateii ar voi să înlocuiască credinţa, şi să dea omului un ideal după concepţiunea lumii, ei înşişi ar avea slăbiciunea, de a menţine pentru concepţiunea lor raţională, termenul de «religiune», reamintind fără voe prostiile omenirei primitive. În

Berlin și în alte orașe ale Germaniei de Nord, asociațiunile liber-cugetătorilor n'au găsit alt termen pentru a boteza societățile lor, de cât cuvintele «comunitate religioasă liberă». Insuși David Frederic Strauss, botéză cu numele de «religiunea viitorului» un idealism care se bazéză pe negațiunea credinței religioase supra-firesci. Acésta ne amintesce istorióra în destul de cunoscută a ateului, care într'un moment de zăpăcélă, a strigat: «Pentru Dumneđeű, sunt ateű!»

II

Credem c'a sosit momentul să preîntîmpinăm o neînțelegere. Când đic că religiunea e o minciună convențională a omului civilizat, nu înțeleg prin acéstă vorbă, credința în puteri supra-naturale. Acéstă credință la cea mai mare parte din ómeni e fórte sinceră. Ea continuă să trăiască în mod inconscient chiar la ómenii înzestrați cu cea mai înaltă cultură intelectuală. Pri'ntre fiii secolului 19, fórte puținii sunt acei cari cred cu destulă tărle în concepțiunea sciințifică a lumei, deși rațiunea lor recunósce dreptatea causei în numele căreia, ea a putut străbate până în cele mai adânci încreșituri ale inimei lor, încreșituri cari sunt cu desăvêrsire închise pentru voință, nefiind de cât un isvor pentru sentimentele cele confuse și neclare. In aceste colțișóre retrase, întunecóse și tainice, vechile prejudeții și ideile superstițioase își păstréză tótă puterea lor, și nici nu-și póte cine-va închipui, cât e de

greu a le desrădăcina de acolo, tot pe atât cât e de greu a alunga cucuvaele și liliecii, din ruinele unui turn vechi.

Ca mijloc de legătură, mai mult sau mai puțin inconștientă, cu ideile transcendente, religiunea este dar în realitate o remășiță încă din copilăria omenirii. Ba, mergem chiar mai departe și afirmăm că ea este o bătă pricinuită de imperfecțiunea organismului nostru cugetător; cea ce este o dovadă a caracterului limitat al ființei noastre. Mă voi în-cerca să explic această afirmație.

Filologia, mitologia comparată și etnografia au adus deja un numeros contingent istoriei nașterii și dezvoltării cugetării religioase; psihologia a încercat, cu succes, să descopere proprietățile psihice, cari au trebuit să conducă pe omul primitiv la ideea supra-naturalului și să fie legat de ea și pe omul civilizat.

A trebuit mii de secole de civilizațiune, succesiunea multor generații fără număr, pentru ca omul după atâția cugetători de talia unui Pythagora, Socrate, Platon, să ajungă abia a recunoște ore-cari noțiuni nu esențiale, ci simple forme sau categorii ale gândirii noastre. În timpul celor d'întâiu faze ale erei noastre spirituale, aceste noțiuni trebuiau negreșit să stăpânescă gândirea rudimentară a omului primitiv, cu o putere de care fiul civilizațiunii, deprins cum el este cu abstracțiuni și necunoscând sfortarea cea mare ce ele costă, nu poate să-și facă o idee cât de mică. Pentru un sălbatic, timpul, spațiul și cauza sunt tot atât de reale

și materiale, ca și lucrurile ce-l înconjură și pe cari le poate cuprinde cu simțul său cel grosolan, adică să le pipăe. El își închipue timpul ca un monstru ce-și mănâncă copiii; spațiul e pentru el un zid ce închide orizontul, sau un fel de împreunare a pământului cu aerul pe care și-l închipuesce ca o boltă; causalitatea îi se pare atât de trebuincioasă, atât de nedespărțită de fenomene, în cât dânsul îi dă forma cea mai simplă și cea mai înțelesă de el, adică aceia a unei acțiuni directe, datorită unei ființe asemănătoare sie-și. Dacă un arbore cade, pentru el, numai o ființă organică l-a făcut să cadă; dacă se 'ntâmplă vr'un cutremur de pământ, negreșit că cine-va a sgudivit pământul, și cum ideia unui «cine-va» este încă destul de întu-necósă și nepătrunsă pentru spiritul unui sălbatec, dânsul o personifică într'un om, și tot așa face cu toate fenomenele cari se produc în jurul lui. Sclav pasiv al ideii causalității, dânsul caută pricina fie-cărei percepțiuni, și știind sau creșând, că cauza faptelor săvârșite de el, este în propria sa voință, légă această observație cu natura și recunósce în fenomenele acesteia efectul capriciului unei ființe asemănătoare cu omul. Dar atuncea, pentru prima óră pătrunde în el un motiv de turburare și de mirare. Când nevasta-sa, cu ajutorul unui amnar aprinde focul, când tovarășul său cu toporu-î de pétră, ucide un animal, simțurile sale nu concep pricina producțiunei flacărei și a căderei animalului. Și când furtuna îi răstórnă bordeiul, sau când grindina îl rănesce, el nu vede ființa care produce în

potrivă-î această acțiune violentă. Dênsul nu se îndoesce că această ființă există și chiar că e în apropierea lui, căci cum pôte fi alt-fel, dacă vede că bordeiu-î e ruinat și că rana 'î sângeréză; deci e cine-va care a făcut acésta și a voit s'o facă. Și cum sêlbaticul nu pôte sê descoperi pe autorul rêului, spiritul sêu este în prada unei vii neliniști, provocată în tôte casurile de un pericol necunoscut în contra căruia nu pôte sê se apere, și acest sentiment este punctul de plecare al religiei.

În adevêr toți călătorii cari aũ avut prilejul sê facă observațiuni asupra sêlbaticilor sunt toți de acord a recunósce, că sentimentul religios se manifestéză la aceștia sub forma unei frici superstițiose. Și așa și trebuie să fie. Senzațiunile neplăcute nu sunt numai cele mai numeroase, dar și mai puternice decât cele plăcute, ba mai aștîțã atât în afară cât și înăuntru o activitate mult mai înaltă și cu mult mai vie. O senzație plăcută ne pare mai puțin pătrunzătoare și o primim pasiv; spiritul n'are nevoie s'o vadă mai clar; mușchii și creierul pot sê stea liniștiți în timp ce ea se produce. O senzație neplăcută, din potrivă, vine mai întâiũ foarte clar la consciință și cere apoi o serie de acte ale gândirii și ale voinței, pentru a-î descoperi pricina și pentru a ne putea apăra 'n contra ei. Deci, e foarte natural ca omul primitiv sê fie mai atent la forțele naturale cari îi sunt ostile, decât la acele cari îi sunt pentru binele lui. Că sórele îl încâlđesce și că fructele îl nutresc, puțin îi pasă de acésta, el nu se ocupă cãtuși de puțin de ele, pentru că nu se gândește

de cât când e silit să facă acésta și pentru că pôte fôrte bine să mânânce fructe și să stea întins cu burta la sóre fără să aibă nevoie să se mai gândescă. Din contra, plăcerile și pericolele îi deștéptă activitatea spiritului și o 'nlocuesc cu închipuirî mai trainice. Odată ajuns la un grad fôrte înalt de desvoltare intelectuală, omul e 'n stare să-și imagineze lămurit farmecul vieței și să se bucure de ea nu numai în mod instinctiv, dar și fôrte conscient; pôte vedea în vieață o primă causă, dorința unei ființe asemenea bărbatului, și a simți pentru acéstă ființă iubire, recunoscința și admirațiune. Inainte de a ajunge la acéstă stare, cam târzie în civilizațiune, omul se mulțumesc a simți spaimă și gróză față cu voința nevedută și necunoscută, care se deslănțuesce în tunet și fulger și care îngrămădesce asupra lui tot felul de rele, pricinuindu-î dureri și nenorociri.

Din acest sentiment de frică resultă tóte actele cele d'întâiu ale cultului religios. Omul se feresce să facă ceva care ar putea supëra pe puternicul vrăjmaș nevedut; fantasia sa vie și copilărosă, mersul capricios al ideilor omului primitiv îl fac să fie cu băgare de sémă la tot ce face, spre a nu mulțumi pe vrăjmaș. Dacă dușmanul e în furie, trebuie să caute mijlóce să-l împace. Îi satisface setea și aviditatea, dându-i tot felul de lucruri, și aducându-î jertfe. Măgulescî deșertăciunea sa, lăudându-l și 'nălțându-î meritele. Te umilescî în fața lui, cauți a-l muia prin rugăciuni, câte-odată îl intimidezi cu amenințări. Rugăciunile și sacrificiile, sunt dară

festatiunile aceluiași sentiment din care Darwin, în cartea sa despre expresiunea mișcărilor sufletului la ómenii și la animale, derivă formele salutului: cáinele se gudurá, pisica miorlăesce, omul civilisat se închiná și-și scóte pălăria; tóte acestea sunt acte de supunere față de un adversar mai puternic.

Să ne resumăm. Causalitatea, care este o formă saú o categorie a gândirei omenesci, este concepută de omul primitiv într'un chip material, cu totul grosolan. El caută o cauză la tóte fenomenele cari îl neliniștesc. Capacitatea lui de a gândi în formă abstractă, nu-i permite de cât idei concrete, cari apar spiritului său în tot-d'a-una înveșmântate de imagini ce îi sunt familiare. Cu modul acesta, el ajunge la antropomorfism, adică a-și represinta tóte forțele, tot ce e în stare a produce un fenomen, sub figura unui om dotat de consciință, voință și de organe pentru a lucra; el nu póte încă concepe o forță deosebită a formei organice în care constată de obiceiú efectele. Causalitatea dar îl duce să admită o cauză a tuturor fenomenelor; incapacitatea abstrațiunei îl duce la antropomorfism, făcându-l să nu vadă pretutindenii de cât un D-zeú personal saú mai mulți zei personali; frica de aceștia, cari îi se par vrăjmași, îl hotăresce să le aducă jertfe și rugăciuni, într'un cuvânt a-i cinsti cu un cult exterior.

Iată deci origina religiunei la omul primitiv; ea rămâne și în inima omului civilisat. Chiar și spiritele îndestul de cultivate și destul de deprinse a gândi, pentru a nu mai considera timpul și spațiul

ca ceva existând materialicesce, urmază a concepe causalitatea ca o realitate și nu pot să se înalțe până la abstracțiune, de unde te poți uita destul de bine în causalitate ca și în spațiu și în timp; toate acestea nefiind o condițiune a fenomenelor, ci o formă a gândirei noastre. Antropomorfismul urmază a trăi, nu numai la copii, cari și culeg plăcerile lor din basme, în cari vântul vorbește și arborii se căsătoresc cu stelele, dar și în omul mai în vârstă, a cărui spirit nu s'a putut sustrage cu desăvârșire influenței deprinderilor copilăresci. Nu e oare caracteristic, ca filosoful din zilele noastre să-și clădească sistemul său, prin o ciudată întorcere la ideile omului primitiv, pe presupunerii cari au dat naștere celor d'întâiu începuturi ale unei concepțiuni despre lume, la contemporanii ursului cavernelor, ai Negrilor Australiei actuale, adică pe ipotesa unei voinți care servă de condițiune fundamentală, nu numai unei activități oarecari, dar și simplei existențe a fie-cărui obiect în parte? A trata lucrurile ce ne nconjoră după un procedeu ce ne este familiar pentru că-l observăm mereu chiar în noi; a explica existența lor prin o voință ca existând în ele, pentru că ne e imposibil de a despărți ideia unui om de aceea a unei voinți care lucrează în el și determină toate acțiunile sale, — toate acestea aparțin cu desăvârșire treptei d'întâiu a activității intelectuale omenesci. Schopenhauer, prin rafinamentele formei și prin o terminologie științifică, a dat sistemului său o aparență foarte alésă pentru a-l putea înfățișa ómenilor culți; totuși chiar și

acest sistem nu rămâne mai puțin, în esența sa, de cât atavismul cel mai de mirat, ce l-a avut vr'o dată de înregistrat istoria filosofiei; și însă-și această istorie nu e de cât o cădere a spiritului omenesc în vechile reverii și nebunii, în al căror triumf se creșuse. Un cugetător din cei mai luminați, ca Schopenhauer, atribue lucrurilor inorganice, pentru a le înțelege, o voință ca și aceia a omului (cu tôte că în om, câte-va fapte din cele mai importante, ca nutrițiunea de exemplu, se săvêrșesc fără influența voinței) și sistemul său a fost primit de un număr mare de spirite alese; atunci cum nu s'ar putea admite că vênătorul de mamuți din epoca quaternară, generalisând slabele sale observațiuni făcute asupra mărginitului său «eü» și neputându-și explica natura de cât presupunând în dosul fenomenelor un creator făcut după chipul și asemănarea sa, dar mai puternic negreșit și mai îngrozitor, cu un topor de piatră cu mult mai mare, și cu o poftă de mâncare cu mult mai puternică de cât a sa, — ajunge cu chipul acesta la începuturile unei religii?

Ideia unei voinți ca pricină a fenomenelor lumii și prin urmare credința într'un Dumnezeu său în mai mulți Dumnezei personali, nu este de cât o parte din religiune; căci la drept vorbind, ea 'și mărginesce de tot încercările de explicațiune în natură; ea se 'ndrêptă către om și asupra locului ce ocupă în lume. Ideilor religioase aparține de asemenea și ideia despre suflet la om, precum și ideia despre supra-viețuire a acestui suflet după mórtea corpului. Credința în nemurire este ca

o urmare a credinței în Dumnezeu și formeză împreună cu ea un mare sistem pe care s'a putut sprijini o ordine socială și o morală, pentru că a stabilit o definiție hotărîtă a binelui și a rului, o deosebire între virtute și viciu, o răsplată și o pedepsă, legate de imortalitatea individului prin atributele ei esențiale, cu rațiunea și senzațiunea. În orî-ce caz, credința în suflet și 'n nemurirea lui, nu sunt bazate pe causalitate orî pe antropomorfism, ci provine dintr'un alt isvor, pe care îl vom examina îndată.

De multe orî s'a pus întrebarea, dacă credința în suflet și în imortalitatea sa, a precedat saũ a urmat credinței în D-zeu, și dacă tôte ideile religioase n'aũ eșit din cultul sufletelor, trecînd prin un grad intermediar, adică prin credința în spirite. Și în adevăr, multe din popóarele anticităței și multe triburi sêlbatece de ađi fac un fel de apropiere saũ daũ mai multă însemnătate credinței în suflet de cât într'o ființă supremă; avem ca probă pentru acêsta, cultul morților în Egipt, respectul pentru Larî, bêtura sângelui vrăjmașului ucis de către Celți și Germanî, antropofagia mai multor triburi ale Africeî interioare și a insulelor Mărei Sudice. Antropofagia, mai cu sêmă, nu vine negreșit din o trebuință absolută a cãrnei, dupě cum unii observatori superficiali aũ pretins-o, dar din speranța tainică că însușirile vrăjmașului ucis vor trece în omul care mănâncă din ea.

La urma urmei, chestiunea anteriorităței credinței în suflet saũ în Dumnezeu, e cu totul se-

cundară. E sigur însă, că omul a avut de timpuriu ideia despre ceva deosebit de corpul său și care-î hotărăse de viață, care trăesce după mörte și după distrugerea formei exteriore. Acela ce a dat naștere primei ideii, a făcut o observație nedreptă și a fost de o inteligență, care nu și-a putut da sēmă de legile naturei. La omul cel viu se simțeau mișcări tainice, bună-öră bătaia inimei, mișcarea vinelor. La un om mort, totul e în nemișcare. Rolul ce ađi încă-l jöcă inima în vorba de töte țilele, ca fiind sălașul sentimentelor, dovedesce atențiunea, pe cari mișcările-î surprindătore, au ațățat-o din timpurile cele mai vechi. Omul puțin familiarisat cu logica, are obiceiul a face o legătură de causalitate între fenomenele ce se succed. De öre-ce la un mort, nimic nu se mișcă, s'a tras încheere, că totul ce tresare și se mișcă la un om viu, trebuie să fie cauza determinantă a vieții. Cât trăesce omul, *acęsta* există, și când möre, *ea* plęcă, părăsesce corpul.

Dar ce este *acęsta*? Fantasia omului primitiv a dat multe răspunsuri acestei chestiuni. Un punct însă asupra căruia se înțeleg mai töte popórele, este a atribui principiului vital, sufletului, forma unui animal; unii sunt de părere că e o porumbiță, alții un fluture, alții în fine, capabili de idei mai abstracte, și-l închipuesc ca o suflare, öri ca o umbră. Fenomenele neliniștitöre și neexplicabile ale somnului și ale visului, ajung să fie explicate, mulțumită acestor ipotese, cari se potrivesc numai spiritului primitiv. Sufletul, acest locuitor material

și organizat al corpului, acest soiū de trântor al ființei vii, simte de multe ori nevoia să-și părăsească cușca sa. Și atunci se întâmplă că corpul cade într'o stare asemenea aceleia când sufletul părăsesce corpul pentru tot-d'a-una: nu scie nimic, nu simte nimic, nu se mișcă; dórme. Sufletul se primblă pe unde-va, face și-și se 'ntîmplă fel-de-fel de lucruri; și când se reîntórce în corp, îi rămân nisce amintiri amestecate: ast-fel se nasc visurile.

Iacob Grimm povesteste, după Paul Diacre următórea legendă: Regele Francilor, Gontran, adormind într'o ȕi la vênátóre, servitorul care-l întovărășea, zăresce un animal mititel, ca un șerpuleț, eșind din gura lui, și care se strecură iute pâna la o apă din apropiere; dar șerpurelul nu putea trece apa. Servitorul ca să-și vie în ajutor scóse sabia din tēcă și o puse de-a latul apei, putënd ast-fel animalul trece dincolo. După câte-va césuri, șérpele se 'ntórse și intră din nou în gura regelui. Monarhul se deșteptă și povesti tovarășului său c'a vęđut în vis o apă mare, pe care era o punte de fier, că el a trecut puntea, etc. O altă legendă, ce de asemenea o găsim la Grimm, ne povesteste despre o servitóre adormită, din a căreia gură a eșit d'odată un șoricel roșu. Servitórea fu întórsă pe cea-laltă parte, ceia ce împiedică șoricelul să găsească gura și să între îndărăt; conclusiunea a fost, că servitórea nu se mai deșteptă.

Și acuma nasce întrebarea: acest tainic locuitor al corpului omenesc, care explică atâta de ușor marile enigme ale vieței și ale minței, ale som-

nului și ale visului, unde fost-a el înainte de născerea gazdei sale? Și după moarte unde se duce el? Mai înainte a ocupat alte corpuri și va ocupa altele în viitor; acesta este credința în metempsicosă. Său că sufletul se naște odată cu corpul și când acesta moare, sufletul rămâne în apropierea lui; acesta e ideea vechiului Egipt, care a avut de consecință păstrarea cu grijă a celor morți. Că principiul vital moare odată cu corpul, n'o admite omul primitiv, și e foarte firesc: neantul absolut e o idee străină și ostilă cugetărei omenesci, care e în neputință s'o înțeleagă. Și în adevăr, nu poți pretinde unei mașini să producă o forță peste puterea mașineriei sale. Ideea neantului este o producțiune care întrece puterea aparatului cugetărei omenesci. Se vorbește de «frica golului» naturei; tot așa de mare se vede că e «frica golului» cugetărei omenesci. Ceia ce cugetă în om este «eul» său. Fără acest «eul» nici o cugetare, nici o idee, nici chiar o senzațiune nu-i posibilă. «Eul» scornesce de asemenea ideea neantului; dar în vreme ce «eul» se sbate să-și închipuiască neantul, dânsul are în același timp deplină conștiință de existența sa, și această simultaneitate pune o piedică neînvinsă ideei reale și clare a neantului. Pentru a-și putea cine-va face o idee lămurită, ar trebui ca «eul» să înceteze o clipă a se simți existând, adică ar trebui să fie inconștient și să nu mai pătă să gândească. Dar atunci n'ar putea de loc să mai cugete la neant și acesta din pricina cercului vicios din care însuși felul aparatului său cugetător, nu-l poate face pe

om să iasă. Cât timp cugetă; «eul» său, are plină conștiință de existența sa și nu poate înțelege în mod serios neantul; și dacă din contra omul este inconștient de existența sa, atunci nu cugetă de loc și deci și mai mult încă n'are idee despre neant.

Prin felurite și minunate abstracțiuni, filosofia indică, a ajuns la ideea de *nirvana*, adică la ideea neantului absolut, a lipsei desăvârșite de materie și de mișcare. Această idee a neantului absolut, a disparițiunii lumii și a «eului», spiritul omenesc tot o mai pricepe; dar ideea unei disparițiuni desăvârșite a «eului» și în același timp o continuare a lumii îl revoltă grozav. Cum se poate? Aceste lucruri cari la adică nici nu există, de cât pentru că numai noi le gândim și a căror existență nici n'am putea să ne-o închipuim fără ca să ne dăm seamă, aceste lucruri trebuie să continue, iar acela care le dă viață, «eul» care le scornește, el ȳic, numai el trebuie să dispară? Cu neputință. Dispară «eul» și lumea întregă. Arată-se *nirvana*, e tot ce se poate; acesta chiar ne dă o mângăere egoistă. Dar ca «eul» să înceteze și ca lumea să continue a trăi mai departe fără nici o schimbare, acesta e o idee care nu-și găsește locul în cadrul cugetărei noastre, întemeiată pe «eu». Ori-cât ne-am îneca într'un val de vorbe și ori-cât ne-am încerca a reprezenta ceva lămurit și priceput, tot nu vom avea o idee nici despre neant, după cum n'o avem nici despre infinit și ori-cât de mult ne-am înfunda în formule, tot nu vom isbuti a-l introduce în creier. E deja un triumf mare al spiritului omenesc, că

unii ómeni de elită aũ ajuns la un fel de presimțire obscură, grea de exprimat prin vorbe, despre ideia neantului și a infinitului; s'ar putea chiar numi acest act, dac'ar fi într'adevăr cu puțință, despărțirea omului de sine însuși.

Cum a putut omul primitiv să îndeplinescă această muncă, aprópe supra-omenescă a cugetărei? I-a trebuit multe vécuri de grea pregătire intelectuală. Iar când facultatea de a cugeta era puțin dezvoltată, ideia neantului trebuia să fi fost cu neputință de cuprins pentru om, pe când ideia despre durata vecinică a «eului» era fórté firescă și chiar trebuincióasă; omul a trebuit să ajungă la ideia cam grosolană a unei învieri corporale a morților și la ideia mai fină despre o imortalitate a sufletului necorporal, conservându-i în același timp, într'un chip cu totul ciudat, atributele intelectuale ale individului și anume: voința, simțirea și cugetarea.

Iată ce aveam de đis asupra afirmațiunei de mai sus, că religia este o slábiciune activă datorită imperfecțiunei organului nostru cugetător și una din formele naturei nóstre mărginite. Causalitatea și necapacitatea de a ne închipui forțele alt-fel de cât sub formele organice obicinuite l'aũ adus pe om la ideia de Dumneđeũ; observațiunea inexactă a fenomenelor vieței și a morței, a somnului și a visului îl duseră la ipotesa unui suflet, iar neputința «eului» de a se crede ca neexistând, îi dete credința în nemurire sub tóte formele ei. Ipotesa unei vieți dupě mórte, nu este de cât manifestațiunea instinctului conservărei personale, tot așa

după cum instinctul conservațiunii personale nu este de cât conștiința forței vitale, care-și are sălașul în fie-care celulă din organismul nostru. Forța de a trăi este tot una cu voința d'a trăi. Acela care a vădut murind mulți ómeni, scie cu câtă supunere se împacă individul cu ideia morței, și acésta mai ales când simte forța lui vitală în adevěr stórsă din pricina vrăstei saú a bólei; dar ce durere grósnică e când îți vine sfârșitul din pricina unei lovituri neprevădute, în flórea tinereței, când ți-ai țesut cele mai frumoșe planuri în viitor!

Sinuciderea nu contradice de cât în aparență ceia ce am đis până aci. Fără îndoială că pentru a te sinucide trebuie o voință fórte energică, ce nu póte fi de cât o dovadă despre o vitalitate tot atât de energică; s'ar părea dar în acest caz, că forța de a trăi este în potriva voinței de a trăi. Dar în realitate, sinuciderea, dacă nu este rezultatul unei întunecimi momentane a conștiinței, este un act necugetat a apărării vieței în contra pericolelor ce o amenință; cine-va 'și scurtéază đilele când se teme de un rău físic saú moral, când adică are frică de piedici pentru existență; nimeni n'ar comite acest act extrem, dacă nu ar ține inconștient la vieața, pentru că atunci n'ar avea nici un motiv să se témă de suferinți, de óre-ce, — admițând situațiunea cea mai rea, — suferințele înși-le nu pot de cât să distrugă vieața.

X Sinuciderea are în sine semnele unui fapt observat adesea: faptul soldatului care se ucide înainte de a începe lupta, pentru că este cuprins de frica

primejdiei; soldatul nu se ucide decî din desgust de viață sau din nepăsare de mörte; ci din potrivă, tocmai din cauza dorinței de a trăi, împinsă până la pierderea desăvârșită a ori-și cărei judecăți. Așa dar, afirmarea că forța pentru a viețui este aceeași cu voința de traiu, nu suferă nici o excepțiune; și această voință d'a trăi nu se opresce nici chiar în fața morței. Organismul care simte în toate celulele sale vârtejul fenomenelor vitale, nu se 'mpacă ușor cu ideia unei încetări desăvârșite a acestei mișcări roditore și plăcute. Individul concepe propria sa existență ca eternă, propriul său sfârșit ca foarte depărtat, cu toate că — lucru curios! — pöte foarte bine să concépă mörtea unui alt individ. Numai o prea mare cultură ne permite, în puterea abstracțiunei, a analogiei și a încercărei, să ajungem la o idee care face posibil spiritului nostru, sau mai de grabă sentimentului nostru, a înțelege disparițiunea existenței noastre individuale, prin ideia unei strânse solidarități a individului cu specia; atunci consideri generațiunile următore ca continuări imediate și ca trepte succesive ale desvoltărei generațiunilor cari s'aü strecurat mai înainte, și simți un fel de mângăere în infinitul umanității și o despăgubire pentru puțina statornicie a individului.

Causele cari, la omul primitiv, aü deșteptat ideile supra-naturale, își continuă acțiunea lor și ađi — pe de o parte în forma lor cea di'ntăiu, pe de alta, în sfera inconștientului. Antropomorfismul nu încetază de a fi tendința ori și căruî spirit care nu-și supra-veghiază în mod sever nascerea și desvoltarea ideilor

sale; ușurința cu care îmbrăcăm abstracțiunile în imagini familiare este o cauză ca fie-care din noi să-și închipuiască nematerialitatea sub forma materială cea mai grosolană a procedeeelor organice observate în viața animalului sau a plantei.

În ceia ce privesce incapacitatea de a ne putea închipui încetarea «eului» într'un chip lămurit, acest neajuns nu e mai mic ați de cât ori-când altă dată. În sfera inconscientului, superstițiunea primitivă continuă a lucra mulțămită legei eredităței. Ereditatea, ȓice filosoful francez Th. Ribot, este pentru specie, ceia ce memoria este pentru individ, cu alte cuvinte ereditatea este memoria speciei. În fie-care individ osebit, urmȓză a trăi ideile strămoșilor sei sub formă de amintiri continue inconsciente sau întunecate, dar în tot-d'a-una în fiinȓă, și cari n'aũ trebuinȓă de cât de o imbiare externă pentru a țși ni în plină lumină, pentru a îneca cu razele lor viața sufletului întreg. Ereditatea e un jug de care nu putem scăpa. După cum suntem în neputinȓă de-a hotărî după poftă, forma feței și a corpului nostru, tot așa suntem incapabili d'a schimba fața intimă a cugetărei năstre. Prin acȓsta se explică urmele de superstiție, neatărnate de voinȓă năstră, pe cari le întȓlnim, cu o durerăsă mirare, chiar la spiritele cele mai luminate; de asemenea și mișcările sentimentalităței religioase la cari sunt supuse mai cu sȓmă sufletele poetice, pentru cari ereditatea jăcă un rol covărsitor. Acest isvor de idei supra-simțitoare nu va dispăre de cât prin o munca sȓvȓșită de numeroase generațiuni; va trebui

mii de secole ca omul să ajungă aplicat din nascere a considera fenomenele lumii și ale vieții într'un mod științific și rațional.

Până atunci sute de generațiuni se vor scurge; căci noi suntem aplecați din nascere a privi fenomenele într'un chip superstițios și cu totul necugetat, pentru că nu sute de generațiuni, dar pôte sute de mii, au avut înaintea noastră obiceiul de a cugeta defectuos.

La cauzele principale, pe cari le-am înșirat, se mai adaugă și altele cari, pôte ele singure ar fi fost nedestoinice a deștepta ideile despre Dumnezeu și despre un suflet nemuritor, dar contribuesc totuși nu mai puțin, în chip destul de puternic, la întreținerea acelor. Unul din motivele secundare ale menținerii încăpățanate a sentimentului religios, în paguba emancipărei moderne, este și lașitatea firască a omului. Omul nu renunță așa cu una cu două la nisce tovarăși atât de puternici și nu se învoesce atâta de ușor a se vedea de odată singur-singurel în fața lui însuși, silit să recurgă numai la propria-i forță, fără a se putea bizui pe vr'un ajutor său pe vr'un apărător nevădit. Rar produce omenirea un individ care având sentimentul puterii sale și susținut numai de conștiința sa proprie, pôte să stea pregătit și să privească viața ca o luptă în care trebuie să mănuiască sabia atât de bine el singur, în cât să iese, dacă nu învingător, dar cel puțin tefăr și sănătos. Ast-fel de ómeni sunt rari, ei înfățișează tipul cel mai ales și isprăvit al speciei noastre și ajung șefi de partide, cuceritori, conducători de popóre.

Aceștia disprețuesc drumurile bătute și caută a-și face căi nouë. Ei nu primesc cu mâinele în sin, sórta ce le-a pregătit-o întîmplarea; ci caută a-și fáuri o alt-fel de sórtă, cu riscul chiar d'a pieri în timpul acestei lucrări. Dar cea mai mare parte a ómenilor n'are nici neatárnarea și nici îndrăsnéla acésta. Indiviđii ordinari vor sê susție lupta pentru traiú, nu ca o luptă individuală, singuratică, ci ca o încăerare în grămadă, în rënd de bătae închis; fie-care vrea sê simțá tovaráși de luptă la spatele sale, la drépta și la stânga, în tóte părțile și dacá s'ar putea chiar și înaintea lui. Aceștia vor sê asculte de comandă și sê lucreze la umbra unor responsabilități cu totul înalte. Ómenii de soiul ásta se agață în acésta luptă ca de o armă și în același timp ca d'o mângăere. Și de óre-ce ideia de Dumneđeú liniștesce, e bine sê-ți închipuesci în mijlocul furtunilor celor mai periculóse ale vieței, cá ești sub protecțiunea unei puteri pázitóre, sub ocrotirea lui Dumneđeú. Cu chipul acesta, croitorul și salahorul áú satisfáciunea de a împártáși privilegiul lui Achil, d'a fi apărați de paváza șteiței Pallas Athena. Și ce sentiment de putere nu ái în convingerea, cá în tóte situațiile vieței ești ínarmat d'o armă puternică: rugáciunea! Cu greú ajungí la disperare, când ái la îndemână o vorbă saú o invocare, cu care sê poți abate réul.

Sê luám de exemplu un cas extrem. Un aeronaut cade din nacela balonului sêú de la o înălțime de câte-va sute de metri. Dacá dênsul e liber-cugetátor, scie fárá nici o ínđoială cá e pierdut și cá nici o putere din lume nu e în stare sê-í opréscá

corpul d'a nu cădea la pământ peste 10 secunde, d'a nu fi sfărîmat în bucăți și sângele să nu țîșnescă din el. Dar dacă di'mpotrivă e credincios, el păstrează în tot timpul căderei sale — pe cât nu și-a pierdut încă consciința — speranța că o putere supra-firéscă pe care pôte s'o facă să intervie, bombănind câte-va cuvinte de rugăciune, va opri în folosul său pentru câte-va minute legile naturei, și-l va face să cadă încet, sănătos și téfar la pământ. Atâta timp cât consciința continuă a fi vie în el, dînsul e stăpînit de instinctul de conservare, rămânînd cu încăpă-ținare legat de dreptul său d'a chema într'ajutor, și d'a fi scăpat de la o mórte sigură. Sufletul omenesc n'are ceva mai scump în el de cât iluziunea și nu are ceva mai măreț și mai mîngâetor de cât credința și rugăciunea. De asemenea ómenii ordinari, în máhnirile lor cele mai mari, vor continua a cădea în superstițiuni copilăroase, cât timp nu vor fi pătrunși de concepțiunea sciințifică a lumii d'a privi mórtea unui individ, fie chiar propria lor mórte, ca un eveniment d'o fórte mică importanță pentru specie și pentru întregul univers; tóte acestea se vor continua cât timp solidaritatea omenéscă nu va fi destul de generală și destul de bine organizată pentru ca în trebuințele urgente, fie-care individ să potă face apel cu o absolută încredere și într'un chip cu totul instinctiv, la semenii săi și nu la nisce puteri peste fire și neînțelese.

O altă cauză secundară a persistenței sentimentelor religióse, este și trebuința unui ideal, care rămâne nestins în sufletul fie-cărui om, chiar a celui

mai grosolan. Ce înțelegem prin *ideal*? Tipul depărtat după care omenirea se dezvoltă și se perfecționează, nu numai tipul formei corporale, ci și tipul vieții sufletesci, a modului de gândire, a chipului cum e întocmită societatea. Tendința către acest ideal, aspirațiunea către el sunt înăscute fiecărui om de constituție sănătoasă atât la moral cât și la fizic; acesta e un fapt organic despre care nu avem conștiință imediată și care chiar la cutătorul cel mai bun și mai adânc, presintă o parte mai inconștientă.

Se știe cum se umple locul dintre șinele unui drum de fer; mai întâiu se așează jalónele de lemn cari dau chipul cum are să fie drumul; apoi lucrătorii îngrămădesc pământ mărunt sau pietriș până ce ating înălțimea și forma indicată de traverse. Fie-care fință are în sine o lege de formare și de dezvoltare, care în raport cu el are aceiași importanță ca și traversele așezate de-a lungul liniei, cari apoi se umplu cu pământ; densusul se nasce cu un pătrat nevedut, dar forte real, în care crește și pe care caută să-l umple. Când un organism ajunge la forma ce înfățișează scopul final al facultății sale de dezvoltare, el atinge perfecțiunea și s'a idealizat însuși. De obicei individul rămâne de desubtul acestui tip ideal; dar aspirațiunea în spre acest tip este principiul misterios al conservățiunei sale personale și al dezvoltărei sale, adică al tuturor faptelor ce se săvârșesc în el. Fie-care specie are în sine, ca și individul, scopul său de dezvoltare și totul ce e de trebuință pentru a-l ajunge. Ea se

nasce, ea este alcătuită, pentru a ajunge la o talie și la o putere hotărîtă de mai 'nainte și pentru a trăi un timp nedeterminat; cresce până la o ôre-care înălțime, dă apoi îndărăt și în cele din urmă dispare, făcând loc unei alte forme, mai ridicată, căreia ea a servit de primă tréptă, sau mai bine ȃis de încercare și copie. Paleontologia ne învață a cunósce o serie întregă de specii animale, cari au trăit în timpul unei anumite epoce geologice și cari au dispărut mai târziu. Același lucru se póte aplica și omenirei. Și dënса e în întregul ei o unitate zoologică, stăpânită de o lege vitală unică; ea e născută la o epocă geologică determinată;— dacă acéstă epocă cade la începuturile periódei quaternare, ori trebuie s'o clasăm în partea mijlocie sau mai nouă a periódei terțiare, de asta puțin ne pasă în argumentația nóstră; ea va înceta, după tóte analogiile la o epocă geologică determinată. Formele cari au precedat-o, le putem numai bănuir; acele ce o vor urma, scapă cu desăvêșire prevederilor nóstre. Dar atâta timp, cât omenirea trăesce pe pămênt, și întru cât n'a atins încă punctul culminant al desvoltărei, ea se trudesce fără încetare să umple pãtratul nevêdut și hotărît di'nainte al formeii sale; și toți ómenii, afară negreșit de idioți, simt trebuința—cu tóte că cea mai mare parte, o simt mai slab și mai obscur—de a face sfortărea, să-și personifice tipul lor isprăvit, de a se mări până la înălțimea mësuri lor ideale.

La ómenii de elită, acest sentiment ajunge la o stare conscientă; la cei-l'alți, el se opresce la gradul

unei aspirațiuni, nehotărîtă și plină de porniri, ce se pot numi orî și cum: fie dorința puternică d'a se ridica mai sus, fie trebuința de ideal; sub unul orî sub altul din aceste nume, omul are o puternică dorință d'a eși din izolarea sa individuală și a simți lămurit solidaritatea sa cu semenii lui. Legătura, care unesce pe toți indiviții în o specie, face de asemenea din acea specie o unitate zoolo-gică, un individ de ordin superior; acest lanț se în-vălutăcesce în jurul inimei fie-cărui om, și omul simte clar, că este în o legătură de solidaritate. Dar acéstă legătură vrea să se manifeste. Fie-care din noi are momente în care simte nevoia absolută de a se sci că face parte dintr'un tot și de a se convinge că în existența sa individuală lucrăză existența speciei și puternica ei forță vitală; și că desvoltarea sa particulară este, în miniatură, desvoltarea în massă a omenirei; într'un cuvânt, consciința ce-o are de identitatea sa cu un organism superior sublim—și care deci nu lasă a se prevedea sfârșitul, dă omului o mângăere nespuse de adâncă, față cu micimea și scurtimea propriei sale existenți.

Omul de elită are mii de mijlôce spre a-și satisface acéstă trebuință, fără a eși măcar din cabinetul său de lucru, sau din salonul unde petrece. Îi ajunge examenul desvoltărei omenirei de-a lungul vécurilor, studiul marilor cugetători și al marilor poeți din tôte timpurile, concepțiunea despre armonia lumii după cum o expune sciința—și dacă aceste mijlôce nu ne ajung—mai sunt și relațiunile sociale cu celelalte spirite de elită; acestea îi sunt îndestule pentru

ca în orî-ce moment sè pótă eși din singurătatea sa individuală și sè ia parte la traiul obștesc al omenirei.

Care este însă, situațiunea omului din popor? Când are și dânsul prilejul sè se găsescă în rîndul celor-l'alți ómeni? Când și cum îi se pôte dovedi că are și el dreptul și puterea d'a se ridica d'asupra animalului, care, ca și el mănâncă, se reproduce și móre? În lupta pentru pâinea de tóte ȃilele și pentru satisfacerea nevoilor celor mai grosolane, când óre găsește dânsul momentul de a rêmâne singur cu sine, de a privi în jurul lui, a se îndrepta în omenire și în lume? Până acum omul de rînd n'a ajuns de cât prin religie sè se urce la o existență mai înaltă: idealul nu i-a fost accesibil de cât sub forma credinței. ȃiua de Duminică însemnézá pentru el nu numai un repaus corporal, dar și un fel de desvoltare a tuturor simțurilor spiritului; biserica este pentru el sală de serbare, iar preotul, un mijlocitor pentru a se pune în relațiune cu Dumneȃeu și cu sfinții. În templu, dânsul se vede într'un superb monument care îi aparține, după cum îi aparține și bordeiul lui sárácacios; în timpul serviciului divin, el e pârtaș la o faptă care n'are de scop direct hrana și îmbrăcăminte sa, orî vr'un alt scop grosolan. Printre cei-l'alți credincioși, dânsul se simte membru cu același titlu al unei mari comunități și raporturile cari îl légă cu toți vecinii sèi, s'afirmă destul de l'murit, chiar pentru simțurile sale, prin exercițiile cultului, prin închinăciunile și prin semnul crucei, ce sávêrșesce cu

ei și în același timp cu ei. Predica i-a fost singurul cuvânt mai înalt, de care urechia i-a fost lovită și care-l mai deșteptă puțin din toropela obicinuită a cugetului său primitiv. Pentru omul din popor, era firesc să se dea cu trup și suflet credinței; ea va lucra tot atât de puternic asupra-î, cât timp noua civilizațiune nu îi va da un echivalent pentru emoțiunile și satisfacțiunile modeste ce le încercă spre a se simți și el om, — emoțiuni ce le găsește în religie.

Acastă înlocuire îi va fi dată; ea a și început de pe acum. Cuvântul poetului și al cugetătorului vor face de prisos pe acel al predicatorului; sălile de teatru, de concert și conferințe vor înlocui bolțile bisericeii. Germenii transformărilor viitoare se văd deja pretutindenea. În țările, cari sunt înzestrate cu libertățile politice, mulțimea lipsită de carte și săracă, caută Dumineca în întrunirile publice — unde-î se vorbește de interesele comune, locale sau ale țerei — distracție și ridicarea idealului. Iar acolo unde e proclamat sufragiul universal, în ziua votului, omul din popor se simte adevărat om, cu o mândrie, cu totul alta ca la actele cultului, ori ca la spovedanie, etc. În nenumăratele societăți în cari se țin conferințe sau se citesc opere poetice, mulțimea aude o vorbă mai omenescă și mai înțelăsă de cât cea ale prediceii. E de regretat numai, că aceste societăți nu-și exercită încă acțiunea lor asupra păturilor adevărat populare și cari aș cea mai mare trebuință de ea.

Acești gemeni se vor desvolta însă; și un viitor

apropiat va vedea póte o civilisațiune, în care ómenii își vor satisface trebuințele lor de înălțare și de emoțiuni în comun și în deplină solidaritate, nu prin visuri religioase, ci într'un mod cu totul rațional. Tétrul va deveni ceia ce a fost la început în Grecia, acum două mii cincǐ sute de ani, un loc de cultură pentru ómenǐ; nu se vor mai vedea la tétru domnind: obscenitate, lipsă de rușine, cântece mârșave, rís prostesc, goliciuni provocante; în schimb însǐ, se vor vedea într'o personificație demnă și frumósă, pasiunile și voința, egoismul și devotamentul; iar tóte discuțiunile nu vor avea altă temelie de cât solidaritatea omenéscă. Acte de binefacere vor înlocui pe cele ale cultului. Ce emoțiuni cu totul nouǐ va avea omul în aceste sǐrbători ale viitorului! Frumusețea lámurită a cuvântului rostit de un poet, îl va fermeca fără multă greutate, în locul cuvântului cel de neînțeleș al predicatorului. Pasiunile omenescǐ din o dramă nobilă vor cuceri spiritele, pentru cari simbolismul unei slujbe din biserică, e lipsită de înțeleș! Explicațiunile date de un savant care expune fenomenele naturei, discursul unui bărbat politic care tratéză despre chestiunile țilei, provócă la cei cari 'l ascultă un interes nemǐsurat de viu și mai direct de cât tóte palavrele unui predicator care povestesc mituri saũ parabole. Adopțiunea orfanilor de comună, împărțirea de haine și de alte daruri copiilor sǐraci, doveșile publice de stimă împărțite cetățenilor cu merite, în fața mulțimei, întovărășite de cântece și musică; tóte acestea însufleșesc pe acel ce ia parte la ele, mult mai mult

de cât ceremoniile religiei, cu sentimentele adevărate ale unui om pentru cel-l'alt; de asemenea întăresc legătura prin un lanț de solidaritate.

În modul acesta îmi închipui eă civilizațiunea viitoare; și numai așa, după părerea mea, chiar și omul cel mai mic și neînsemnat își va vedea viața legată de cea comună. În serbările poesiei, ale artei, ale cugetărei umanității, dânsul își va lărgi orizontul său individual și îngust până la marele orizont al existenței speciei; va ajunge la ideia unei dezvoltări mai înalte și se va pătrunde de idealul omenirei. Dar până la realizarea acestui tabloă al viitorului, mulțimea va căuta înălțarea-i ideală pe care n'o găsește aiurea în religie, sau mai bine ȓis în manifestările ei exterioare: în marile bolți ale bisericilor, în hainele strălucitoare ale preoților, în sunetele orgei și ale cântecelor, precum și în actele tainice ale cultului.

III

Desvoltările de mai sus sunt destul de lămurite și nu mai lasă nici o neînțelegere. Trebuința ce o au omenii de ațțări intelectuale mai înalte, de un ideal, de o mângăere în tot-d'a-una gata și chiar de o protecțiune falsă, pe atât de puternică pe cât de tainică, în toate prilejurile,—acastă trebuință nu e nici prefăcută nici mincinosă, ci din potrivă este reală și nestinsă. Am vedut deja cum pentru motive istorice, fiziologice și psihologice, omul trebuie în mod firesc să-și caute satisfacțiunea în credința

tradițională în Dumneșeu, în suflet și în nemurire. Legătura cu aceste idei, la cea mai mare parte a oamenilor, nu este nici mincinoasă, nici o iluzie voită sau fără voință; ci este o slăbiciune sinceră, o bolă de bună-credință, o obicinuință ce nu se poate lepăda; este un sentimentalism poetic ce se sustrage analizei raționale. Prin minciuna religioasă, înțeleg respectul ce omeni, cari sunt la înălțimea civilizațiunii, acordă religiunilor positive, articolelor de credință, aședămintelor lor, ceremoniilor lor, simbolelor și preoților lor.

Acest respect, o repet, e o minciună și o prefăcătorie, care face omenirei o rușine vecinică și numai pentru simplul motiv că cea mai mare parte din aceste lucruri se fac fără reflexiune și fără a ne da sémă de însemnătatea lor. Prin o simplă deprindere omeni se duc la biserică, salută pe preot și tratéză biblia cu respect; fără să vrei, fața ți se schimonosese când faci rugăciunile și cu toții se feresc de a spune verde că comit o trădare nedemnă prin actele lor, față de principii și convingeri, față de tot ce au învățat și recunoscut de a fi adevărul.

Sciința istoriei ne spune cum s'a format biblia; scim că sub acest nume se înțelege o colecțiune de scrieri pe atât de diferite prin origină, caracter și conținut, cum ar fi bună-ora o carte, care ar cuprinde la un loc poema *Nibelungen*, un cod de procedură civilă, discursurile lui Mirabeau, poesiile lui Heine, un tractat de zoologie, și tóte acestea amestecate la un loc, așa cum vine la întem-

plare și adunate într'un volum. Deosebim în acest chaos, numit biblie, superstițiunii din timpul vechei Palestine, amintiri întunecose de fabule indice și persane, imitațiunii rău înțelese a doctrinelor și obiceiurilor egiptene, cronic pe cât de seci pe atât de false din punctul de vedere istoric, poezii de lume, amorose sau patriotice, în cari foarte rar se observă frumuseți de mâna întâiu, ci mai tot-d'una umpluturi grosolane, de prost gust și de o sensualitate cu totul orientală. Ca monument literar, Biblia este cu mult mai nouă de cât Vedele și de cât o parte din Kings; iar ca valoare poetică, ea rămâne mai pre jos de tot ce a scris poezii de a doua mână, în cele două mii de ani din urmă. Și dacă ar voi cine-va s'o compare cu frumoasele producțiuni ale lui Homer, Sophocle, Dante, Shakespeare, Goethe, ideia acésta n'ar putea veni de cât unui spirit fanatic, care a renunțat cu desăvârșire la întrebuițarea judecăței sale. Noțiunile ce ni le dă biblia despre lume sunt copilăresci, iar morala ei este revoltătoare, după cum este exprimată în vechiul testament bună-ora prin setea de răsbunare a lui Dumnezeu, și 'n cel nou prin parabola lucrătorului din cel din urmă cés, prin episódele Magdalenei și ale femeii prostituate, prin raporturile lui Christ cu maică-sa. Cu toate acestea, sunt mulți ómenii culți și îndestul de înzestrați cu judecată pentru a putea sci aceste lucruri, și cari păstrează totuși un respect nemărginit pentru vechia carte; ba mai mult, se-î veđi cum se supără, când le vorbesci în totă libertatea de biblie, ca de ori-ce

produs omenesc; ei formeză societăți puternice și dispun de sume foarte mari, pentru a respândi această carte în milioane de exemplare prin toată lumea, pretinzând a găsi în ea un izvor de înălțare morală.

Liturghiile tuturor religiunilor positive își au obârșia în ideile și obiceiurile, din cea mai veche barbarie a Asiei și Nordului Africei. Cultul sórelui la Arieni, misticismul budismului, cultul lui Isis și al lui Osiris de la Egipteni, a servit de temelie actelor religioase și rugăciunilor, serbărilor și jertfelor evreilor și creștinilor. Iar ómenii din secolul 19 păstrează în mod serios, ba chiar solemn, nisce mătănii, ceremonii și precepte născocite pe țărmurile Nilului și ale Gangelui, acum trei mii de ani — pe vremea epocii pietrei și a bronzului, de nisce ómeni lipsiți de orî-ce cultură și cu desăvêșire ignoranți — spre a da o formă mai simțitoare ideilor celui mai din urmă soiú de păgânism, cu privire la începutul lumii și la puterea ce o mână și cârmuesce.

Cu cât cunoșcem mai bine această comedie nedemnă și cu cât ne dăm sémă mai mult de caraghiosul contrast dintre civilisațiunea epocii noastre și religiunile positive, — cu atât ne scârbim mai mult de ceia ce se petrece. Deosebirea și contradicerea sunt așa de mari, că nu-î se mai póte face nici o critică și orî-ce argument e tot atâta de prisos și neputincios, cum ar fi bună-órá o mătură cât de mare, față de movilele de nisip ale Saharei; numai un Rabelais cu sarcasmul seú orî un noú Luther cu energica-î elocință, ar mai putea eși la vr'un capăt.

Cum sé arătăm mai bine fie-care amănunțime a

minciunei religioase? Să luăm pilde așa la întâmplare și cum ne vin la îndemână.

Se scie că diplomații întrebuițeză corupțiunile cele mai mari și amenință în dreapta și în stânga, până când fac pe cardinali să alégă un papă după cum poftesc ei și nu după cum cred să vor cardinalii; și îndată ce alegerea s'a isprăvit și intrigele lor au biruit—alegându-se cine au vrut ei—aceiași diplomați și nu alții, cari cu câte-va clipe mai înainte învârteaă toate șurupurile, încep a recunósce papei o autoritate, voind a da să se înțelégă, că sfântul spirit e acela ce a ales pe urmașul sfântului Petru. Alegerea unui papă e lucru mare, în ochii miilor de ómenii cari în tot-d'auna își bat joc de ceremonia ce se urméză la instalarea unui nou dalai-lama și totuși améndoué întâmplările: și alegerea papei și alegerea unui dalai-lama, au o asemănare mare între ele. Guvernele țin pe cheltuială trimiși de ai lor pe lângă un om a căruia chemare e a înmulți numărul sfinților, a făgădui ómenilor răsplătiri în cer și a mântui pe cei păcătoși d'a nu fi arși în iad. Prin faptul că închee tractate cu papa, guvernele recunosc pe față că el are putere și trecere la Dumnezeu; că e înarmat de el și prin el cu o parte din puterea sa asupra firei și omenirei; că trebuie să privim pe acest personagiú de temut, ca pe un om cu totul superior și căruia trebuie să-í purtăm respect, cum un alt om nu are dreptul să pretindă. Tot guvernele trimit expedițiuni în interiorul Africeii și-și bat joc de vrăjitorii negri cari amenință pe trimișii europeni cu furia fetișului, ai cărui ómenii

de încredere și sfătuitoari sunt. Ce deosebire óre este între acești bieți negri și 'ntre papa roman? Nu spun și unii și altul, că sînt ómenii de încredere ai lui Dumnezeu și că sunt în stare să mănuiască fulgerul încotro vor ei, putënd în același timp să atragă pentru ómenii, sau răsplată sau furia pedepsei? Unde dar mai este logica Europeilor culți, când în același timp tratéză pe unii ca pe nisce comedianți caraghioși și pe cel-l'alt ca pe o putere, căreia îi se cuvine cea mai deosebită cinste?

Orî-ce act religios individual e o comedie vinovată și o batjocură nedemnă, când este săvêrșit de un om cult din secolul XIX. Unul se spală c'un fel de apă sfințită, cu aghiasmă, și prin faptul că preotul a mormăit nisce cuvinte, pe cari le-a însoțit cu gesturi caraghioase, vrea să dea a înțelege că apa s'a schimbat și că a căpătat nisce însușiri cu totul tainice; și dacă s'ar supune acéstă apă unei analize chimice, am vedea că nici o deosebire nu e între ea și 'ntre alt sojă de apă — și póte că apa cea nesfințită să fie și mai curată de cât cea-l'altă. Lumea se rógă, se închină, face tot felul de mătănii, se duce la biserică să asculte leturghii și alte servicii divine, admitëndu-se prin acésta că ar exista un Dumnezeu căruia îi sunt plăcute gesturile, parfumurile și sunetele orgei; — mai mult încă, trebuie ca aceste invocațiuni să fie făcute numai cu anumite cuvinte, cu anumite gesturi, și ca ómenii cari le îndeplinesc, să fie îmbrăcați în timpul slujbei cu un fel de haine ciudate, fără nici o tăetură regulată și de un mișmaș de culori, așa că un om în tóte mințile n'ar voi

să și le pue. Faptul că o liturghie e neschimbătoare, și numai într'un fel, și că e cu mare băgare de seamă slujită, un om cu bun simț nu și'l poate explica de cât în chipul următor: ori că preoții au aflat din isvor sigur că Dumnezeu n'are numai vanitatea să asculte tot soiul de complimente, laude, lingușiri, prin care se înalță mărirea, înțelepciunea, bunătatea și cele-lalte însușiri ale sale, dar că mai e și năzuros, mofturos, nevoind să asculte de cât laudele ce-î se fac într'un anumit chip și nu 'ntr'altul. De sigur că așa e. Și când te gândești, că copiii vechii științei dau a înțelege prin purtările lor, că au respect de liturghie și nu pot să sufere pe acei cari arată că disprețuesc aceste cabazlîcuri!

Mai de nesuferit și mai revoltător încă de că minciuna religioasă a individului, este minciuna religioasă a comunității. Nu arare se 'ntîmplă ca un cetățean care trece în fața lumii ca aparținând unei religii positive, și care nu se sfiesce a arăta că nu e superstițios, că scie că nu cu câte-va cuvinte mormăite se poate schimba mersul legilor lumii și că nu câte-va stropituri de aghiasmă sunt în stare să scape un copil din mâna satanei, ori că nisce cuvinte sau cântece, spuse de un om îmbrăcat în haine caraghioase, pot deschide porțile paradisiului pentru un mort,—nu arare dic, un ast-fel de cetățen, din cauza mediului, își falsifică voința. Căci ca membru al obștiei și al statului, cetățenul nu poate să tăgăduiască trebuința tuturor instituțiilor positive, ba din potrivă, de multe ori face jertfe materiale și morale pentru acei ce sunt plătiți să

păzescă superstițiunea recunoscută și susținută de stat. Același stat, care înființază universități, școli, biblioteci, întemeiază și biserici; statul care numesce pe profesori, plătesce și pe preoți; în fine, același cod care proclamă învățământul obligatoriu pentru copii, pedepsește pe cărtitorii și pe acei ce batjocoresc religiunile recunoscute.

Ia să ne gândim puțin: D-vastră pretindeți că pământul nu se mișcă și că sórele se 'nvârtesc în jurul pământului, cu tóte că vi s'a dovedit, prin tóte mijlócele sciinței, odată pentru tot-d'a-una, tocmai contrarul; D-vastră afirmați că pământul n'are o vřastă mai mare de 5000 de ani, cu tóte că vi s'ar putea arăta numai câte-va pietre găsite în Egipt și aiurea, de mai multe mi de ani; și totuși, cu tóte aceste lucruri fără noimă, nimenea nu vę póte face nimic, nici nu vę închide la balamuc și nici nu vę declară de nevolnici de a ocupa slujbe și demnități; cu tóte că ați dat doveđi că sunteți cu desăvęřire nevolnici a judeca și că nu aveți însușirele intelectuale, trebuincióse pentru a vę administra interesele vóstre, necum ale altora. Și dacá ați admite că nu credeți în ființa unui Dumneđeu și că Dumneđeul religiunilor positive este productul spiritelor copilăresci, próste, mărginite și de rënd, îndată sunteți expuși a fi trași în judecată și a fi declarați nevolnici să ocupați slujbe și demnități. Cu tóte acestea, nici până acuma nu s'a adus o dovadă serios sciințifică saú directă de ființa lui Dumneđeú, căci pretinsele doveđi pe cari însuși teologul cel mai credincios le dá, nu

sunt atât de clare și atât de convingătoare ca dovedile cu cari archeologul sau geologul dovedesc vechimea civilizațiunei omenirei și a pământului, ori ca dovedile cu cari astronomul arată mișcarea pământului în jurul sórelui. Și chiar dacă am judeca ca teologii, ar fi mai cinstit și mai demn de scuză, a pune la îndoială ființa lui Dumnezeu, de cât a ne îndoii de rezultatele sigure ale cercetărilor științifice.

○ Să urmăim mai departe. Statul numesce pe profesori, plătindu-i cu banii contribuabililor, dându-le titluri și demnități, cu un cuvânt le cedă o parte din autoritatea sa; profesorii aceștia sunt chemați să învețe și să dovedescă că fenomenele lumii sunt stăpênite de nisce legi naturale, că fisiologia nu cunoște nici o deosebire între funcțiunile organice ale tuturor ființelor vii; sau cu alte cuvinte, că de două ori două fac patru. Pe lângă acești profesori de științi exacte, statul numesce de asemenea și profesori de teologie, cari au și ei chiemarea să învețe—nu să dovedescă, ci să afirme numai—că ómenii au pe capul lor de la nascere chiar un păcat, că Dumnezeu a dictat într'o și unui om o carte, că în multe împrejurări legile firești au fost zădărnicate, că o bucată de pâine, asupra căreia s'a murmurat câte-va vorbe, s'a putut preface în carne și—s'o spunem în cale bine—mai mult încă, în carnea unui om, mort de mai bine de două mii de ani; și 'n fine, că trei fac unul și că unul face trei. Un cetățén care-și caută de tréba și care se supune legilor, dac'ar urma la cursul unei lecțiuni de științi

naturale, predată de un profesor numit de stat, după ce a ascultat mai înainte lecțiunea unui profesor de teologie care negreșit are aceiași autoritate, — în ce încurcătură s'ar găsi bietul cetățean? Profesorul de științe naturale îi spune că după moarte, organismul se disolvă în părți mici; cel de teologie îi spune că unii oameni, nu numai că rămân întregi, dar că și mai învie. Și amândouă învățăturile îi se predau sub chezașia ocârmuirii. Căruia din cei doi profesori se-î dea credământ cetățeanul? Teologului? Atunci fiziologul minte, statul deci plătesce un mincinos; nu numai atâta, el îi încredințează — și cu scire — însărcinarea d'a minți tinerimea! Se crede pe fiziolog? Și mai rău încă; atunci teologul e un mincinos și Statul e de vină iarăși că plătesce cu scire o înșelătorie. Nu trebuie să ne mirăm, dacă bietul cetățean — pus în fața acestei alegeri — ar pierde respectul ce-l avea pentru stat!

Nu numai atâta. Obștiea urmărește în fața tribunalelor pe babele care storc bani de la fetele din popor pentru a le aduce îndărăt pe ibovnicii lor; și aceiași obștie cinstesce, ba și plătesce pe oamenii care storc banii muerelor, pe motivul nu mai puțin necinstit, d'a le mântui de chinurile iadului pe părinții sau rudele lor. Obicinuința cere ca ecleziastici să fie respectați și ascultați, și mai cu seamă fețele mai deosebite ale bisericii, episcopii și cardinalii; acestui obicei se supun chiar și acei ce de alt-mintrelea n'au idei tocmai bune chiar de acești servitori ai bisericii, pe cari îi consideră drept mișei, șarlatani și proști, nedeosebindu-i întru nimic

de vrăjitorii Peilor-Roșii, cari, fie ȃis în trecăt, aũ și ei biserici, fac și ei ceremonii și înalță rugăciuni, pretinȃnd a avea o înrîurire supra-firescă. Lumea rîde de preoți, dar se duce sã sãrute pãla antereului papei și sã pupe mânia unui popã.

ȃiarele oficiale și cele semi-oficiale povestesc cãte odatã în glumã cã în China, guvernul amenință pe Dumneȃeu sã 'l înlocuiascã, cãnd el nu vrea sã ție sãmã de nevoile țerei, cãnd bunã-õrã nu plouã, saũ trupele imperiale nu înving pe dușmani, etc. Și aceleași ȃiare tipãresc în capul colõnelor un ordin guvernamental, prin care se poruncesce — cum s'a fãcut în Englitera dupã victoria de la Tel-el-Kebir — a se aduce mulțumiri lui Dumneȃeu, la o ȃi anumitã hotãrîtã de ocãrmuire, pentru cã a avut buna-voință, la un õre-care prilej sã ajute poporului și sã 'l facã sã iasã învingetõr. Care este dar deõsebirea di'ntre porunca guvernului chinez de a desființa unui Dumneȃeu național o parte din jertfele și darurile ce le primea, pentru cã tace în fața unei epidemii, și între ordinul guvernului englez, prin care se aduc mulțumiri obstesci lui Dumneȃeu, pentru cã a luat sub ocrotirea sa interesele politicei engleze în Egipt, fiind prietînul Englezilor și vrãjmașul Arabilor? Amẽndouẽ poruncile pornesc din același chip d'a privi lucrurile, atãta numai cã Chinejii sunt mai îndrãsneți și mai logici de cãt Englejii, cari în caz de neisbãndã, n'ar fi îndrãsnit sã arate pe fața nemulțumirea lor cãtre Dumneȃeu, pentru cã i-a pãrãsit și a uitat sã-i îndeplinescã datoriile sale, fața de națiunea care-l

iubesc, întocmai cum ar face-o — și aș făcut-o — când le-a stat în ajutor?

Am spus-o și mai sus: ar fi prea lung a arăta minciuna religioasă în toate amănunțimele ei; trebuie să ne mărginim la pildele ce le dăm, căci altmintrelea am fi siliți a ne repeta mereu. Minciuna acesta pătrunde și demoralizează întreaga noastră viață publică și privată. Statul minte când poruncește să se facă rugăciuni, minte când numește preoți, și mai cu seamă, când încuviințează ca șefii bisericii să aibă dreptul d'a avea locuri în Senat.

Comuna minte când clădesce biserici; judecătorul minte când pronunță osânde pentru necinstiri aduse celor sfinte cât și asociațiunilor religioase; preotul, fiul timpului modern, minte când primesce plată pentru nisce cuvinte și acte, ce scie că sunt nisce próste maimuțării. Cetățenul emancipat minte, când se preface a avea respect pentru preot, când se spoveduesce lui, sau când îl chiamă să-î boteze un copil.

În sînul civilizațiunei noastre, sunt încă în ființa unele forme vechi ale cultului, cari în mare parte își au obârșia în timpurile primitive. Locul ce-l ocupă pri'ntre noi preotul, — ca și vrăjitorul Americii sau alemany al Africeii — e un fapt monstruos și în același timp un triumf obrasnic al lașității, al fățarniciei, al sărăciei de spirit, față cu adevărul și statornicia principiilor; și singură numai această isbândă e de ajuns să caracterizeze civilizația noastră de azi, ca mincinosă cu desăvârșire, iar formele noastre politice și sociale ca în neputința de a mai trai.

Minciuna monarhică și aristocratică.

I

Dacă am putea judeca aședămintele în ființă numai din punctul de vedere artistic și estetic, și dacă ar fi cu puțință să le examinăm și să le judecăm cu aceeași nepărtinire ca a prințului Usbek din *Lettres persanes* ale lui Montesquieu — care fiind într'o lume străină nu căuta de cât impresiuni și după ce-și făcea treburile, pleca într'aiurea pentru a nu se mai întorče nici odată prin acele locuri — n'am sta mult pe gânduri și am recunósce că întocmirea de ađi a lumii e cu dibăcie aședată, că e logică și că e desăvêrșită. Tóte părțile ei se țin una de alta ca inelele unui lanț; de la un capăt la cel-l'alt ea merge în linie dréptă, logică și ține strâns totul. Negreșit că în evul-mediü edificiul gotic al statului și al societăței, în tótă întregimea lui, trebuie să fi fost măreț, să fi părut celor de atunci un adăpost sigur, în același timp și frumos și îndemănatic. Ađi, numai fațada i-a mai rămas, tóte părțile folositóre ale clădirei s'aũ ruinat și aũ dispărut cu desăvêrșire, nerămânând aceluia ce vrea să se adăpostescă, nici o cameră care se aibă tavan

saŭ măcar un zid în stare s' l apere în potriva vântului și a plóei; fațada stă însă și ađi în picióre, păstrând proporțiunile vechiului palat și urmând a deștepta în spiritul privitorului, ideia unei clădiri cu dibăcie făcută. Ceia ce altă-dată a fost o clădire solidă, a ajuns sé fie ađi numai o mobilă fără nici o însemnătate, un decor care nu-ți spune nimic; —decor— ce e dreptul cam teatral— dar operă de artă, în care tóte părțile sunt strâns legate la o l-altă, având proporțiunile cuvenite. Se înțelege, că nu trebuie sé intrăm înăuntrul monumentului, spre a-l examina; dar, dacă ne aședăm afară, la distanța cerută de perspectivă și judecăm cu nepărtinire, vom exclama: «Meșter a fost arhitectul acestei clădiri!»

Regalitatea este legată absolut de religiune; ea o cuprinde sub forma ei istorică. Contrarul însă nu se póte dice. Religiunea póte sé fie fórte bine un aședămînt de stat, fără însă ca în ea sé se cuprindă monarhia. Teoreticesce vorbind, n'avem nevoie de doveđi; în practică ajunge sé cităm republicele Indienilor și ale Metișilor din America-de-Sud, cari sunt ocârmuite de călugări, saŭ cum bună-óra e republica Statelor-Unite ale Americii de Nord, care e aședată pe o temelie religiósă, etc. D'impotrivă, mai de grabă ne putem închipui o monarhie fără credință 'n Dumneđeŭ. E ușor sé ne închipuim un om puternic și violent, care sé se agațe de domnia unei țeri, sciind, mulțumită forței și dibăciei sale, sé n'o mai lase din mână; fără multă filosofie el supune nația; e de ajuns sé-și atragă în partea lui

toți egoiștii, pe cari se-î țină înlanțuiți de interesele lui, prin tot felul de chilipiruri bănesci, dându-le și diferite titluri și demnități; el se mai sprijină și pe armată, căreia îi dă cel di'ntâi loc în țară, o duce la răsboi, din victorie în victorie, îi dă bani, medalii, decorații și titluri; își pune pe cap, după pofta lui, o corónă de împărat sau de rege, și-și dă titlul de monarh, ocrotitor, dictator sau president. Poporul suferă stăpânirea lui, pentru că e silit a se supune puterii sale. E chiar cu puțință ca cea mai mare parte a poporului să se supue de bună-voe, nu numai pentru că e în firea omului a se lăsa să fie târît până la entusiasm de farmecul isbândeii, dar și pentru că mulțimea aprobând ceia ce e în ființă, capătă multe folóse și tot felul de înlesniri; și pentru că Cesarul, dacă este un om superior și înzestrat cu minte, scie așa de bine să cârmuiască ca industria și comerțul să 'nfloréscă, ca dreptatea să se facă iute și bine și ca un număr óre-care de cetățeni, cari se ocupă numai de treburile lor, să-și vadă casa și masa plină de tóte bunătățile și chimirul ticsit de bani. Un usurpator de soiul acesta, ar putea fi un om iluminat. Singur fiind, el n'ar pierde nimic, dacă n'ar cere ajutorul religiei; sprijinit pe sabia lui, el n'are trebuință de prietenia crucei. Și nici a se teme de critica bunului simț n'are, căci la cas de nevoie i-ar putea pune 'n față puterea lui. Dacă bună-órá un logician i-ar dice: «Pentru că ești și tu un om ca toți ómenii cei-l'alți și pentru că nu te-am luat de voiă bună ca șef al nostru, să faci bine să ne slăbesci cu rangul tǎu,

și nici poruncile tale nu voim să le ascultăm», tiranul i-ar putea răspunde iarăși bine: «Argumentul tău e destul de puternic, dar nici armata mea nu e mai puțin puternică. Tu mă vei asculta, nu pentru că așa e drept și bine, dar pentru că te pot sili la acesta». Intr'o ast-fel de stare, nici un monarh n'are nevoie să cêră ajutorul lui D-zeu; îi ajunge să cêră ajutorul puterei sale. Pentru el e de prisos uleiul sfânt și bine-cuvântările preoților; dânsul are în schimb praful de pușcă și baionetele, cari sunt tot atât de convingătoare ca și misticismul cel mai religios.

Imprejurările însă se schimbă chiar și pentru tiran; bună-ôră când se întâmplă de-î se nasce un fiu, căruia vrea să-î trecă puterea. Iată c'a venit timpul să cêră și el ajutorul religiei; de abia acum își aduce aminte că mai sunt și biserici în statul său și că ele au servit în evul de mijloc drept refugiu; și se duce de cade în fața altarului pentru a scăpa de muștrarea cugetului. Taișul săbiei nu-î mai ajunge, îi trebuie acuma și o cruce pe care s'o pue la mâner. Și de ôre-ce începuturile puterei Cesarului sunt înconjurate de o lumină prea vie, el o mai întunecă cu un nor de tămâe. Apoi are grija de a întuneca cu destulă măestrie liniile puternice ale istoriei, în conturul nesigur al legendei și al basmului; iar preotul are însărcinarea de a răspunde, celor cari îl întreabă: «De ce ôre progenitura asta slabă, care n'ar fi putut în vecii-vecilor să-și cucerească singur o corônă, să moștenescă p'acea a lui tată-său? — că: «Dumnezeu vrea așa!» Acesta e stânca de

care se lovesc dinastiile cele tinere. Pentru un om din vécul 19, măcelul unei lovituri de stat nu pôte fi asemănat cu rugul aprins al lui Moise; și greú putem sã ne deprindem cu ideia, cã o revoluție de stradã ar fi un semn al voinței Dumneșești. E o muncã grea din cale afarã, ca dupã o cãdere, sã cauți a relua, în virtutea actelor de nascere, puterea dictaturei; și dacã moștenitorul unui dictator nu pôte sã șadã pe tronul părintelui sãu prin aceleași mijlõce energice, apoi în zadar mai cautã în cer drepturile sale la domnie.

Biserica catolicã opresce cu desãvârșire, canonicarea unui om, înainte de a fi trecut cel puțin patru generații de la mórtea lui. Trebuie sã trecã destul timp, pentru ca cei credincioși sã mai uite ce a fost omenesc în el, cãci alt-mintrelea orî câtã bunã-voințã ar avea credincioșii, le-ar veni greú sã-și închipuiascã cã Petru sau cã Pavel, cu cari au învãțat împreunã în aceeași școlã, are aripî de înger și cã stã în fața tronului lui Dumneșeu, ca un solist dintr'un cor de cântãreți. În acéstã privințã, biserica a fost mai istetã de cât Cesarii, cari voiau sã trecã drept semi-șei în ochii contimporanilor lor, fãrã sã mai aștepte ca aceștia sã uite de tocurile ghetelor lor scãlciate și de datoriile lor neplãtite. Bonaparții au fãcut o mare greșalã politicã, cã nu s'au mulțumit numai sã guverneze de fapt Franța, ci cautau sã-și mai scótã mãrturie de origine misticã, prin faptul încoronãrii lor în biserica Notre-Dame. Brumar 18 și 2 Decembre fãcurã ca aceste mãrturii sã fie de prisos și nefolositoare. Pe lângã

vulturul imperiului nu mai era nevoie de adăugat și porumbelul Sfântului Duh. Dar dacă un dictator poate să se lipsescă de religione, un monarh legitim însă trebuie să se sprijine pe ea; căci prin ea, el se face trebuincios. De cele mai multe ori, dânsul luat ca persoană, e mai pre jos de mijlocia inteligenței omenesci. Fôrte rar găsești un prinț, care să fie ceia ce în viața de toate zilele se numesce, un cap bun; cât despre talentele mai puțin de rând, ori geniile, acestea apar în dinastiile istorice la răstimpuri fôrte rare; trec secole și abia se ivesce câte unul. Printre capetele încoronate ale diferitelor țeri civilizate sunt o sémă cari se fălesc a fi căpitani mari, alții că sunt învățați, juriști, scriitori, pictori sau muzicanți. În tot-d'a-una acești monarhi iaă de fôrte seriósă chemarea lor și se pun cu tot dinadinsul să adâncescă ramura de capacitate de cari cred că sunt înzestrați; și deci ar trebui fără îndoială ca producțiunile lor să fie culmea desăvârșită a destoiniciei. Dar cu ce pricopselă se aleg ei la urma urmei din totă munca lor? Dacă îi judecăm, nu ca lingușitori, ci ca critici nepărtinitori, ajungem la încheerea că dacă nu s'ar fi născut din o familie regală, ei n'ar fi ajuns nici odată să-și pótă face cât de cât o carieră, cu propriile lor puteri.

Bună-óră prințul, care se jócă d'a soldații, n'ar fi ajuns în vecii-vecilor general; sau acela care se fălesce cu jurisprudența, nici odată n'ar fi câștigat un singur proces măcar; iar prințul astronom n'ar fi putut căpăta o catedră cât de mică la universitate; regescul poet dramatic nu și-ar fi văđut măcar

o singură piesă jucată; și pictorul n'ar fi vândut nici un tablou. Ori-cum s'ar numi, Mayer, Durand, sau Smith, el rămâne pe jos și în urmă, în lupta cea mare pentru cele di'ntăiu locuri. Mai mult încă, ne-am putea pune chiar întrebarea, dacă măcar unul singur dintre ei și-ar fi putut câștiga traiul muncind ca un burghez, sau și-ar fi putut întreține familia ca cel mai de rënd băcan sau cârciumar. Prea darnici și bine-voitori am fi, dacă am admite că cu însușirile lor de acum, dar cu o altă educațiune negreșit, ar putea ajunge a fi cel mult nisce industriași de mâna a șaptea, ómeni fără nici o personalitate, ori nisce impiegați de rënd, sau ofițeri ca «moș Técă». Unii dintre acești prinți, tot se mai pot lăuda cu ceva; bună-órá unii sunt frumoși, alții, când sunt într'un cerc mai restrâns sciú cel puțin se vorbescă frumos, se povestescă de una și alta, se spue tot felul de glume și vorbe de duh; iar unii sciú în-tórce capetele moștenitórelor, alții sciú a se însura bine și a lua zestre mare, ceia ce la urma urmei tot e un talent, dacă nu mare, dar tot este o însușire. Alții — și încă cea mai mare parte — n'aú nici aceste însușiri, dacă nu strașnice, dar cel puțin trecă-mérgă; sunt urâți foc, slábănogi, istoviți, prăpădiți, sêraci de duh, că nu pot vorbi nici ęce minute cum se cade cu cine-va, fórte de rënd pentru ca o femeie superióră să-ı pótă iubi pentru ei însiși.

Cu tóte acestea, toți principii, fără nici o deosebire, ocupă absolut același loc în țară, față de persónele de séma lor: Frederic cel Mare ca și Ferdinand al VII al Spaniei; Iosef al II ca și

Ferdinand de Neapol, ȕis și regele Bomban, Leopold I al Belgiei ca și Ludovic XV sau George IV al Engliterei. Și unii și alții sunt tot atât de respectați, de o potrivă de inviolabili, tot așa de strașnici; iar numele lor se pune, fără nici o deosebire, pe actele oficiale, și hotărârile lor au aceiași putere și același efect. Lumea se închină cu același respect în fața lor și-î încarcă pe toți cu aceleași titluri de Majestate, Auguști, A tot puternici, Prea străluciți, etc. Față cu această priveliște, bunul simț al omului se revoltă și se întrebă: «Tu nemernic, fricos, nedestoinic, cu ce drept poruncesci atâtor generali și la atâtea armate puternice? Secătură ce ești, tu nu scii măcar bine ortografia limbei tale materne, de ce ești dar ocrotitorul suprem al Academiilor și al Universităților? Criminal ce ești, pentru ce împărțesci tu dreptatea țerei și hotăresci de viața sau mórtea osândiților? Desfrânat murdar, de ce ești tu pus să răsplătesci virtutea și meritul? Neputincios și slăbănog ce ești, de ce duci tu frânele sórtei unui popor tare și hotăresci pentru mai multe generațiuni, tendința desvoltărei lui? De ce? Pentru ce? Cu ce drept?»

La tóte aceste întrebări nu se póte căpăta un răspuns logic și serios; și monarhia nu are alt răspuns de cât acesta: «De ce? Pentru ce? Cu ce drept? Pentru că Dumneȕeu a poruncit așa!» Acest răspuns stereotip înlătură ori-ce curiozitate și nu lasă să se producă nici o critică neplăcută; mulțumită lui, monarhia e purtată pretutindenî cu același alaiü ca al lui Dumneȕeu. De câte ori

vrea să-și exercite drepturile și privilegiile ei, dânsa începe în tot-d'a-una a reaminti isvorul sfânt al puterii sale. Pe toate monedele se poate citi: «Cu mila lui Dumnezeu» și toate actele, documentele și legile încep tot cu aceleași cuvinte. Acastă milă a lui Dumnezeu e un fel de loc de informație, pe care monarhia îl pune înainte, ori de câte ori cine-va vrea să se informeze cât face creditul ei. Și pentru ca credința despre puterea regală să fie luată în serios, trebuie ca lumea să credă în Dumnezeu și de aceea negreșit cel mai mare și mai grabnic interes al regalității e de a menține mereu în popor credința în Dumnezeu, prin mijlocele cele mai dibace și violente. Monarhiștii cei convinși cari luptă cu patimă în potrivea cultivării poporului, sau cel puțin ca statul să nu ia parte și el la această întreprindere, au multă dreptate față cu principiile lor. Când predică ei că: «Poporul trebuie să aibă credință» sunt cât se poate de împăcați cu ideile lor; tot așa au dreptate când se opun la înființarea de școli cu desăvârșire laice; de asemenea și despărțirea bisericeii de stat e pentru dânsii tot atât de periculoasă, ca și când s'ar scôte și nimici stâlpii cei mari, pe cari stă clădit edificiul statului. Pretenția lor ca statul să fie creștin e o urmare trebuincioasă a modului lor de vedere. Negreșit că ei nu sunt sinceri și nu din inimă le vin vorbele: «Fără religie poporul n'are nici o morală, iar statul care încetează d'a fi creștin, dă drumul tuturor patimelor celor rele, tuturor viciilor și tuturor crimelor». Adevăratul înțeles al acestor cuvinte e cu totul

altul: «Religiunea este singura temelie a regalităţii ereditare, iar emanciparea poporului duce de bună seamă la domnia celui mai tare sau celui mai destoinic, adică la dictatură sau la republică». E o dovadă şi mai mult de obiceiurile mincinoase şi false ale timpului nostru, faptul că nici chiar monarhiştii cei mai îndrăsneţi n'aū curagiul de a mărturisi pricina adevărată, pentru cari ei vor să readucă poporul sub bolţile bisericeii. Ei ar trebui să strige sus şi tare, fără şovăire: «Avem nevoie de religie, ca un scut pentru monarhie!» Acastă faptă ar fi curagiosă; dar e o laşitate proustă a cere menţinerea religiei în numele ordinei, a moralei şi a binelui poporului; laşi, de o mie de ori laşi!

Descoperirea cea mai fără rost a vécului nostru e monarhia liberală sau constituţională. Prin ea s'a încercat a se contopi două forme politice, două concepţiuni ale lumii, cari nu se împacă nici un moment a sta împreună. Din întâmplare, faptele omenesci nu sunt cârmuite de logică, ci de nepăsare, de inerţie, şi ce bine e că logica nu-şi arată colţii ei pentru a cere să-î se respecte drepturile, de cât la răstimpuri rare şi îndepărtate; altminterlea acea concepţiune fără rost, cu numele de monarhie constituţională, n'ar mai putea sta în picioré nici o oră măcar. Cum se póte! Monarhia, care se întemeiază pe presupunerea existenţei lui Dumnezeu, ba că chiar Dumnezeu însuşi a întemeiat-o, ea tocmai să-şi împartă la urma urmei puterea-î sfântă cu cei muritori! Mai mult încă;

monarhul nu dice nimic când reprezentanții poporului, — adică ómenii — îi mărginesc puterea sa, putere ce-î vine, drept de la Dumneđeũ și care nu este de cât o tãlmãcire a voinței acestui Dumneđeũ. Auđiți, monarhul se nu se opue când ómenii vor se limiteze voința lui Dumneđeũ! Se póte una ca asta? Nu este acésta o nesupunere, o împotrivire, o cãrtire în potrivea lui Dumneđeũ, nu este o hulire în potrivea celor sfinte? Nu numai atãta; monarhul însuși, care nu este de cât expresia cea mai finã a lui Dumneđeũ, hotãresce prin o lege anume cã acésta nesupunere acésta hulire, este... slobodã!

Acestea resultã din examinarea regalitãței, dacã o privim ca pornitã din mila lui Dumneđeũ. Și chiar din alt chip de vedere, monarhia constituționalã nu-și are rostul la traiũ în lume; anume din punctul de vedere al suveranitãței poporului. Monarhia se întemeiazã pe presupunerea cã poporul are dreptul de a-și regula prin sine însuși sórta sa. De unde are el acest drept? Din fericirea lui însuși, ca o urmare a puterii sale de vieață. Poporul are dreptul de a se guverna, pentru cã are și puterea, întocmai cã și individul care are dreptul de a trãi, pentru cã are puterea și asta atãt timp cât o are. Bine; dacã acest punct de plecare este adevãrat, atunci cum se face cã se îngãdue un rege ereditar, a cãruia voință trage în cumpinã tot atãt cât și voința poporului întreg? De ce regele are dreptul se se împotrivescã voinței poporului și poporul acelei a regelui? Dacã poporul, bunã-órá, în puterea suveranitãței sale, ar voi se dea jos pe rege de pe tron

saŭ sã desfiinþeze chiar regalitatea însãși, regele
óre s'ar supune? Saŭ dacã regle, în puterea suve-
ranitãtei sale ar voi sã desfiinþeze parlamentul, po-
porul ar încuviinþa? Și dacã nu, ce mãi preþuesce
suveranitatea unuia și a celui-l'alt? Pe urmã, douã
suveranități într'un stat sunt tot atãt de cu nepu-
tinþã, ca bunã-õrã doi ðei în naturã, negreșit, cu
tõte însușirile date de cei credincioși singurului
lor Dumneðeu. Regelui, care e din mila lui D-ðeu,
ar trebui sã-i parã dreptul poporului ca o negare a
a-tot-puternicieii lui Dumneðeu; iar poporului lu-
minat, regalitatea din mila lui Dumneðeu,—ca o
negare a puterii naþionale, putere ce se põte pune
lesne în respect.

Pentru a ne da sãmã de ceia ce se chiamã rega-
litate constituþionalã, trebuie sã încetãm de-a mãi
cugeta. E tot atãta deosebire între regalitatea con-
stituþionalã și cea absolutã, ca bunã-õrã între pro-
testantismul ortodox și catolicism. Catolicismul
este drept faþã cu el însuși, protestantismul lucrãza
așa cum vrea și samavolnic. Cel di'ntãiu dã drept
șefului scũ mãi mare, de a proclama sus și tare
punctele credinþei, dar opresce orĩ-ce criticã în
acãstã privinþã; protestantismul dã voe de a se
critica credinþa cu ajutorul Bibliei, în schimb însã,
opresce critica însãși a Bibliei; cugetarea omenescã
are dreptul la libera mișcare, dar numai pãnã la
revelaþiune; de aci încolo, basta. Și de ce? Nu se
scie; așa e și nu alt-fel, pãnã aci da, și 'ncolo nu.
E un soiũ de cugetare cu circulaþiunea mãrginitã;
un fel de criticã ce poþi s'o întorci cum vreii, dar

care nu-ți dă voie să mergi de cât până într'un loc; așa vrea. Dar întocmai, tot ast-fel e și monarhia constituțională; ce e dreptul, ea-ți acordă principii positive, dar nu-ți dă voie să scoți încheerile ce vrei din ele. Ea recunósce principiul temeinic al dreptului ce-l are rațiunea de a hotări de ea însăși, dar în același timp îți tăgăduiesce acest drept, proclamând dreptul ei, ca mai sus și cu întâietate. Ea încuviințază ca logica s'o însoțescă, dar s'o însoțescă, având dinții smulși sau tociți și picióarele stălcite ori tăiate.

Regalitatea absolută, împrejmuită de aședămintele politice ale vrăstei de mijloc, tot mulțumesc măcar logica și lingușesce cel puțin spiritul celui care caută să găsească proporțiune și armonie. E de ajuns să jertfesci un singur lucru—rațiunea—să primesci de bună, fără multă vorbă, o singură idee: că monarhul își datoresce privilegiile sale unei anumite puteri a lui Dumnezeu, atunci celelalte condițiuni ale monarhiei absolute curg în mod firesc de la sine. Odată primit acest lucru de bun, nu se mai póte tăgădui principiul de drept suprem că regele póte să greșescă, chiar dacă ucide, silnicesce, fură și jură fals; de la sine se 'nțelege că el póte să facă ce vrea din poporul său, cu supușii săi, fără ca cine-va să aibă dreptul de a-i se 'mpotrivi; s'a isprăvit, e limpede ca lumina zilei că persóna regelui e sfântă și că el este încarnațiunea Providenței Dumnezeesci.

Un trimes direct al lui Dumnezeu are tot dreptul, fără cea mai mică știrbire, la această stare, la această

putere supra-omenescă. Clădirea monarhiei prin grația lui Dumnezeu, în perfecțiunea ei teoretică, când nu este de loc ciuntită și când nu este desfigurată prin cârpeli democratice, este o lucrare frumósă a închipuirei omenesci, lucrare ale căreia linii și contururi pot plăcea ochiului.

Individul născut se asculte, lucrază în tihnă, cu regularitatea unei mașini. Dacă îi merge bine, atunci se îngrașe în tihnă; iar dacă rabdă de fóme, se mângâe că așa trebuie să fie și că așa s'a lăsat de Dumnezeu, de când e lumea și pământul. Nu mai trebuie să-și pórte de grijă, regele se gândesce în locul lui și hotărăsce de prezentul și de viitorul său, cum e mai bine. Și dacă într'o ți i-ar veni să se întrebe, cu óre-care îndoială, dacă așa cum e pe lume, e bine sau nu, atunci biserica vine să-l liniștască, arătându-i că chiar ceia ce-î se pare a nu fi cu dreptate în lumea acésta, își are isvorul în dreptele hotărâri ale lui Dumnezeu; și dacă el nu vede perfecțiunea în tóte părțile, vina e a lui, inteligența lui e mărginită. Monarhia și religiunea se susțin între ele ca doi tovarăși cari luptă pentru aceiași țintă, același scop.

Regele trimite poporul să mérgă la biserică, iar preotul îi predică să se închine în fața palatului. Regele spune: «E un Dumnezeu, și pentru acela ce nu crede, am eú închisori și calăi». Preotul îi răspunde numai de cât: «Regele este aședat de însuși Dumnezeu, iar acela care se îndoesce de adevărul acestora, 'și pune în primejdie mântuirea sufletăscă, — de pedepse pământesci, nu mai vorbim».

Regele încredințază că preotul nu minte, și preotul la rëndul său afirmă că regele e personificarea dreptăței pe pământ. Se scie că doi martori ajung pentru a încredința pe cine-va despre adevărul unui lucru; și mai cu sémă spiritul cel simplu al poporului, cât de mult rămâne mișcat, când vede că unul din acești martori pórtă o mantie de purpură și o corónă pe cap, iar cel-l'alt nisce haine brodate numai în fir și o cruce bătută în pietre scumpe. In fața unui tribunal civil, negreșit că mărturia a doi tovarăși interesați și unul și altul în aceeași negustorie, n'ar prețui mult; dar în fața poporului, —după cum se vede—ea prețuesce de mii și de mii de ani!

II

Dacă sunt în potrivea monarhieii, nu o fac pentru a o osândi în folosul republiceii. Sunt departe, mult departe de a avea pentru republică entuziasmul naiv, care se deștéptă pretutindenii la aușul acestui cuvânt, fără a-i se cerceta măcar înțelesul. Pentru cei mai mulți dintre liberali, republica este singurul scop ce aș se-l ajungă; pentru mine însă, el e cel mai de pe urmă.

Pentru ca în adevăr republica să fie o propășire și un adevăr în același timp, se subînțelege numai de cât un șir întreg de aședăminte sociale, economice și politice, cu desăvêșire deosebite de aședămintele ce sunt în ființă. Dar atâta timp cât bătrêna Europa își va păstra formele ei de civilizație

de acuma, republica va fi un ce fără înțeles și fără noimă, o vorbă aruncată așa în vânt. O revoluție cu caracter curat politic, care prefăce în republică o monarhie européană, nu face alt-ceva de cât ceia ce făceau apostoli creștinismului la începutul vrăștei de mijloc, când învoiașu popórelor păgâne să se închine la deii lor, să-și păstreze sărbătorile și obiceiurile, mulțumindu-se numai a le boteza cu nume creștinesci. Singurul efect al unor asemenea revoluțiuni este de a lipi etichete noué pe nisce mărfuri vechi și a le înfătoșa poporului lesne-credător ca un product nou și mai bun. Republica este cea din urmă verigă a unui lanț lung de desvoltare; ea este acea formă politică în care se întrupéază ideia dreptului nețermurit al națiunei de a dispune de ea însă-și. Dacă însă această formă are o temelie organică, și nu e numai o simplă etichetă, ea face cu neputință și existența privilegiilor și distincțiunilor moștenite, și influența covârșitoare a marelui capital, și puterea biurocrației, într'un cuvânt tótă epitropia ce se exercită asupra poporului. Dar a lăsa statul să rămăe așa cum este și a înlocui numai numele de monarhie cu acela de republică, fôrte mulțumim; e întocmai cum fac unii librari cari introduc în țară prin contrabandă nisce cărți oprite de censură, după ce au avut grija de a tăia titlul care displace poliției și a-l înlocui cu un altul, bună-óră cu al unei cărți de basme pentru copii sau al unei cărți de rugăciuni.

Ce au fost par'că republicele italiene din 1848,

ori aceia a Spaniei din 1868, sau în cele din urmă republica francesă din 1870, dacă nu nisce monarhi, ale căror tronuri sunt vacante și cari vor să-și plătiască cheful unei mascarade republicane? Să ne închipuim în timpul carnavalului, o dróie de nobili, înfățișând o nuntă țărănească sau o șatră de țigani. Imbrăcămintea lor, mișcările și vorbele lor sunt ca ale poporului de jos, pe care-l imită numai în exterior, iar ei rămân tot principesa cutare și contele cutare. Și poporul cel adevărat, care ar veni să-și privească din galeriile sălei de bal, negreșit că nu va vedea în această mascaradă, disparițiunea deosebirilor de clasă. Iar tot același popor, crede că se desfășoră ceva real înaintea ochilor săi, când într'o mascaradă politică, o monarhie se îmbracă în haine de republică și execută într'un chip destul de elegant danțuri democratice.

Numai o singură revoluție a înțeles, că nu e de ajuns să dai afară pe regele edificiului statului și să schimbi numai numele acestuia, pentru a-l preface în republică; e vorba de revoluția cea mare franceză. De odată cu regalitatea ea nimici și toate aședămintele vechei monarhii. Intocmai ca la mórtea unui bolnav de ciumă, ea nu se mulțumi numai a arunca leșul, ci dete foc și hainelor și mobilelor celui mort. Revoluțiunea franceză smulse monarhia cu toate rădăcinele ei și-i întórse brazdele țarinei în care crescuse. Desființă nobilimea, nimici pe cât fu cu putință hrisóvele în cari-i erau înscrise privilegiile; arse și sfărâma castelele și merse cu schimbările până acolo, în cât suprimă chiar din limbă cu-

vântul «monsieur» ce se întrebuintă în vorbire, și pe care revoluția îl privea ca o urmă, prin care feodalii făceau deosebirea de clase. Mai mult încă: ea se sili să prefacă tot chipul de a judeca al poporului. Nimic nu trebuia să supraviețuească: nici o trăsătură măcar, nici un contur al orizontului intelectual nu trebuia să rămâe neatins. Ea voia chiar să împiedice ca ideile cele vechi, isgonite prin ușa cea mare a legii politice, să nu reentre prin portița ascunsă a deprinderii celei nepăsătoare. Făcu o nouă religione, născoci un calendar nou, în care totul — ca: începutul anului, sistemul cronologic, numele lunelor și al zilelor — se deosibe de aședarea cea veche; revoluția orânduî s'rbători nouă, dădu poruncă să se schimbe portul, — într'un cuvânt, ea zidi o lume nouă, în care să nu mai rămâe nici o amintire a desvoltărei istorice de mai înainte. Și totuși la ce serviră tóte acestea? O ri cât de mult s'ar fi schimbat portul și limba, tot degeaba, nu se pôte preface creerul unui om, așa cu una cu două. Rasa ce să născuse în Egiptet nu era destoinică de a colonisa Canaanul. Obicinuința de atâtea vécuri avea o înriurare mai puternică de cât chiar legea, a căreia pedépsă finală era ghilotina. Dómna du Barry, urcând treptele eșafodului, și se cetățenului Sanson: «Pardon, *monsieur* le bourreau!» («Dă-mi voie *domnule* călău»). Indată după teróre, bandiții îmbogățiți cu miliónele căpătate din gheșefurile și din furniturile frauduloșe ale Statului său cu negoșul averilor emigrașilor, începură a căpata întâietatea ce o avuse nobleța de sânge din vechime; iar Napoleon

dădu acestor parveniți titluri și refăcu ast-fel o aristocrație cu totul asemănătoare celeia ce dispăruse. Abia încetase furtuna distrugătoare a alcătuirii sociale din vrăsta de mijloc, și iată-o din nou reclădită,—ce e drept materialul a fost în parte altul, dar planul și formele erau aceleași.

Nu e de ajuns să se nimicéscă o parte din vechea alcătuire socială și să se lase cele-l-alte în picioare. Că s'a tăiat capul neghiobului de Ludovic XVI, a fost o faptă criminală și fără nici un scop, mai cu sémă că poporul francez rămânea în toate ale lui de mai înainte: și în credința în Dumnezeu și providență supra-firéscă, și în credința celor ce spune Biblia, etc. O revoluțiune cu caracter numai politic, care schimbă numai forma guvernamentală și nu se atinge și de doctrinele sociale, economice și filosofice, din care ese în chip logic monarhia, n'are nici o noimă. Nu e de cât o turburare sêlbatică, numai așa pe de asupra, cum ar fi bună-óră hotărârile unui tiran nebun cum a fost Ivan cel Cumplit, dacă în vremea noastră ar mai putea domni o ast-fel de dihanie. Logica faptelor protestéază înotriva unei asemenea turburări și nu-i lasă de cât o durată scurtă. În organismul popular se reproduce fenomenul ce se observă atât de des la cei ologi. După cum un individ, căruia-i s'a tăiat un picior, simte durere în membrul ce-i lipsește, tot ast-fel și o societate în starea ei actuală, dacă îi se amputéază regalitatea, spre a-i se da cârjele republicane, simte mereu fiori și mâncărimi monarhice. Ba, ceva mai mult: în punctul acesta, societatea

nici nu sémănă măcar cu un om, ci cu acele ființe inferióre ale căror părți tăiate, cresc la loc; ea e însuflețită de o dorință de a reproduce organul fără de care nu se simte complectă, și care este neapărat trebuincios totalului ei regulat.

Nu mă unesc prin urmare de loc cu practicele religioase naive sau prefăcute ale acelor ciudați liberali, cari numai la vorba «republică» cad în genunchi și cântă osanale. Acéstă religie a cărei Dumneșeu nu e de cât un nume, nu este creșul meu. Pentru ca republica să fie forma necesară a aședămintelor organice ale Statului, trebuie ca poporul să se sprijine pe tărîmul vederilor sciințifice și să lepede tóte dărămăturile evului-mediu, ideile cele false religioase, deosebirile ereditare de clase precum și abuzul capitalului. O republică cu religii recunoscute de Stat, cu formule de jurămînt religios, cu legi cari pedepsesc sacrilegiul, cu o nobleță ereditară și privilegii de nascere, cu înriurirea precumpănitóre a averei ereditare, nu însemnáză nici o propășire pentru omenire și nu e întru nimic superióră monarhieii; ba îi este chiar inferióră, și anume prin aceia că nu satisface nici logica, nici estetica cum póte s'ó facă edificiul istoric al monarhieii absolute, care este întreg și complect în sine-și.

Tot ce am șis, dovedește aceasta, da, înțeleg și admit rașiunea istorică și logică de a fi a monarhieii. Da, un popor care crede că lumea e guvernată de un Dumneșeu personal, că Biblia este expresiunea autentică a cuvêntului lui, acest popor, șic, are dreptate să șie cu tãrie la regalitate. Regele este

mai pre sus de legi, el guvernază fără să fie răspunător, după propriile sale hotărîri și cu o putere care nu admite nici o împotrivire; el este o iconă fidelă a lui Dumnezeu și a acțiunii sale în univers.

Biblia declară că regele e statornicit de Dumnezeu și preoții afirmă legitimitatea puterii sale supraomenești și a supunerii orbe ce i-o datoresc supușii. Când un popor găsesce firesc, ca nisce ómenii să se nască posesorii de milioane și de titluri de nobleță, să se bucure din belșug de onoruri, de puteri și de plăceri, în tocmai precum se nasc cu pielea și cu părul lor, — acest popor e consecvent, când e monarhist. Este în adevăr tot așa de rațional a se admite că un singur copil se nasce cu dreptul de a domni peste un popor întreg, — oricare ar fi sediul anatomic al acestui drept uimitor, stomacul sau capul — ca și a încuviința câtor-va sute de indiviđi, un drept primordial la avuție și la stăpânire asupra a milioane de alți ómenii. Ca concepție abstractă, monarhia póte, din punct de vedere teologic, să fie apărata ușor și cu siguranță de isbândă. Dar monarhia devine o minciună pentru cei ce concep lumea în mod științific; de asemenea, e o minciună, dacă nu în principiu, dar cel puțin în manifestarea și mecanismul său practic, pentru cei credincioși, cari sunt convinși de obârșia ei Dumneđeiască.

Este o consecință fatală a civilizației noastre contemporane, ca aședămintele vechi să nu mai aibă curajul de a se înfățișa fără înconjur sau fără codire în singura lor formă logică, în forma istorică, și de

a repeta cuvântul iesuiților: «A fi cum suntem, saŭ a nu fi!» Ele râvnesc la o împăcare imposibilă cu convingerile timpului nou, îi fac acestuia concesiuni, se lasă a fi pătrunse de nisce elemente intelectuale străine și păgubitoare firei lor; inovațiunile la cari se dedaŭ sunt o negațiune directă a vechilor părți din cari sunt alcătuite; ajung până acolo în cât sémănă cu o carte care ar întruni pe aceiași pagină, o fabulă vechie, și la marginea saŭ în josul paginei, critica și zeflemisirea a acestei fabule chiar.

Desvoltarea istorică a regalității are diferite obârșii. Se pare că, chiar de la cea di'ntăiu apariție a lor pe pământ, ómenii erau deja ființe sociale și trăiaŭ în turme, ca astă-đi încă maimuțele și multe alte animale. Evident că fie-care cétă avea un căpitan, care o conducea și o apăra și care era fără îndoială omul cel mai voinic. In aurora civilizației, ale cărei rađe luminezá cele mai vechi scrieri ca Biblia, Vedele și cărțile sfinte ale Chineșilor, familia a fost temelia societăței; tatăl era în același timp stăpânul și judecătorul și sfetnicul firesc al familiei. Când ómenii aŭ început a se înmulți, familiile aŭ crescut în mod considerabil constituindu-se în triburi. Tatăl de familie a devenit șef de trib. Autoritatea acestui șef se baza încă în mare parte pe ficțiunea, că toți membrii tribului aŭ eșit din sângele seŭ,—ficțiune care până în timpurile nóstre a rămas baza *clanului* scoțian; dar se mai sprijinea pe de altă parte, pe motive mai puternice și mai sigure, cari forméză baza autorității șefului unei turme, adică pe forța superióră,

care p \acute{o} te s \acute{e} rezulte din vig \acute{o} rea fizic \acute{a} mai mare, dintr' o inteligen \acute{t} ă mai dezvoltat \acute{a} sau dintr' un num \acute{e} r mai mare de vite, de p \acute{a} siuni, de unelte și de arga \acute{t} i. Pe vremea aceia, deosebirea dintre st \acute{a} p \acute{a} nitor și supusul s \acute{e} u, era încă slab \acute{a} și ob \acute{a} rșiile puterii celui di'nt \acute{a} i \acute{u} , apar într' un chip a \acute{s} a, în c \acute{a} t le putem pricepe. Fiul asculta de tat \acute{a} din dragoste și din respect, cel slab asculta de cel tare de fric \acute{a} , s \acute{e} racul asculta de bogat din interes. Abia dac \acute{a} se recun \acute{o} sce puterii un drept ereditar. Faptul de a avea puterea ajungea pentru justificarea teoretic \acute{a} și moral \acute{a} a preten \acute{t} iu-nilor la putere. Nici un element supra-natural nu turbura încă ac \acute{e} st \acute{a} situa \acute{t} ie a \acute{s} a de simpl \acute{a} , în care șeful porunca fiind c \acute{a} putea, și tribul se supunea fiind c \acute{a} voia sau fiind c \acute{a} trebuia. Dar pe m \acute{e} sur \acute{a} ce civiliza \acute{t} ia înainta, șeful sim \acute{t} ia trebuin \acute{t} a a-și ad \acute{a} oga la prestigiul s \acute{e} u natural înfricoș \acute{a} riile supra-naturalului. Inteligen \acute{t} ia lui superi \acute{o} r \acute{a} , bog \acute{a} ția lui, vig \acute{o} rea lui fizic \acute{a} , nu- \acute{i} mai par îndestul \acute{a} t \acute{o} re pentru a-și asigura posesiunea puterii și pentru a se ocroti în po-triva pisme \acute{i} și ambi \acute{t} iei unor protivnici; atunci ia ȃei drept nisce alia \acute{t} i misterioși și prin ac \acute{e} sta în-doit de teribili. Se face mare preot al religiei tribului, pune în serviciul s \acute{e} u nisce fantome nev \acute{e} -ȃute și înfricoș \acute{a} t \acute{o} re și caut \acute{a} în supersti \acute{t} ie sprijinul principal al puterii sale.

Ac \acute{e} sta este starea lucrurilor la t \acute{o} te pop \acute{o} rele în momentul ivire \acute{i} lor la lumina mare a istoriei. N \acute{e} mul cel regesc se f \acute{a} lesce c \acute{a} se scob \acute{o} r \acute{a} de-a dreptul din ȃei. Faraonii și Incași \acute{i} pretind c \acute{a} sunt fii \acute{i} s \acute{o} relui, regii r \acute{e} sboinic \acute{i} ai Germaniei vech \acute{i} ese din șoldurile

lui Thor; Maharadjii Indiei sunt rodul unei incarnațiuni a lui Vișnu. Poporul vede în suveran o ființă sfântă și-i atribue nisce însușiri supra-naturale. În Orient nu pôte cine-va să se uite în fața lui, dacă nu vrea să fie lovit numai de cât de orbire; regii Angliterei și Franței aveau darul de a vindeca, numai prin faptul punerii mâinilor, epilepsiele, coreia și scrofula. A ataca persoana regelui este a atrage asupra-și, asupra familiei sale, asupra poporului său, mânia vecinică a ȳeilor. Pe lângă servitorii săi plătiți, regele are ca paznici ai tronului pe toți ȳeii și sfinții din cer, «șese mii la dreapta, șese mii la stânga», cum ȳice Enric Heine. Distanța dintre rege și popor a devenit acum mare. Regele nu este numai primul printre egali săi, părintele tribului său, ci o ființă de o altă esență de cât supușii săi, supra-naturală și căreia nu-i se aplică legile obștesci ale vieții. Între rege și popor, nu mai există nici o legătură omenescă; de rege nu se pôte apropia nimeni; e adevărat că el umbă printre muritori, dar ca un ȳeu travestit, și n'are nimic comun cu glôta de ômeni ce-l înconjoră. Cerul pôte să îngăduie, în decretale lui nepătrunse, ca să-și piardă tronul; cerul pôte face ca un om care se trage dintr'o familie de jos, să pue mâna pe corônă. Dar, chiar răsturnat de pe tron, regele legitim nu cade în omenirea cea de rând, și usurpătorul, de și pörtă corônă, n'are învoirea Dumneȳiască. Regele cel detronat rămâne tot majestate, cel-l'alt tot plebeian în carne și în ôse, care mai curând sau mai târziu va reintra din nou în norod, pre-

cum o bucată de gheață se topesce în apă, pe când diamantul rămâne limpede în ori-ce lichid ar fi.

Ciudat paradox al civilizației omenesci! Regalitatea, care de la barbaria primitivă s'a menținut până în zilele noastre, a părăsit ca ce-va de prisos, dintre diferitele ei titluri, pe cele ce pot sta înaintea rațiunii, și le-a păstrat tocmai pe acelea cari pier fără să lase urme în fața celei di'ntâiu rațe a criticei raționale. Monarhia actuală nu-și mai trage justificarea din puterea sa de fapt, ci din origina sa divină. Ea nu mai comandă în numele armatei sale, ci din mila lui Dumnezeu. O armată gata să îndeplinească ordinele regelui, este și un argument ire-sistibil. Acest argument, monarhia îl disprețuesce. A afirma că Dumnezeu a liberat regelui patenta sa, e o poveste vrednică de rîs, pe care monarhia o debitază cu un ton serios și căreia numai jandarmii îi dau ascultare.

În anticitate și în evul-mediu, într'o vreme când nu era o știință istorică și când critica tradițiilor și a isvórelor era necunoscută, aureola Dumnezească pe capul unui rege avea, în crepuscula intelectuală domnitore, o forță luminosă, lesne de înțeles, cel puțin în ochii poporului. Amintirile naționale abia dacă trăiau o generație. Intunecul trecutului era de nepătruns și înghițea repede originile tuturilor lucrurilor. Cine-și aduce aminte de începuturile unei dinastii? Nimeni nu se împotriva de a crede pe rapsodii, cari făceau în fantasia lor ca stăpânii să se cobóre dintr'o țeitare cu atât mai înaltă, cu cât se plătia mai darnic bucata

genealogică de versuri. Dar în epoca noastră de critică istorică sprijinită pe științe, baladele și fabulele n'au nici o autoritate. Cunoștem foarte exact întele obârșii, cum și cele ulterioare ale caselor suverane ale Europei, cari sunt astăzi reprezentanții clasici ai legitimității din mila lui Dumnezeu. La Burboni, nemul regesc cel mai vechiu și mai sfânt din Europa, suntem liberi să luăm drept înteleul lor strămoș, după istoria îndoielnică, pe un mare proprietar funciar rebel cu numele de Hugues Capet, sau după tradiția populară foarte admisibilă, pe calfa de măcelar parisian Robert cel Puternic (le Fort). Habsburgii, din al căror sânge nu curge de altminteri nici o picătură în vinele familiei care domnesce azi în Austria, sunt scoborîtorii unui sorman gentilom franconian, care era un fel de oștén cu plata, sau un locotenent de poliție în serviciul a diferiți seniori, când al unui episcop, când al unui oraș. Cât despre Romanovi, este mai bine nici să nu vorbim de ei. Există unele texte necitețe pe cari istoricul pôte une-orî să le descifreze; dar a spune cine a fost părintele unui fiu al împărătesei Caterina II, este o problemă a căreia rezolvare va renunța a o da chiar și istoricul cel mai pătrunzător. Hohenzollernii au cel puțin un act de nascere care se pôte cel puțin arăta; ei se trag din părinți sëraci, dar onești. Burgravii de Nürnberg erau fără îndoială nisce excelenți funcționarași ai Sfîntului Imperiu roman și promovarea lor ca mari-maieștri ai ordinului teutonic, ca margravi de Brandenburg, elec-

tori, regi și împărați, a fost cu totul normală. Se cunoște data fie-cărui pas înainte ce au făcut ei și se scie că au procedat omenesce și fără nici o mijlocire supra-naturală. Dinastia engleză înfățișează un exemplu surprinzător de peregrinările aventurose pe cari sângele, sprijin al legitimității, poate să le facă prin două-spre-zece familii diferite, fără a pierde nimic din dreptul său la suveranitate. Zigzagul capricios pe care, de la ducele de Normandia până la ducele de Saxa-Coburg-Gotha, îl descrie ramura legitimă, și care este așa de anevoios de urmat, pare a dovedi cel mult că un bun principiu, întocmai ca și un om cinstit, scie tot-d'a-una într'o cale întunecată, să țină drumul drept, după cum bine a spus Goethe.

Unde rămâne deci, în istoria tuturilor acestor familii, locul pentru intervenirea lui Dumnezeu, din mila căruia ele dețin drepturile lor la suveranitate? În ce moment au dobândit ele acest har? Nu cumva când Wilhelm Cuceritorul învinse lângă Hastings pe regele saxon Harold? Sau când Hugues Capet se sculase în potriiva stăpânului său legitim de nem carlovingian, după cum se ridicase odinioară Pipin în potriiva stăpânului său merovingian? Sau când Rudolf de Habsburg bătu pe concurentul său Otocar al Bohemiei? Și, dacă cei trei făcători de dinastii n'ar fi reușit în întreprinderile lor? Dacă Wilhelm ar fi fost respins dincolo de La Manche, Hugues spânzurat ca rebel și Rudolf omorât în Marchfeld? Ce mutră ar fi făcut atunci Dumnezeu? Acești în-

drăzneți aventurieri, în loc să devie străbunii unor case suverane sacre, n'ar fi fost óre nisce tâlhari, nisce rësvrătiți ordinari?

Nu cum-va isbânda este în adevër aceia care hotăresce într'o chestie? Se recunósce óre harul lui Dumneđeú tocmai din faptul că un om isbutesce să puie mâna pe putere? Dominațiunea devine ea legitimă din momentul când el ia în stăpânire puterea supremă? Póte, poporul naiv crede că cel ce capătă de la Dumneđeú o sarcină, capătă în același timp și înțelepciunea? Nu este nelogic ca Dumneđeú să dea și legitimitate aceluia căruia i-a dat un tron? Dar atunci ori-ce revoluționar este și el legitim, când reușesce: Cromwel e un cap de stat tot așa de legitim ca și Carol I, căruia i-a pus de îi s'a tăiat capul; Barras și Bonaparte erau tot așa de legitimi ca și Ludovic XVI, căruia-i s'a întâmplat tot un ast-fel de incident supărăcios; Ludovic-Filip este tot așa de legitim ca și Carol X, și Napoleon III tot așa de legitim ca Ludovic-Filip. Monarhiștii dar, nu mai aú dreptul să se împotrivescă la autoritatea unui șef de stat saú să o conteste, îndată ce acesta este șef de fapt: Ei trebuie, din punctul lor de vedere, să recunósca, că Rienzi, Masaniello, Mazzini, Kossuth, Hecker și alții ar fi fost nisce șefi de stat din mila lui Dumneđeú, dacă întreprinderile lor ar fi avut isbândă. Ba ceva mai mult: Cărbunarul Lincoln, croitorul Johnson, avocatul Grévy trebuie să fie în felul lor nisce ómení tot așa de sacri ca și un Wilhelm de Normandia, un Hugues Capet saú un Rudolf de Habsburg, căci acei

ómeni aũ pentru ei isbãnda și posesiunca putereii, în tocmai cum le-aũ avut și acești din urmã. Punctul de vedere al monarhiștilor este deci cu desãvêrșire asemenea cu al bróscelor din fabulã, cari trebuie sã asculte cu aceiași supunere pe regele pe care li-l impune Joe, fie regele o bãrnã, fie un cocostîrc. Dacă reușita trebuie sã fie dovada despre mila lui Dumnezeu, ea este și unicul isvor al legitimitãței, și monarhiștii ar trebui pe bunã dreptate sã recunóscã legitimitatea orĩ-cãruĩ șef de stat: atãt cuceritorului strêin, cum și președintelui Republicei, precum și autorului unei lovituri de Stat, cu un cuvênt, orĩ-cãruĩ om care are în partea sa isbãnda.

Sãu póte cã acest isvor al legitimitãței n'a ființat de cât în vremile vechi și acum a secat? Violența, revolta, sperjurul unui vasal și intriga electoralã, fost-aũ ele numai în vremile trecute forma sub care se cobora harul lui Dumnezeu pe un cap omenesc, și relațiunile dintre cer și palatele suveranilor schimbatu-s'aũ mai în urmã? În acest cas, ar fi de cea mai mare importanța de a se sci în ce moment s'a produs acêstã schimbare. Monarhiștii ne datorêzã data exactã a anului, a lunei și a zilei unui eveniment așa de prețios. Nu tocmai de mult s'aũ mai întemeiat nisce dinastii în Suedia și în Norvegia, în Belgia, în România, în Grecia și în Bulgaria. Aceste dinastii se sprijinesc de asemenea pe mila lui Dumnezeu; popórele lor le recunosc nisce drepturi suverane; iar dinastiile vechi de mai multe vécuri se pórtã cu ele ca și cu unele de potrive lor.

Nu este deci de prisos ca să ne lumineze cine-va în această privință: acești regi noi ajuns-au ore și ei din mila lui Dumnezeu, să nu fac alt-ceva de cât se fudulesc pe nedrept cu această grație? Dacă al-de Bernadotte, al-de Coburg sau al-de Obrenovici sunt regi din mila lui Dumnezeu, este dovedit atunci că mila lui Dumnezeu, astăzi ca și în timpurile usurărilor din evul-mediu, se grăbesce să adauge dreptul la putere; atunci monarhiștii trebuie să încuviințeze, că un democrat-socialist ore-care, dacă ar reuși să se puie, printr'o revoluție, în fruntea imperiului german, ar fi capul statului prin grația lui Dumnezeu, și că ar avea atunci aceleași drepturi și ar fi personal tot așa de sacru ca și împăratul Germaniei cel de acum. Ori trebuie să admitem că, de la evul-mediu încôce, mila lui Dumnezeu, care face pe monarhi, s'a sleit ca un câmp prea explôtat? Atunci, regii tinerelor case suverane nu sunt de cât nisce șarlatani, cari prin făgădueli mincinoase își asigură tot felul de folóse,—un mod de a proceda, asupra căruia un articol din Codul penal dă lămuriri mai deslușite; este o îndrăsnelă de neînțeles din partea lor a cere supunere de la popóre, și monarhiile dinastiilor vechi comit o imprudență anevoiosă de explicat, când iaă drept bun titlul acestor noi veniți și le recunosc nisce drepturi egale cu propriile lor drepturi sacre.

Monarhiștii vor putea să ne facă o ultimă obiecțiune, la care însă nu s'ar aștepta un spirit luminat, și anume că dinastiile cele nouă își trag drepturile lor din voința poporului, care li-le-a conferit de

bună-voie. Acéastă voință nu pôte câtuși de puțin să fie primită ca isvor al drepturilor dinastice; căci dacă ea pôte să facă pe cine-va rege, pôte să-l și restórne și să proclame Republica; iată însă un lucru pe care un monarhist nu-l pôte primi. Nu; obiecțiunea de care vreaș să vorbesc este alta. Ómenii, cari în timpurile nóstre aș fundat dinastii nouă, sunt nisce odrasle ale unor case suverane vechi, cărora ocârmuirea le aparține de vécuri; ei s'aș născut cu o legitimitate ereditară latentă, care nu așteptă de cât o ocașie favorabilă pentru a se manifesta sub forma unei coróne visibile. Acéastă pretențiune, e adevărat, nu pôte fi susținută cu temeiș față d'al de Bernadotte și Obrenovicș; dar își găsesce fórte bine aplicarea față de Coburgii din Belgia, față cu Hohenzollernii din România, cu Glücksburgii din Grecia și cu Hesii din Bulgaria. Nu voiș trata prin urmare acéastă pretențiune ca o minciună; ba, ea chiar îmi place nemărginit de mult. Lucrul este deci bine stabilit: legitimitatea este o însușire ereditară firéscă a unor familii anume; un prinț se nasce cu dreptul de a domni, nu cu dreptul de a domni asupra cutărui popor și nu asupra cutărui altul, dar cu dreptul de a domni în genere, *in partibus*, în așteptarea unui loc bun și pe plac. Un Coburg saș un Hohenzollern, aduce cu sine lumei harul Domnului; dacă Belgianii saș Românii îl aleg ca rege, ei nu fac de cât a da legitimităței sale, o valóre practică. Harul Domnului se dá cam ca diploma unei facultăței. Cu diploma lui în buzunar, un tēnăr doctor are dreptul să-și facă o

clientelă, facultatea nu i-o asigură. Tot astfel grația lui Dumnezeu dă prințului unei case suverane legitime, dreptul de a domni ori unde, dar ea nu-i garantază nici o țară unde să-și pôta exercita acest drept.

Acest argument merită luarea aminte și lămurisce unele lucruri cari alt-minteri ar fi neexplicabile. Cu ajutorul lui se pôte înțelege cum un rege legitim prin mila lui Dumnezeu îi hrăpescce unui alt rege legitim tot prin mila lui Dumnezeu, tronul și țara lui. Anexarea Hanovrei, a electoratului Hessei, a Nassaului de către Prusia; anexarea Neapolei, a Toscanei, a Modenei, a Parmei de către Sardinia, nu sunt de loc o negare a principiului pe care se întemeiază tronul Hohenzollernilor și acel al casei de Savoia. Cuceritorul nu-i hrăpescce de loc, aceluia pe care-l despóie, legitimitatea lui, era să țin diploma lui de suveran, nu-i ia nimic mai mult de cât țara. Omul detronat rămâne, în urmă ca și mai înainte, rege din mila lui Dumnezeu, și-i este îngăduit să 'și caute ori când un alt regat, asupra căruia va putea să domnescă cu o legitimitate nici de cum slăbită și din mila cu deosebire vădită a lui Dumnezeu. Distincțiunea între dreptul suveran al dinastiilor legitime și aplicarea acestui drept la o țară sau la un popor determinat, este un element absolut trebuincios teoriei monarhice. Fără această distincțiune, regii cuceritori sau anexioniști, ar fi cei mai răi revoluționari, ei ar dovedi în chipul cel mai limpede nefolosința milei lui Dumnezeu, și ar arăta lămurit popórelor, cât prețuiesc drepturile unui

monarh legitim și cum trebuie să se urmeze pentru a-l isgoni. Cu ajutorul acestei deosebiri între legitimitatea teoretică și suveranitatea de fapt, se poate în sfârșit înțelege, fără ca rațiunea, să se revolte, cum a putut casa de Hanovra să guverneze în mod legitim Anglittera, aproape un véc întreg, prin grația lui Dumneđeș, pe când moștenitorii casei de Stuart, mureaș din mila lui Dumneđeș, în mod legitim, la Saint-Germain sau la Roma; se poate de asemenea înțelege cum după Victor-Emanoil, regele Umberto guvernază Italia, din mila lui Dumneđeș, pe când regele Francisc II al Neapolei, petrece la Paris timp de aproape un sfert de secol, și acesta tot din mila lui Dumneđeș.

Nu ne vom opri mai mult la o absurditate prea vădită. Nică nu merită măcar ostenéla să se aplice o critică seriósă unicului titlu al monarhieii, adică origineii sale Dumneđeesci. Acéstă critică e așa de ușoră, în cât te întrebă une-oră, cu mirare, dacă n'ar însemna a se face nisce sfořări de Hercule pentru a silui o ușă deschisă. Cunóscem începuturile istorice ale tutulor dinastiilor, dintre cari unele s'aú născut mai eră, subt ochiul unor prosaici reporteră; vedem priveliștea din ce în ce mai frecventă a unor suverani legitimi isgoniți de popórele a căror pază, după cum se pretinde, le fusese încredințată chiar din cer; scim cât de puțină stimă aú pentru drepturile egalilor lor, regiil, a caror frunte a fost unsă cu unt-de-lemnul sfânt; ei bine, tóte acestea îngădue credinciosului chiar, mai puțin de cât ateului, a admite că mila lui Dum-

neședă este aceia care a pus corónă pe capul regilor. Mila lui Dumnezeu nu pôte să fie intermitentă; ea nu pôte să atârne de un tractat de pace, de o bătălie pierdută! Acestea sunt nisce idei nelegiuite, în potriva cărora trebuie să se revolte tóte convingerile unui credincios. Omul luminat pôte în cazul cel mai bun, să privescă acéstă grație, ca una din acele glume învechite pe cari le debitéză șarlantani, făcând tovarășilor semne de înțelegere și păstrând un aer serios, cu neputință de turburat. Grația lui Dumnezeu, trebuie să-i pară omului celui credincios, ca o pângărire. Cel luminat are dreptul de a zîmbi, cel credincios nu pôte de cât să se indigneze.

Dar să lăsăm originea și titlurile dinastiilor. Să ne prefacem că-am crede tot ce ne povestesc monarhia. Să luăm un moment aere de pontefice. Totul este deci adevărat și demonstrat: regele s'a născut cu dreptul de a porunci; eă, supusul lui, viă în lume cu datoria de a mă supune; Dumnezeu a orânduit așa lucrurile, și dacă mă resvrătesc, săvârșesc crima de a lovi în orânduiala lumei, statornicită de Dumnezeu. Să facem un pas mai mult pe acéstă cale, și vom intra în împărăția minciunei. În Europa, numai Rusia și Turcia sunt încă guvernate de nisce suverani absoluți; acésta e singura formă logică a monarhiei. Tóte cele-l'alte țări cari nu sunt republici, aă pus, mai mult sau mai puțin — prin sistemul constituțional, — forma guvernamentală monarhică, în flagrantă contradicere cu sine însăși. Sistemul constituțional condamnă

la o vecinică minciună și la o vecinică ipocrisie pe toți acei ce jăcă un rol în el.

Acolo unde parlamentarismul este un adevăr și regalitatea numai un simplu decor, în Anglittera bună-óră, în Belgia saũ în Italia, legile mint, luând forma unor manifestațiuni ale voinței regelui, când la urma urmei, ele sunt nisce emanațiuni ale voinței parlamentului, și sunt promulgate dacă regele vrea saũ nu. Miniștrii mint servindu-se de formula usitată : «Din ordinul Majestăței Sale facem cutare lucru» — «Din ordinul Majestăței Sale ne abținem de la cutare lucru» — «Vom avea onóre de a recomanda Majestăței-Sale, cutare și cutare lucru», căci ei sciũ, și tótă lumea scie ca și dênșii, că regele nu ordonă și că ei n'aũ nimic a-ı recomanda, ci că ei sunt aceia cari hotăresc, că ei se presintă înaintea regelui cu fapte împlinite independent de voința lui, și că regele e dator sã se supuie fără împotrivire vederilor și hotărîrilor parlamentului și ale miniștrilor. Regele în sfârșit minte când, adresându-se la reprezentanții națiunei, întrebuintează persóna întêia, căci discursul tronului pe care-l rostesce, nu este expresiunea propriilor sale idei, ci o hârtie ce-ı se pune scrisă gata în mână și pe care el o debitéză, cum repetă fonograful cuvintele pronunțate în pãlnia lui. El minte, când spune că primul-ministru este omul ales de el, căci el nu e de loc liber sã și-l alégă dupě plac, ci e dator sã primescă pe omul pe care îi-l designéză majoritatea, chiar când el l'ar urî din tótă inima și ar dori pe un altul; el minte în sfârșit la fie-ce numire, la fie-ce

decret, la fie-ce act guvernamental la care ia parte, când dă acest act ca propria sa hotărîre, căci toate actele lui îi sunt prescrise de miniştri, şi el e dator să subscrie, chiar de ar face-o cu cel mai mare desgust.

Pe de altă parte, în ţerile unde constituţia a respectat caracterul regalităţii din mila lui Dumnezeu şi unde parlamentarismul nu e de cât o simplă podobă a vechiului absolutism, ca de exemplu în Germania şi în Austria, forma guvernamentală monarhică minte, nu către rege, ci către popor. Monarhia cere ca să o recunoşcem ca împuternicita şi reprezentanta vădită a voinţei Dumnezeiesci; în mod consecvent, ea revendică pentru dînsa infailibilitatea care este unul din atributele lui Dumnezeu; ea recunoşce totuşi în teorie poporului o influenţă asupra hotărîrilor sale; ea încuviinţează deci ca poporul să judece, să aprobe, să condamne sau să schimbe măsurile unei puteri statornicite şi inspirate de Dumnezeu; ea supune óre-cum pe Dumnezeu la o critică omenescă şi comite ast-fel un sacrilegiu, pe care l'ar pedepsi cu închisórea cea mai aspră, când ar fi vorba de supuşii săi. Dar noi am spus-o, lucrurile nu se petrec ast-fel de cât în teorie. În practică, voinţa regelui este aceia care hotăresce, şi toate procedurile constituţionale sunt nisce simple minciuni ale absolutismului. Se minte poporul invitându-l a-şi alege reprezentanţii; se minte parlamentul, presentându-i-se proiecte de guvernământ şi făcându-l să le voteze, căci sufragiul popular este neputincios a da reprezentanţilor forţa de voinţă, pe care ficţiunea constituţională o atribue poporului,

iar voturile parlamentului nu pot schimba nimic din hotărârile guvernului.

În țările cu adevărat constituționale, situația monarhului este umilitoare; deși ficțiunea puterii sale este menajată din toate părțile cu atâta îngrijire, deși se evită cu dibăcie a se lăsa să apară absoluta lui neînsemnătate în Stat, deși onorurile exterioare, foloșele personale și plăcerile alipite de funcția lui continuă a fi așa de mari, cu toate acestea, nu se poate înțelege, cum nisce ómenî, cari se respectă și cari au chiar delicatețe de sentimente, consimt să jöce rolul de păpuși, a căror limbă și membre sunt puse în mișcare prin nisce fire pe cari le țin miniștrii. În țările ڊise în mod fals constituționale, din potrivă, rolul nătâng este de partea reprezentanților poporului, și se poate înțelege și mai anevoie cum nisce bărbați vrednici de acest nume, primesc un asemenea rol; satisfacțiunile deșertăciunei pe cari ei le pot trage din acéstă situație, nu-i pot despăgubi de umilirile din tot momentul. În palatul lui bogat, înveșmântat cu uniforma sa strălucită, când își primește grasa sa listă civilă, când nu vede în juru-i de cât spete plecate și când nu aude răsunându-i la urechi, dese ca fulgii de zăpadă, de cât formulele de politeță cele mai alese: «Majestate», «Prea milostive stăpâne», și «Bine-voiți», regele constituțional poate să uite că jöcă un rol de carnaval, care, dacă ar voi să-l ia în serios, ar avea un desnodământ teribil repede. Dar ce determină óre pe un parlamentar, într'o țară fals constituțională, ca să se facă de ris cu nisce discursuri fără re-

sultat, nisce gesturi fără scop și nisce voturi fără efect? Negreșit că nu disprețul miniștrilor, batjocurile și calomniile presei plătite de guvern! Să fie óre speranța de a schimba aparența parlamentarismului într'o realitate? Acéstă speranță nu póte — și nici nu trebuie — să fie nutrită de reprezentantul poporului, care primesce de bună ficțiunea originii drepturilor regale.

Pentru inimicul minciunilor convenționale, nu este nimic mai înveselitor de cât dilema, în care acel neînduplecat logician, principele de Bismarck, strîngea pe așa-điși liberali din Reichstagul german. El le-a repetat-o prin oratorií sėi autorisați și prin điaristií sėi bine dresați: «Saú sunteți republicani și mințiți când tot afirmați mereú sentimentele vóstre monarhice; saú fidelitatea vóstră către rege e sinceră, și atunci cată sė o dovediți prin supunerea vóstră la voința regescă!» Acéstă alternativă este ciocanul și nicovala între cari se spulberă liberalismul monarhic. E o plăcere nespusă a vedea sfiósele și neputinciósele partide din opoziție cum se svârcolesc sub ghiara de fier a acestei logici neînduplecate. Ar voi sė se desfacă și sė scape. «Suntem devotați dinastiei până la mórte, đic ei, regele n'are servitori mai credincioși de cât noi, republica este pentru noi tot ce póte fi mai nesuferit; dar totuși, constituția există și ea óre-cum și chiar regele a bine-voit sė jure pe dēnsa; cu prea înalta lui autorisație ne vom permite, cu multă plecăciune, sė facem us de drepturile și libertățile ce aú fost acordate în mod prea grațios representan-

ților națiunei». Și așa mai departe. Dar toate acestea nu le servesc la nimic. Mâna care îi strânge îi înghesuie în zid de-î înăbușește și stăpânul neîndurător îi sdrobescce fără vorbă multă: «Admiteți că regele este pus de Dumneșeu ca să vă guverneze? Da? Cum îndrăzniți atunci să vă împotriviți lui, cum îndrăzniți să apelați la o constituție care este un dar făcut de el? In virtutea autorității sale Dumneșeesci, el pôte să v'o ia înapoi, precum tot în virtutea autorității sale Dumneșeesci v'a dat-o. Saũ nu admiteți că regele își ține drepturile chiar de la Dumneșeu? Atunci sunteți republicani. Nu există cale mijlocie.»

Nu, nu există cale mijlocie: tot restul este minciună saũ ipocrisie; un guvern care pune acéstă dilemă merită viea recunoscința a tuturilor ómenilor luminați. Negreșit că săvêrșește prin acésta o cutezanță extra-ordinară, căci se expune ca un politician îndrăsnet și dibaciũ să-î răspundă cu acest argument: «Dacă logica este o armă, voi sunteți cei mai mari ipocriți și mincinoși. Dacă, în adevêr voința regelui este voința lui Dumneșeu, cum puteți voi să comiteți față de Dumneșeu și de rege crima de a substitui o constituție fundată pe putința de a mărgini voința regelui prin voința poporului? Cea di'ntâiũ datorie a vóstră în acest cas ar fi ca să desființați constituția. Saũ luați în serios constituția, admițênd ast-fel că în Stat vocea poporului are tot atâta valóre cât voința regelui din mila lui Dumneșeu, și atunci sunteți republicani; saũ constituția nu e pentru voi alt-ceva de cât o

vorbă deșartă; voi nu convocați un Reichstag de cât de formă, sunteți hotărâți mai dinainte să faceți după capul vostru fără a vă sinchisi de parlament; atunci actele vóstre constituționale, precum întrunirile electorale, convocarea Reichstagului, prezentarea proiectelor de guvernământ, etc., toate acestea sunt o minciună voită. Deci sunteți mincinoși sau republicani. Cale mijlocie nu există».

Marea minciună a teoriei constituționale moderne consistă tocmai în a pleca de la negarea autorității divine a regelui; această autoritate, ast-fel lipsită de bază și suspendată în aer, continuă totuși a trăi. Evul-mediu a cunoscut și el constituția «Statelor» care mărginea și ea puterea regelui; evul-mediu a cunoscut de asemenea răsculările nobilimei înotriva regelui și lupta învierșunată a claselor privilegiate contra corónei pentru a păstra puterea. Dar restricțiunile puterii regale, revoltele nobilimei înotriva-și, nu se făceau în numele unui principiu care se-și exclude prima sa rațiune de a fi, adică, nu în numele suveranității poporului. Demnitarii cei mari cari-l asediau pe rege în castelul lui, recunosceau prea bine că regele era statornicit de Dumneșeu; susțineau însă că harul Domnului nu-și zîmbise numai lui, și că și ei își avuseseră partea lor într'ênsul. Nu era o negare, ci o ingenioasă întindere a doctrinei autorității supra-naturale a guvernărilor. Tocmai precum monarhul era rege din mila lui Dumneșeu, tot așa declarau ei, că sunt baroni din mila A tot Puternicului. Intocmai istoria nebunului care avea ideia firéscă, că el este Dum-

nețe; un alt bolnav, în prada aceleiași nebunii, fu adus într'o ți în stabilimentul unde era închis cel di'ntâi, care, începu să rîdă mai mult ca ori-care altul de greșela confratelui său. «Cum pôte acest om să fie Dumnețe?» exclamă el de câte-va ori. «Și adică de ce nu?» îl întrebă paznicul, care'l credea deja pe întâiul său bolnav vindecat. «Pentru că nu există doi Dumnețe; și fiind că eu sunt Dumnețe, nu pôte să fie și el Dumnețe». Ca și acest nebun, nobilimea din evul-mediu era convinsă de propria ei Dumnețeire și combătea regalitatea absolută nu în numele rațiunei, ci în numele propriei sale nebunii. Cu chipul acesta cine-va putea rămâne credincios, în evul-mediu, în mod fôrte cinstit monarhiei și tot de odată și privilegiilor nobilimei; pe când suveranitatea poporului și suveranitatea regală purcesă de la Dumnețe, se esclud cu desăvêșire una pe alta.

Pe lângă rolul său constituțional, minciuna monarhică mai are și un rol curat uman, contra căruia rațiunea și onestitatea se revoltă nu mai puțin. Toți cei ce vin în atingere personală cu regele se înjosesc și se tăvălesc în praf dinaintea ficțiunei sublimităței, a caracterului supra-omenesc al regalității, de cari își bat joc în forul lor interior. Priveliștea regalității a fost în toți timpii și pretutindenți, o comedie pentru cei ce aveau să jöce un rol într'ênsa. Dar fie-care juca cu un aer serios și convins, câtă vreme era pe scenă; se silia să producă și să mențină ilusia poetică la privitori, de cari era despărțit prin linia de foc a rampei.

Numai prietenii cărora li se îngăduia intrarea prin porțița rezervată artiștilor, puteau să vadă că palatele bogate ale decorului nu sunt de cât pânze zugrăvite și usate, că pompa aurită și purpurată a vestmintelor oficiale nu este de cât spoială, și, cum între două mișcări eroice, eroul se repedea în culise pentru a cere o halbă de bere. Comedianții de ași ai regalității, din potrivă, își es neîncetat din rol și își bat joc în mod fățiș de el, de ei înșiși și de respectabilul public. Dênșii sémănă cu cinstiții artiști amatori din *Visul unei nopți de vară*, cărora Bottom, țesătorul, le face înțelépta recomandăție: «Trebuie să spuneți numele aceluia care represintă leul și să-și se vadă jumătate din obraz îndărătul botului dobitocului; ba, pôte chiar să vorbescă (pe sub deghiséla-i) și să spue cu ton potrivit cam așa ceva: Grațiose dómne, saũ frumoșe cuconițe, vă sfătuesc și vă implor, saũ vă conjur, să nu vă speriați și să nu tremurați; răspund cu vieața mea de vieața d-vóstre. Dacă v'ați apuca să credeți că sunt în adevěr leu, asta ar fi o mare pagubă pentru vieața mea abia în flóre. Nu, nu sunt nici de cum așa ceva, sunt om ca toți ómenii. Și după aceia puneți-l să-și declare numele și să le spuie lămurit că este Smug, tîmplarul.»

În timpul clasic al monarhiei, palatul regelui era un sanctuar al cărui prag, nu-l trecea un muritor de rënd de cât cu fiori de respect; astă-đi palatul e deschis și reporterilor. Tóte scandalurile, tóte crimele, tóte bazaconiile ce se găsesc acolo sunt colporate afară. Cel din urmă dintre supuși cunósce

vițiurile ascunse ale regelui, bólele lui urîte, numele metreselor sale, precum și amorurile prințeselor; se scie de asemenea că împăratul său regele jôcă la bursă, ba că este chiar și idiot; se cunósce ignoranța lui, se trec chiar din mână în mână scrisorile lui fără ortografie, se citéză cuvintele lui gugumănesci și totuși, față cu poporul, curtesanii se plécă până la pământ înaintea lui, nu vorbesc de el de cât în termenii cei mai umilitori de supunere și-și fac un titlu de glorie de a-î linge înaintea orî-cărui altul, necurățenia augustelor lui picîore. Ce priveliște pentru omul cu mintea liberă și luminată! Ce isvor statornic de desgust în potrivă servilităței ereditare a ómenilor civilizați! Un artist care a produs o nemuritoare capo-de-operă, nu doresce o rêsplată mai înaltă pentru silința sa, de cât visita regelui; după excitarea-î sublimă, după inspirația și munca-î nobilă, el trece fără tranșiție la deșertăciunea vulgară și copilărescă de a vedea pe rege aruncându-și ochii pe opera sa. El este póte un Beethoven, un Rembrandt, un Michel-Angelo; va rămânea cunoscut și admirat când nimic nu va mai fi rămas din rege, nimic de cât un rând în dicționarul celor o sută de mii de nume de suverani cari forméză nefolositorul apendice al istoriei universale. Artistul are deplină consciința de propria sa valóre; el scie că regele nu înțelege nimic din musica sa saũ din tabloul sėũ orî din statua sa; că urechia îi este surdă, că ochiul îi neinteligent, că sufletul îi e închis la tóte frumuseșile, că judecățile lui sunt caraghiose, că în ceia

ce privesce educația estetică, el este la înălțimea negustorului celui mai de rând; cu toate acestea, inima artistului bate mai tare când regele își opresce privirea-î greoie și distrasă pe opera măiastră a artistului, sau, cînd moțîind, îi ascultă musica. Savantul care, printr'o plictisitoare muncă intelectuală, cucerește omenirei adevăruri nouă și-î lărgesc orizontul, ambiționează să apară înaintea regelui în o haină ridiculă, dar de croială oficială, și se-î spuie câte ce-va despre invențiile și descoperirile sale cari pasionază tot universul, — și pôte că e vorba de unitatea forțelor, sau de analiza spectrală, sau de telefon; el scie că regele este incapabil să urmărească explicațiile lui, se se intereseze de un obiect cu desăvârșire de neînțeles pentru el; ba ce-va mai mult, că acest rege, un adevărat barbar, îl disprețuesce cu totă sciința lui și preferă pe un țanțoș și puternic brigadier din regimentul său de gardă, tuturor savanților din lume; el mai scie de asemenea, că nu-î se acordă de cât câte-va minute în cursul cărora pôte se-î spuie în grabă și gîngăvind ceia ce vrea să spuie, pe cînd regele se gîndesce la mii de alte lucruri și-î arată lămurit în trăsăturile sale, plictisela ce o simte îndeplinindu-și datoriile funcției sale; totuși, savantul se încovoiie sub jugul tuturor acestor cerințe înjositore și se aședă cu mulțumire între un șambelan abia de curînd numit și un mic locotenent decorat nu de mult. Câți poeți și scriitori nu cerșesc permisiunea de a oferi regelui operele lor, numai pentru ca să fie aședate, fără a fi fost citite, în cele din urmă

rafturi ale unei bibliotecă, în care nisce almanahuri genealogice și anuare militare ocupă locul de onoare!

Aristocrația ereditară profesază firesce față de rege, atâta pe cât e cu putință, nisce sentimente încă și mai josnice, și mai slugarnice încă, de cât acele pe cari le profesază aristocrația inteligenței. Ea înconjoră direct și neîncetat pe rege; sub corónă, ea vede scufa de nópte, și sub mantaua de purpură, giletca de flanelă; de la dânsa pornesc tóte caricaturile, tóte batjocurile și calomniile la adresa regelui; ea își bate joc de slăbiciunile lui și des-tăinuesce crimele lui: și totuși această aristocrație ereditară n'are o ambiție mai înaltă de cât de a dobândi, prin înjosiri și lingușiri, favórea regelui, chiar când acesta s'ar chema Ludovic XV sau Filip IV. Ea săvêrșesce tóte mărșăviile pentru ca să capete o privire a regelui; dânsa îi vinde femeile și fetele ei; ea născocesce acea vorbă rușinósă: «sângele regelui nu pângăresce!» Un aristocrat, prea mândru pentru a acorda o privire saú pentru a vorbi direct propriului său servitor, aspiră cu înfocare să fie el însuși servitorul regelui, și în împrejurări solemne, se-î spele mâinile, se-î aducă strachinele cu mâncare, se-î umplă paharul, se-î îndeplinescă mesagii; cu un cuvânt, se jóce rolul unui chelner de la birt, al unei slugi și al unui mijlocitor.

O anecdotă cunoscută, care nu-î nevoie să fie numai de cât adevărată, povesteste că în timpul unei visite la Copenhaga, Petru cel Mare voi să arate regelui Danemarcei tot devotametul supușilor

săi. Porunci unui cazac să se arunce de pe înălțimea unui turn: numai de cât nenorocitul își făcu semnul crucei și se asvârli jos fără șovăire. Nu mai rămîne îndoială că și astă-ți cea mai mare parte din curtesani ar primi încă o asemenea probă. Ar face-o óre din eroism? Aceiași eroi nu s'ar expune la o rēcělă pentru a scăpa pe un om care se înecă. Ar face-o óre atunci în speranța unei rěsplătiri în cea-l'altă lume? Acéstă speranță póte să-i fi înlesnit cazacului lui Petru cel Mare jertfa vieții sale, dar aristocrații noștri contimporani sunt în genere fiii lui Voltaire și țin cu mult mai puțin la bucuriile raiului, de cât la satisfacțiile ce le oferă acéstă vale a miseriilor, care se numesce lume. Nu pot să înțeleg ciudatul fenomen al respectului, până la sinucidere, împins pentru un individ care nu se deosibesce póte prin nici un avantajii intelectual, moral sau físic, și care póte chiar fórte bine să fie antipatic și de nesuferit.

Excelentul Münchhausen povestesc o minunată fățarnicie de vînătoare. Intr'o ți el urmărea cu o cățea borțósă o epuróică tot borțósă; o clipă pierdu din vedere cele două dobitoce. Când le zări din nou, vedu, spre mirarea lui, șépte cățeluși mititei cari alergau după tot atâția pu de epuri; în alergătură cele două mame fátaseră și puii începuseră pe loc să-și dea gónă uniã altora.

Póte se petrece ceva analog cu regii și supușii lor. Supusul este din nascere cu desăvêșire devotat regelui, precum în povestea lui Münchhausen căinele ia din nascere la gónă pe iepure. Vorbesc fórte

serios sub forma acestei glume. Numai atavismul p^ote s^e explica o fidelitate care biruesce demnitatea omen^esc^ă, sentimentul ce-l are cine-va despre propria sa val^ore și une-orⁱ chiar instinctul conserv^ărei personale. Evident c^ă numai printr'o ^ont^orcere la ideile primitive ale omului, printr'o vag^ă contra-lovitur^ă a unor obiceiuri transmise f^ăr^ă ^ont^orpere ^on timp de mii de genera^oni, se v^ăd n^once ^omeni sim^ond, sau pref^ăc^ondu-se c^ă simt, — pentru un individ pe care nu-l cunosc, pe care p^ote nu l-au v^ădu^t nici odat^ă și care, ^on tot cazul, nu r^espond^e la sentimentele lor, — o dragoste pe care de sigur c^ă n^o simt pentru ai lor, ba p^ote chiar nici pentru ei ^on^oși.

F^ăr^ă ^ondoial^ă, c^ă este un sentiment ad^ânc ^onfipt ^on natura omen^esc^ă de a se prosterna cu smerenie dinaintea orⁱ-c^ărei pers^one pe care mul^oimea o privește ca superi^or^ă. ^oic: pe care mul^oimea o privește ca superi^or^ă, și nu care ^o și este superi^or^ă. Omul e un animal care tr^ăesce ^on turm^ă și care are t^ote instinctele ei. Printre aceste instincte se afl^ă ^on primul r^end supunerea la un șef; dar numai acela e șef pe care turma ^ol primesce ca atare. Un mic num^{er} de spirite de elit^ă judec^ă pe om dup^e calit^ățile lui. Elita examin^ez^ă pe individ ^on sine, independent de raporturile lui cu cei-l'al^oi ^omeni; gl^ota se inform^ez^ă numai de rangul pe care el ^o ocup^ă. Așa se explic^ă faptul c^ă orⁱ-ce om celebru sau chiar numai cunoscut, adesea bucur^ându-se de un renume r^eu, g^ăsesce n^once iubiri și devotamente, ce se refus^ă meritului singuratic care dis-

prețuesce lumea și popularitatea. Nu trebuie să fie cine-va rege pentru ca să fie înconjurat de curtesani; ajunge pentru acesta o simplă notorietate. Comedianii, prestidigitatorii, clovni, își au lingușitorii lor. Există oameni cari caută să intre în relațiuni cu criminalii celebri, și se laudă chiar cu acesta. Ce-i împinge oare pe oameni la această vanitate nerodă? Pentru ce oare Brummel sau Cartouche au curtesani, întocmai ca un mare artist sau ca un mare savant? Se dice adesea, că pricina este vanitatea, dar acest răspuns nu e de cât superficial. Pentru ce oare socotesc unii ca o cinste, faptul de a face parte din suita unor persoane celebre? Pentru ce simte cine-va o mulțumire a se rățoi în anturajul unui om cunoscut? Pentru că se supune ast-fel aceluși instinct, care-l face pe animalul ce trăește în turmă, să se supuiе unui șef. *Snobismul* are o temelie antropologică, — fapt pe care l'a uitat Thackeray când a combătut snobismul cu o ură neînduplecată. Devotamentul către o dinastie, în sensul în care monarhiștii înțeleg acest cuvânt, nu e de cât cea mai înaltă și cea mai complectă expresiune a *snobismului*.

Precum se vede, eu mă silesc să găsesc și bizantinismului împrejurări ușurătoare. N'ași cere nimic mai mult, de cât să fiu convins de sinceritatea sentimentelor pe cari mulți oameni le arată prinților și regilor. Sunt gata să recunosc, că țeranul rus nu se preface cătuși de puțin când sărută marginea vestmîntului suveranului său și că soldatul german nu minte, când declară că cea mai mare fericire

a lui, este s^e-și jertfescă viața pentru împ^{er}at. Dar, tóte vorbele cele mari ca: antropologie, atavism, ereditate, pe cari le invoc spre a explica dragostea poporului ignorant pentru o dinastie, îmi lipsesc, când v^{ed} că și ómenii cei distinși și culți sunt cuprinși de bizantinism. Acest bizantinism este și r^{em}âne o minciună voită, el nu pornesce din inimă; este o comedie la care fie-care individ ia parte pentru a trage un câștig dintr'ênsa: unul pentru a avea funcții și demnități, altul pentru a avea titluri și distincțiuni onorifice, altul în fine pentru motive politice, fiind-că regalitatea îi mai pare înc^ă necesară, fie spre binele poporului, fie pentru propriile sale interese. Toți lucr^{ez}ă numai și numai în vederea unui folos direct sau indirect. De aceia minciuna monarhică este mult mai sc^ărbósă de cât minciuna religiósă. Omul luminat, care, la biserică își îndóie genunchiul și mormăie rugăciuni, o face asta ori din trândăvia spiritului, ori pentru că nu vrea s^e se strice cu lumea; chiar atunci când este dintre aceia cari, printr'o evlavie prefăcută, caută s^e câștige favórea preoților și a puternicilor lor aliați, el nu se umilesee de cât înaintea unui simbol și nu sărută deadreptul mâna de la care aștéptă o r^{es}plată. Dar omul de inimă care se t^{ar}esce, burghezul care-și luminează casa și-și garnisesc^e fațada cu ghirlande mari de flori, poetul care compune imnuri pentru căsătoria regelui și nascerea prinților, nu se dau la tóte aceste demonstrațiuni de cât pentru o r^{es}plată pe care voesc s'ó

capete pe şin; aceştia nu se deosebesc întru nimic de prostituata care şoptesce trecătorilor vorbe amoroşe şi-şi vinde trupul, căci şi unii şi alta nu se gândesc în tot timpul acesta, de cât la o monedă de argint.

Mulţi înşi, privind pe un rege ca pe un om asemenea tuturor celor-l'alţi ómenî, adesea chiar mai neînsemnat sau mai puţin bine înzestrat de cât cei-l'alţi, zîmbesc de pretinsa misiune divină a dinastiilor, şi totuşi, când vorbesc în termeni supuşi, cuprinşi de respect şi de dragoste, despre monarh şi familia lui, ei caută să-şi justifice înaintea celor-l'alţi şi înaintea lor înşi-le această lipsă de sinceritate, pe motiv că, la urma-urmei, minciuna monarhică este o minciună inofensivă. Regalitatea, ȕic ei, cel puţin în ȕerile sincer constituţionale, este un simplu decor; acolo monarhul are mai puţină putere de cât preşedintele Statelor-Unite ale Americi. Englitera, Belgia şi Italia sunt în realitate nisce republici, cari au regi în fruntea lor, iar formele tradiţionale de supunere cu cari este înconjurată coróna, nu împiedică, în nici un chip, libera manifestare a voinţei poporului, şi numai a acestei voinţi.

Acésta e o mare greşală, care de nenunărate ori încă, va mai avea urmări fatale pentru popóre. Puterea regilor continuă a fi enormă şi influenţa lor, chiar în ȕeri ca Belgia, România, Englitera şi Norvegia, este a-tot-puternică, deşi este exercitată nu prin constituţie, ci alături de ea sau fără ea. Avem despre acésta doveȕile cele mai întemeiate

Venerabilul Gladstone, așa de competent în această chestie, s'a explicat într'un mod foarte semnificativ asupra influenței regilor, în *Nineteenth Century*. Unele publicațiuni din timpul nostru răspândesc asupra acestui punct o lumină îndestulătoare, în deosebi *Biografia Principelui Albert*, de Martin, care cuprinde corespondența dintre principele Albert și principele Wilhelm, viitorul rege și împărat al Prusiei, precum și povestirea raporturilor lui Napoleon III cu curtea Engliterei; Memoriile baronului Stockmar, părțile cele mai veridice din Memoriile consilierului aulic Schneider, acele ale lui Meiding, etc. Vedem cum, peste capetele popórelor, parlamentelor și ministerelor, se țese firele unor relațiuni intime; cum monarhii conferă direct uniă cu alții; cum ei judecă fie-care eveniment politic, înainte de tóte, din punctul de vedere al intereselor lor dinastice; cum ei se simt solidari în fața mișcării care mână popóarele să-și recunóscă forțele și drepturile; cum în hotărârile cele mai grave, cari exercită o acțiune fatală asupra a milióne de inși, ei se lasă determinați de nisce caprițiuni sau de prieteșuguri și antipatii personale. Oratorii populari debitéză frase mari în meetinguri; deputații declamă în parlament, miniștrii fac destăinuiră cu un aer important; toți împreună sunt convinși că ei și numai ei hotăresc sórta țerei lor; dar în acest timp, regele zîmbesce cu dispreț și scrie scrisori confidențiale amicilor săi încoronați de peste frontieră și hotăresce cu dênșii tot felul de lucruri; alianțe și rupturi, răsboiú și pace, cuceriri și cesiuni, restricțiuni și

concesiuni; când planul e stabilit, se execută, fără să-și pese cui-va de palavrele parlamentelor.

Ba, regii găesc chiar din belșug unelte pentru a-și îndeplini voința lor într'o formă corect constituțională; de alt-minteri, la nevoie, nu e greu de creiat nisce curente în opinia publică, și ne pomënim în cele din urmă că regii, cari sunt presupuși a nu juca de cât un rol decorativ în Stat, dau totuși cuvântul hotărîtor în viața popórelor; astă-đi, întocmai ca și în evul-mediú, ba chiar mai mult încă, fiind-că atunci alianța regilor între dênșii era mai slabă, sentimentul solidarității lor nu exista încă, și cortegiul lor natural, aristocrația și înaltul cler, le era mult mai puțin devotat de cât astă-đi. Lașitatea ómenilor cari, în potriva rațiunei și convingerei lor, practică minciuna monarhică, se rësbună asupra lor înși-le, sau mai bine đis asupra progresului omenesc; șireții de pseudo-liberali, cari își închipuesc că înșelă pe regi acordându-le nisce privilegii și onoruri trecëtore, —dupë dênșii —sunt în realitate tot ei înșiși înșelați de regi; aceștia sciú sã adauge într'un mod fórte dibaciú la aparența de putere ce li s'a lăsat, —realitatea acestei puteri. Nu forma monarhică este deșértă, cum caută sã se încredințeze cei ce comit minciuna dinastică —ci suveranitatea națională.

III

Raportul dintre monarhie și aristocrație este întocmai ca acela dintre religie și monarhie. Religia

póte exista fără monarhie, dar monarhia fără religie, nu; tot așa o aristocrație póte să aibă o existență durabilă fără monarhie, dar nu și o monarhie, fără aristocrație. Există regate — ca Grecia, România și Serbia — cari n'aũ nobilime ereditară; altele, ca Norvegia, Brasilia, cari aũ desființat-o. Dar tóte acestea sunt nisce meșteșugiri fără rezultat serios. Căci una din douē: orĩ aceste State monarhice vor lepăda în curēnd regalitatea, cum aũ lepădat nobilimea și se vor transforma în republice, saũ vor vedea iscându-se în generația viitoare, saũ cel mai târziu în cea următoare, o nobilime ereditară care nu va avea póte nici existență legală, nici titluri, dar ale cărei privilegii nu vor fi, cu tóte astea, de cât și mai reale. O monarhie ereditară este în mod firesc înclinată a se înconjura cu legături de dragoste ereditare. Se scie că multe insecte împing grija pentru progenitura lor până acolo, în cât își depun ouele în vecinătatea saũ în mijlocul hranei necesare, compusă în parte din animale viețuitoare, pentru ca omida în momentul chiar al eșirei ei din gogóșă, să găsească masa pusă. Tot așa, fie-care rege vrea ca moștenitorul său să găsească chiar din légăn o fidelitate și un devotament pe care nu l'a putut dobândi el însuși, și regele așteptă aceste sentimente de la recunoștința unui óre-care număr de familii, pe cari, el saũ strămoșii lui, le-aũ acoperit de sus până jos, cu bunuri și cu onoruri. Acéstă îngrijire este fórtē adeseori amăgită; generația aristocratică în viață, uită, îndată ce o primejdie o amenință, datoria de recunoștință pe care i-aũ lăsat-o

moștenire străbunii ei, odată cu privilegiile lor; dânsa părăsesce, cu multă precugetare, în voia sôrtei lui, pe nefericitul principe care se bizuia pe dânsa. Istoria e plină de exemple de felul acesta. Să amintim numai purtarea nobilimei englese față de regele Wilhelm de Orange și George I; aceia a nobilimei legitimiste franceze față de Napoleon I, Napoleon III și Ludovic-Filip, și în sens opus, aceia a nobilimei napoleoniene față cu Restaurația Bourbonilor. Dar regii se încred totuși în acest sprijin fragil și ved în menținerea unei aristocrații o protecție înșelătoare, precum adesea soldatul în răsboi se simte liniștit printr'un adăpost, de și-l scie că nu oferă nici cea mai mică rezistență glonțului vrăjmașului.

Este o priveliște ciudată, vrednică în același timp de mirare și de necaz, această comedie din evul-mediu, în mijlocul civilizației noastre moderne! O clasă de ómenii imită astă-đi în lumea noastră o óre-care castă din vechiul Egipt sau din India; ea își însușesce nisce titluri cari altă-dată indicau unile funcțiuni, dar cari astă-đi nu mai aũ nici un înțeles; ea zugrăvesce, sculptează, gravéză pe trăsuri, casele și pecetiile ei figurii urite, cari reprezintă nisce scuturi eșite din us de vécuri acuma; această ne face nouă aprópe același efect ce l'ar produce un om care și-ar tatua obrazul ca Celții preistorici, sau care ar purta asupra-și un șilex în loc de briceag și ar merge la vînătoare cu o săgeată de solzi de pesce. E de mirare, cum nu rîde lumea de un om care se intitulezá duce, denumire care se aplică unui

general comandant al unei armate, pe când acest pretins duce nu este în fapt de cât un ciocoiaş sau coconaş, care n'a condus nici odată alt-ceva de cât un cotilion? Altul îşi laudă nobleţea născerii şi se socóte drept un om de elită, pe când el este cocóşat, scrofulos şi mai puţin inteligent de cât un măturător de strade. Civilisaţia noastră nu ne păstrează alte urme mai absurde din trecut, ca nobilimea care nu se distinge de cât prin titluri şi armuri. Cu acesta nu vreaŭ de loc să Ńic, că egalitatea ar da o organizare mai raţională societăţii. Egalitatea este o chimeră a unor savanţi de cabinet, sau a unor visători, cari n'aŭ observat nici odată cu proprii lor ochi natura şi omenirea. Revoluţia francesă credea că resumă ideile enciclopediştilor, când îşi puna revendicările în aceste trei cuvinte: «Libertate, Egalitate, Frăţie». Libertate? Prea bine. Dacă această vorbă are o însemnare, apoi ea nu póte fi de cât acesta: desfiinţarea piedicilor prin cari legile născute din arbitrariu şi din ignoranţă împiedică sau suprimă jocul fecund al forţelor naturale ale individului şi ale grupurilor sociale. Fraternitate? Iată un cuvânt mareţ: este scopul ideal al desvoltării Omenirii, o presimţire a perfecţiunii sale celei mai înalte, care este încă fórte depărtată. Dar Egalitatea? Este o poveste care nu-şi mai are locul într'o exegesă raţională. Premergătorii mării Revoluţiei, de altminteri, n'aŭ vorbit nici odată —trebuie să le facem această dreptate— de egalitatea socială, ci numai de egalitatea înaintea legii. Acesta aŭ uitat să o spuie oratorii şi publicişti mării

Revoluții; pentru ei chestiunea era a vorbi în stil lapidar, și jertfiră claritatea, concisiunei. Astfel cuvântul «egalitate» intră fără epitet explicativ în treimea programului Revoluției și fu rău interpretat de mulțime, care, repetând fără a-și da sémă cuvintele de efect, înțelese egalitatea în sensul în care ea figurază astă-đi de atunci încóce pe harta democrației de cărciumi și cafenele.

Egalitatea chiar numai înaintea legii nu e cu puțință de cât în teorie. Negreșit că dacă aplicarea legilor s'ar face printr'o mașină, am fi siguri că lucrul se va petrece tot-d'a-una în același chip și după nisce principii mecanice. Dar, de óre-ce acei cari aplică legile sunt ómení, inegalitatea este inevitabilă: judecătorul cel mai consciincios și cel mai nepărtinitor este, fără scirea sa, influențat de lucrurile exterioare fizice, precum de vocea, spiritul, educația și starea ambelor părți; legea este dirigeată în mâna lui de favóre și nefavóre, precum acul magnetic este dirigeat de curenții electrici. Este aci pentru acțiunea legii un isvor de greșeli care póte fi redus la un minimum, fără să fie vre-odată închis cu desăvârșire.

Dacă egalitatea înaintea legii este anevoiósă, egalitatea socială este curat imaginară; ea este contrarie tuturilor legilor vitale ale lumii organice. Noi, cari ne ținem pe tărîmul concepției sciințifice a lumii, noi recunóscem tocmai în neegalitatea ființelor viețuitoare, obârșia orí-cărei dezvoltării și orí-cărei perfecțiuni. Ce este óre lupta pentru traiú, acest isvor al frumósei varietăți și al bogăției formelor naturei, dacă nu o vecinică afirmare a ne-

egalităţii? O fiinţă mai bine înzestrată face să-şi simtă pe cei din specia lui superioritatea, ea micşorează partea ce natura le acordă şi pune piedici la dezvoltarea deplină a individualităţii lor, pentru a face să iasă mai mult la ivelă individualitatea sa proprie. Asupriţii se împotrivesc, asupritorul îi siluesce. În această luptă, forţele celui mai slab şi acelea ale celui mai tare, se desfăşură la cea mai înaltă a lor putere. Fie-care apariţie a unui individ favorizat este ast-fel o excitare pentru specia întregă şi o face să se urce cu o treptă mai sus. În lupta pentru locul întâiu, indiviţii cei mai imperfecti sunt nimiciti şi dispar; tipul mijlociu nu încetază de a deveni mai bun şi mai nobil. Generaţia de astă-zi se ridică în totalitatea ei la aceeaşi înălţime ca fiinţele excepţionale ale generaţiei de ieri, şi cea de mâine are dorinţa de a egala pe şefii de astă-zi. Este o întrecere rivală fără sfârşit, dar mereu înainte. Mulţimea caută să egaleze pe cei favorizaţi, favorizaţii caută să menţină şi chiar să mărească între ei şi mulţime, neegalitatea ce îi deosebesce. Este o încordare neîncetată a facultăţilor, sunt nisce strădănuinţe neobosite la unii ca şi la cei-l'alţi; rezultatul este urcarea vecinică spre ideal. Cei mai buni botéză cu numele de pizmă străduinţa celor mai mici de a ajunge în acelaşi rând cu dênşii; cei mai mici dau numele de trufie, grijei ce o au cei mai buni ca să-şi păstreze distanţa. Dar acestea nu sunt de cât nisce forme ale fenomenului inerţiei naturale a materiei; fie-care silinţă, chiar necesară şi bine-făcătoare,

atinge momentan natura într'un mod neplăcut, dar aparenta neînțelegere pricinuită de constrângerea ce rezultă din silință, nu poate servi nici odată ca dovadă în potriiva utilității acestei sfortări.

Neegalitatea este deci o lege a naturei și într'ênsa aristocrația își află justificarea. Că această aristocrație formeză o clasă ereditară, acesta n'are nimic care se pôtă ofensa rațiunea. O observație a cărei dreptate e dovedită, este că însușirile individului se transmit posterității sale. Dacă tatăl a fost frumos, puternic, curajos, sănătos, este foarte probabil că fiii lui se vor bucura de aceleași avantagii, și dacă mulțumită acelor însușiri tatăl și-a făcut un loc distins în societate, nu există nici un motiv ca moștenitorii sângelui lui, să nu conserve acest loc. Ar fi de sigur mai bine pentru dênșii și pentru colectivitate, ca ei să fie datorii să cucerescă din nou rangul înteiu, prin propriile lor forțe; asta i-ar pune la adăpostul moleșirei și a decăderei. Dar totuși, nu e mai puțin probabil, că într'o luptă fâțișă, fiii celor mai buni, ar alcătui majoritatea învingătorilor.

O aristocrație ereditară nu e numai naturală, ci își are utilitatea ei și pentru stat. Intr'o democrație, a cărei ideal este «egalitatea» rău înțelėsă a marei revoluții, în genere numai ómenii bêtrâni sau cu totul maturi, ajung la poziții influente. E un cas foarte excepțional ca un om tênér să isbutescă să bată pe concurenții săi și să devie deputat, șef de partid, ministru, șef de stat; exemplele generalilor din întâia republică francesă, ale lui Bonaparte, Washington, Gambetta, nu dovedesc nimic în po-

triva acestei tесе. Acești ómenі аă fost puși în capul națiunei lor prin nisce revoluții subite. Ceia ce i-a adus acolo, nu a fost capacitațile lor, ci întâmplarea care le dete locurile vacante, grație abținerei a numeroși competitori, tot așa de autorisați ca și dênșii, cari nu voirá sе se folosească de un moment de turburare, pentru a pune mâna pe putere, printr'o lovitură.

Revoluțiile pot în adevăr sе aducă nisce ómenі fórte tineri la cele d'intăiu locuri. Dar revoluțiile sunt nisce excepții și transiții cari nu se repetă vecinic : ele nu sunt starea normală a democrației. Ajungă democrația la un period de liniște și trăiască ea o viață regulată, și nu va mai oferi un câmp pentru carierele fenomenale ale unui Washington, unui Bonaparte, unui Gambetta. Propășirea ome-nescă are totuși fórte mare interes ca, din când în când, nisce ómenі tineri sе aibă o înrîurire hotărîto-re în stat. Bêtrâniі nu mai sunt primitori ideilor nouë și n'aă nici forța nici dibăcia, de a lucra dupе principii nouë. Dupе o lege fisiologică, curentul nervos străbate cu mai multă înlesnire căile obic-nuite și nu-și face de cât fórte anevoios drumuri nouë ; acéstă lege are nisce urmări funeste, făcând din omul în vrăstă un automat, ale cărui funcțiuni organice sunt supuse tóte obicinuinței, și a cărui gândire și simț sunt de asemenea supuse acesteia. Expuneți acest organism învechit la nisce impulsiuni nouë, constrângeți-l sе părăsescă drumurile bitute și comode, pentru a fi hurducat pe o cale de curênd deschisă, și iată ce se va întâmpla :

acolo unde mintea tînăre n'are trebuință de cât a prinde o cugetare nouă, mintea îmbătrînită trebuie deocamdată să o prindă și ea, dar apoi trebuie să reziste la tendința de a formula și a cugetare în chipul cel vechiu, practicat de o sută de ori. Are prin urmare o îndoită sforțare de făcut, și forța ei, departe de a birui pe aceia a spiritului tînăr, este din potrivă mult mai mică. Acésta este explicația fiziologică a așa numitei osificări a bătrînilor. Lor le vine prea greu de tot a se desbrăca de obiceiurile lor; sistemul lor nervos se află adesea în incapacitate de a produce nisce impulsuni destul de puternice pentru a învinge rezistențele. Iată pentru ce un stat condus de ómeni bătrîni este osândit la rutină și predispus a deveni un museu de tradiții. Acolo din potrivă, unde tinerețea guvernează, face legi și le aplică, tóte inovațiile găsesc o primire binevoitoare, și tradiția, care n'are obicinuința drept paznic nedespărțit, e silită, dacă vrea ca să fie păstrată, a dovedi neîncetat că este excelentă.

Neexperiența și iuțeala tinereței, care formeză cea-laltă parte a medaliei, nu pot pricinui nisce păgubi tocmai mari de tot. În mecanismul complicat al statului, în adevăr, este departe de la inițiativa spiritului și până la executare; numeroasele roți care trebuiesc puse în mișcare sleesc în așa chip impulsunea principală, în cât nu rămâne de cât o forță mică de tot în serviciul efectului final util. Existența unei aristocrații ereditare permite, într'o situație normală, unui mare număr de persoane privilegiate, ca să ajungă în flórea vrăstei la

poziții înalte. Aristocratul are asupra glótei obscure a poporului, avantajul notorietăței, pe care îl găsesce încă din légăn, pe când copilul poporului trebuie în tot-de-una să-și întrebuițeze anii săi cei mai buni pentru a dobândi acea notorietate, cu prețul unei dureróse pierderi de forțe și a unei alterări a caracterului său. În cursul firesc al lucrurilor, starea când póte să lucreze pentru binele comun, este pentru plebeu sfârșitul, iar pentru aristocrat începutul carierei sale; acesta păstrează pentru serviciul națiunei, tótă energia pe care celălalt o cheltuesce în străduința sa anevoiósă pentru a ajunge.

Existența unei aristocrații ereditare mai are și o altă utilitate pentru stat. Posesiunea unui nume ilustru garantéază într'un mod cu totul excepțional, că acela care 'l pórtă va avea o concepție mai sigură despre datorie și un ideal mai înalt despre omenire, de cât un individ de nascere jósă. Se înțelege de sine, că acéstă regulă generală suferă mai mult de cât o excepție. Un prinț sau un duce de noblețea cea mai antică póte să fie un nemernic, și fiul unui muncitor cu diua, sau copilul lepădat, care a fost ridicat din gunoiul unui oraș mare, póte fi cel mai strălucit model de noblețe, de caracter și de eroică abnegare. Dar cel d'intâiú din aceste doué casuri este excepțiunea, și nu țin séma de cel d'al douilea, câtă vreme nu 'mă-e dovedit.

Să luăm bună-órá un post care cere, din partea celui ce l îndeplinesce, curagiú, onestitate și credință; sunt chemat cu concetățenii mei să aleg pe titular.

Am înaintea mea mai mulți concurenți, dar nu cunosc personal pe nici unul din ei: unul se trage dintr'o familie vechiă și distinsă, cel-l'alt p'ortă un nume pe care-l aud pentru întâiași dată. Ei bine! dacă mă iaș după suggerările democrației superficiale, voiș vota pentru plebeiu necunoscut, numai pentru ca să fac o demonstrație în fav'orea principiului chimeric al egalității; dar dacă am pe inimă interesul statului, dacă mă silesc în mod consciincios să măresc cel puțin probabilitatea ca serviciul public să fie încredințat unor mâini curate și puternice, voiș da votul meu aristocratului. Este prea adev'erat, că nici pe acesta nu-l cunosc; dar dintre cei doi candidați, el este acela care presintă cea mai puternică presupțiune de soliditate morală. Pentru ce? Nu d'or pentru motivul banal că a primit o creștere mai bună și că ideile cavaleresci i-au fost inoculate de timpuriș; acest argument e prea de multe ori înșelător. O naștere aristocratică nu e nici de cum o garanție de bună creștere morală, și t'otă lumea cun'osce exemple de prinți cari, fiind crescuți în mediul cel mai prost și vrednic de plâns, au devenit nisce mincinoși, nisce lași, nisce desmățați, ba chiar nisce hoți ordinari — sau hoți nobili, dacă presupunem că este mai nobil să fure cine-va un colan de briliante, de cât nisce batiste de bumbac.

Nu în educație stă garanția moralității la un aristocrat, ci în mândria lui de familie, sau, dacă voiți mai bine, în mândria ce o are de strămoșii săi. La el, sentimentul rasei este extra-ordinar

de viū; individualitatea lui dispare dinaintea în-
nalteî unități a casei. Plebeii este el singur și nu-
mai el, prin urmare o unitate: aristocratul este
representantul unei colectivități. El scie că faptele
lui se resfrâng asupra tuturilor ómenilor cari pórta
numele său, precum și onorurile dobândite de cei-
l'alți membrii ai familiei sale, îi profită și lui. Un
aristocrat este prin urmare o individualitate colec-
tivă compusă din străbunii, contimporanii și ur-
mașii némului său; garanțiile ce dēnsul le presintă,
sunt în teorie și până la proba contrarie, în raport
cu garanțiile ce le oferă omul care n'are un nume,
ca și garanțiile unei societăți față cu acelea ale
unui individ. Chiar dacă personal ar fi cine-va
laș și vulgar, el s'ar simți, ca reprezentant al unui
nume istoric, îmboldit a face o sfortare eroică,
fiind-că și-ar spune: «Chiar dacă eū personal pier,
fapta mea totuși nu va fi fost nefolositoare—ea va
fi ținută în sēmă némului meu, ómenilor din sân-
gele meu, prin acēsta sporesc strălucirea numelui,
și prin urmare avuția moștenitorilor mei».

Omul ordinar n'are acest stimulent pentru eroism;
jertfirea de sineși ce o face, nu folosesce nici unei
persóne determinate, iar binele colectivității este o
idee care, în momentele de primejdie mai ales, are
un ce fórte vag pentru nisce creeri ordinari. Fără
îndoială, că glóta se supune și ea «imperativului
categoric»; istoria e de față pentru a o dovedi. Pe
câmpiile de bătaie, Stan și Bran își fac datoria, tot așa
de bine ca și d'al de Dalberg și d'al de Mont-
morency; dar în starea de acum a Omenirei, im-

perativul categoric al lui Kant, îmi inspiră mai puțină încredere de cât interesul pipăit al unei familii. Tocmai în casurile în cari e vorba ca un om să-și jertfescă vieața sa statului, acest interes intră foarte mult la socotélă. Puternica dorință a duratei individuale, asupra căreia m'am întins pe larg în capitolul de mai înainte, îi înlesnesce aristocratului mult mai mult de cât plebeului, jertfa de sine însuși. Aristocratul e sigur de nemurire; plebeul însă nu-și ascunde, în de obștie, că nimeni nu va da atențiune morței sale, numelui său, faptei sale eroice. Eroul obscur are, cel mult, o clipă de satisfacție personală, apoi este asvârlit în grópa comună; eroul din lumea mare, se entusiasméază fiind încredințat că va primi o concesiune în perpetuitate și un monument foarte bătător la ochi, în *campo santo* al istoriei.

Am fermă speranță, că sentimentul intim al solidarității omenesci se va întări încetul cu încetul. Omenii de elită l'aú avut în tot-d'a-una foarte pronunțat și și-aú jertfit fără preget sângele lor pentru binele némului omenesc. Dar, în genere, astă-đi suntem încă cufundați în individualism și egoism. Sentimentul îngust al interesului personal imediat, nu se întinde de cât foarte încet până la priceperea unităței de interes a comunităței, a popoului, a speței; Omenirea va trebui să mai umble încă mult timp, până să îndeplinéscă și omul de rënd un fapt mare, care cere jertfirea de sine; și acesta numai pentru că utilitatea ce va urma din acel fapt pentru obște, îi va apare ca un

avantagiū personal. Aristocratul, din potrivă, simte că lucrăză în interesul său personal lăsând moștenire rasei sale, amintirea unui fapt eroic. Este important pentru Stat, ca să posedă o clasă, despre care se scie pozitiv, că are motive să puie îndeplinirea datoriei mai pre sus de dragostea vieței. Națiunea nu e silită atunci, în momente de pericol, să începă a recruta voluntari de ocazie, ci are tot-d'a-una la îndemână, ómenī ca Winkelried, cari, cu ochii deschiși, se jertfesc de bună-voie pentru binele ei.

Fără îndoială, că aceste folóse ale unei aristocrații ereditare aū drept contra-greutate multe neajunsuri; nici nu póte fi alt-fel în Omenire. Mai întâiū de tóte, aristocrația exercită o influență folositóre numai asupra caracterului, nu și asupra spiritului unui popor; nu trebuie să-i cerem să ridice nivelul intelectual. Clasa privilegiată póte avea o vigóre fisică superióră aceleia a mulțimei, fiind-că se hrănesce mai bine, trăesce în condițiuni igienice mai favorabile și înalță avantajile corporale până la valórea unor atribute de rasă cari se transmit urmașilor. Dar ea nu va sta nici odată deasupra în privința spiritului, pentru simplul motiv că meritele intelectuale nu se transmit prin moștenire și că, în ceia ce privesce talentul, fie-care trebuie să fie fără dór și póte propriul său strămoș, primul întemeietor al casei sale. Acesta e un fapt curios, care n'a fost pus încă destul în relief. Geniul, și chiar talentul ceva mai distins, scapă cu desăvêrsire genealogiei; ele n'aū strămoși, sunt și rămân strict individuale;

vin și dispar subit într'o familie; nu cunosc nici cel mai mic exemplu de transmiterea lor la urmași, ca cele-l-alte avantagii pământesci, nu numai ne sporite, ba nici măcar cu putere egală.

Ceva mai mult: ómenii de mare talent n'aũ în de obiceiũ urmași, și dacã aũ copii, apoi sunt slabi, piperniciți și mai puțin înzestrați cu putere de viață, de cât mijlocia ómenilor. Se simte acțiunea unei legi misterioase, care pare a voi sã împiedice de a se produce, într'un singur ném, nisce prea mari deosebiri de nivel, în ceia ce privesce darurile spirituale. Gândiți-vẽ, ce s'ar întẽmpla, dacã geniul s'ar transmite prin moștenire, ca o talie înaltã, ori ca forța muscularã și frumusețea fizicã! Ar exista atunci în popóre, o micã clasã de Shakespearĩ, de Schillerĩ, de Goethe, de Heine, de Humboldĩ, etc.; între acẽstã clasã și glóta cea mare, distanța ar fi enormã; cea d'întãiu de la o vreme s'ar înstrẽina tot mai mult de cea-l-altã; și dacã n'ar putea sã suporte condițiunile generale de traiũ, ar încerca saũ sã creeze în folosul ei, nisce legi particulare, prin urmare se formeze un Stat în Stat cu neputința de înțeles pentru mulțime, saũ sã acomodeze propriilor ei trebuințe, legislația generalã, ceia-ce, firesce, ar fi tot așa de periculos pentru mulțime, ca și când ar fi o-sânditã sã respire mereu oxigen pur. O inteligență superiórã biruesce tot-d'a-una o inteligență mai slabã, chiar dacã acẽsta din urmã ar avea în serviciul ei o forța corporalã mult mai mare. Când nisce rase desvoltate intelectuali-cesce, se ciocnesc de nisce rase, carĩ sunt mai

puțin dezvoltate, acestea pier la sigur. Póte că o aristocrație de genii, chiar puțin numărósă, s'ar purta față de propriul său popor, cum se pórtă bunî-órá, Albií cu Pieile-Roșii, saú cu Negrii din Australia. Inșé, nu se va ajunge nici odată să se formeze o ast-fel de aristocrație. Geniul cheltuesce o așa mare sumă de forță organică pentru a se manifesta, încât nu-í mai rămâne pentru reproducere. Ciudată împărțire a muncii în némul omenesc! Oamenii de rând aú a se ocupa de conservarea materială a speției lor, spiritele mari aú a veghia numai la progresele dezvoltării intelectuale. Nu produce cine-va și idei și copii în același timp. Geniul este un trandafir cu o sută de frunze, minunat, dar sterp, este tipul cel mai perfect al speției ajuns la o dezvoltare exagerată, dar neapt pentru a se reproduce direct. Se pot da titluri de noblețe lui Goethe, lui Walter Scott, lui Macaulay: urmașii lor, dacă i-aú, nu vor înfătoșa de sigur nici o dată, în aristocrația ereditară, cea mai înaltă elită intelectuală a poporului lor. Chiar atunci, când prin excepție, un aristocrat din nascere, ca Byron de exemplu, are geniú, acesta nu-í face clasa lui mai mánósă în talente. Cele mai frumoșe inteligente ale unei națiuni nu se vor găsi decí în aristocrația ereditară; numai prin calitățile sale fizice și prin acele ale caracterului, această aristocrație, în totalitatea ei, se va ridica de asupra restului națiunei. Dênsa va fi prin urmare pornită a prețui mai mult calitățile ce le posedă ea, de cât

pe cele ce-î lipsesc; ea va închipui un ideal de om și de cetățen, care nu va străluci prin darurile spiritului și acolo unde înrîurirea ei este precum-pănitore, inteligența nu va putea să dobândească rangul la care simte că are ore-cari drepturi.

Un alt neajuns al aristocrației ereditare este, că ea se dă fără dór și póte la nedreptăți în potriua particularilor. Pe mulți din aceștia ea îi lipsesce de partea lor naturală, de aer și de sóre: mai are asupra plebeilor o însușire mai mult, care le face mai a-nevoioasă, dacă nu chiar cu neputință, biruința în lupta pentru vieață. Tóte legile, cari afirmă egalitatea de drepturi a cetățenilor, fără privire la nascerea lor, nu slujesc întru nimic: la inteligență egală, în orî-ce competițiune a doi rivali, nobilul va fi acela care va birui, de și adesea el nu ar fi de o potrivă de bine înzestrat, orî chiar mai puțin. Totuși nu se póte schimba nimic din acestea. Justiția absolută este o concepție pur teoretică. Justiția la care putem noi să ajungem este ore cum diagonala unui paralelogram de forțe, ale căruî laturî sunt puterea și justiția ideală. Constituția societăței impune fie-căruî individ ore-care jertfe; locul cel mai prielnic al aristocratului pe câmpul de bătae în lupta pentru traiu, este consecința uneia din aceste jertfe. Ea trebuie suportată cu cele-l'alte; fie-care póte de altminteri, să încerce ca să ajungă la rangul întâi. Dacă are umere și cóte destul de puternice, va reuși; dacă n'are aceste arme firești, este în drept să se tânguiască de privilegiile aristocrațiilor, cam

tot așa, cum antilopa p \acute{o} te \acute{i} nvinov \acute{a} ți de neobr \acute{a} -zare, pe leul care o devor \acute{a} .

Așa dar, dac \acute{a} se pune cine-va din punctul de vedere sciințific și dac \acute{a} recun \acute{o} sce, c \acute{a} legile generale ale vieței din lumea organic \acute{a} hot \acute{a} resc și constituțiunea și acțiunea societ \acute{a} ței omenesc \acute{i} , nu se p \acute{o} te nimenea \acute{i} mpotrivi de a g \acute{a} si fir \acute{e} s \acute{c} ă și, \acute{i} n unele pr-ivințe, chiar folosit \acute{o} re, existența unei aristocrații e-reditare. Cu t \acute{o} te obiecțiunile, ce speculațiunea filosofic \acute{a} , care nu ține s \acute{e} ma de fapte, ar putea s \acute{e} le ridice \acute{i} n potri-va existenței unei caste privilegiate, ac \acute{e} st \acute{a} cast \acute{a} se va forma f \acute{a} r \acute{a} greș de \acute{i} ndat \acute{a} ce mai mult de doi \acute{o} men \acute{i} vor intra \acute{i} n raporturi trainice de interes. Avem ca dovad \acute{a} \acute{i} ntru ac \acute{e} sta, t \acute{o} te statele, car \acute{i} , la \acute{i} nceput, s' \acute{a} u pus pe piciorul egalit \acute{a} ței absolute. Marea Republic \acute{a} a Americ \acute{e} i de Nord este, \acute{i} n teorie, o democrație des \acute{a} v \acute{e} rșit \acute{a} , dar \acute{i} n practic \acute{a} , \acute{i} n Statele din Sud, proprietarii de sclavi forma \acute{u} o aristocrație ereditar \acute{a} , cu t \acute{o} te instinctele și atributele acesteia; \acute{i} n Statele de Res \acute{a} rit, urmașii \acute{i} nt \acute{a} ilor imigranți puritani și ai coloniștilor olandez \acute{i} caut \acute{a} s \acute{e} se al \acute{e} g \acute{a} de gl \acute{o} ta n \acute{a} v \acute{a} lit \acute{o} re a noilor veniți și s \acute{e} exercite m \acute{a} car \acute{o} re-car \acute{i} privilegii sociale. Pirații de la Burs \acute{a} , \acute{i} mbog \acute{a} țiți prin \acute{i} ntrebuințarea cea mai nerușinat \acute{a} a vicleniei și a violenței, \acute{i} ntemeiaz \acute{a} nisce adev \acute{a} rate dinastii, ale c \acute{a} ror membri nu numai c \acute{a} sunt tipurile date de model mulțimei, dar și j \acute{o} c \acute{a} un rol f \acute{o} rte important \acute{i} n destinele comu-nei și ale statului.

Se crede c \acute{a} la Frances \acute{i} , instinctul egalit \acute{a} ței este mai cu deosebire puternic. Ac \acute{e} sta totuși nu

’i-a împiedicat să ridice pe ruinele vechei lor nobilimi, o nobilime nouă care, în adevăr, n’are nici titluri, nici armurii, dar care posedă toate însușirile esențiale ale unei aristocrații și ai cărei strămoși printr’o ironie a istoriei, sunt tocmai cei mai neînduplecați fanatici egalitari ai marelui Revoluții. Să se observe bine, că nu vrău să vorbesc de regiciții din Convențiune, din cari Napoleon își alcătui după modelul nobleței istorice, aristocrația sa imperială, — ci de familiile în care sunt ereditare influența politică și bogăția, începând de la marea Revoluție și până ađi, numai și numai fiind-că străbunul lor a jucat atunci un rol mai mult sau mai puțin marcat. Căutați numele acelora cari, de patru generații încóce, au guvernat Franța, ca miniștri, senatori, deputați sau mari administratori, și veți fi uimiți de a găsi între ele multe numi, cari datéză de la 1789 încă. Ast-fel al de Carnot, al de Cambon, al de Andrieux, al de Brisson, al de Besson, al de Périer, al de Arago, etc., au fondat nisce dinastii politice de o mare importanță; dar cei ce cunosc pe proprietarii de ađi ai acestor numi, știu că numai lor (acestor numi) își dătoresc situațiunile, pe cari le ocupă în Stat.

Imperiul otoman are și el o constituție strict democratică și nu cunoște nici o noblețe ereditară în afară de dinastia Osmanilor și de urmașii profetului, cărora de altminteri nu li se dă nici cea mai mică atenție. In fie-care ți se ved hamali și bărbieri, ajungând pașale; și caprițiul padișahului, care singur împarte ranguri și onoruri,

nu se informeză nici o dată de originea unui favorit. Totuși țara e guvernată în realitate de către nisce fi de parveniți, de efendii, și dacă pașa nu poate să lase odraslelor sale titlul său, le lasă totuși, în genere, ca moștenire o parte din influența sa. Nepotismul este, într'o clasă privilegiată, cea din urmă rădăcină care rămâne încă viuă, după ce mālura democratică, le-a ros pe toate cele-l'alte. E lucru firesc pentru orî-ce om de a scôte pe propriul său fiu, și pe fiii amicului său mai cu preferință de cât pe un străin sau pe orî ce necunoscut, orî-cât de mari ar putea fi meritele acestora! Iată pentru ce ginerele profesorului va avea tot d'auna titluri științifice mai solide de cât acelea ale concurentului său, căsătorit mai puțin favorabil; iată pentru ce cariera diplomatică va fi tot-d'auna ușoră pentru fiul unui ministru; iată pentru ce fiecare generație care, în copilăria ei, s'a jucat de a valma în salónele părinților sus puși, va forma o falangă strânsă, care 'și va da sprijin mutual și pe care cu greu va isbuti să o dărapene acela care nu face parte dintr'ênsa; iată în sfârșit, cum acela care este mai aproape de taler, este mai tot-d'auna cel care scôte întâiu.

IV

Am recunoscut, că aristocrația este un aședământ firesc Omenirei, pentru acesta chiar inevitabil și probabil vecinic, și nu m'am ridicat în potriua

onorurilor și privilegiilor ereditare ce-î se acordă, cu condiția însă numai ca aristocrația să formeze în realitate cea mai bună și cea mai vrednică parte a poporului. Pentru ca o castă nobilă să existe în drept, trebuie ca ea să pótă dovedi obârșia antropologică a pretențiunilor sale. Trebuie ca să fi eșit dintr'un grup de elită și ca prin selecțiune să-și fi menținut și sporit calitățile. Istori-cește vorbind, toate aristocrațiile s'aũ născut ast-fel. La popórele de o compoziție omogenă, ómenii cei mai voinici și mai frumoși, cei mai viteji și mai dibaci, aũ ajuns de timpuriũ la putere și la vađa, și urmașii lor 'și-aũ pus fala familiei în aceste daruri fiirești ale străbunilor. Ei aũ avut sentimentul că-și datoréză înălțarea, nu favórei capricióse a ómenilor, ci mumei nóstre vecínice, Naturei; după chipul de a cugeta al ómenilor pri-mitivĩ, ei s'aũ lăudat că se cobórá din țeii po-porului lor, adicã din tipurile lui ideale. Acéstã noblețe de origine divinã exista la Germani, ea mai există încă și astãđi la Hinduși și la unele triburi primitive, ca Pieile-Roșii din America de Nord. Când, din potrivã, națiunea eșe dintr'un amestec de elemente diferite, saũ când o rasã pu-ternicã a supus o altã mai slabã, aristocrația este formatã de urmașii cuceritorilor, prin urmare, de rasa cea puternicã și superiórã, cel puțin din punc-tul de vedere fizic, dacã nu altul.

Acéstã e originea nobilimei în toate țerile euro-pene cari, pe vremea marei migrațiunii a popórelor, saũ mai târđiũ, aũ trebuit să îndure invasia raselor

străine, în cea mai mare parte germanice. Nobilimea franceză primitivă este frâncă, burgundă și saxo-normandă; nobilimea spaniolă este visigotă; cea italiană este vandală, gotă și lombardă, în parte și svabă, franceză și spaniolă; nobilimea rusă este varangesă, adică scandinavă; nobilimea engleză este normandă; cea ungară maghiară; cea chineză e manciură. Tot ce am spus cu privire la rațiunea de a fi a inegalității sociale, se aplică pe deplin aristocrației eșite din indivizii cei mai perfecți ai rasei sau dintr'o rasă superioară de cuceritori. O asemenea aristocrație va ocupa cu drept cuvânt cele d'întâiu locuri în Stat, căci ea va avea tăria trebuincioasă pentru a pune mâna pe ele, și pentru a le păstra. Mai bine organizată și însuflețită de sentimente mai înalte de cât masa plebeiană, ea va trebui să-și exercite și să-și desvolte neîncetat forța și curajul ei, fără de care n'ar putea să reziste la atacul claselor inferioare. Ea și păstrează ast-fel tot d'auna superioritatea asupra restului poporului. Acțiunea legilor firești nu'i lasă altă alternativă, de cât aceea de a-și păstra neatinse avantajile, sau de a dispărea. Ea trebuie să fie eroică, căci într'un moment de pericol dacă își socotesce mai pre sus viața, de cât privilegiile, atunci alții care nu se tem de moarte, îi le vor răpi. Trebuie să îndeplinească în tot locul rolul de luptător și de port-drapel, căci dacă nu se pune cu hotărâre în locul d'întâiu, va fi cotropită și respinsă în rândurile cele din urmă. Nu poate în sfârșit să formeze o castă închisă, căci atunci cade în pieire, și în ziua în care pismașii ei

vor observa, că ea nu mai este rasa cea mai bună, va fi gonită de pe pedestalul său. Ea nu poate să nu primescă liberul joc al legii naturale din care 'și trage justificarea. Ori de câte ori se ivesce în popor o individualitate, care vădesce o superioritate deosebită și silesce glóta să-și recunoscă superioritatea, aristocrația trebuie să se grăbescă a-și deschide rëndurile ei. Degenerările inevitabile trebuie să aibă ca contra-greutate o statornică îmbunătățire a sângelui, și nu trebuie nici o dată să se pue piedeci avântului celor mai bine înzestrați, avânt căruia aristocrația își datoréză nascerea.

Acésta e în teorie aristocrația, a cărei rațiune de a fi, ar trebui să o recunoscem și a cărei superioritate ar trebui să o îndurăm. Dar în practică, lucrurile se petrec cu totul alt-fel. Nobilimea care, în mai toate țerile Europei, ocupă întâiul rang, este ea oare arisrocrația așa cum am definit-o? Nici un om, în toate mințele lui, va răspunde că da. Ceia-ce se numesce nobilime, adică clasa care caută să se deosibescă de restul națiunei prin nisce titluri e-reditare, nu îndeplinesce nici una din condițiunile unei aristocrații firești. Am găsit o nobilime primitivă, națională sau divină, la popórele cărora nu s'a impus nici un trib dominant străin; la cele-l-alte popóre, cari au fost odinióră subjugate, am vădut că nobilimea era cuceritoare; aceste două feluri de noblețe sunt pretutindenți stinse sau degenerate.

Ele s'au stins și au degenerat din chiar vina lor, fiind-că sau răsculat în potriva legii lor vitale firești; au cădut în exclusivism și n'au știut să se

reîntinerescă. În multe familii, fecunditatea s'a sleit ast-fel, în cât într'o bună dimineță n'au mai putut produce nici un moștenitor ; în altele, urmașii unor mari străbuni au ajuns încetul cu încetul nătângi, slabi și lași, n'au fost în stare să-și apere nici averea, nici sângele în potriua lăcomiei unor vrăjmași mai voinici, și au căzut în sărăcie și în întuneric. Sângele lor curge pôte astă-zi în vinele unor muncitori cu ȃiuva, sau în ale unor țărani. Locul lor, vacant prin încetare din vieță sau prin degenerare, e ocupat de tot soiul de ómeni, cari 'și-au datorit mărirea, nu unei organizațiuni superioare, și nici naturei, ci favórei unor monarhii sau unor alte personaje n ari.

Tótă nobilimea actuală — nu cred să existe o excepție serioasă la acéstă regulă — e o nobilime creată prin diplome, și, în cea mai mare parte a casurilor, chiar o nobilime fórte tēnēră. Faptul unei voințe individuale, iar nu o lege antropologică, este ceia ce a creat titlurile caselor nouē.

Dar cum se dobândesce óre, de la evul-mediu încóce, dincolo de care nu se întinde în Europa nici un arbore genealogic, — favórea principilor, care se traduce prin înnobilare? Se dobândesce ea óre prin calități excepționale, prin merite cari 'l fac pe om propriu selecțiunei pentru perfecționarea rasei? Istoria nobiliară a tuturor țěrilor, ne dă rēspunsul la acéstă întrebare. Abia dacā există câte un exemplu, ca o fire alésă și nobilă, care reprezintă tipul ideal al Omenirei, să fi fost înălțată la noblețe. Dacā vr'o-datā din întâmplare, meritul

real a găsit în drumul său un titlu de noblețe, cauza este că pe lângă calitățile lui excelente a întrunit de sigur și unele însușiri josnice și vrednice de disprețuit: numai și numai aceste însușiri explică atențiunea princiară a cărei obiect a fost. Causele ridicărei multor familii sunt așa de scârbóse, în cât față cu ómenii cum se cade, nici nu póte cine-va să le pomenescă. Aceste familii își datoréză onorurile lor rușinei străbunilor lor de sex femeesc, și falnicul lor blason amintesc într'un mod fățiș că ele au numărat printre membrii lor, părinți și soți prea lingăi și coconițe nu tocmai cu multe prejudecăți. În alte casuri, scrisórea de noblețe a fost răsplata unei mișelii sau a unei crime, prin care străbunul casei 'și-a dovedit devotamentul său către prinț. Să admitem, că prostituția și asasinatul, deși puncte de plecare fórte dese ale unor destine strălucite, n'au servit ca tréptă, de cât unei minorități a nobilimei.

Majoritatea 'și-a dobândit rangul ei într'un mod mai puțin bătător la ochi. Un motiv obicínuit de înnobilare e bogăția sau serviciile îndelungate în administrație sau în armată. Cum se ajungea óre la o bogăție așa de mare în cât să se atragă ochii domnitorului? Prin lipsă de scrupul sau prin noroc, dar mai adesea ori, prin lipsă de scrupul, de cât prin noroc. Pe timpul Reformei, se jefuia biserica; puțin mai târziu înarmau încrucișători, și se făceau pirați; apoi póte neguțator de sclavi sau proprietar și exploator de sclavi. În timpurile moderne, ești furnisór al armatei sau furii Statul, ori ești speculant și smulgi la sute de miii de ómenii, prin nisce în-

drăsnețe lovituri de bursă, gologanii ce 'i-aŭ agonisit cu anevoință; și, în cazul cel mai cinstit ești mare industriaș și storci milióne, de la câteva sute de lucrători, plătiți în chip miserabil.

Și cine sunt ómenii cari, prin servicii în timp de răsboii saŭ în timp de pace, ș'aŭ atras asupra-le atențiunea principilor lor? Sunt tot-d'a-una — ȃic «tot-d'a-una» fără nici o restricție — nisce suflete, lipiciose ca trupul unui molusc, cari vénézá locurile, lunecând și tărându-se, cari își petrec vieța întru a înăbuși într'înșii orî-ce mișcare de bărbătescă neatárnare, a stărpi în ei cea din urmă remășiță de mândrie și de demnitate, a se ploconi dinaintea acelora cari sunt mai sus puși, a le fi plăcuți, imitându-i în mod servil, a fățarnici un devotament din cale afară de mare, și în sfârșit, ca vrednică încoronare a unei vieți petrecute tărându-se pe burtă, a cerșetori chiar înnobilarea. Ómenii plămădiți din bun și tare aluat omenesc, cari aŭ o colónă vertebrală resistentă și cari nu află nici liniște, nici fericire, dacá n'aŭ un caracter personal, asemenea ómeni, n'ar fi nici o dată mulțumiți se'și renege personalitatea lor, se fie tot-d'auna de părerea superiorilor lor, se lingușescă, se intrigeze, se cerșescă și se căștigel prin asemenea mijlóce favórea prinților. Guvernele se gândesc la acești ómeni serioși și independenți, atunci când e vorba de a se ocupa posturi periculóse, dar nu când sunt favoruri de împărțit. Acești ómeni se pun în frunte, când e vorba se'și slujescă țara cu prețul vieței lor, dar ei nu daŭ din cóte pentru ca se atragă asu-

pră-și privirile monarchului la intrările triumfale și în sălile de serbare.

Ast-fel fiind, nobilimea prin diplomă este în fapt o instituție, care servă spre a înălța ómenii; precum alergările folosesc pentru rasa cailor. Invingătorii, meniți să formeze o nouă rasă, posedă nisce calități pe cari un tata le póte dori fiului său, pentru a-și face cariera în lume, dar cu cari nici un poet nu ar îndrăsni să-și împodobéscă eroul. Poesia menține idealul omenesc mai curat de cât cum o fac legea și moravurile; consciința estetică se mai revoltă încă, când consciința morală nu mai are nimic de ȓis; strângem ce e drept mâna ómenilor ajunși în modul cum o înțelege societatea, dar nu suferim ca o poemă să-și slăvéscă și să-și dea de model Omenirei. Indiviđii fie-cărei generații, cari se deosebesc de glóta poporului prin decorații și prin titluri nobiliare, nu sunt de sigur cei mai réu împărtașiți, din punctul de vedere intelectual; în regulă generală, ei nu sunt proști, ci mai curénd dibaci și isteți; ei dau altora inainte, în rébdare, în tenacitate și în tária de voință. Dar ceia ce le va lipsi de sigur, este caracterul și neatárnarea, adică tocmai calitățile pe cari aristocrația naturală — o aristocrație de sânge — ar putea să le aibă și cari ar crea, fără intervenirea unor legi scrise, o inegalitate socială in favórea ei și în dauna plebeilor.

Am făcut portretul individului care capătă noblețea pentru familia sa. Urmașii lui vor avea în genere mai multă înălțare morală de cât dânsul.

Pentru a păstra un rang, cine-va nu e așa vrednic de dispreț ca și pentru a-l cuceri; nu mai e silit să fie un egoist fără scrupul, un lingușitor sau un intrigant. Caracterul se îmbunătățește prin acțiunea treptată a ideilor ce ese din teoria primitivă, care vede în aristocrați pe ómenii cei mai buni și cei mai nobili. Dacă noblețea prin diplomă n'are nimic comun cu noblețea de sânge, ea ține totuși la ficțiunile teoretice din care purcede acésta din urmă. Dar ce sórtă óre așteptă pe nobilimea modernă? Una din două, ori jertfind prejudecăților din evul-mediu, ea se va căsători numai în propriul ei cerc și va fugi de căsătorii mixte, ori în unele casuri va contracta și acest soiú de căsătorii. Intâiul cas conduce la pieire repede și desăvêșită a familiilor nobile. Acestea, în adevêr, nefind ca nobilimea de sânge, eșite din indiviđi mai bine organizați, nu sunt prevêdute chiar dintru început cu vre-un prisos de forță și legăturile făcute mereú în același cerc, trebuie să aibă neapărat drept urmare, sleirea repede a puterei vitale. Acéstă putere nu e mai mare în sine de cât la ómenii cei din popor; trebuie cu tóte acestea să îndestuleze risipa mai mare, pe care o pretinde o vieață mai intensă, unită cu o situațiune mai înaltă; ea nu se póte reínoi prin afluenții, pe cari 'i-ar aduce isvorul, cu nepuțința de istovit, al forței populare.

Dar când un aristocrat se căsătorește în afară de cercul său și aduce sânge nou familiei sale, din ce soiú e acest sânge, cari sunt motivele ce au

hotărît pe omul nostru în selecțiunea sa? E un cas din cale afară de rar, ca un om de familie mare să se căsătorască din dragoste cu o fată din popor pentru însușirile ei fizice și morale; dar, din punctul de vedere al îmbunătățirii sângelui familiei, numai căsătoriile acestea ar fi cu folos, căci unei femei, pentru a întemeia o rasă bună, îi trebuie nu numai conformația normală a corpului, a cărei expresiune este frumusețea armonioasă, ci și sănătatea și echilibrul sufletului, însușiri care se arată sub forma unei moralități liniștite, ba chiar puțin cam burgheze.

De obicei, căsătoria nepotrivită este sevârșită dintr'un interes bănesc sau dintr'un caprițiu al pasiunii. Să analizăm condițiunile acestor două soiuri de căsătorii.

Un om de familie mare se însoră cu o burgheză bogată, pentru a-și polei din nou, cum se țice, blasonul. El este, sau un desmățat, care s'a ruinat prin excese și care intră în căsătorie ca într'o casă de refugiu, sau este un om slab și fără forță vitală. Acela, care se simte plin de energie vitală, este mândru și întreprinzător, el are dorința de a se căsători cu o femeie care se-î placă lui, și e încredințat că va fi bine privit de lume, chiar fără zestrea unei femei, pe care n'o iubesc. Omul de familie mare, despre care am vorbit, e un om de rënd și cu vederi înguste, căci trebuie să fie gata a se preface și a minți, de ore-ce moștenitórele bogate cer în genere, cel puțin câtă vreme sunt logodite, ca să se ascundă sub o aparență de înclinație, țintirea

grosolană la averea lor. Moștenitorea bogată, înfățișează de asemenea un tip foarte josnic al Omenirei; ea se trage dintr'un tată cu mîntea mărginită și lipsit de demnitate; alt-fel n'ar voi el să jertfescă fericirea copilului său, unei ambiții deșarte, nici să strălucescă, nici să intre în relații de familie cu o societate, în care el și ai săi, vor fi tot-d'una tratați cu batjocora și disprețul, rezervate ómenilor, cari se introduc unde-va nepoftiți. Una din douë, ori fata e chiar mulțumită de sórta ei și încuviințază a se face soția unui om, căruia i este indiferentă, și în acest cas, ea este o creatură fără inimă și fără suflet, o păpușă próstă și îngânfată; ori doresce să iubească și să fie iubită, dar primesce totuși sórta ce i-o pregătesce familia, și în acest cas, ea e o ființă fără voință și fără caracter.

Tot așa staū lucrurile și în căsătoriile nepotrivite, cari nu sunt contractate în vederea zestre. Nu vorbesc de casurile, în cari un amor adevărat și moral aduce alianța. Putem cu atât mai mult să lăsăm de o parte acest cas, cu cât el se înfățișază póte odată într'un véc, și din cauza rarității sale, nu póte, să exercite nici o influență cât de mică asupra îmbunătățirei rasei aristocrației. Regula este, că un aristocrat, în mesalianțele din amor, se însóră cu o actriță, cu o călărăță de circ, saū cu o simplă frumusețe bună de gură de pe la stațiunile balneare, ori de prin salónele internaționale ale marilor capitale. Intr'o pereche ast-fel alcătuită, partea femeiască este o ființă anormală, care s'a arătat ca un tip în afară de forma obicinuită

chiar prin aceea, că și-a ales o carieră excepțională, adesea chiar excentrică sau condamnabilă, că țintesce la o sórtă extraordinară și se răsvrătesce în po-triva datoriilor, pe cari societatea actuală, le im-pune sexului femeesc; cât despre partea bărbătescă, ea este cea ce psihiatria numesce «un dege-nerat», adică un individ, în care voința și rațiunea sunt închircite, simțul moral rudimentar, și a cărui pasiune generică stăpânesce numai ea singură vieața psihică, de multe-ori, cu o ciudată depravare. Ast-fel de indiviđi nu se pot împotrivi poștei de a poseda o femeie care scie să-i exciteze; pentru a-și satisface acéstă poftă, ei fac tot felul de nebunii, nemernicii și, de multe ori, chiar și crime. Să cerce-tăm chestiunea de aprópe : în romanele cari se sfêrșesc cu o căsătorie di'ntre un prinț și o comediană, se va găsi mai tot-d'a-una, că bărbatul e un «degenerat», în înțelesul sciințific, o fire slabă și sensuală. Căsă-toria nepotrivită așa cum se face ea de obicei, este fórte departe de a aduce aristocrației folóse antropo-logice; ea pare din potrivă, că a fost născoc-ită în mod fórte ingenios pentru a împreuna cea mai próstă materie omenescă din nobilime și din burghezime, într'o căsătorie, din care nu pot eși de cât nisce stárpituri, din punct de vedere moral cel puțin.

Acésta e originea nobleței statornicită prin diplome și acestea sunt neapărat destinele ei viitoare. Stră-bunul a fost un egoist, un intrigant, sau un cur-tisan, de multe ori chiar de tóte împreună; urmașul e osândit în mod fatal la pțieire, fie că-și sleesce

sângele într'un cerc strâmt de familii, cari au aceleași viciuri ca și el, fie-că că se lĂgă cu nisce tipuri excepționale de femei nedesvoltate și desmățate. Acestea sunt fapte sociologice, cunoscute de toți. Și totuși, iată o nouă trăsătură a lașității, a prostiei și a fățarniciei omenesci; nobilimea se bucură de o considerație socială, dinaintea căreia marea majoritate a ămenilor, se înclină de bună voe și chiar cu o mulțumire ascunsă. *Snobismul*, care se simte gădilat într'un chip deosebit de plăcut, când pĂte sĂ se frece de nisce aristocrați, domnesce în tĂte țerile, chiar și în cele mai democratice. Francesul, care se fĂlesce c'a inventat egalitatea, e mĂndru sĂ facă cunoscința cu un duce saĂ cu un marchis, și se interesĂzĂ de vieața și isprĂvile nobilimei sale naționale, în ciuda unui *flunkey* englez. Americanul, care nu cinstește în aparență de cĂt a-tot-puternicul dolar, arĂtându-se cĂ-și bate joc de deosebirile de clase ale vechiului continent, e încântat în fundul inimei, a putea avea în salonul seĂ, vre-un gentilom. TĂtă lumea scie cum se capĂtă astă-đi în cele mai multe țeri titlurile de noblețe. Se cunĂs-ce prețul exact al unei corĂne de prinț, de conte saĂ de baron. Se scie cĂ acĂstă podĂbă este echivalentul unei sume hotĂrĂte, și lumea dĂ cu tĂte astea podĂbe, un respect pe care însĂ nu l-ar da sumei în sine, ce s'a plĂtit pentru titlu.

SĂ citĂm o mică trăsătură, care aratĂ obiceiurile mincinĂse ale ămenilor civilizați, mai bine de cĂt ar putea-o face o argumentare în cĂte-va volume.

Un deputat frances ¹⁾ a înfătoșat camerei un proiect de lege în virtutea căreia, orî-cine ar avea dreptul, vîrsînd o anumită sumă Tesaurului, se-și adauge un titlu de noblețe și se se servescă de el în tôte actele; pentru 60,000 de franci ar putea se fie cine-va duce, pentru 50,000 marchis, etc., pentru 15,000 de franci, numai «Domnul de...». Dacă acest proiect ar dobîndi putere de lege, cu greū s'ar găsi un om, care se voiască a face acéstă frumósă negustorie și se cumpere în fața lumii un titlu de noblețe, cum, bună-óră cumpără cine-va o haină sau un lanț de césornic. Din potrivă, anunțați într'un țiar, că sunteți în stare se procurați în mod discret înălțarea la rangul de nobili, persónelor cari au avere, și fiți încredințați că fie-care curier vè va aduce sute de cereri; chiar dacă n'ați promite de cât nisce titluri de noblețe ale republicei San-Marino sau ale principatului Reuss-Schleiz-Greiz, cu același preț, sau cu un preț mai mare de cât prețurile propuse de către deputatul frances, tot veți găsi mușterii pentru marfa d-tre. Și totuși acolo e vorba de o operațiune corectă, iar aci de o operațiune echivocă; acolo de un titlu care este valabil într'un Stat de 37 milioane de locuitori, aci, de un titlu care n'are valóre legală de cât în vr'o câte-va sate. Da, dar în cazul d'întâiū se face cunoscut în mod public, că titlul de noblețe este de vîndare pentru orî-cine vrea se-l cumpere, pe când în cel de al doilea cas, se

1) Reposatul Gâtineau, deputat al departamentului Eure-et-Loir.

menține ficțiunea, în virtutea căreia noblețea este răsplata meritului și omul înnobilit o ființă de rang superior; de aceia se și mulțumesc cine-va să capete scrisore de noblețe prin intervenirea unui samsar suspect, de cât se-o cumpere cinstit într'un biuroū al direcțiunei timbrului și a contribuțiunilor. A-césta e o dovadă, că lumea voesce se mențină, în mod exterior cel puțin, minciuna nobiliară.

De altmintrelea, privilegiile date aristocrației nu sunt numai de natură socială și nu staū numai și numai în titluri și în complimente. Cu tóte că legea garantéază tuturor cétătenilor egalitatea drepturilor și datoriilor, nobilimea cere totuși în țările monarhice o înrîurirea fórté reală și fórté mare, care i-asigură mai ales posesiunea tuturor sinecurilor publice. Iaū aci cuvântul sinecură în înțelesul lui cel mai larg. În organizația actuală a capitalului și a muncéi, trebuesc privite ca daruri ale Statului, locurile cari asigură un rang onorabil și în același timp un venit sigur și cari pricinuesc ostenéla mai puțină. Nobleței îi sunt rezervate tóte locurile, pentru cari nu trebuie nici o capacitate specială, pe cari le-ar putea ocupa ori-ce om de rënd, numai dacā guvernanti ar bine-voi se-î încredințeze vr'unul, locuri pentru cari, într'un cuvânt s'a inventat proverbul, că aceluia căruia Dumnezeu i-a dat o funcțiune, îi dá în același timp și mințea trebuinciosă, cum sunt locurile de oficeri, și de împiegați superiori, privilegiile, demnitățile de la curte. Statul le dá plocon unui mic grup de indiviți, cari, pe bună dreptate, n'aū nici cel mai mic drept la ele; el întinde masa

pentru acești indiviși și le dă un praznic bogat și gustos, numai și numai fiind-că, după vorba lui Beaumarchais, ei și-au dat ostenéla să se nască.

Minciuna nobleței prin diplomă, care s'a introdus în mod fraudulos, ca parasiții, în formele istorice și 'n privilegiile nobilimei de sânge, care, — acéstă din urmă, — își avea, după cum am vădut, temelia ei antropologică, — acéstă minciună țic, de și demascată în tot momentul de către istorie și de către rațiune, nu numai că e lăsată a se lăți, ba e chiar și giugiulită; ea este o piatră unghiulară a statului monarhic. Lumea se preface a crede, că un goguman și un moftangiū, cari se intitulează domnul conte sau domnul baron este compus dintr'un aluat mai bun și mai fin de cât acela al restului poporului; lumea pare a admite, că sgâriind, pe hârtie sau pe o bucată de pergament, un prinț póte face dintr'un om de rënd o ființă nobilă și distinsă. La urma urmei, de ce n'ar putea-o face și asta? Mila lui Dumnezeu nu este óre în serviciul lui? Ne putem deci prea bine aștepta de la dênsa acéstă minunată prefacere, care, în definitiv, nu e mai cu neputință de înțeleș, ca minunile Bibliei și ale sfinților.

Minciuna politică.

I

Să luăm din mijlocul civilizațiunei moderne, un om din popor, fără legături de familie, fără relațiuni, cari să-î înlesnescă favórea celor puternici și — mulțumită ei — tot felul de privilegii, și să vedem care va fi situația acestuî om în stat. Previu pe cetitori, că voiu vorbi de un cetățén dintr'un stat ideal al Europei. Unele trăsături ale tabloului ce voiu schița, póte să nu se potrivéscă la unele țéri anumite. Mésura libertăței dată individului se deosebesce după localități, întocmai ca și hotarul acestei libertăți. Dar descrierea de față, în trăsăturile ei generale, ne va arêta cu fidelitate, starea ce s'a creat cetățénului din Europa.

Omul pe care-l iaú de pildá, e tocmai în etatea când părinții lui vèd că e nevoe a-î se forma spiritul. Cel di'ntăiu lucru ce-l fac, e că-l trimet la șcôla primară. Inainte de tóte i se cere actul seú de nascere. S'ar párea că pentru ca'un om să aibă dreptul la folósele învățáméntului obștesc, ar trebui să fie destul ca acel om să existe și să fi ajuns la un óre-care grad de desvoltare fisică și morală. Dar nu e așa; îi mai trebuie și un act de nascere. Acest act este cheia cu care i se deschid tainele scrierei

și ale cetitului. Și dacă nu-l ai, ești silit să aduci o dovadă numerotată, timbrată și iscălită, cum că te-ai născut, — lucru foarte încurcat și greu de tot, și pentru a-l isprăvi, trebuie să treci prin o mulțime de chichițe oficiale, ale căror amănunte ne-ar îndepărta de subiect. În sfârșit, copilul e primit la școală și după ce stă câți-va ani, ese apoi pentru a începe să-și câștige traiul de toate dările. Bună-ora, dacă el se simte destoinic să folosască concetățenilor săi cu sfaturile și cu amestecul în afacerile de drept; nu-i să dea însă voie să facă acest lucru, dacă nu are de la stat, o învoire anume pentru acesta care se numește diplomă. De altminterlea îi se lasă totă libertatea să fie folositor societății făcând încălțăminte, cu toate că o ghiată strîmtă sau rău făcută, pricinuesce negreșit dureri mult mai mari de cât ar pricinui un sfat nehibzuit într'o afacere juridică oare-care. Iată-ne cu omul nostru ajuns la vrăsta de două-zeci de ani; și dacă ar voi să plece în vr'o călătorie, pentru a-și desăvârși educațiunea, nici asta nu-i e îngăduit. Înainte de toate trebuie să-și facă datoria militară, să renunțe câți-va ani din viața sa, adică îi se cere să nu mai aibă nici voință și să fie o mașină. Minunat. Datori suntem cu toții a face această jertfă statului, a căruia siguranță ar putea fi pusă când-va în primejdie față cu un oare-care dușman mai puternic. În timpul serviciului său, Ion al meu — îl voi numi d'acuma 'nainte Ion, pentru mai mare înlesnire, — Ion al meu găsesce prilejul să 'ndrăgostască o fată, Maria; el însă e un băiat de trebă,

lui nu-î place să trăiască cu aceia pe care o iubesc prin bucătăriile ómenilor, cum le e obiceiul celor din casarmă. Dênsul vrea să se însóre; dar nu póte; cât timp e soldat trebuie să rămăe holteiú. Cu tóte că un soldat căsătorit n'ar călca nici un drept și n'ar micșora întru nimic puterea de apărare a statului, cu tóte că pasul lui, n'ar privi pe nimeni nici de aprópe nici de departe, totuși Ion trebuie s'aștepte până va sosi césul se-și póta lepăda mondirul hărtănit. Cu chiú cu vai a sosit și acel moment; póte acum Ion să se 'nsóre cu Maria lui? Negreșit, dacă amêndoi aú la mână hărțiile trebuitoare — și slava Domnului — se cer multe, multe hărții; să lip-sescă numai una, apoi s'a isprăvit cu nunta! Dar Ion sare și hopul acesta; și ar vrea acuma să deschidă o cárciumă. Fără învoirea poliției n'ó póte face asta, și dacă poliția nu vrea, nu-î dá învoirea. Tot așa-î s'ar întêmpla și cu alte meserii, a căror practicare n'ar vătăma totuși drepturile nimeniua, nefiind nici sgomotósă, nici imorală și nici periculósă. Ion vrea se-și drégă casa, dar nu póte s'ó atingă până nu capetă în scris învoirea poliției! Negreșit, strada e a tuturor, casa lui Ion răspunde în stradă, trebuie dar să se supue regulei ce este pentru toți. Ion mai are o grădină mare, aședată departe de drumurile publice, pe care nici nu trece nimeni și nici nu-î nevoit s'ó vadă cine-va. Ion vrea să ridice acolo o casă. Dar nici asta nu póte s'ó facă fără învoirea poliției, vecinica plictisitoare a tuturor. Ion are o prăvălie, și lui nu-î trebuie nici o đí de odihnă pe săptămână; ar voi

ca să ție deschis Duminica ca și în cele l'alte zile. Nu pôte însê, căci îl opresce poliția, îl pune la ștraf, sau îl trântesce la dubă. Dacă are birt, și cu tôte c'ar vrea să-l ție deschis târziu, și pôte chiar că el singur ar voi să stea tréz tótă nóptea; poliția însê-i reamintesce că la césul hotărît trebuie să închiidă prăvălia. Mai departe. Maria lui îi nasce un copil, alte necazuri, alte belele. Trebuie să-l declare la oficiul stărei civile, căci alt-fel mititelul mai târziu nu-și va găsi căpêtaiul, nici scie rostul. Mai mult încă, trebuie să-l altoiască, cu tôte că el a văduț mulți copii nealtoiți scapând de vërsat, și alții altoiți, îmbolnăvindu-se și murind de acéstă bôlă.

Nu mai vorbesc de o sută de alte belele și boclucuri pe cari le-a tras Ion în rëstimpul anului. Intr'un rënd voia să trecă cu un omnibus pe unele strădi ale orașului; poliția însê nu-i dete voie. Ii plăcea un colțișor drăguț din grădina publică întreținută cu cheltuiala cetățenilor; nu-i se dete voie să între înlauntru. Intr'o bună dimineta îi vine poftă să facă o preumblare mai lungă prin împrejurimi; după câte-va césuri de mers, se întâlnește cu un pădurar, care începe să-l descose în tôte chipurile cum îl chiamă, ba ce meserie are, ba de unde e, ba cutare, ba cutare lucru. Și fiind-că Ion n'a creduț de cuviința să răspundă unui om pe care nici nu-l cunoscea și care ni tam-ni sam îl opresce din drum fără să-i dea măcar bună-ziua, jandarmul îi făcu fel de fel de neajunsuri, cari-l desgustară de întreprinderea lui. Intr'o zi un vecin îi încalcă hotarul și-i ia cu samavolnicie un petic din gră-

dina lui; pricina era foarte lămurită, două și cu două fac patru, i-a furat o bucată din proprietatea lui. Dar Ion trebui să-l dea în judecată pe vecin; pricina se târăgani mai multe luni; în cele din urmă Ion câștigă procesul, dar — mai e un dar — împricinatul n'avea de unde plăti. Nu-î vorbă, se despăgubise el, căci își luase îndărăt bucată de grădină, dară ce se făcă cu timpul pierdut, dar cu banii cheltuiți — cari fie ȕis în trecăt întreceaă cu mult mai mult prețul peticului de pământ încălcat — fără a mai ține sémă de supărările, pe cari dēnsul nici nu le mai punea la socotēlă, căci era deprins cu ele de copil?

Nu s'a isprăvit încă. Intr'o ȕi, ce-î vine lui Ion al nostru, se duce la musēu, și ce se veȕi, zăresce un tablou, pe care erau zugrăviți nisce ómeni, îmbrăcați în haine ca în vremea vechie; îmbrăcămintea lor îi plăcu atāt de mult, că cum sosi acasă, chemă un croitor, și-și porunci și el o pereche de haine la fel cu cele de pe tablou; croitorul îi le aduce peste câte-va ȕile, și cum vine cea d'întēiū Duminecă, Ion se gătesce cu ele și ese pe stradă. Tărăboiū mare! Poliția cum îl vede, e tótă în pēr; nu se pôte, îi ȕice ea, să umbli ca o paiață. — Bine, stăi că o să vă fac în ciudă! Și Ion, nici una, nici două, se strânge împreună cu câți-va prietenī și haidi, forméză cu toți o societate, cu scopul ca să-și arate pe față nemulțumirea în potrivă legilor în ființă. Indată însă ce poliția prinde de veste, află cine sunt membrii și fără multă vorbă le desfințează societatea, sub cuvēt că ar

avea scopuri politice ascunse. Incăpăținat însă cum era, Ion nu se lasă; se strânge cu alți câți-va prieteni și înființează o altă societate; de astădată însă cu scop economic, adică un fel de societate de economie și de consumațiune. Poliția la rëndul ei, strică societatea înc'odată, pentru că — dice ea — de ce nu s'a cerut încuviințarea trebitore. Vremea însă nu stă pe loc, necazurile curg dróie și Ion îmbătrânesce. Când e bine dispus se mângăe, dicându-și, că Rușii sunt și mai puțin volnici să facă ce vor în țara lor, de cât dânsul în țara lui; când e însă supërat, se înfuriă, dicând că Englejii și Americani sunt mai liberi de cum e el; tóte astea le citise în ñiare, căci dânsul nu fusese nici odată prin acele țëri să vadă cum e.

Intr'o bună-diminéță nevastă-sa Maria móre; și cum ținea mult la dânsa, nu voia să se despartă de ea, ci o îngropă în grădina lor, sub copacul ce-i fusese drag ei. Să te ții Ióne! De astă-dată poliția se năpusti asupra lui ca o furtună. Auđi d-ta! Să-și înmormênteze soția în grădină!... Ion tu dat în judecată și osîndit, iar Maria fu desgropată și fără nici o pompă dusă de poliție la cimitir.

Iată-l pe Ion singur pe lume. Pe ți ce mergea se întristă din ce în ce mai mult, i-se tăiă curagiul, își lăsă treburile în voia întâmplărei și curênd ajunse într'o sërăcie lucie. Ne mai avênd ce mânca, într'o ți se aședă într'un colț de stradă și cerși. Un gardist îl luă de scurt și-l duse la secție.

— Nu scii că nu e voe să cerșesci? se răsti comisarul la el.

— Bine, știu, dar nu înțeleg de ce nu; nu supăram pe nimenea: dór numai mâna am întins-o, stricat-am cui-va ce-va?

— La arest! nu voiú se știu, scurt; n'am vreme de pierdut cu tine!

Și-l trânti la dubă.

— Dar după ce o s'ei din arest ce s'ei mă fac? mai îndrăsni el s'ei întrebe pe comisar.

— Știu eú? Fă ce vrei!

— Sunt bătrân și nu pot s'ei mai muncesc; sunt s'ei rac și prăpădit bolnav de nu mai pot.

— Dacă ești bolnav, du-te neică la spital; dar nici la spital, nu... nici acolo n'o s'ei te primescă; nu ești bolnav de tot, ca s'ei te pótă primi acolo.

— Care va s'ei d'ică, trebuie s'ei fiú bolnav pe mórte s'ei mă primescă la spital, s'ei nu mai am nici o nădejde de scăpare?

— Da, da! r'ei s'ei puse comisarul, și ca s'ei se cotorosescă de el, chemă pe alții la r'ei nd.

Dup'ei ce Ion își făcu os'ei nda, fu primit cu chiú cu vai, într'un institut de caritate. Hrana ce-i se da, era ca vai de lume; și locuința era ca a unui pușcăriăș. Ba ce-va mai mult; trebuia s'ei pórte un fel de costum al institutului, și când eșea pe stradă, lumea se uita la el cu dispreț. Intr'o d'ei cum mergea pe uliță, se întâmplă s'ei 'ntâlnescă pe un prietin din vremurile cele bune: îi dete bună-d'ei ua, dar prietenul de altă-dată nici nu-i r'ei s'ei puse. Ion îl opri și-i d'ei se: «Ce ți-am făcut de întorc'ei capul în lături?»

— Pentru-că, pentru că n'ai făcut și tu ca cei-

l'alți ómenî, cari s'aũ îmbogățit, rãspunse omul cu dispreț, întorcându-ı spatele și căutându-și de drum.

Așa?... Rãu de tot. Ion se întristã și tot felul de gânduri negre îi munceaũ capul. Intr'una din țile, pe când se primbla, tótã vieața trecutã îi se înfãțoșã înaintea ochilor și se gândea: «Iată-mã om de șapte-șeci de ani și mai bine... și la urma urmei de ce sórtã am avut parte? N'am fost nici o datã stãpãn pe mine însu-mi; nici o datã n'am putut face ce am poftit. Voiam sã fac ce-va, hop și autoritatea care-mi zãdãrnici totul. Pãn' chiar și'n treburile mele cele mai personale s'aũ amestecat alții. A trebuit sã mã port ast-fel ca nimeni sã nu se plângã de mine, dar alții cum s'aũ purtat față de mine? Sub cuvânt cã se ocrotesc drepturile altora, mi le-a rãpit pe ale mele, și dacã cugeți bine, veți, cã la urma-urmei și pe ale altora le-a ocrotit ca vai de capul lor. Nu mã lãsaũ nici sã fac ce vreaũ cu cãinele meũ, cãci dacã l-ași fi bătut, apoi sã te ții ce-ar fi fost pe capul meũ: societatea pentru ocrotirea animalelor, mână 'n mână cu poliția, m'ar fi pedepsit, cã nu mai sciam cum sã mã descurc. Cã a trebuit sã îndur tóte necazurile armatei, tot o mai înțeleg; cu tóte cã vrãjmașul s'ar fi purtat mai omenesce de cât ocãrmuirea țerei mele; mai pricep iarãși cã a trebuit sã plãtesc tóte angaralele, cãci cu ce era sã se ție poliția care m'a supraveghiat așa de pãrınțesce; cu tóte cã, la drept vorbind, nu trebuia sã plãtesc nici o lescae, pentru o meserie ce nu-mi scotea nici pâinea de tóte țilele. Tóte acestea mai

merg, le mai înțeleg, dar de cele-l'alte neajunsuri și belele? Ce anume mi-a dat în schimb societatea pentru toate jertfele ce a pretins de la mine? Póte va dice că mi-a ocrotit sălașul? Se vede că de aceia nu-l mai am ađi... Mă rog, ce a făcut poliția saú primăria pentru mine? Când mi s'a luat tot ce aveam, partea de grădină ce-mi mai rămase, ce a făcut atunci autoritatea? La adică, dacă n'ar fi fost ea la mijloc, nu puteam eu să-mi fac singur dreptate cu vecinul? M'ași fi răfuit cu el, cum sciam că e mai bine, orî l'ași fi rămas eu pe el, orî el pe mine, s'o fi ales într'un fel. Primăria pórtă de grije ca stradele să fie pavate bine. Totuși nu sciú děu, dacă nu e mai bine să umbli în noroiú până la glesne, cu cisme mari, de cât să suferi atâtea și atâtea șicane și neplăceri de tot soiul. Să-î ia dracu pe toți!»

Tot mereú gândindu-se la toate aceste suferinți, Ion ajunse la gârlă și fără a face multă brânză se aruncă în apă. Dar și aci poliția nu-l scăpă din vedere, îl scóse din apă și numai de cât îl dete în judecată, pe motiv că a încercat să-și curme firul ăilelor; pentru care lucru judecata îl osândi la nu sciú cât timp de închisóre. Din fericire saú din nefericire — care din améndoué? — Ion rěci rěu când se aruncase în apă, și după un timp scurt, se îmoolnávi de un atac la plămâni și muri în pușcărie. Poliția, și de astă-dată, își încheiă obicinuitul ei proces-verbal, care fu și cel din urmă.

Bietul Ion!

II

Bietul Ion! El a judecat ca un om supărat și lipsit de instrucție. Dênsul mereu dedea vina pe poliție, pentru că lui i se părea, că poliția e isvorul tuturor neplăcerilor, pentru că n'o vedea de cât pe ea și pentru că dênsa-i înfătoșa statul și legile. Negreșit că el a cam mărit greșelile civilizației și nu i-a recunoscut partea cea bună. Dar totuși, la urma urmei, tot el are dreptate. Sacrificiile ce statul cere de la individ sunt mai mari de cât drepturile și folósele ce i-le dă în schimb. Cetățénul, dacă renunță la neatárnarea lui, o face pentru un scop anume și 'n vederea óre-cărora folóse. El crede, că Statul, căruia-i jertfesce o parte din drepturile sale, își ia însărcinarea ca în schimb să-i păzescă vieța și avutul, și că Statul va întrebuița puterile unite ale tuturor cetățenilor spre a săvêrși unele lucruri pe cari individul singur n'ar putea să le facă. Ei bine, cată s'o spunem verde și fără șovăire, că Statul nu răspunde la acéstă îndatorire; ba mai mult încã, el răspunde mai puțin de cât grupările barbarilor primitivi, cari lasă membrilor lor o libertate individuală cu mult mai mare de cât acea pe care o lasă Statul civilizat.

Statul este dator să ne asigure vieța și avutul. N'o face însă acéstă, de óre-ce nu e în stare să 'mpedice rêsboiele, în cari mor o sumedenie de cetățeni. Rêsboiele dintre popórele civilizate nu sunt nici mai rare nici mai puțin sângeróse, ca între

triburile sëlbatice. Cu tôte legile și restrîngerile libertăței, fiul civilizațiunei nu e mai bine ocrotit împotriva înverșunărei unui vrăjmaș, ca membrul unui trib sëlbat, care nu cunoște folosul epitropiei polițienesci. Afară numai dacă n'ar fi de părere că a muri în uniformă ucis de un alt individ în uniformă și care operază după comandă, este mai mulțumitor de cât a fi ucis de un dușman sëlbat care lovesce cu toporu-î de piétră, fără să-și mai bată capul de prescripțiile teoriei. Unii doresc desființarea rășboiului și înlocuirea lui prin arbitragiũ. Aceia ce trebuie să fie, se va îndeplini negreșit. Nu vorbesc de un viitor depărtat, ci chiar de timpul de față. Acuma, călcarea tuturor libertăților în timp de pace, nu-l scutesce pe individ de a se apăra el însuși în momentele critice, întocmai cum ar face-o sëlbatecul care rătăcesce în pădurile primitive. Chiar în afară de rășboiũ, regulamentele ocrotesc viața individului tot așa de bine, ca și starea de barbarie. În sênul triburilor sëlbatice, omorurile între membrii aceluiași trib, nu sunt cu mult mai numeroșe ca în statele cele civilizate. Actele de violență sunt mai în tot-d'a-una un efect al pasiunei și acêsta scapă cu desevêșire de urmărirea legilor penale. Patima este o reintórcere, o cădere din nou a omului civilizat în starea omului primitiv. Ea este aceiași la omul bine crescut din salónele nóstre, ca și la Negrii din Australia. Când cine-va e stăpânit de pasiune, omórá saũ rânesce fără témă de lege saũ autoritate. Puțin îi pasă celui mort, pe care póte l-a ucis un bărbat în

furia gelosiei, puțin îi pasă că poliția se ia pe urmele omorîtorului și-l arestează, ori că legea-l pedepsește; și mai la urmă pedepsa nu e sigură, căci mai în tot-d'a-una jurații se înduioșează și achită pe făptașii, cari au fost cuprinși de furie sau stăpăniți de patimă, în momentul săvârșirii crimei lor.

Selbatecul are cel puțin mângâerea — slabă nu e vorbă, — că ucigașul nu va scăpa de pedepsă, căci criminalul scapă mai greu de furia barbariei, ca de pînda și lațul polițienesc.

Pe lângă crima săvârșită din patimă, mai este și crima făcută cu sânge rece și cu precauție. Soiul acesta din urmă de crime, se întâmplă mai des în starea de civilizație ca în cea barbară, și este, în primul loc, fapta unei ôre-care clase de ômeni, a cărei existență se datorește civilizației. S'a dovedit științificesce, că criminalii din deprindere, au o organizație prostă și șubredă, că sunt nisce stărpituri și urmași ai unor bețivi sau stricați, și că ei înșiși suferă de epilepsie sau de alte bôle, pricinuite din degenerarea centrilor nervoși. De obiceiă miseria ce îndură cei săraci prin orașele mari, îi slăbesce fisicesce și moralicesce, așa că împotriva voinței lor, cad în starea bolnavă de criminalitate. Tôte legile din lume nu pot să împiedice crimele, cari sunt o urmare firéscă a civilizațiunei; iar ucigașii și bandiții rêsar în societatea nôtră reglementată, cu mult mai amenințatori ca în stepa Beduinului, care n'are nici oficiu de stare civilă, nici imposit, nici cadastru.

Mai departe; proprietatea e tot așa de puțin

sigură ca și viața. În disprețul tuturor legilor și a regulamentelor, se fură, se pradă, fie de-a dreptul ca pungășii, fie pe ascuns, exploatându-se dupe împrejurări, indiviții și mulțimea. Ce ocrotire avem în potriua gheșeftarului, care fură milioanele poporului econom, saū în potriua jucătorului de bursă care, jucând «la scădere», dintr'o singură dată ruinează și nimicesce averi întregi? Și ore omul civilizat care își pierde averea sa, vâriud-o în speculațiunii, așa numite financiare, este el mai puțin păgubaș, ca barbarul căruia-i s'ar fura turma de vite? Mi s'ar putea răspunde foarte ușor: fie-care se pôte apăra în potriua gheșeftarului și a jucătorului de bursă, căci nimeni nu te silesce să-ți dai banii celui d'întăiū și să cumperi hârțiile, a căror valóre cel-l'alt o scade prin joc de bursă. Voiū răspunde: Da, așa este, n'ai de cât să te ferești. Omul cu minte și cel deștept pôte s'o facă, dar poporul, mulțimea nu pôte. Și apoi nasce o altă întrebare: dacă e vorba ca fie-care să se apere pe sine, atunci de ce folos mai sunt legile? De ce să ne mai jertfim libertatea și să plătim impositule? Tot așa face și șelbategul; dacă are căini și servitori bunī și arme sigure, se apăra el singur și-și ocrotesc avutul, nu mai alérgă la poliție să-ī cêră ajutor. Dar în societatea civilizatā, acela care nu se pricepe și nu are destulă putere, e furat și pungășit din tóte părțile, în disprețul tuturor scârțai-scârțai, cari tótă ziua măsgălesc la hârtie timbrată prin cancelarii.

Incă ce-va. Omul civilizat, nu numai că este

nevoit a se ocroti și apëra singur, ca și barbarul ; dar mai este îndatorat pentru ocrotirea ce i-o dă Statul, să facă într'una jertfe de tot soiul, mai cu sémă bănesci, cari de multe ori întrec suma pe care doresce să și-o apere.

Firesce, că cel bogat dă Statului mult mai puțin de cât ceia ce-î rămâne ; dar nu toți sunt milionari într'un Stat. De regulă, în toate țerile — chiar în cele mai bogate — marea majoritate a populației este sëracă sau abia are cu ce trăi. Cu toate acestea, toți, chiar și sëracul, plătesc atâtea imposite, că dacă nu le-ar da Statului, ci și le-ar păstra, ar avea la vreme de bătrânețe cu ce să-și ducă traiul. Barbarului să-î se fure avutul, se pöte întâmpla ; dar că omului civilizat i-se ia de către Stat o parte din averea lui sub formă de imposite, acesta e lucru sigur. Dacă omului civilizat, după ce și-a plătit toate îndatori-rele către Stat, îi mai rămâne și lui ce-va, e lesne să-l përdă, fie prin furt, fie prin pungășie răsfățată, tot așa cum i s'ar fura unui barbar, care cel puțin nu plătesce nimic pentru acësta.

Resultă că starea omului civilizat, este întocmai ca aceia a călătorului, care întrébă pe căpitanul de vapor cât costă drumul de la Strassburg la Bäle : «Patru fiorini pe vapor — îi rëspunde căpitanul — dar dacă vei ajuta să tragi la fringhie, vei plăti numai doi fiorini». E și mai rea încă starea omului cult, căci nu-î se dă nici măcar libertatea să-și alégă ; vrënd-nevrënd, el e silit și să ajute la fringhie și să plătescă cei doi fiorini mai mult.

Să mai cercetăm și cel din urmă scop al Statului,

adică: unirea puterii tuturor pentru ca toate silințele și strădaniile să folosescă fie-cărui individ luat în parte, scop ce n'ar putea să-l ajungă individul dacă ar lucra singur. E adevărat că această sarcină o are Statul, dar el nu și-o îndeplinește cum trebuie, sau numai foarte puțin. Cum e alcătuit așî Statul civilizat, el e o mașină care lucrează cu o risipă de puteri foarte mari. Pentru efectul folositor nu rămâne în schimb de cât o mică particică de putere, produsă însă foarte costisitor; restul puterii se 'ntrebuințează numai în potriva pîediciilor interioare, care se pierde în fumul și 'n sgomotul șueratului. Forma sub care sunt ocărnuite așî Statele din Europa, face să se risipescă jertfele ce se cer cetățenului, în întreprinderi nebunesci, hasardate sau criminale. Caprițiul câtor-va inși, ori egoismul unei mici minorități, hotăresc mai în tot-d'a-una, cum trebuie să se cheltuiască puterile tuturor. Cetățenul muncesce și rabdă, pentru ca să se facă răsboie, cari-i nimicesc viața și liniștea, să se zidescă fortificații și tot soiul de întăriri, palate, drumuri de fer, porturi și canale, din cari nici el și nici nouă părți din deuce nu trag nici cel mai mic folos; cetățenul lucrează și se strădănuiesce, pentru ca să se înființeze administrațiuni nouă, cari îngreue și mai mult încă mașina Statului, mișcarea roților ei, și ce-va mai de nesuferit, este că pe lângă că-i răpesc încă o parte din vremea lui — a cetățenului — îi mai și ciupesc o nouă particică din libertate; cetățenul muncesce din greu, pentru ca să se plătescă lefuri grase unor sluj-

bași superiori, cari n'aũ altã chemare de cât sã huzurãscã și sã benchetuiascã; iar el, cetãțenul, sã sufere și sã rabde mai rãu; și ca sã fiũ mai scurt, voiũ spune cã cetãțenul muncesce și sufere, pentru a-și face el însuși jugul și povara mai grele, lanțurile mai tari și pentru ca alții sã stórcã din el, mai multã muncã și mai mult sânge.

Numã Statele cele mici, sau Statele cari aũ o mare descentralizare sau o neatãrnare mai desvãrșitã, nu fac o risipã atãt de rușinósa de munca cetãțenului; prin felul și firea lor, prin condițiunile lor de traiũ, acestea se asemãnã întrũ cât-va cu societãțile cooperative, în cari fie-care membru póte sã vadã iute și fãrã multã bãtae de cap, cum s'aũ întrebuintat banii ce i-a dat, póte sã 'mpiedice cheltuelile netrebuincióse, sã se 'mpotrivescã la timp întreprinderilor fãrã temeiũ; în ast-fel de state, se simte îndatã și câștigul și paguba; unul te despãgubesce de jertfele ce le-ai fãcut, celã-l-alt te împiedicã de a mai merge pe o cale greșitã. Nici mai încape vorba, cã într'un ast-fel de Stat e greu sã urmãresci un scop ideal sau mai depãrtat, care sã nu dea fie-cãruĩ individ folóse chiar îndatã; dar e și mai greu sã mulțumesci gusturile unui individ cu ajutorul colectivitãței, ori sã capeți de la acãsta banii ce trebuie pentru a cumpãra un ciomag cu care sã-l stãlcãscã pe cel di'ntãiu.

Sã ne resumãm. Excesul modern de cãrmuire, precum jãlbile, protocólele, archivele, funcționaris-mul, restrãngerile și învoirile fãrã sfãrșit, nu ocro-

tesce vieața și onórea individului mai mult de cât ar face-o lipsa acestuî aparat încurcat. In schimbul jertfelor de tot soiul, ca : jertfa de sânge, de bani și de libertate, pe cari le face cetățénul pentru stat, el nu primesce de la acesta de cât o justiție, mai în tot-d'a-una strâmbă și sucită, încétă și costisitóre; și instrucțiunea ce dă statul, nu se dă tuturor în aceeași măsură. Ar fi de ajuns o singură restrângere, saũ un singur sacrificiũ a se pune cetățénului, pentru a dobândi tóte aceste folóse neînsemnate. Nu e drept a crede, că libertatea individului dacã este restrânsă, se face acésta în interesul și spre folosul drepturilor altuia; acest pretins folos nici nu împiedicã apăsarea indiviđilor, și le ia pe de altã parte libertatea tótã ce o aũ de la naturã; legea constrânge pe toți fãrã deosebire și cu aceeași hotãrîre, cum ar constrânge póte în lipsa ei un singur om violent, în rare casuri pe cine-va saũ pe câți-va. Este prea adevêrat, că în civilisația nóstrã de astã-đi, durata mijlocie a vieței omului este mai lungã, sãnãtatea-ĩ e mai bine ocrotitã, morala generalã mai înaltã, vieața socialã mai pacinicã, silnicia mai rarã ca în starea de barbarie, întru cât nu provin de la criminali ce nu mai aũ îndreptare ; tóte acestea însẽ nu se datoresc funcționarismului și regulamentelor, ci sunt o urmare firéscã a culturéi mai înalte și a înțelepciunei mai mari a ómenilor. Cetățénul, încãtușat în lanțurile pe cari aședãmintele statului i le aũ pus, trebue sã se apere însuși, dupã cum o face sëlbaticul liber; dar cetățénul unuî stat cultivat este mai

neîndămănat ca sëlbaticul, căci el s'a desvăţat a se îngriji de sine şi nu-şi mai dă bine sēma de interesele sale; de mic încă e deprins a rēbda jugul şi nedreptatea, neajunsuri în potriua căroro sëlbaticul s'ar rescula numai de cât, chiar cu pericolul vieţei sale; statul l-a deprins cu ideia că administraţiunile şi autorităţile se vor îngriji de el la tot prilejul; iar legea i-a nimicit caracterul, storcēnd din el tōtă puterea de a voi, mai mult încă, l-a adus în stare sē nu mai pōtă nici sē vađă când este nedreptăţit. E falsă ideia, că e nevoie de tōte ordonanţele poliţienesci, ca sē ne ocrotim vieţa şi averea; în cetele căutătorilor de aur din America apusană şi din Australia, ómenii se însărcinēză ei singuri sē se apere, formând aşa numitele «comitete de pază», şi fără nici un aparat biroucratic, ordinea şi liniştea cea mai desēvērşită domnesc. Nu e nevoie sē ne supunem la tōte gusturile şi trăgānirile legale, pentru ca dreptatea sē fie între noi. Tot în societăţile primitive de cari am vorbit mai sus, s'a născut — fără biurouri şi cancelarii, fără tribunale şi judecātorii — numai din sentimentul de dreptate, dreptul public şi privat, care asigură adevēratului proprietar, dreptul de stăpānire şi folosinţa asupra rōdelor muncēi sale.

Care va sē đicā aşa se petrec lucrurile într'un grup format din ómenii cei mai neciopliţi, cei mai cruđi şi mai pătimaşi di'ntre tōte naţiunile. Şi mulţimea ómenilor blānđi, pacinici, doritori de linişte, sē aibā nevoie de ast-fel de legături? Dacă

bună-óră s'ar desființa acum nouă ȕecimii, din legile și regulamentele în ființa, din slujbe și autorități, din hrisóve și procese-verbale, nu s'ar schimba nimic; siguranța fie-cărui om și a fie-cărei averi, ar fi aceiași ca și acum, fie-care ar urma se se bucure de drepturile sale fără măriginire, nimeni n'ar pierde din folósele adevărate ale civilizațiunei fie-care individ ș'ar căpăta ast-fel libertatea mișcării și s'ar simți stăpân pe sine, lucru pe care nici nu póte se-l pricépă în starea de supunere obștéscă de ađi. Póte că la început acest soiú de libertate i-ar pricinui óre-care grijă și l-ar înfricoșa, ca pe o pasere închisă în colivie, căreia-i s'ar deschide ușa și-i s'ar da drumul. De altă parte este firesc lucru ca un barbar, care e obicínuit se fie stăpân pe sine însuși, se nu póta trăi într'un loc, unde ar fi mereú supraveghiat, unde-i s'ar da porunci nenumărate, și unde ar fi nevoit se se lase a fi dus de nas de alții. Nici că mai încape vorba, că sêlbatecul s'ar duce dracului în cel mai scurt timp, numai de frica reglementelor și a hârtiei timbrate.

Din cele arătate mai sus, nasce o întrebare: Care ar fi starea, care ar fi idealul nostru? Un cetitor, fără multă sciința de carte și care n'ar adânci lucrurile, ar putea fórté lesne se crédă, că noi am dori anarhia, că ea ar fi idealul nostru. Anarhia — adică lipsa de ocârmuire — este descoperirea unor spirite rătăcite și órbe; anarhia n'are nici o noi-mă și nici un rost. Căci, îndată ce doi ómeni întră în legături mai mult sau mai puțin lungi, se stabilește între ei un fel de guvernămênt, adică

nisce forme, nisce regule de purtare, saũ maĩ bine ȓis, un fel de erarhie bine stabilitã. Starea firescã a omenirei nu este aceia a unei adunãturi, a unei îngãmãdeli, fãrã formã, ci di'mpotrivã ca se ȓicem așã, a unei cristalisațiuni, și deci a unei aședãri hotãrĩte și regulate a moleculelor. Nu rãmãne un haos social, în care se nu se formeze un aședemĩnt politic, în tocmaĩ dupẽ cum în amestecul materiei cristaline se formezã îndatã cristale. Critica sãnãtõsã nici nu cere anarhia, pe care nici nu putem se ne-o închipuim cum ar putea fi, dar autarhia și oligarhia, stãri în care se guvernẽzã prin sine, și se guvernẽzã pușin. Se simplificã mașina guvernamentalã, se ușurẽzã de tot, dacã înlãturãm tõte roșile și șurubãria netrebuinciosã statului, reducẽdu-l fașã de cetãteni numãi la cea ce este absolut trebuincios pentru mersul funcțiunilor sale.

În acẽstã stare idealã, individul ar lucra pentru comunitate, saũ cu alte cuvinte, ar plãti și atunci imposite, dar sarcinele obștesci n'ar maĩ fi privite ca nisce angarale atãt de nesuferite aȓi.

Fie-care 'și cumpãrã pãinea trebuinciosã, plãtesce intrarea la teatru, își achitã taxele și cotisașile diferitelor asociașuni și cluburi, și nu-i pare rẽu de cãt numãi atunci cãnd nu gãsesce așã de ușor sumele de banĩ ce-i trebuie pentru tõte acestea. Și de ce nu simte nici o pãrere de rẽu? Pentru cã în schimbul banilor seĩ primesce îndatã o valõre õre-care și pentru cã e încredinșat cã banii nu se duc pe gãrlã și nu-i sunt furașĩ. Acolo, unde guvernul e atãt de simplu, în cãt fiecare cetãten põte se-ĩ vaȓã ținta și scopul, se-ĩ

supravegheze mersul și să-l ajute chiar: cetățenul vede că impozitele sunt trebuincioase, pentru că-î aduc în schimb un folos echivalent, o despăgubire; el scie — ca să țină așa — aceia ce-î se pôte da pentru fie-care centimă din dările ce-î se impun; iar dreptatea unei ast-fel de învoeli dintre Stat și el, îl împiedică de a se supăra vr'o dată, ba di'mpotrivă îl dispune să se țină de această învoială. In statul de ađi, impositul îi pare ca o sarcină grea și respingătoare; nu numai pentru că vede risipa în cheltueli ce o face aparatul guvernamental, cheltueli în tot-d'a-una nefolositoare, pentru că impozitele sunt pretutindenă foarte ridicate, împărțela pe categorii și repartiția nedreptă, o urmare a organizației unei istorice a societății și a legilor ei absurde; dar și pentru că ele sunt hotărîte de fiscalitate, de tesaurul public, iar nici de cum, după un scop politic rațional. Fiscalitatea este exploatarea poporului, pusă în practică în chip sistematic și ea nu caută alt ce-va de cât a găsi sumele cele mai mari cu putință, fără să-î pese de scopul rațional al statului și de urmările economice ale individului. Fiscalitatea nu se întreabă: «Ce e de făcut ca datoriile reale și legitime ale statului să fie îndeplinite?» ci: «Cum să se facă ca să putem stôrce poporului cât mai mari contribuții cu putință?» Ea nu-și pune întrebarea: «Care e mijlocul cel mai bun și cum s'ar putea face ca interesele individului să fie ocrotite, fără ca acelea ale statului să sufere?» ci: «Prin ce mijloc mai ușor cu putință, noi perceptorii și adunătorii de dări, am putea să punem

mâna pe avutul poporului, fără multă muncă și bătae de cap?» După ideile moderne, statul e un aședămînt menit a favorisa binele individual; după concepțiunea feodală, dimpotrivă, individul era un ocnaș, un hamal, însărcinat să ia parte la întărirea, mărirea și strălucirea statului; și fiscalitatea se întemeiază tot pe această idee. După dînsa, statul preexistă în chip firesc și trebuie să stăpînescă; cetățenul l'a găsit d'a gata, venind mai târziu și prin urmare trebuie să-i se supue; mai mult încă, impositul, după concepțiunea acésta, nu e numai o cheltuială ce fie-care și-o impune singur, pe care trebuie să și-o plătescă sieși și pentru care trebuie să capete fel de fel de folóse; de loc, dimpotrivă, el este un fel de tribut pe care-l plătesce unei a treia individualități, și pentru care acésta a treia individualitate — Statul mîncău — nu'i dă în schimb de cât o chitanță de primire.

Nouă cetățenilor, ni se pare că suntem membrii unei asociațiuni libere avînd scopuri comune; dar fiscalitatea nu ne privesce de cât ca pe nisce prizonieri ai statului, cari n'aũ nici un drept. Noi ne pretindem a fi cetățeni; fiscalitatea ne ia drept supuși, contribuabili. Numai aceste cuvinte, ele singure, ne arată deosebirea dintre amîndouă concepțiunile.

Desvoltarea istorică a impositului a trebuit să ne aducă numai de cât la fiscalitate. În statele primitive, contribuțiunea nu exista. Șeful tribului își agonisea singur cele trebuincióse, și numai preotului abia-abia că-i se dedea ce-va. Statul n'avea

nici o nevoie, nici o trebuință și deci n'avea nimic să ceară membrilor săi. Dar această stare se schimbă îndată ce ficțiunea despre obârșia divină a persoanei și a puterii regelui, dete nascere despotismului oriental și mai cu seamă îndată-ce o rasă de cuceritori străini se făcu stăpână pe o nație subjugată. În amândouă cazurile, mulțimea poporului era privită ca o turmă de sclavi, un fel de proprietate personală a regelui său a cuceritorilor; ea trebuia să plătească contribuțiunile, nu pentru casa statului, ci pentru a umple liđile stăpânilor; impozitele poporului erau considerate ca venitul lor firesc, ca produsul fondurilor său a turmelor lor. Popóarele cele libere consideraū impozitele ca o stare de servitute; și multe vécuri de apăsare și de lupte, aū trebuit, până ce aū fost aduse triburile germanice de exemplu, să plătească impozitele, pe cari erau obicinuite să le smulgă și să le răpescă cu tăișul săbiei de la națiunile învinse. Ficțiunea care privesce pe cetățenii ca servi constrânși a lucra numai pentru proprietarul lor, regele, a ajuns pe la sfârșitul vrăstei de mijloc, temelia dreptului politic și a raporturilor di'ntre supus și stăpân. Această ficțiune mai trăesce încă și ađi, sub forma fiscalității și stăpânesce statul nostru modern, întemeiat — după cum se pretinde — pe suveranitatea poporului, cu tóte constituțiunile și parlamentele sale.

Tot pe o ast-fel de ficțiune se întemeiază organizația biurocrației, cum și situațiunea amploiatului față de cetățén. După ideia modernă a statului, slujbașul trebuie să fie un mandatar, un

trimis al poporului, care-l plătesce și căruia îi dătoresce puterile, considerațiunea și locul ce-l ocupă. În puterea acestei idei, funcționarul trebuie să se socotască servitorul națiunii, să fie răspunzător față de ea; el trebuie să nu uite nici o dată că este numit ca să supravegheze interesele particularilor, interese pe cari aceștia nu pot fie-care în parte să și le supravegheze cu atâta siguranță și înlesnire; funcționarul trebuie să știe că, în teorie, națiunea are de el tot așa puțină trebuință, cum are și o casa de un servitor, căci fie-care individ care-și poate văcsui singur ghetele și aduce apă, poate tot atât de bine să se însărcineze și cu afacerile administrative, și că dacă plătesce funcționari, e numai pentru divisiunea muncii și spre folosul ce rezultă din acesta. Cu toate acestea, în realitate însă, funcționarul se crede, nu servitorul, ci stăpânul poporului. El crede că-și dătoresce autoritatea sa, nu poporului, ci capului statului, fie acesta rege sau președinte de republică. El se crede păstrătorul unei părți din puterea suverană divină și transcendentă. El pretinde ca cetățenii să-i poarte respectul și să-i arate supunerea pe care o dătoresc principiului suveranității sale.

Istoricesc vorbind, biurucrația își are obârșia în cea-ce'n Franța se numea «bailliage». Scriitorul care în biuroul său, se poartă mojicesce cu cetățenul ce are trebă cu el este urmașul zapciului său al privighetorului, pe care despotul din vremuri depărtate, îl punea mai mare peste glóta norodului de sclavi, ca să-i ție pe aceștia în respect cu ajutorul gârbaciului și

al armelor cavalerilor din corpul seü de gardă. Funcționarul, fiind și el o părticică «din grația lui Dumneșeu», își însușește infailibilitatea divină. Ce e drept, el e mai mic ca șeful suprem al statului, dar în același timp se pretinde mai mare ca cei guvernați. Vorba cea: mare cu cei mici și mic cu cei mari. Supușii fiind turma, șeful statului păstorul, și el — funcționarul — câinele păstorului. El are dreptul să latre și să musce cât o pofti, și oile trebuie să-i se supue. Și-i se supun!.....

Cetățenul de rând — adică de o sémă cu Ion al meu — despre care pomenii mai sus — se potrivește minunat cu ideile funcționarului. El îi recunósce dreptul de a porunci și primesce fără murmur, datoria de a-i se supune. Dacă vine în fața autorității, o face, nu ca să cêră aceia ce-i se datoresce, ci să se róge să-i se facă un hatâr. De altmintrelea, i-ar fi cu neputință să iasă din acéstă stare paradoxală și să se pórte alt-fel, căci în cêrta și lupta di'n-tre el și funcționar, acesta va eși pe deasupra și va învinge; și chiar în cazul cel mai prielnic pentru cetățen, interesele lui ar suferi în timpul cât lupta va ținea, din pricina întârzierii, a străgănilor și a chițibușurilor de tot soiul. Fiscalitatea are ca apendice mandarinismul: amêndoué sunt deducțiuni logice și firești a concepțiunei despre un stăpân «prin grația lui D-șeu» și a unui supus «prin mila lui D-șeu». Ađi, ca și'n trecut, legislația este cu desêvêrsire sub influența fiscalității și a mandarinismului. Din o sută de legi întocmite, fie cu voința poporului, fie fără voința lui, nouê-șeci și

nouă la sigur, nu urmăresc scopul să mărescă libertatea acțiunii cetățenului și de a-i mări mulțumirea și ticna de trai, ci de a înlesni cârmuitorilor de tot soiul, puțința de exercițiu a drepturilor lor suverane, pe cari au știut să și le ia singuri. Suntem supuși la tot felul de neplăceri, numai pentru ca funcționarul să pótă governa mai ușor și să-și încaseze contribuțiunile cu mai multă înlesnire. Suntem numerotați și însemnați ca vitele unei cirede sau ca oile unei turme, cu tot soiul de numere și slove, ca să ne pótă găsi mai cu înlesnire și exploata mai cu ușurință. Suntem pedepsiți cu toții *a priori* și suntem siliți să suferim tot felul de constrângeri dăunătoare și apăsătoare, numai pentru că unul din noi, excepțional, ar putea într'o zi să greșescă. Dacă mai e nevoie să dovedim prin pilde cele susținute, poftim. Toți negustorii sunt siliți, sub pedepsă, să-și ție registrele în regulă, după o normă hotărîtă întocmai după cum scrie la cartea legii. Și de ce acésta? Pentru că unul din ei ar putea într'o bună dimineță să cadă în faliment fraudulos, și pentru ca judecătorul de instrucție să-și pótă da sémă dacă starea lucrurilor și a afacerilor e în regulă, sau cu alte cuvinte, dacă negustorul a fost de trebă, ori nu s'a purtat cinstit în daraverile sale. Și dacă bună-óra negustorul n'ar fi ținut registrele în regulă, magistratul ar avea multă bătae de cap până să vadă limpede și lămurit în chaosul de operațiuni comerciale. Pentru ca să-l scutescă de tóte greutatețile și plictiselile încurcăturilor *numai* a unei ban-

crute, și pentru ca să-și dea magistratului această înlesnire de control, legea ridică libertatea de acțiune la o sută alți negustori, cărora nici prin gând nu le a trecut să tragă pe sfără pe creditorii lor. Fie-care din noi, în orașele mari mai ales, e ținut să dea de scire poliției de ceia ce face, de unde vine și unde se duce. Și asta, numai pentru că unul din noi *ar putea* să facă nu știu ce rău, din care pricină poliția ar căuta să-și dea de urmă; negreșit ca poliția îl va găsi la minut, numai prin faptul că totă lumea e ținută a-și arăta domiciliul. Și pentru că poliția în cas de contravenție la lege, se aibă înlesnire în căutarea unui singur individ — lucru pentru care ea e plătită să-l facă, — poliția supune pe toți ce-i l-alți, la tot soiul de declarațiuni, ba cum îi chiamă, ba ai cui sunt, și așa mai departe. Ași putea să urmez cu pildele până la infinit, dacă n'ar semăna toate la fel, ca două picături de apă.

Tote aceste vexațiuni nu fac câtuși de puțin ca statul să-și ajungă scopul. Legea apasă numai pe acei cărora nici prin gând nu le trece să o calce; în schimb însă, ea n'a împiedecat și înfrânat pe aceia, cari nici nu vor să scie nimic de dânsa. Bigamul își săvârșesce crima, de și multe și costisitoare sunt formalitățile, pentru omul cel cinstit care vrea să se însore. Banditul pörtă cu sine în tot-d'a-una și cuțite și revolvere, cu toate că legea opresce cetățenilor de a purta arme, fără o învoire anume. Tot așa cu toate lucrurile. E întocmai ca sistemul lui Irod, care a pus să se ucidă toți copiii nou-născuți de sex bărbătesc, numai pentru

că într'o ȃi, unul din ei, ar fi putut fi pretendent la tron; și ca în tot-d'a-una, ca și cu Pharaon, tocmai acela ce pôte deveni în adevăr primejdios într'o ȃi, scapă de cuțitul măcelului său de planul uciderii, cum a fost și cu Moise și cu Christ.

Concepțiunea filosofică a statului s'a schimbat cu desevârșire astă-ȃi. În raport cu statul, starea cetățenilor a devenit teoreticesce ca a unui tovarăș față de compania sa. Tôte constituțiunile, de la 1789, vorbesc de principiul suveranității poporului; dar în practică mașina statului a rămas aceeași, ea umblă și lucrăză aȃi ca și 'n epoca cea mai întunecósă din evul-mediũ, cu tôte că presiunea ei asupra individului este mai slabă. Premisa subînțelésă și ascunsă în tôte legile și în tôte regulamentele, este acum ca și înainte, că cetățenul este proprietatea personală a capului statului, sau cel puțin a acelei fantome impersonale și abstracte numită Stat, care a moștenit tôte privilegiile vechilor despoți și care are drept încarnațiune vădită, «autoritățile». Funcționarul nu este un însărcinat de afaceri al poporului, ci reprezentantul puterei Statului stabilit de asupra lui; el este dușmanul, gardianul și calăul poporului. — Legile sunt întocmite, pentru ca funcționarul să pôtă apăra interesele stăpânului său real ori abstract, — pe monarh sau statul — în potriva poporului, presupunându-se de mai înainte, că acesta ar voi să scape și să se scuture de stăpânire. Numai această idee singură explică considerațiunea de care mandarinatul urméză a se bucura și în ȃilele nóstre

și a ocupa un loc destul de mare în stat. Funcționarul nu se poate impune mulțimei, nici prin lăfa sa mare, nici prin luxul său; el nu poate pretinde să-și se dea același respect, ce se dă oamenilor superiori, dotați cu o cultură superioară și cu mari talente; economiștii utilitari nu socotesc negreșit munca lui mai folositoare, ca aceia a claselor în adevăr producătoare, ca: agricultorii, lucrătorii, artiștii, savanții. Dacă deci calitatea de funcționar nu este sinonimă nici cu mari venituri, nici cu cultură intelectuală sau talente speciale, de ce atunci se dă acestei situațiuni o considerație, pe care nici o alta, n'o poate obține? De ce?

Pentru că funcționarul este o parte din autoritatea suverană, la care poporul ține morțiș, sau fără să-și dea seamă, sau dintr'obiceiuniță moștenită, ca la un ce tainic, suprafiresc, care provacă în același timp și respect și frică. Voința lui D-zeu, de care e înconjurat regele, se resfrânge și asupra funcționarului; picătura de mir, care sfințește pe monarh la încoronarea sa, cade și pe fruntea funcționarului. Acastă idee urmăzează a domni chiar și n'țerile cari n'au nici rege, nici încoronări și nici grația lui D-zeu, și a ajuns un fel de acțiune reflexă a sufletului popular.

III

Să vedem acuma ce face parlamentarismul? Nu dă el individului libertatea de mișcare pe care i-a luat-o fiscalitatea, mandarinismul și legislațiunea,

care lucrăză în interesul acestora două? Nu face el din supusul feudal pe cetățenul modern? Nu dă el fie-căruia dreptul de a se governa însuși și de a-și hotărî dēnsul singur sōrta lui în stat? Alegătorul în ziua când alege pe deputat, nu este el óre un suveran în tótă puterea cuvēntului, care-și exercitēză — cu tóte, cá indirect — vechile drepturi regale de a resturna și a pune ministere, de a destitui și a numi pe funcționari, de a face legile, de a stabili impositele, de a da direcție politicei din afară? Óre buletinul de vot nu este o armă destul de puternică, cu care bietul nostru Ion, ar putea să împiedece apăsarea, îndrăznēla și obrăznicia biurocratică și să combată tóte instituțiunile cari nu-î sunt pe plac?

Nici că mai încape vorbă, firesce că da. Parlamentarismul, ce e dreptul, are tóte efectele acestea — dar, din nenorocire, numai în teorie. În practică, parlamentarismul e o minciună mare și gogonată, ca și tóte cele-l-alte forme ale vieței nōstre politice și sociale. Trebuie să notăm aci, că minciunile cari ne sar în ochi din tóte părțile sunt de două feluri cu totul deosibite. Unele pōrtă încă masca trecutului, altele p'a viitorului, unele sunt forme ce nu mai aū rațiune de a fi, altele forme ce n'aū încă acea rațiune. Religiunea, ca și regalitatea, sunt minciuni, pentru că le lăsăm noi să trăiască, deși suntem convinși de absurditatea bazei pe care ele sunt aședate. Parlamentarismul din potrivă, cu tóte că urmēză în mod logic din chipul cum noi privim lumea, este o mare minciună, pentru că

până astă-zi, el nu există de cât ca formă exterioră și nu a fost în stare să aducă cea mai mică schimbare și îmbunătățire în organizația internă a statului. Casul cel di'ntâiu, adică minciunile cu masca trecutului se pôte asemăna cu vinul nou în butoe vechi; casul al doilea, adică minciunile noue, așa di-se ale viitorului, se pôte asemăna cu produsele netrebnice rămase în recipiente noue.

Parlamentarismul se pretinde că este sancțiunea principiului fundamental al suveranității poporane. După teorie, poporul întreg în adunările sale, ar trebui să-și întocmescă legile și să-și numescă funcționarii; adică să-și pue în lucrare de a dreptul voința sa și s'o preschimbe în fapt, fără a o mai expune la pierderi de forțe și la stâlciri de tot soiul, cari vrând-nevrând sunt o urmare firască a străgănilor. Dar pentru că dezvoltarea istorică tinde a grupa indiviții în masse politice din ce în ce mai mari, a contopi întregi comunități de limbi — sau pôte în curând chiar rase întregi — în câte o singură națiune cum și-a întinde la infinit hotarele statelor — exercițiul direct al *self-government*-ului prin totalitatea poporului, a ajuns de pe acum chiar, o imposibilitate materială, și acolo chiar unde nu există încă, probabil că în curând va avea aceeași sôrtă. Poporul deci, e silit să-și delege suveranitatea sa, unui număr mic de aleși și prin ei să-și exercite interesele și propriile lui drepturi. Aleșii încă nu pot governa ei înșiși, ci delegă și transmit puterea — la rëndul lor — unui număr și mai mic de ómenii de încredere, — Mi-

niștrilor — cari în sfârșit pregătesc și aplică legile, pun și desființază impositivul, numesc pe funcționari și hotărăsc resboiul și pacea. Pentru ca în mijlocul tuturor acestor învoeli, poporul să pótă rămâne suveran, pentru ca tot-d'a-una să se facă după voința lui — de și puterea-i e transmisă la două delegațiuni — ar trebui ca diferitele ipoteze să se prefacă în realitate. Și anume ca ómenii, de încredere ai poporului, să se lepede de personalitatea lor. Pe băncile parlamentului, nu ómeni, ar trebui să fie acei cari ocupă locurile, ci să fie mandate cari să vorbească și să voteze. Voința poporului, trecând prin reprezentanții săi, nu ar trebui să sufere nici o știrbire, nici o colorare, nici o resfrângere și nici o influență individuală. Miniștrii la rândul lor, ar trebui să fie un fel de canale de primire, nisce conductori, de asemenea impersonali, mecanici sau automați ai părerilor și ai voinței majorității din parlament. Ori-ce abatere de la mandatul, pe care miniștrii l-au primit de la deputați și aceștia de la popor, ar trebui să aibă ca urmare imediată, pentru cei di'ntâi, căderea și pentru cei-l-alți revocarea. Dar înainte de tóte, ar trebui ca acest mandat să fie lămurit și deslușit. Alegătorii ar trebui să se înțelégă tot-d'a-una asupra lucrărilor legislative și administrative, ce li se par trebuincioase în interesul statului, și să cêră reprezentanților lor executarea acestor lucrări și îndatoriri, ținându-se cu strictețe de instrucțiunile date. Nu trebuie să se alégă ca reprezentanți de cât ómeni al căror caracter și merit intelectual alegătorii

Îl cunosc de mai înainte pe cari s'e-i scie volnică de a le pricepe și executa programul hotărît de alegători, ómenî cari s'e nu se abată de la linia ce li s'a hotărît și cari s'e fie în de ajuns lipsiți de egoism, pentru ca s'e jertfescă binelui obștesc, și timpul lor, și munca, și mai cu sémă interesul lor propriu, orî de câte orî acest interes se va găsi în opoziție cu binele obștesc. Așa ar fi parlamentarismul ideal; cu chipul acesta, legislațiunea ar eși în adevăr din popor, și administrațiunea ar emana de la parlament; centrul de gravitate al edificiului public s'ar găsi în adunările electorale și fie-care cetățen ar lua parte în chip vădit și simțitor la mersul afacerilor.

S'e trecem acuma de la teorie la practica lucrurilor. Ce decepție!! Parlamentarismul, așa cum funcționază în țerile clasice, ca Anglia și Belgia, nu se potrivește cu nici una din ipotezele noastre.

Alegerea nu exprimă câtuși de puțin voința cetățenilor. Deputații lucrază în tóte împrejurările după bunul lor plac și se simt legați între dênșii numai de téma rivalilor lor, și nici de cum de considerațiunea datorită alegătorilor. Miniștriî nu guvernază numai țara, dar și parlamentul; în loc ca parlamentul și națiunea s'e le prescrie lor direcțiunea, eî o prescriu și parlamentului și națiunei. Eî ajung și cad de la guvern, nu pentru că națiunea vrea ast-fel, ci pentru că-i silesce o voință individuală puternică. Eî se jócă cum le place și cum le vine la socotélă cu forțele și cu mijlóccele

națiunei, împărțind favoruri și daruri și lăsând ca o mulțime de parasiți să se îngrașe în socotéla poporului. Ei n'aũ a se îngriji de nici o mustrare, cât timp împart majorității parlamentare câte-va rămășițe din masa cea plină și încărcată de tóte bunătățile ce le-o dă statul. În practică, miniștrii sunt tot atât de neresponsabili ca și deputații; numeroasele abuzuri și nedreptățile și actele samavolnice ce s'evârșesc ȓilnic, rămân nepedepsite.

Dacă odată într'un secol se întâmplă ca un ministru să fie urmărit, pentru că purtarea lui a fost în adevăr infamă, orĩ-că a întăritat în potriva-i o ură pătimașă, spectacolul se isprăvesce mai în tot-d'a-una prin o înscenare judiciară sgomotósă și pom-pósă și prin o pedépsă de o neînsemnătate ridicolă. Parlamentul este un aședământ menit să mulțumescă vanitatea și ambițiunea deputaților și să servescă interesele lor personale. Popórele s'aũ obicinuit de mai multe miĩ de ani să fie conduse de o ființă suverană și să aibă deasupra-le o aristocrație privilegiată căreia s'ĩ dea tóte onorurile și s'ĩ lase pe mână tóte bogățiile statului. Ómenii mari aũ dat popórelor în parlamentarism, o formă guvernamentală, prin care să pótă face ca voința lor să înlocuiască ca voința suverană și tot odată să ia din mână aristocrației averea statului. Ce însé aũ făcut popórele? S'aũ grăbit să potrivescă parlamentarismul vechilor lor obiceiuri, ast-fel ca în urmă, ca și mai înainte, să fie guvernate de o voință individuală și să fie exploatate de o singură clasă privilegiată; numai acéstă voință nu se mai nu-

mesce rege, ci șef de partid, și această clasă privilegiată nu se mai cheme aristocrație de nascere ci majoritatea dominatoare a camerei. Vechea situație a cetățenului de rînd față de stat, n'a fost cătuși de puțin schimbată; așa că Ion al meu, la care mă întorc într'una, are mereu de plătit tot soiul de angarale și imposite, pe care el nu le-a pus și a căror întrebuintare n'o hotăresce dînsul; a se supune unor legi pe cari el nu le face și al căror folos nu scie, în fine a-și scote pălăria înaintea unor funcționari cari îi sunt impuși de o voință străină. În toate țările Ion e același, numai că în Anglia bună-ora se numesce Iohn Bull și în Rusia, Ivan.

Parlamentarismul are un avantagiü; el face ca cei ambițioși să se cocoteze pe umerii concetățenilor lor. Voiü dovedi că acesta e în adevăr un avantagiü. Fie-care popor, și mai cu sémă un popor care este încă într'o fasă de desvoltare progresivă și care este străbătut de o forță vitală neșleită, produce la fie-care generație indiviđi, în cari o putere personală desvoltată într'un chip cu totul și deosebit de puternic, năzuesce cu îndărătnicie la un traiü liber și neînjugat nimănuia.

Aceștia din firea lor sunt dominatori și nu sufăr nici o constrângere, nici o apăsare și nu ascultă de nimenea. Ei vor să aibă capul și cotele slobode. Dênșii nu se pot supune de cât propriei lor voinți și propriilor lor vederi, și nici de cum celor ale altora. Și dacă ascultă de alții, se supun pentru că așa voesc, iar nici de cum pentru că așa li se

pretinde. Aceste individualități nu pot să sufere în calea lor nici o piedică, căci, îndată o răstornă, ori se zdrobesc de ea. Viața nu li se pare demnă, dacă nu le aduce satisfacțiunea ce stă în libera dezvoltare a tuturor facultăților și a tuturor instinctelor. Acest soi de indivizi au nevoie de aer, de spațiu. În singurătate, ei îl găsesc fără luptă și fără greutate. Dacă sunt pustnici, stiliți sau fakiri, ori locuitori ai pădurilor Americii, pot să-și petrecă viața fără nici o supărare și fără nici o luptă. Dar dacă trebuie să trăiască în mijlocul țărilor civilizate, n'o pot face decât cu o singură condiție: aceia de a fi șef. Starea lui Ion al nostru nu le-ar conveni de loc. Ei nu sunt o pastă moale de lut, ci un cristal tare ca diamantul. Ei nu pot să trăiască mulțumiți în locul ce li a dat statul, căci nu e proporționat după forma și măsura lor. Lor le trebuie o locuință anume croită și potrivită, după talia și trebuințele lor. Ei se revoltă în potriva legii întocmită de-a gata și la facerea căreia nu li s'a cerut și părerea lor; și vai de acel funcționar care ar îndrăzni să le poruncască lor, în loc să ceară ordine de la dânsii. În statele cele absolute nu este loc pentru ast-fel de creaturi. Această formă politică este mai tot-d'a-una cu mult mai puternică de cât forța de expansiune a acestor oameni și dânsii cad în lupta și sforțările ce întreprind pentru a o răsturna. Dar înainte de a dispărea, ei s'gudue într'atâta statul, în cât regele tremură pe tronul său și țeranul se înspăimântă în coliba sa. Mai

în tot-d'a-una, acest soiü de indiviði se fac saü regiciði, saü rësvrätitori, ori în casul cel mai bun haiduci ori brigandï.

Iu evul-mediu ei umblä rätäcind ca Robin Hood prin päduri, saü se fac condotieri în capul unei bande de mercenari și ajung spaima prinþilor și a popórelor, mai târðiü ei cuceresc și nenorocesc lumea nouë ca Pizzare și Cortez trag sãbiile fiind cãpeteniï de lansqueneþi la Pavia ; *se îmbogãtesc* ca mercenari ai tuturor luptãtorilor în resbelul de Trei-ðeci-de-ani, și, dacã sunt mai puþin fericiði, sunt uciði ca Schinderhannes saü Cartouche. Aði, acest soiü de indiviði, se numesc în Rusia nihiliști, dupë cum mai dëunãði, în imperiul turc se numeauä Mehemet-Ali. Ei bine, parlamentarismul permite acestor ómeni bine organizaði, sã-și păstreze individualitatea lor, fãrã a nimici forma politicã în fiinþã, saü fãrã a o ameninþa măcar. Mai puþin de lucru are cine-va pentru a se face deputat de cât pentru a atinge situaþia lui Walenstein și e mult mai lesne sã ajungã prim-ministru într'un stat parlamentar, de cât sã restórne un tron ce e aþeðat de secole pe temelii puternice. Ca deputat, póte cine-va sã rëmãe în piciorë în cele mai multe împrejurãri în cari Ión al nostru ar trebui sã se plece, și ca prim-ministru, va avea negreþit sã se lupte, dar nici o datã se se supue unei voinþe strãine. Cu chipul acesta, parlamentarismul este su-papa de siguranþã ce opresce pe indiviðiï expansivi ai naþiunei de a produce explosiuni nimicitoare.

Studiind psihologia bărbaþilor politici de meserie din tóte þerile cu regim parlamentar, gãsим cã cea

ce-î împinge în viața publică, este nevoia de a-și simți cât mai mult personalitatea și de a o manifesta în toate sensurile. Acastă trebuință lumea o numește ambiție sau sete de stăpânire. Nu mă împotrivesc de a se numi ast-fel acest sentiment, dar să definim cuvintele. Ce este deci ambiția? Este în adevăr dorința ardentă de a fi încărcat de onoruri, adică de mulțumiri exterioare ale vanității? Acest îndemn poate cel mult face pe un băcan sau pe un alt burtă-verde îmbogățit să dorească să fie ales la camera de comerț sau în consiliul comunal; în cariera unui Disraeli, a unui Kossuth, Lassale, Gambetta, acest îndemn nu are nimic de a face și nu joacă nici un rol. Acești oameni nu umblă să fie salutați pe stradă de toate secăturile îngânfate și plictisitoare; ei nu sunt mulțumiți să și îmbrace haine împetrișate, să aibă mereu pe urma lor, tot soiul de reporteri, biografi și portretiști; nici nu țin să primască cereri de autografe de la elevele școlilor superioare de fete. Nici că mai încap vorbe. Nu pentru flécurile acestea s'ar expune ei la toate nemulțumirile și miseriile vieții publice, această viață care reînnoește în mijlocul civilizației noastre pacinice, toate condițiunile vieții celor d'întâiu oameni; traiu în care nu e nici ordine, nici liniște și nici tihnă, în care mereu trebuie să stai la pândă și gata de bătae, să fi trez, și să spionezi, să afli ce fac alții și să faci ca alții să nu scie păsurile tale, să dormi cu arma în mână și cu ochii pe jumătate des-

chiși, se veți în fie-care om un dușman, traiu în care stai cu mâna ridicată asupra tuturor și mâna tuturor asupra ta, să fii mereu bârfit, înjurat, calomniat și terfelit și cu un cuvânt, să trăești ca Pieile-Roșii într'un vecinic răsboi prin pădurile bătrâne. Așa poreclita ambițiune care hotărește pe bărbații politici de meserie a-și alege o viață atât de plină de miserie și primejdii, nu e alt ceva de cât trebuința de a-și simți pe deplin propria lor personalitate; acest sentiment sublim și de o plăcere nespūsă nu e cunoscut de inteligențele chircite; și un om nu se ridică până la el, dacă voința sa nu s'a isbit de o piedică sau dacă isbindu-se de ea, n'a putut s'o înlătore și să iasă biruitor.

Tot așa este și cu setea de stăpânire. Adevăratul șef de partid, negreșit acela care e născut cu această aptitudine—nici nu se gândește atât la a domina pe alții, pe cât se îngrijesce de a nu fi stăpânit el de alții. Când încovoe și supune voinței sale voințele altora, o face această numai ca să guste simțimântul plăcut al puterei și al întinderei proprii sale voinți. Pentru acela care viețuesce în mijlocul orânduiri politice și sociale de astăzi și care nu voesce să trăiască ca un pusnic în singurătate nu-î rămâne alta ce-va de făcut: ori să stăpânească ori să fie stăpânit. Naturile puternice și cei hotărâți, neputând suferi cea din urmă alternativă, trebuie să-și alégă pe cea d'întâiu, nu pentru că acesta le face o plăcere deosebită, dar pentru că ađi acesta e singura formă, sub care individul se pôte simți liber și neatârnat. Dacă setea de putere

ar fi în adevăr ceia-cé înțelesul cuvântului o arată, ea ar privi în tot-d'a-una de desubtul ei și nici odată deasupra ei și ar număra capetele ce sunt mai jos de dēnsa, și nici de cum pe acelea ce sunt mai sus. Dar de obiceiū, ea face tocmai din potrivă. Cesar vrea să fie mai de grabă cel di'ntăiū într'un sat de cât al doilea la Roma; în casul din urmă, el ar comanda un milion de ómenī și ar avea numai un singur stăpân; într'un sat el n'ar comanda de cât câte-va sute de ómenī cel mult. Óre puterea și dominațiunea în Roma, nu ar fi fost de o mie de orī mai mare și mai mărețā, ca într'un sat? Negreșit că da, dacă Cesar ar fi voit numai să domnéscă. Dar el vrea să-și simtă personalitatea sa și asta nu se întâmplă cât timp se împiedică de ceva; în Roma fiind al doilea, pe când într'un sat, el singur e tare și mare, și nici o altă voință nu apasă pe a sa. În acest cuvânt al lui Cesar, stă tótă teoria ambițiunei, care împinge pe ómenīi politici la viéță publică. Ómenīi neînsemnați cari nu iaū parte în parlamentarism de cât ca nisce coriști sau figuranți, pot să aibă alte porniri; ei caută să capete slujbe pentru dēnșii și pentru ai lor, se destupe pe ascuns vrana butoiului statului și se introducă o țevă de trestie pentru a suge din el, fără să-i coste ceva, gratis; acest soiū de politiciani, acești «saci de nópte» (*carpat-baggers*) după cum li se ȃice în America de Nord, acești vânători de posturi, cerșetori de decorații și parasiți ai bugetului, sunt numai nisce unelte plătite de șefi; ei sunt numai nisce umpluturi, iar nici de

cum părți esențiale din mașina parlamentară. Cât pentru șefi, avantajile materiale ale situațiunei lor sunt secundare pentru ei. Partea principală de care sunt preocupați mereu este întinderea și creșterea personalității lor, care suferă cele mai mari dureri când nu se poate desvălui.

În ordinea acestor lucruri, nici un cuvânt nu este mai des întrebuințat ca vorba «Eû». Eû și numai Eû! Și acêsta tocmai pentru că parlamentarismul este triumful, biruința, apoteosa egoismului. Teoreticesce, el ar trebui să fi solidaritatea organizată, dar în fapt este egoismul ridicat în sistemă și în obicei. După ficțiunea parlamentarismului, deputatul se lepădă și se desbracă de individualitatea sa, pentru a se contopi cu o ființă colectivă impersonală, prin care alegătorii cugetă și vorbesc, voesc și lucréză; în realitate însă și cum se petrec lucrurile, alegătorii sunt acei ce se lepădă și se desbracă — prin actul alegerii — de toate drepturile lor, pe cari le trec deputatului și acesta capătă totă puterea pe care ei o pierd. Fie în programul său, fie în discursurile sale, prin cari deputatul nu face alt-ceva de cât urmărește voturile alegătorilor, el întră negreșit în ficțiunea abstractă și ideală a parlamentarismului; când vorbește în întruniri nu e vorba de cât de interesul public, de binele obștesc; vrea să se uite pe sine și să lucreze numai în folosul poporului. Dar toate acestea nu sunt de cât nisce formule de cea mai imposibilă teorie, pe cari nu le ia în serios nici cel mai naiv și mai simplu dintre alegă-

tori. Ce e óre, pentru deputat, și interesul obștesc și binele public? Nisce vorbe seci, o simplă comedie: deputatul vrea să se urce, să ajungă, și alegătorul trebuie să-î fie scara, să-î ție loc de pedestal. Să lucreze pentru popor? Cine? El? Aida-de, și-ai găsit cine să lucreze; din potrivă, poporul trebuie să lucreze pentru dânsul; da, așa trebuie să și fie — spun ei, odată ce sunt investiți cu terfelóga de mandat. S'a ȓis când-va că alegătorii sunt o turmă de votați; minunată și adevărată comparațiune! Parlamentarismul crează nisce condițiuni cu totul întocmai cu acelea din vremurile patriarhale. Deputații ocupă situațiunea patriarhilor: puterea lor se bizuia pe bogățiile lor, cari se compunea mai ales din turme și ciređi mari de vite. Astăđi însē, aceste turme nu se mai compun din vite adevărate, ci dintr'un soiú de vite — cam ciudate — cari în ȓiua votărei își aruncă bi-letul în urnă. Rabagas, era merit să fie o caricatură, o satiră; mie însē îmi pare un tip fórte real. Nimic în el nu e exagerat, nu trebuie nici să ne mirăm, nici să rîdem de el; Rabagas, marele revoluționar îndată ce a ajuns la putere cu ajutorul poporului, întrebuiță în contra poporului, cu desē-vârșire aceleași mijlóce de guvernămînt și de apăsare pe care le corbătuse și le declarase criminale în aprinsele sale discursuri în potriua miniștrilor pe cari i-a urmat el. Acéstă schimbare mi se pare și logică și fi-réscă. Bărbatul politic nu urmăresce prin acțiunile sale alt scop de cât acela de a-și satisface egoismul. Pentru ca să ajungă la acésta, îi trebuie sprijinul mulți-

mei. Dar acest sprijin nu se capătă de cât prin tot soiul de promisiuni și prin tot felul de cuvinte, cari de cari mai zbârnietóre, pe cari politicul le spune ca o mașină tuturor celor ce-l ascultă, întocmai cum cerșetorul din colțul stradei orî de la pod, mormâe trecătorilor : «Aveți milă și pomană de un biet sërac!» Politicianul nu stă mult la gânduri, se supune îndată tuturor acestor mijlóce. Când alegătorii îi dau voturile și îl aleg, amorul său propriu este satisfăcut și mulțimea dispare cu desvêrșire di'naintea ochilor săi, pentru a nu-i se arăta din nou, de cât numai atunci, când simte că puterea îi e în primejdie și o va pierde. Atunci se-l vedeți; face tot ce póte, pentru ca să o păstreze, după cum a făcut și la început pentru a o căpăta. După cerințele situației, el — deputatul — va deșerta încă odată sacul cu făgădueli și cu tot soiul de cuvinte, de momeli, orî va amenința cu pumnul pe acela ce se va încerca să cârtéscă sau să crâcnéscă. Și acéstă înlânțuire de premise și de consecințe logice, se numesce parlamentarism.

IV

E de ajuns să cercetăm puțin mai de aprópe mașinária politică în tóte amănuntele ei și vom găsi că, în practică parlamentarismul desminte în modul cel mai nerușinat teoria.

Să vedem cum ajunge cine-va deputat? Se întâmplă fórte rar — la 10 ani odată — ca alegătorii să se ducă la un cetățén deștept și de trebă ca

să-l róge să-î represinte în parlament; acésta se întâmplă la restimpurî mai depărtate și în împrejurări așa de speciale, în cât ridică acestui fapt chiar însemnătatea lui aparentă. Bună-óră, un partid póte avea interes a încredința mandatul de deputat, unui om de elită, fie pentru că crede trebuincios de a se împodobi cu numele său, fie că circumscripția electorală ar putea fi reprezentată — dacă nu s'ar lua măsuri, — printr' un adversar periculos. In cazul acesta se face negreșit reclamă — pentru a mă servi d'o expresiune modernă — în jurul unui nume, fără ca acela ce pórtă numele în chestiune, se contribuiască măcar la acésta; cu chipul acesta, alegătorii își dau încrederea din propriul lor îndemn — unui om de merit, care nici nu le-a cerut-o, și ast-fel decî alegerea se face în adevăr — după cum o și cere teoria — în persóna celui mai bun di'ntre cetățeni.

Dar, de obicei, lucrurile se petrec cu totul altfel; un ambițios se înfațșează înaintea concetățenilor săi și caută să-î convingă, că el are mai mult drept la încrederea lor, de cât orî-care altul. Ce lucru îl împinge s'o facă acésta? Este óre dorința de a fi folositor binelui obștesc? Ași, cine l'ar lua în serios? Sunt, fără îndoială, ómenî cari în adevăr au așa de desvoltat sentimentul de solidaritate cu poporul și cu omenirea, în cât voesc să lucreze și să-și jertfescă totul pentru binele obștei; dar, din nefericire, acest soi de ómenî, este fórte rar în ziua de ađi; și afară de asta, aceste firî ideale sunt inzestrate cu simțurî delicate și sunt

cu totul refractari, neputând suferi relațiunile grosolane și ordinare. Óre ómenii cu un caracter atâta de înalt ar voi să se expue de bună voe la toate neajunsurile unei campanii electorale? Nici o dată! Da, e prea adevărat, ei pot să sufere și să móră chiar pentru omenire, dar nu se vor duce nici o dată în fața unei turme stupide de alegători spre a-și cânta propria lor laudă cu fraze umflate. Nici în ruptul capului! Fără să pretindă vr'o plată sau recunoscință, ei își fac datoria așa cum înțeleg, și nici o dată nu se vor lăuda ei însiși în vr'o întrunire publică și nici nu vor face declarații pline de fraze declamatorice. De obicei, ei staū retrași în cabinetul lor saū în câte o adunare restrânsă de ómeni ca și dênșii, și se feresc de sgomotul ordinar al piețelor publice; — și cu toate că ei o fac acésta din pudóre și modestie, nevoinđ să-și murdărescă idealul lor, totuși însé spiritele de rënd și proștii scot vorbă pe toate potecile, ba că ei sunt mândri, ba așa și pe dincolo. Reformatorii și martirii merg și ei câte-odată prin mulțime, dar numai pentru a o converti, pentru a-î arăta greșelile, pentru a-î scóte năravurile cele rele, dar nici de cum pentru a o linguși saū de a-î ascunde greșelile prin tot felul de vorbe dulci, ce, negreșit îi place să le audă. De cele mai multe ori, acești ómeni mari sunt huiduiți și loviți cu pietre, în loc să fie acoperiți cu flori. Un Wiclef și Knox, Huss și Luther, Arnoldo di Brescia și Savonarola, aū avut cu drept cuvânt o înrîurire fórte mare și adâncă asupra masselor; ei aū avut darul să ațate o ură

neîmpăcată și se stârnescă în același timp și o dragoste pasionată. Totuși nu cred, că ei, ori un Rousseau sau un Kant, un Goethe sau un Carlyle ar fi putut obține vr'odată prin propriile lor mijloce și fără sprijinul vr'unui comitet electoral, un mandat de deputat într'o circumscripție rurală, ori chiar într'un oraș mare. Acești ómenii nu se înjosesc a face curte alegătorilor spre a le obține glasurile lor, nici nu pot combate pe un adversar care urmărește același scop, întrebuițând toate mijlocele. Chipul în care trebuie să se lucreze pentru a obține un mandat, îngrozesce pe un om distins și ales; numai cei egoiști sunt hotărâți a nu se uita la nimic pentru a dobândi onoruri și influențe, fie chiar cu prețul a tot felul de mijloce neertate.

Iată ce soiū de ómenii se aruncă în cariera politică. Ei sunt călăuziți în toate treburile lor numai de egoism; cu toate acestea, ei au nevoie și de o órecare popularitate pentru a ajunge unde vor; și popularitatea nu se capătă așa cu una cu două, ci numai de acela care urmărește binele obștesc sau de acela care se preface că-l urmărește; astfel, ambițioșii se vor îndeletnici cu interesele obștesci, ori vor ști să se prefacă. Ca să aibă succes, ei trebuie să fie înzestrați cu nisce calități, ce nu pot atrage simpatiile în partea lor. În primul rând, ei nu trebuie să fie modești, alt-fel nu se vor putea scóte în relief, căci obraznicul mănâncă praznicul; dacă voesc să însemneze ce-va, apoi să nu aștepte ca alții să-i distingă, distincțiunea publicu-

lui sosesc cam târziu; ei singuri trebuie să se vâre și să-și facă loc prin mulțime pentru a ocupa locul cel di'ntăiu. În al doilea rând, ei trebuie să știe a se preface și a minți cât șapte, căci altmintrelea cum au să zîmbescă unor ómenii pe cari bună-órá nu-í pot suferi, orí nici nu-í cunosc; și dacá nu se pórtá ast-fel, se prea póte să fie în primedie a-și face o sumá de vrájmași; pe urmă, trebuie să știe a fágádui, sciind cu bună-sémá că nu se vor ținea de cele spuse. Trebuie să aprobe înclinările și patimele vulgare ale mulțimei, să știe a se preface că împártășesc prejudițiiile și ideile ei tradiționale, pentru că trebuie să-și câștíge glasurile majoritáței. Tóte aceste trásături și calitáți sufletesci, alcátuesc un personagiú respingător pentru un om de inimá. Și într'un roman, un ast-fel de tip, n'ar deștepta nici odatá simpatia cetitorilor; în vieáța de tóte zilele, acelaș cetitor îi dá votul la tóte alegerile.

Intocmai ca și răsboiul, campania electoralá, are și ea strategie și tacticá. Candidatul nu se gásesce nici odatá chiar el însuși față în față cu alegătorul. Intre améndoii, e tot-de-una un comitet, care-și datoresce puterile, propriei sale îndrâzneli și cutesanțe. Un X óre-care simte nevoia să ajungá om însemnat: fără multá vorbá și bátae de cap, el convócă pur și simplu, numai cu autoritatea sa de particular, pe concetățenii săi la o întrunire. Dacá simte însé, că nu are destulá influență și nu e destul de destóinic să o facá singur și să isbéndescá, mái ia câți-va prieteni, se

întovărăşesce cu ei, ori, pescuesce de unde-va câţiva bogătaşi, pe cât de nătângi, pe atât de vanitoşi, cărora le umple capul cu tot felul de idei mari, ba, că au dreptul şi datoria de a fi în capul concetăţenilor lor, ba că ei sunt meniţi să porţe de nas opinia publică, şi alte şi alte bazaconii de soiul ăstora. Şi ţine-te, de acuma înainte să-î vezi pe aceşti nătărăi, cum se umflă în pene şi se găesc foarte măguliţi de această învitare; îndată se şi pun pe trebă, cel di'ntăiu lucru ce-l fac, e să-şi pue numele lor în josul unui afiş lipit pe zidurile oraşului, ori de desubtul unui apel publicat în colónele vr'unui ziar, ca să facă efect asupra altor nătărăi şi proşti, cari judecă pe om după sacii cu bani sau după titlurile familiei sale. Şi în tot-de-una se întâmplă așa.

Am ajuns deci să avem şi un comitet. Odată acest comitet întocmit, întrunirea electorală se convóacă sub direcţia lui. Ori-ce comitet de acest soiú se compune mai în tot-de-una din două feluri de elemente: de ambiţioşi energici şi fără scrupul, şi de îngânfaţi cari îşi iaú aere şi-şi dau importanţă, nisce moftangii, secături, dar în acelaşi timp idioţi, umflaţi ca băşicele de săpun; cei di'ntăiu primesc în nacela lor pe aceştia din urmă, numai ca pe un material de înfrumuseţare şi de podóba. Ori-cine póte intra în comitet fără să fi fost unul din fundatorii dela început şi chiar fără ca să-î se fi cerut concursul şi sprijinul. Pentru ca să intri în comitet, nu e nevoie de cât să iaí cuvântul cât se póte de des în întruniri publice, să

vorbeci tare și pe placul mulțimei, să te faci să fii aplaudat spunând tot soiul de parascovenii și anecdote, într'un cuvânt să atragi atenția tuturor asupra-ți și cu toții să ȳică: «Bun băiat, activ băiat, bine vorbește». Un om, care are un glas tunător și rage cât un bou, care pôte să flecărăscă ușor și să bată câmpii asupra oricărui subiect fără deosebire, va obține lesne de tot și la sigur, o autoritate însemnată asupra mulțimei; și vrând-nevrând ajunge a fi un aliat căutat și dorit de acei cari s'aũ impus ca șefi, sau di'mpotrivă, un adversar supărător și de temut;—și așa fiind, cu toții se vor grăbi să-l primescă în comitetul lor.

Formarea comitetului se pôte face, sau din inițiativa aceluia, care vrea să se alegă deputat, sau chiar și fără influența lui. In cazul di'ntâiũ, candidatul cãrmuesce întręga mișcare; el își alcătuiesce statul seũ major, el convocă pe alegători, alege oratorii ce trebuie să vorbească și, chiar ia parte la luptă. In cazul celă-l-alt, di'mpotrivă, comitetul este o bandă de mercenari, întocmită de un căpitan ore-care și închiriată unui candidat, pentru a lupta în folosul seũ. Câți bărbați politici ajunși, n'aũ lucrat ast-fel pentru alții, înainte de a fi fost ei însiși deputați! Ei făceau și resturnaũ pe reprezentanții poporului; ei dedeau — sau mai bine ȳis, vindeau mandate, fie pe bani gata, în folosul lor și al tovarășilor lor, fie pentru slujbe și folose de alt soiũ; și 'n multe alte casuri, numai din vanitate pentru ca lumea să ȳică de ei că-s ómeni cu tre-

cere în circumscripția lor. În adunările electorale fraseologia e a tot stăpână. Mulțimea ascultă cu plăcere numai pe acela ce vorbește tare, care făgăduiesce marea cu sarea și care debiteză banalități ușor de priceput. În ziua alegerii, câți-va alegători dintre cei mai cu viață, pe cari comitetul caută să-i câștige în chip individual, votază după cum le dic-tă vanitatea sau interesul lor; în cea ce privesc majoritatea, care hotăresce de rezultat, ea-și dă voturile ei unuia din candidații, pentru cari au lu-crat comitetele. Alegătorul amețit și zăpăcit, vo-tază pentru acela al căruia nume i-a asurdit ure-chile timp de o săptămână. Nimenea habar n'are de cine este candidatul, nu-î cunósce caracterul, nu-l scie ce póte și cât póte, nici ce și cum vrea; îl alege așa, numai pentru că-l cunósce din nume. Dacă candidatul ar veni să ceră unui alegător să-l împrumute cu ceva, fie chiar cu un obiect vechi și fără valóre, cetățénul ar căuta ne-greșit să se informeze mai bine despre dênsul; și totuși același alegător îi încredințază cele mai mari interese ale statului — și negreșit și pe ale sale proprii — fără să scie ceva despre el, de cât dóră că este recomandat de către un comitet, ai căruia membrii sunt de cele mai multe ori, tot atât de necunoscuți alegătorului ca și candidatul însuși. Și nu-î folosesc la nimica toate protestările în contra apăsării — căci la urma urmei în fond o presiune e aceea ce se face. Un cetățén care ar lua în serios drepturile sale constituționale și ar voi să examineze de aproape omul, căruia vrea

să-î predea puterile sale, ar avea mult de furcă și nu s'ar putea împotrivi tiraniei comitetului, care-î impune cu de a sila un reprezentant cu totul necunoscut; scrupulul său s'ar îneca numai de cât în valurile mulțimei, rutinată și deprinsă a face orbesce toate câte-î se cer. În cazul acesta, ce-î rămâne de făcut? Două lucruri, sau să stea acasă în ziua alegerii și să nu se ducă la vot, ori, dacă se duce, să voteze pentru candidatul care-î place lui. Și într'un fel și într'altul, nu va face cine scie ce mare scofală și nici pricopselă grozavă. Tot acela se va alege deputat, pentru care votează mulțimea cea mare, indiferentă și înfricată, care nu e în stare să-și dea seamă ce face; tot ambițiosul, pentru care s'a strigat, țipat în toate părțile și pentru care s'a bătut toba reclamei, va fi ales, cu s'a fără votul cetățenului cu scrupul. Alte lucruri se cer pentru a fi ales, nici merite, nici cinste, cu totul altele. Făgădueli în dreapta, amenințări în stânga, intimidări, violențe, palavre, pupături cu alegătorii beți, zimbete false și pe d'asupra un *je m'en fiche* cât toate dăilele de mari, față cu toate criticile ce se ivesc ici-colea și chiar pretutindenî. Negreșit că în teorie, fie-care cetățen e liber să-și recomande candidatul său, să lucreze pentru el și să-î facă un partid, o grupare cât mai întinsă; dar cum se petrec lucrurile în practică, e o deosebire de la pământ la cer; apucă-te tu cetățen cinstit și conscient de laudă pe un om la alegeri și spune-le tuturor că candidatul tău e înzestrat cu toate calitățile bune; ađi nu vei găsi pe nimeni, care să vo-

teze pentru el, toți se vor duce cu alai se voteze pentru acela ce promite marea cu sarea, gheșefturi de tot soiul și folóse; iar cetățénul care, exercitându-și drepturile sale politice, va căuta în chip consciincios binele statului, se va alege cu mai puțin folos, de cât vr'un grup óre-care de politiciani de meserie, cari prefac vieța publică într'un câmp de exploatare în tótă regula.

Cam așa stă cu psihologia alegerilor pentru tóte corpurile reprezentative. Alesul trebuie să fie omul de încredere al majorității; dar în realitate, el nu e de cât omul de încredere al unei minorități, adesea foarte slabă, dar care este organizată, pe câtă vreme majoritatea alegătorilor este o massă fără nici o legătură; și de aceia minoritatea póte să-și impue voința majorității. Mandatul trebuie să fie încredințat celui mai inteligent, celui mai deștept, celui mai cu carte di'ntre cetățeni; dar, de obicei, se dá aceluia, care scie să iasă înainte cu mai multă îndrăznélă, care e mai cutezător, mai obraznic. Pentru un candidat politician nu fac parale, nici educația, nici experiența, nici caracterul, nici consciința, nici superioritatea intelectuală, nimic; pentru el tóte astea sunt vorbe, calități nu tocmai de valóre mare; dacă le are nu-î strică, dar nici multă brânză nu face cu ele, nu-î slujesc la nimica în luptele politice. Ceia-ce îi trebuie înainte de tóte, este să fie mulțumit de sine însuși, să fie îndrăsneț, să tae la mofturi, să fie flecar și să spue la bazaconii; atâta-î ajunge. În cazul cel mai bun, candidatul póte să fie om onorabil și dibaci, dar nici o dată nu va putea să fie cine

scie ce fire alésă, delicată și modestă. De aceia vedem că cele mai adese-orî talentele nu lipsesc din corpul reprezentativ; lipsesc însă caracterele, acestea sunt puține de tot.

Să mergem mai departe. Mulțumită tot felului de făgădueli mincinoase și momeli ordinare, mulțumită lingușirilor scârbóse, laudelor nerușinate și fără frâu, declamațiilor banale și fără miez și mai cu sémă cărdășiei sale, politicianul de profesie își obține de obicei mandatul visat și dorit. Rămâne acum să vedem cum își exerciteză el acest mandat și cum își îndeplinesce datoriile sale. Se pot întâmpla două casuri: orî el este o individualitate puternică, sau un om de rënd. In cazul cel di'ntâiü, el va scie să-și facă aderenți și va forma un partid, în cazul celă-l-alt, se va alipi el de un partid deja în ființă.

Calitatea prin care ajunge cine-va șef de partid este voința. Acésta este un dar, care n'are absolut de a face nici cu inteligența, nici cu fantasia, nici cu prevederea și nici cu mărinimia. O voință puternică, póte fórté ușor să mérgă alături cu o minte mărginită, cu josnicia sentimentelor, cu necinstea, egoismul și netrebnicia; voința e o forță organică cu care ar putea fi înzestrat și un om scelerat și un om de nimic, tot așa de bine cum omul cel mai stricat și corupt póte să aibă o talie desvoltată și o mare putere musculară. De altminteri, orî carî ar fi calitățile lui, un ast-fel de om, dacă va fi înzestrat cu voința cea mai mare, fără dór și póte că va fi cel di'ntâiü într'o adunare, va fi

capul și stăpânul. El va sfâșia și nimici voința mai puțin tare ce-î va eși în cale; și lupta lui va fi tot-d'a-una, ca aceea a unei ôle de spijă față cu una de lut. Ce e dreptul, o inteligență mare, pôte să stăpânescă o voință puternică. Dar cum? Nici de cum printr'o luptă fățișă, ci printr'o supunere prefăcută și sugerându-î atât de bine și pe nesimțite ideile sale, în cât cel cu voință puternică să le ia ca drept ale lui proprii.

În parlament, cel mai puternic tovarăș al voinței, este elocința. Dar și dânsa este o aplicare din fire, cu desevârșire deosebită de desvoltarea spiritului și a caracterului. Pôte fi cine-va un om mare ca poet, cugetător, general sau legislator, fără să pôta ținea cu tôte acestea un discurs de efect; pe de altă parte, pôte cine-va să aibă o inteligență de tot ordinară, dar să aibă darul vorbirii. Istoria parlamentelor ne vorbesce de fôrte puținî oratori cari să fi mărit orizontul intelectual al omenirii. Cele mai vestite discursuri împruvizate, cari în desbaterile istorice aũ produs hotăriri seriose și aũ adus autorilor lor glorie și putere, cetindu-le, îți fac o impresie atât de urîtă, în cât fără să vrei te întrebî, cum s'a putut ca un ast-fel de discurs să aibă un efect atât de mare asupra auditorilor? Ca să putem înțelege acest lucru, ne grăbim a spune, că în marile adunări, nu cuvântarea rațională e primită și ascultată cu bună-voință, ci cuvântările rostite cu patos și emfasă. Argumentul cel mai limpede și cel mai doveditor, înfățoșat auditorului, fără nici o pretențiune, nu are mulți

sorti de izbândă. Di'mpotrivă, de cele mai multe ori se întâmplă, ca același auditor să asculte orbesce nisce declarațiuni umflate, fără de nici un rost, ba mai mult, se ia cu o grabă mai-mai neresponsabilă, hotărîri, pe cari mai pe urmă, când judecă cu sânge rece, nici el nu și le pôte explica.

Dacă șeful partidului, pe lângă o voință puternică, mai posedă și darul vorbirei, el atunci ocupă cel di'ntâiu loc pe scena politică. Și dacă di'mpotrivă, nu are darul elocinței, atunci el stă ca regisorul, în culise și ține frânele fără să fie vădut de public, cu deplină putere, conducând pe actorii comediei parlamentare. El are oratori, cari vorbesc în locul lui, cum de multe ori are și inteligențe destul de desvoltate, dar timide și nehotărîte, cari cugetă pentru el.

Instrumentul cu care șeful exercită puterea sa e «partidul». Dar ce este un partid parlamentar? In teorie, ar trebui să fie o tovărășie de ómenî, cari își unesc puterile lor pentru a preface ideile comune în legi, după cari să se reguleze viața politică. In practică însă, nici un partid mare, și mai cu sémă un partid cu înrîurire saú capabil de a cârmui, nu se menține prin un program, ca singur mijloc de unire și ciment. S'ar putea întâmpla ca grupe mici de câte dece, douë-șeci de persóne cel mult, să se unescă, avênd vederi comune asupra vieții publice; marile partide însă nu se alcătuesc nici o dată, de cât sub influența ambițiunei, a egoismului și a forței de atracțiune, ce o exercită o singură personalitate superióră, așeđată la centru.

Ómenii se împart firesce în două clase ; una este ast-fel alcătuită, în cât nu pôte suferi nici un soiú de stăpânire, adică, în orânduiala de ađi a lucrurilor, dupé cum am spus o și mai sus, ea simte nevoe de a cârmui ea-însăși ; cea-l-altă clasă, di'mpotrivă, e născută să asculte, pentru că e cu desevêrșire în neputința de a lua însăși hotărîri, de a-și exercita actele voinței, cât și de a primi raspunderea tuturor urmărilor faptelor sale, raspundere de care sunt legate numai de cât libertatea și independența.

Intâia forméză negreșit o minoritate de tot mică în raport cu cea-l-altă. Și este sciut că, din momentul ce un om blajin și supus se află în fața unuia care e înzestrat cu voință și autoritate, el se plécă înaintea acestuia și-î încredințéză de bună voe și cu mulțumire direcțiunea actelor și raspunderea ce isvoresce din ele. Adesea ómenii cei supuși și plecați sunt în stare să execute cu hotărîre, cu îndemânare și statornicie, ba chiar și cu sacrificiú, sarcinele și îndatoririle ce le impune o voință stréină. Tóte le fac ei, numai că imbiarea, impulsul, se le vie d'aiurea, de la un individ cu voința puternică. Ei sunt înzestrați cu tóte calitățile bune, le lipsesce numai inițiativa, care la urma urmei nu e alt-ceva de cât tot voință. Ei se îngrămădesc să intre în serviciul unui șef, îndată ce-l găsesc. Ii recunosc că are puterea și-î pun cu plăcere în slujba lui, puterile lor rêslețite, fiind încredințați, că el îi va duce la victorie și la bun sfêrșit.

Tóte funcțiunile de căpetenie ale parlamentarismului sunt exercitate numai de șefii partidelor. Ei

hotăresc, ei luptă, ei triumfă. Ședințele publice sunt nise reprezentării fără nici o valoare; se rostesc discursuri numai spre a menține ficțiunea parlamentarismului. Rar, foarte rar, vr'un discurs aduce după sine o importantă hotărîre parlamentară. Discursurile slujesc ca să dea oratorului popularitate și putere; în de obște însă, ele n'au nici o influență asupra actelor, sau mai bine și asupra voturilor deputaților. Aceste voturi sunt hotărîte mai di'nainte și în afară de sala de ședințe. Votarea este hotărîta de voința șefului partidului, după interesele și capriciile deputaților, și foarte rar, și numai în chestiunile importante, simple și concise, de înrîurirea opiniunii publice. Tot ce se spune în timpul desbaterilor este cu desevêșire indiferent pentru rezultat; și la adică chiar s'ar putea suprima de tot desbaterile și supune încercării hotărîtoare a votului, numai rezoluțiunile luate de partide, în conformitate cu voința șefilor lor.

Rêsturnarea unui șef de partid ajuns la guvern, nu este pricinuită de greșelile ce a putut să făptuiască în timpul exercițiului puterii sale — greșeli ce nu servă de cât de pretexte atacurilor îndreptate înotriva-î; ci căderea sa e datorită altor cause: sau că adversaru-î e mai puternic ca densusul; sau că mercenarii cari l-au ajutat a veni la cărmă, îl lasă și-l părăsesc pentru că n'a voit orî n'a putut să le satisfacă tôte chefurile: sau din aceste amêndouă pricini d'odată. Schimbarea unui minister, chiar dacă face ca puterea să trecă din mânilor unui partid între ale altuia, cu desevêșire opus în

năsuinți și în ideal, nu schimbă întru nimic obiceiurile interioare ale vieții politice. Raporturile individului și ale statului rămân absolut aceleași; cetățenul nici n'are nevoie să știe, în cas când nu citește ziare, că un nou cabinet și un nou partid au ajuns la putere; vorbele: liberal și conservator, sunt numai nisce măști, sub cari se ascund adevăratele porniri ale tuturor luptelor și ale tuturor frământărilor parlamentare: ambiția și egoismul; iată totul!

Iată cât e de mare puterea și varietatea minciunii politice din timpul nostru. În cele mai multe țări, parlamentarismul este paravanul, perdeaua, în dosul căreia benchetuesce absolutismul regalității «prin mila lui Dumnezeu». Acolo, unde parlamentarismul este o realitate și unde parlamentarismul domnesce și cârmuesce de fapt, el nu este alt-ceva de cât dictatura câtor-va personalități cari acapară pe rând puterea. În teorie, parlamentarismul trebuie să asigure majorității o înrîurire precumpănitore; în fapt însă, puterea e în mâna câtor-va șefi de partide, însoțiți de sfetnicii, acoliții lor. În teorie, convingerile trebuiesc formate prin argumentele, pe cari desbaterile parlamentare le scot la ivelă; în fapt însă, convingerile se fac în tot-d'a-una, cu totul aiurea și nici o dată nu cad sub înrîurirea desbaterilor; ele sunt impuse de voința șefilor și de alte multe motive de interes, cu totul privat. În teorie, adică așa cum ar fi să fie, deputații nu trebuie să aibă în vedere de cât binele națiunii; în fapt însă, ei se gândesc numai la interesele lor și ale funcțiunilor lor. În teorie,

aşa cum e scris pe hârtie, deputații ar trebui să fie cei mai cinstiți și mai deștepți di'ntre toți cetățenii lor; în fapt, ei sunt cei mai ambițioși speculanți și cei mai violenți și nestatornici. În teorie, votul dat unui candidat însemnă că alegătorul îl cunoște și că are încredere în el: în fapt alegătorul votază pentru un om, despre care habar n'are, cine și cum e; și dacă scie numele candidatului, e mulțumită grupului de palavragii sgomotoși, cari i-au tocat la cap săptămâni de a rându, că pe cutare îl chiamă așa și că asta va fi candidatul, căruia trebuie să-i dea votul. Puterile, cari în teorie ar trebui să pue în mișcare mașina parlamentară, sunt experiența, prevederea și desinteresarea; în practică, vai, ele se mărginesc la o voință energică, la un egoism împins la culme și la o elocință banală, dar convingătoare pentru masele anonime. O inteligență superioară, un spirit ales și un caracter nobil, cad sub flecăriile unui palavragiu de o îndrăsnelă fără margini; direcția parlamentului nu aparține deșteptăciunei, ci unei individualități îndărătnice și unei cuvântări sgomotose și sforăitoare. Cetățenul de rându, acela care în adevăr duce greutatea statului în spinare, n'are nici o fărâma de drept la suveranitatea poporului, a căreia sancțiune și sintesă e parlamentarismul. Și ast-fel bietul meu Ion — despre care am vorbit într'atâtea rânduri mai sus, — el, sermanul, trebuie să asculte de toți, densusl trebuie să plătescă toate dările și angaralele; tot el, trebuie să dea din mâini pentru a scôte la liman barca sta-

tului; și tot dânsul trebuie să lupte cu tot felul de greutăți și piedeci cari de cari mai absurde și firă noimă; iar parlamentarismul, cu tot sgomotul și frământările sale, nu există pentru dânsul, de cât numai în ziua alegerilor, când cade de oboselă, căutând să străbată până la urnă, sau când citește în gazeta la care e abonat, dările de sémă asupra desbaterilor camerei și ale senatului, dări de sémă ce de obicei sunt lungi, plicticóse și anoste, în loc să-și se dea alte materii, mai interesante și mai plăcute.

Minciuna economică.

I

Relele civilizației, cari se întind asupra celui mai mare număr de oameni și în chipul cel mai adânc și mai trainic, sunt relele economice. Fărte mulți indiviđi nu se ocupă de loc de chestiuni metafisice; Dumnezeu le este tot atât de indiferent ca și materia; o enciclică a papei îi interesază tot așa de puțin ca și teoria selecțiunii naturale; credința și știința lor rămâne de o potrivă de superficiale. Politica lasă și ea rece pe mulți oameni. Mulțimea acelor căror le pasă fărte puțin de a fi guvernați în numele unui monarh sau a unei republici impersonale, este mai mare de cât se crede, câtă vreme Statul nu li se înfățișază în chip de agent polițienesc, de perceptor și de sergent instructor. Din potrivă, nu există om care să nu se afle ăilnic în fața chestiunilor producțiunii și consumațiunii. Fenomenele vieții economice se impun până și observatorului celui mai puțin inteligent. Orice om care are conștiința de sineși simte trebuinți, murmură sau se revoltă înotriva anevoinței sau neputinței de a și le satisface; el vede cu amărăciune disproporția dintre munca ce chel-

tuesce și plăcerile pe cari și-le pôte procura; stabilește o comparație între partea sa personală din bine-facerile naturei și din bunurile datorite muncii omenesci, și partea celor-l'alți ómeni. Ți-e fόμε tot-d'a-una după câte-va césuri; ești obosit în séra fie-cărei țile de muncă; ori de câte-ori veđi un obiect care-ți atrage privirea prin strălucirea saŭ prin forma lui plăcută, simți dorința de a-l poseda în virtutea instinctului natural de a spori valoarea propriei nóstre individualități prin ajutorul unor accesorii cari o pun în relief, o împodobesc și atrag privirea. Ast-fel condițiunile corporale ne fac să reflectăm neîncetat asupra situațiunei nóstre față cu mișcarea economică generală și cu producțiunea și întrebuințarea bunurilor.

Nici un subiect altul, nu pasionéză atât de mult glótele. În evul-mediŭ milióne de ómeni erau puse în mișcare în numele religiei. La sfêrșitul vécului trecut și până pe la mijlocul vécului nostru, popóarele se înflăcărau pentru progres și libertatea politică. Sfêrșitul vécului al nouê-spre-đecelea este stăpânit de cererea de pâine pentru marea majoritate. Acest strigăt este singurul lucru de căpetenie al politiceii, care încercă une-ori să abată popóarele de la gândul care le absorbé, prin felurite mijlóce proprii a impresioná mulțimea, precum sunt ațâțarea popórelor între ele saŭ contra unor anumite clase ale societăței, resbóiele, colonisarea, expositiile, comediile dinastice, flecăriile parlamentare, saŭ pretinsele reforme. Dar în tot-d'a-una, politica e silită prin presiunea opiniei publice să se întórcă la grija u-

nică a lumii, la chestia mijlócelor de traiu. Astădăi nimeni nu se mai gândesce să întreprindă cruciade pentru liberarea vr'unui Sfînt-Mormînt, ci numai pentru cucerirea Lănei de aur, numită bunul-traiu; nu mai facem revoluții pentru nisce constituții pe hârtie și pentru nisce vorbe democratice sforătoare, ci pentru a fi mai puțin supuși unei corvade grele și pentru a mânca cu îndestulare.

Nici o dată contrastele di'ntre bogat și sêrac n'au fost așa de hotărîte, așa de violente ca în zilele nôstre. Economiștii, cari afirmă în fruntea scrierilor lor sciințifice, că pauperismul este tot așa de vechi ca și Omenirea, se jócă cu cuvintele. Există o sêracie absolută și o sêracie relativă. Sêracia absolută este aceia în care un om nu pôte să-și satisfacă de loc, sau numai într'un chip neîdestulător, trebuințele sale reale, adică acelea cari isvoarsc din faptele sale vitale organice, este aceia în care prin urmare, nu găsesce hrană, sau n'o dobândește de cât în dauna odihnei sau a somnului, de cari organismul său are trebuință pentru a nu se prăpădi înainte de vreme. Sêracia relativă, din contra, este neputința de a-și satisface cine-va trebuințele pe care și le-a creat în mod artificial, trebuinți cari nu sunt condițiuni necesare vieței și sănătăței și pe cari individul nu le simte și înțelege de cât dacă își compară felul său de viață cu al celorl-alți. Fie-care se simte sêrac în felul său: lucrătorul, când nu pôte să fumeze tutun și să bea rachiu; negustorésa, când nu pôte să se imbrace cu rochii de mătase și să se înconjore cu mobile

de prisos; omul de profesiune liberală, când nu poate scăpa de grija ce-l róde ca să-și asigure viitorul copiilor sau liniștea ȃdilelor sale de bătrânețe, prin agonisirea unui capital. Sărăcia acésta, evident că este relativă, în înțelesul că negustorésa de exemplu, pare bogată lucrătorului, și că profesorul ar găsi superb un soiú de vieță, care ar părea sărăcăcios aristocratului crescut în deprinderi de belșug și de rafinare; dar acésta sărăcie este și subiectivă întru cât ea se află numai în imaginația individului și nu atrage cătuși de puțin după dēnsa o micșorare reală a condițiunilor necesare de existență și prin acésta o vestejire a organismului. Intr'un cuvânt, acésta nu-i o sărăcie fiziologică. Iar bătránul Diogene a arătat de mult că cine-va poate să trăiască fórté bine, când își satisface cu înlesnire trebuințele corpului.

Din punctul de vedere al unui om din vécul al nouē-spre-ȃcelea, sclav ale tuturor obiceiurilor și trebuințelor vieței civilisate, marea majoritate a ființelor omenesci pare a fi fost tot-d'a-una relativ săracă, orí cât de departe am privi în trecut, și cu atât mai săracă, cu cât ne depărtăm mai mult de present. Imbrăcămintea ómenilor era mai grosolană și mai puțin des reínoită, locuința lor era mai puțin confortabilă, hrana lor era mai simplă, mobilierul era mai rar; aveau mai puținí bani în numerariú și mai puține obiecte de prisos. Dar acésta sărăcie relativă este puțin vrednică de milă. Numai unei moftangióce descreerate i s'ar putea părea grozav faptul, că o femeie de Eschimos trebuie

să se apere în contra frigului cu un veștmînt de piele de focă, în formă de sac, în loc să recurgă la nisce construcțiuni de mătase complicate, și pe atât de costisitoare, pe cât și lipsite de gust. Eu mă îndoiesc, dacă dorința sentimentală a bunului rege Henric IV, ca fie-care țeran să aibă în fie-care Duminecă o găină la foc, a atins sau entusiasmat vre o dată pe nisce țeranî adevărați, cât timp s'au putut sătura cu fiertura de vacă. Dar sērăcia absolută sau fiziologică nu apare ca fenomen statornic de cât în urma unei civilizațiuni înalte și nesănătose. În starea naturală și chiar într'un grad de civilizație mai mic, ea este de neînțeles. Cel di'n-tăiū și cel mai de căpetenie fapt vital al orî-cărei ființe organice, monadă sau elefant, bacterie sau stejar, este a-și căuta o hrană îndestulătoare. Dacă acēstă ființă n'o găsesce, piere. Dar nu se împacă de bună-voie cu insuficiența neîntreruptă a hranei sale. Acēstă lege biologică cărmuesce pe om, ca și pe tôte cele-l-alte ființe viețuitoare.

Omul primitiv nu se supune cu umilință miseriei, el se luptă cu ea și o învinge, sau nu întărdiază a cădea, doborît de dēnsa. Dacă este vênător și dacă vênatul se răresce pe terenul unde vênază, el caută un alt teren. Dacă ocupă ca agricultor un pămēnt neroditor, vestea unor șesuri mai roditore e de ajuns pentru ca el să mērgă să le ia în stăpânire. Dacă alți ómenî îl împiedică a se hrăni, el își ia armele și omórá sau este omorît. Belșugul este atunci prețul voiniciei și al curajului. În acest chip se deslânțuesce torentul

migrațiunei popórelor, trecând din regiunile ingrate în țările cu sóre; eroismul unui Genseric și al unui Attila, al unui Gengiskan și al unui Wilhelm de Normandia, își are originea în stomacurile lor; pe câmpurile de bătae cele mai sângeróse și cele mai glorióse, pe cari le cântă poeții și despre cari vorbesce istoria, armele hotăresc chestiunea prânzului.

Scurt, omul primitiv nu suferă adevărata sërăcie, adică fómea. El se rësvrătesce îndată în potriua ei și cuceresce belșugul, saú móre sub securea vrîjmașului, înainte ca lipsurile s'e-l fi consumat încetul cu încetul.

Sërăcia absolută este de asemenea cu neputință de împăcat cu o civilizație care n'a covêrșit încă chestia trebuințelor fizice. Câtă vreme un popor nu cunósce de cât agricultura, crescerea vitelor și industria casnică, póte s'e fie sërăc în metaluri prețióse, dar nici unul din membrii s'ei nu este lipsit de mijlóce de existență. Când omul își pierde legăturile sale cu pămêntul hrănitor, când se desparte de brazda iubită și nu póte fi urmat de natură, care îi dă pâine și fructe, lapte, vite, vênat și pescării, atunci el se ascunde dup'e zidurile unui oraș, renunță la partea lui de pămênt, de pădure și de fluviu; nu mai póte lua cu înseși mâinele lui din grânarele îmbelșugate ale regnului animal și vegetal, hrana și bêtura trebuincióse; e silit s'e-și schimbe produsele industriei sale cu produsele naturale devenite monopolul altora. Atunci, și numai atunci, începe pentru o mică minoritate, putința de a îngrămădi mari bogății, și pentru o

clasă numerosă, puțința sărăciei absolute, a miseriei fiziologice. O națiune compusă din țărani liberi nu e nici o dată săracă. Ea nu poate săraci de cât dacă țăranul e redus la robie și dacă stăpânul îi răpescă produsul țarinei, sau dacă îl pune la alt soi de lucru, împiedicându-l să-și cultive pământul; se poate întâmpla de asemenea ca orașele să se înmulțescă și să atragă la dânsese o mare parte a națiunii. Civilizația înaltă în sfârșit condamnă la sărăcia absolută, o mulțime de oameni din ce în ce mai numerosă, favorisând mărirea orașelor în dauna populației rurale, favorisând dezvoltarea marelui industriei în dauna producțiunii animale și vegetale și creând un proletariat, care neposedând nici măcar un palmac de pământ, este aruncat afară din condițiunile naturale de existență ale omului și care va muri de foame în ziua în care va găsi închise șantierile, fabricile și atelierile.

Iată unde am ajuns țările Europei occidentale, cari trec drept cele mai bogate și mai civilizate. Populația lor cuprinde o mică minoritate, care, trăește într'un lux scandalos și sgomotos și care în parte, pare cuprinsă de o adevărată nebunie de risipă; apoi o mare mulțime de lume care nu trăește de cât foarte cu greu, sau care, în ciuda tuturor străduințelor, nu poate ajunge la un trai vrednic omenesc. Pe fie-care și minoritatea devine mai bogată, distanța di'ntre soiul ei de viață și acela al poporului devine mai mare, situația și influența ei în Stat devin mai puternice. Când se vorbește de risipa nebună a milionarilor și

miliardarilor contimporani, unii dintre istoricii civilizației iaă un aer inteligent și cu un zîmbet de milă pentru o asemenea ignoranță, citéză vr'o bucovnă latinéscă, menită să dovedéscă că în ziua de ađi lucrurile sunt departe de a fi în aceiași stare ca în Roma imperială și chiar ca în evul-mediū; disproporția, đic ei, di'ntre bogătași și cerșetori, în sânul uneia și aceleași națiuni, era odinióră nespus de mult mai mare de cât acum. Dar asta nu e de cât o înșelătorie de pedanți. Averi ca ale unui Vanderbildt, saă baron Hirsch, ale unui Rothschild, unui Krupp, etc., averi de cincî sute de milioane de lei și mai mult, nu erau cunoscute în evul-mediū. În anticitate, favoritul unui despot, satrap saă pro-consul, după ce jefuia o provincie saă o țară, putea să fi strîns avuții tot așa de enorme, dar acéstă bogăție nu avea nici o durată. Semăna cu acele comori despre cari ne vorbesc basmele : astă-đi le ai și a doua đi dispar. Proprietarul lor avea un vis scurt, din care îl deștepta fierul unui asasin, saă o brutală confiscare în folosul suveranului seă. În întréga istorie a imperiului roman și a imperiilor Orientului nu există nici un singur exemplu, ca o avere așa de enormă să fi trecut din tată în fiū măcar trei generațiuni și ca posesorul ei să se fibucurat de ea în pace. În tot cazul, milionarii și miliardarii erau în mod incomparabil cu mult mai rari înainte de cât astă-đi ; în Englitera, numărul particularilor cari posedă mai mult de șése milioane de lei fie-care, este evaluat de la opt sute până la o mie ; numărul acelora a căror avere trece peste

un milion, atinge în Europa întrégă — ca să nu număr cele-l-alte părți ale lumii — cel puțin cifra de o sută de mii și probabil că chiar întrece cu mult această cifră. Pe de altă parte, nici o dată nu a existat o mulțime așa mare de indiviși cu desăvârșire lipsiți de tóte, sĕraci în înțelesul definițiunei mele da e mai sus, oameni cari nu sciũ diminęta ce vor mânca peste ęi și unde vor dormi sĕra. Fără îndoială, că sclavul din anticitate și robul din evul-mediũ nu posedau absolut nimic, de óre-ce ei însiși erau o proprietate, un lucru; dar acestora li se purta grijă de trebuințele lor chiar cele mai simple, ei primeau de la stăpânii lor hrană și adăpost. In evul-mediũ, ómenii fără căpătăiũ, vagabonđii, șarlatanii, țiganiĩ, pribegii de tot felul, erau cu desĕvârșire desmoșteniți. N'aveau nimic care sĕ fi fost proprietatea lor; ei n'aveau nici casă nici masă; li-se refusa până și dreptul de a privi darurile natureĩ ca existând și pentru ei. Dar prin cerșetorie, furt și jaf, dĕnșii se scuturaũ de miseria în care societatea îi închidea în mod sistematic; ei muriau în spânzurătoare și pe róta mai adesea-orĩ de cât de slăbiciunea bĕtrânețelor; dar de obiceiũ mergeau la locul de execuție sĕtui și veseli.

Proletariatul actual de prin orașele mari n'are antecedente în istorie; el este un produs al timpului nostru. Proletarul modern se află într'o ticăloșie mai mare de cât aceia în care se găsia sclavul în anticitate, căci nu e nutrit de stăpân, și dacã are asupra sclavului avantajul libertăței, trebuie sĕ mărturisim, că această libertate, este mai ales a-

ceia de a muri de fâme. Situația lui nu e nici măcar atât de bună ca aceea a omului pribég din evul-mediu, căci nu are voința independentă a aceluia, el nu se resvrătesce de cât rare-ori în potrive societății, și n'are mijlocul de a-și însuși prin furtișag sau prin jaf ceia ce-î refuză ordinea, care guvernază proprietatea. Bogatul este deci mai bogat și săracul este mai sărac de cât cum a fost unul și altul în timpurile vechi.

Același lucru este și cu extravaganța bogaților. Ni se tot asurdesc mereu urechile cu praznicele lui Lucullus, ale cărui rămășiți mai nutresc încă și în ziua de azi pe istoricii amatori de vechituri anecdotice și pe archeologii. Dar rămâne încă de dovedit că Roma vechiă ar fi văduț vre-o dată o sărbătoare care se fi costat cincă sute de mii de lei, ca balul unui Cresus din New-York, despre care aș vorbit diarele acum câți-va ani. Un particular care servea óspeților săi pateuri de limbă de privighetóre sau care dăruia unei hetaire grece câte-va sute de sesterțe, pricinuia în Roma o așa mare senzație, în cât toți satiricii și cronicarii timpului său și ai posterității îi repetau numele. Astăzi însă, nimeni nu vorbește de miile de ómeni cari plătesc două sute cincă-deci de mii de lei un serviciu de *vieux Sèvres*, șapte sute cincă-deci de mii de lei un cal de curse, sau de acei cari permit unei curtesane să risipescă un milion într'un an. Luxul orgiilor din anticitate și din evul-mediu era un fapt isolat și peste măsură de rar; el făcea senzație tocmai din cauza rarității sale. Acest lux avea, afară de

acésta, precauțiunea de a se ascunde în interiorul unui cerc social îngust; glóta desmoștenișilor nu vedea nimic dintr'ênsul. Astăđi însê, extravaganța bogașilor nu se închide în salónele și sofrageriile caselor particulare, ci se respândesce cu predilecție pe strade.

Părțile unde se desfășórá magnificența lor supărătore sunt locurile de preumblare din orașele mari, teatrele și sálile de concert, cursele, stațiunile termale. Echipagiile lor trec pretutindenî, stropind cu noroiu pe desculșii muritorî de fóme; diamantele lor par'că nu-și aruncă tóte focurile lor de cât numai acolo unde pot orbi ochiî proletarilor. Le place sê ia presa de martoră a risipei lor și caută sê se impue, prin điar, unor clase ale societăței, cari nu aũ nici o ocașie sê observe cu proprii lor ochi vecinicul banchet, cheful fără sfêrșit al bogașilor. Proletarul modern are ast-fel un element de comparație, care-î lipsea sêraculuî din vechime. Risipele milionarilor, la cari el este martur, devin mêsura exactă a propriei lui miseriei, ce-î se descoperă matematicesce în tóta întinderea și adâncimea ei. Iar sêrăcia nu e un rău de cât atunci când o resimte cine-va ca atare; milionarii măresc decî suferințele proletarilor prin desfășurarea nedibace și provocátore a orgiilor lor. Priveliștea publică a vieței lor de trândăvie și de plăceri, deștéptă neapărat nemulțumirea și invidia proletarilor, și acéstă otravă morală le róde sufletul mai rău de cât lipsurile materiale.

Aceste lipsuri nu trebuesc prețuite mai pre jos

de valórea lor. Marea mulțime a proletarilor, în țările civilisate, își petrece miserabila-și vieță în nisce condițiuni la cari nu e supus nici unul dintre animalele libere ale deșertului. Locuința proletarului de prin orașele mari, este, fără comparație, mai murdară și mai nesănătósă de cât culcușul fiarelor sêlbaticice, de cât o vizuină de bursuc sau de vulpe. El e mai puțin apărat de cât acestea în potrive frigului; hrana proletarului este tocmai atâta cât îi trebuie ca sê nu móră pe loc, de și mórtea prin fóme e un eveniment đilnic în orașele mari. Spre a potoli consciința neliniștită a celor avuți, economiștii au născocit o frasă pe care o întituléză cu pompă «legea de fier a salariilor». Dupê acéstă lege, salariul đilnic nu se ridică cu mult mai sus, dar nici nu rămâne mai jos de cât suma necesară, dupê localități, pentru întreținerea vieței. Acésta însemnéză, că muncitorul póte fi sigur că va câștiga, dacă nu din belșug, dar barim atât cât îi trebuie pentru a-și îndestula trebuințele. Ar fi minunat, dacă ar fi așa. Atunci bogatul și-ar putea đice diminéța și séra, că tóte merg fórte bine în cea mai bună din tóte lumile și că nimeni n'are dreptul sê-și turbure, prin gemete sau blesteme, digestia și somnul. Dar, din nenorocire, celebra «lege de fier a salariilor» nu e de cât o logomachie jesuitică. Mai întâi, ea nu se aplică de loc acelora, cari nu-și pot procura de lucru cu nici un preț. În timpul cât lucréză în fapt, nicăieri în Europa apusénă, proletarul nu póte câștiga atâta, ca sê aibă de unde pune la o parte, pentru tim-

pul când va rămânea fără lucru. Prin urmare, o parte a anului, el e silit, sërmanul, sau sè cerşescă, sau sè se topescă încetul cu încetul din pricina lipsurilor.

«Legea de fier a salariilor» nu face două parale, nici ca măsură a salariului acelora cari, în fapt, au de lucru. Care este minimul de care are trebuință individul pentru conservarea existenței sale? Evident că ceia ce-î trebuie spre a-și menține organismul în bună stare și pentru a atinge marginile firesci ale vieței sale. Indată ce se obosesce mai mult de cât e prielnic organismului său, ori nu mai are atâta hrană, căldură și somn cât îi cere corpul pentru păstrarea sănătăței sale, individul e în prada miseriei fiziologice. Excesul de muncă, ca pricină de veștejire organică, este deci tot așa de rău ca și neîndestularea de hrană, care-î tot una cu mórtea pe încetul. Dacă «legea de fier a salariilor» ar fi în adevăr ceia ce se pretinde că este, atunci muncitorul cu ziua ar trebui să pótă măcar, prin munca sa, să-și puie și să-și mențină organismul în starea în care dispozițiile sale firesci îi permit să ajungă. Dar experiența dovedesce că muncitorul nu póte să ajungă la această stare nicăieri în Europa. Economistul optimist ne asurdesce, triumfător, cu a sa «lege de fier a salariilor», când vede că muncitorul, la sfârșitul fiecărei zile de muncă, nu cade mort de fóme, ci își umple stomacul cu cartofi, își fuméză luléua, își bea basamacul, și caută a se convinge pe sine însuși că e sătul și mulțumit. Atunci vine statis-

tica și arată că durata mijlocie a vieții muncitorului cu ziua este cu o treime, și în multe cazuri, cu jumătate mai scurtă de cât aceia a indivișilor avuți din aceeași nație, cari trăesc în aceeași climă și pe același pământ. Cine fură proletarilor anii de viață la cari dênșii ar avea un drept firesc ca fii ai aceeași rase și ca locuitori ai aceeași țeri? Cine, dacă nu fόμεa, miseria, lipsurile, cari încetul cu încetul le dărapină sănătatea și le slăbesc organismul! Salariul ajunge deci cel mult pentru a scăpa pe proletar de o mórte imediată prin frig sau fόμε, iar nu pentru a-l apăra în potriva unei morți prea timpurii, pricinuită de neîndestularea hranei, a îmbrăcăminteii și a odihnei. Statisticile de morbiditate și mortalitate ale populației uvriere, înfierază «legea de fier a salariilor» ca o minciună nerușinată.

Tabloul organizației economice a societăței n'ar fi complet, dacă alături cu milionarul țanțoș și cu proletarul osândit la bôlă și la o mórte prea timpurie, n'ași arăta o altă clasă de ómeni desmoșteniți, cari în ordinea economică actuală sunt numai ceva mai puțin rău împărtășiți de cât sclavul industrial de prin orașele mari. Aceștia sunt cărturarii cari, fără avere personală, trebuie să-și câștige traiul prin munca intelectuală. Pe tărêmul acesta, oferta întrece pretutindenii grozav de mult cererea. Carierele șise liberale sunt pretutindenii așa de ticsite, în cât aceia cari le îmbrășiséză se strivesc unii pe alții și lupta pentru traiu ia la dênșii formele cele mai crude și cele mai mărșave. Acești

nenorociți, cari caută o situație publică sau privată, o funcție de profesor sau un succes, ca artiști, scriitori, avocați, medici, ingineri, etc., prin desvoltarea lor intelectuală mai înaltă sunt susceptibili de o intensitate mai mare a simțimintului miseriei lor; contactul lor mai intim cu ómenii avuți, pune neîncetat față în față tabloul bogăției cu acela al sărăciei lor; prejudecata socială le impune un fel de viață care, fără să fie mai bună din punctul de vedere higienic, le cere totuși nisce jertfe nespuse mai mari de cât cum cere viața proletarului, și buna-stare, în cariera lor, este răsplată unor umilirii, unor jigniri și a unei slugărnicii cari, pentru naturile bine înzestrate, sunt încă și mai dureroase de cât chiar lipsurile materiale. De óre ce acești ómeni suferă mai tare, ei îndură încă și cu o mai mare nerăbdare de cât proletarii, silnicia ordinii economice. Omul avut numesce «declasați» pe aceia di'ntre dênșii cari au luptat fără succes, și și dă aerul că-i disprețuesce. Dar declasații sunt avant-garda curagiósă a armatei care împresórá seméta clădire socială; acéstă armată, mai curênd sau mai târđiú, va mătura de pe fața pământului întréga întocmire socială.

II

Sé analisăm acum, în amănunțimile lor, diferitele elemente ale tabloului ce am zugrăvit. Am vêđut într'ênsul pe omul bogat gustând plăcerile vieții fără a munci, pe proletar osândit la dărăpânarea

fisică, și pe muncitorul intelectual strivit de o concurență ucigașă. Să examinăm mai întâiu minoritatea bogată.

Cară sunt isvórele bogăției acestei minorități? Ori și-a moștenit averea și se mărginesce numai să o păstreze, sau a sporit-o, sau a creat-o ea însăși. Vom vorbi mai târziu pe larg despre moștenire. Aici să observăm numai că omul este singura ființă viețuitoare care exagerăză solitudinea naturală pentru urmașii săi. Acéstă solitudine este fără îndoială una din manifestațiunile instinctului conservării speției și urmarea necesară al actului reproducțiunei; dar omul o exagerăză până într'atâta, în cât vrea să înlătore necesitatea de a munci pentru a trăi, nu numai generației următoare până la deplina-î desvoltare, ci și generațiilor celor mai depărtate pe tot timpul existenței lor. Sporierea marilor averi moștenite se face în cele mai multe casuri fără ca posesorul lor să ia cea mai mică parte și, mai ales, nu este o urmare a muncii lui. Averile cele mari și vechi consistă în genere din proprietăți imobiliare, pământuri, case. Iar valórea pământului și a caselor se urcă pretutindenă din an în an și produsul acestor isvóre de avuție cresce di'mpreună cu civilizația. Producțiunile industriei se eftinesc, iar mijlócele de hrană din potrivă, se scumpesc mereu; locuințele devin din ce în ce mai strímte și mai costisitoare. Unii economiști tăgăduesc urcarea prețului mijlócelor de hrană, dar nu-și pot susține spusele lor de cât cu sofisme. Fără îndoială că în epocile în cari co-

merțul era mai anevoie de cât astă-đi, fómetele erau mai dese. O recoltă próstă putea în unele locuri să urce cerealele la nisce prețuri cari astă-đi ar părea fabuloáse. Aceste variațiuni mari și repeđi au încetat, dar nivelul mijlociú al prețurilor gráului și cárnei se urcă neîncetat; exploatarea nesocotită a unor imense întinderi de pámânt virgin în America și Australia, nu opresce acéstă urcare, ci numai o domolesce puțin. În epoca, apropiată póte, în care exploatarea cu orí-ce preț va fi sleit și continentele cele noue și în care plugul nu va mai găsi nici o moșie de cucerit, prețul mijlócelor de hrană va cresce fără măsură, pe când, pe de altă parte, în urma neîncetatelor perfecționări ale mașinelor și a întrebuițării mereú crescénde a forțelor naturei, nu trebuie să ne așteptám că vom vedea încetând scáderea prețurilor produselor industriale. Acest îndoit curent al vieței economice, tendința de urcare a prețului mijlócelor de hrană și tendința de scádere a prețului produselor industriei, face tot mai sêrac pe lucrătorul industrial și tot mai bogat pe proprietarul fonciar. Lucrătorul e silit să muncéscă din ce în ce mai mult, să producă o cátime din ce în ce mai mare de mărfuri pentru a-și procura produsele naturale necesare întreținerii sale; iar moșierul din an în an póte să-și schimbe producțiunile pámântului său pentru o cátime tot mai mare de obiecte industriale. Proletarul are din ce în ce mai mare greutate de a se hráni cu îndestulare, pe când proprietarul fonciar are din ce în ce mai multă înlesnire de a

risipi în cheltueli nebune produsele muncii aceleia; numărul proletarilor, mai bine decât al sclavilor cari muncesc pentru luxul proprietarului fonciar, nu încetază de a crește. Nu deci meritul personal, ci organizația defectuoasă a societății, îmbogățesce din ce în ce mai mult pe cel ce moștenesce pământuri sau case. Această organizație dă pământul arabil pe mâinile unui mic număr de proprietari și îngămădesce în orașele mari pe proletarii despuiați de partea lor de pământ.

Se crează de asemenea averi nouă prin comerț, prin speculație sau prin marea industrie. Lăsam la o parte casurile peste măsură de rare în cari întâmplarea aduce unui individ bogății mari, făcându-l să descopere, de exemplu, nisce mine de aur sau diamante, nisce isvóre de pîcură, etc., pe cari mulțumită ideilor domnitóre cu privire la proprietate, poate să și le păstreze pentru dînsul și să le exploateze în folosul său. Aceste cazuri excepționale au de altminteri o valóre teoretică, întru cât ele dovedesc lipsa de dreptate a unei alte tese de economie politică pretinsă științifică și anume: că capitalul este muncă acumulată. Ce muncă reprezintă óre un diamant de mărimea Koh-i-Noorului, pe care un aventurier din sudul Africei îl găsesce din întâmplare și-l vinde cu preț de câte-va milioane? Pe un profesor de economie politică, răspunsul nu-l încurcă. Diamantul, va dice el, este răsplata muncii săvârșite de omul care s'a plecat pentru a-l ridica de jos. Știința poate primi drept bună o asemenea explicație, și poate să se declare

mulțumită ; dar bunul simț respinge această pretinsă știință, născocită de nisce gugumanii pentru usuș gugumanilor, spre a cocoloși sau scuza cu ajutorul unor frase seci, nedreptățile vieții economice.

Comerțul legitim este mijlocitorul di'ntre producător și consumator și face să-și se plătescă mijlocirea, punând în socotela celui din urmă cumpărător un imposit mai mult sau mai puțin însemnat, sub forma unui spor de preț ; dar, în țările noastre, acest comerț nu duce de cât prin excepție, la bogății mari. Fôrte mulți ómeni se mulțumesc numai să-și agonisescă viața sau să-și strângă o óre-care stare, și concurența di'ntre negustorii e prea mare pentru ca să le permită un câștig extraordinar. Tendința generală a comerțului, mare sau mic, este a desființa pe toți mijlocitorii nefolositori, a pune cât mai mult cu puțință pe consumator în raport direct cu producătorul și a reduce impositul adăugat de către mijlocitor, — imposit, care în multe cazuri este totuși cu neputință de înlăturat, — la o sumă care să-și permită taman să-și acopere cheltuelile și să-și asigure întreținerea vieții.

Cu totul alt-fel staș lucrurile cu negustorul, când el reușese să paralizeze libera concurență, sau cel puțin s'ó slăbescă. Acela care în condițiuni anevoioșe sau în mijlocul unor pericole, merge să caute mărfuri în interiorul Africeii sau la populațiile sêlbaticice din Asia, acela va putea să le vîndă cu un câștig fôrte mare, căci puținii ómeni sunt

gata să-și primejduiască viața sau sănătatea pentru bogăție. Cât-va timp se va lăsa aproape cu totul îndrăznețului întreprinzător, câmpul pe care l-a cucerit. Acastă exploatare fără concurență nu va ținea prea mult, ce e drept, căci pericolele se micșoréză cu cât ea se prelungește, cu cât este mai cunoscută, și cu cât țara în care până atunci era cu neputință de răsbit, cade sub imperiul concurenței generale. În două-deci, în trei-deci de ani, fără îndoială, acest izvor de mari bogății va fi secăt cu desăvârșire. Se va pătrunde în interiorul Africei, în Asia centrală și în China, tot așa de ușor și de sigur ca în orî-ce altă țară din Europa sau din America; negustorii vor urca acolo prețul de cumpărare și vor scădea prețul de vîndare atîta cât vor putea s'o facă acésta fără pagubă; comerțul fildeșului în Congo sau al bumbacului în China nu va aduce mai mare câștig de cât trebuie pentru traiu, în tocmai ca și vîndarea liniștită a tutunului la Tirchilescî.

Se mai pot încă dobândi câștiguri peste măsura de mari, monopolizându-se un articol de consumație neapărat trebuincios, așa în cât cumpărătorul să fie silit ca, sau să renunțe la acel articol, sau să plătescă prețul exorbitant ce-î se cere. Dar acest procedeu ese din domeniul comerțului legitim și constituie o violență pe care unele legislațiuni (legislația franceză, de exemplu) o privesc ca o acaparare pasibilă de pedépsă. Acésta ne conduce la al douălea izvor al averilor mari, speculația.

Speculația este unul din fenomenele bolnăvicioase cele mai de nesuferit ale organizației economice. Mințile adânci cari găesc de bun tot ceia ce există, au căutat să apere și speculația; au hotărît că e necesară, ba chiar s'au și entusiasmat pentru dânsa. Voiu arăta acestor zăpăciți panegiriști, pentru ce principii s'au luptat ei. Speculatorul jăcă în viața economică rolul unui parazit. Nu produce nimic, ba nici nu face măcar ca negustorul, serviciile mai mult sau mai puțin contestabile ale unui mijlocitor; el se mărginesce să hrăpescă adevăraților muncitori, prin șiretlic sau violență, cea mai mare parte din munca lor. Speculantul este un hoț de codru, care, pentru un preț de nimic, despăie în totă puterea cuvântului pe producători de produsele lor și silesce pe consumatori să-i le cumpere cu mult mai scump. Arma cu care el se năpustesce, ca un hoț de codru, asupra producătorilor și consumatorilor, are două tășuri și se numesce «urcare» și «scădere». Iată cum se servă el de dânsa. Dacă scopul lui este să-l despăie pe producător, vinde într'o di mărfuri, pe cari nu le are, cu un preț mai mic de cât prețul pieței și făgăduesce că le va preda cumpărătorului după cincispre-dece zile, după o lună, după trei luni. Cumpărătorul, firesce, se adresază mai de grabă la speculator, de cât la producător, fiind-că cel di'ntăiu vinde mai eftin. Producătorul rămâne cu marfa lui și n'are de cât două căi deschise. Dacă e destul de bogat ca să pôtă aștepta fără pagubă căpătuirea produselor sale, speculatorul nu va putea, la diua

hotărîta, s'le capete așa de eftin cum sperase; va fi nevoit s' se consimtă la prețurile cerute de producător și hoțul va fi furat. Dacă, din contra, producătorul e silit s' se vîndă marfa imediat, ceia ce se întâmplă cele mai dese-orî, atunci el este nevoit s' se scađă prețurile p'na ce va găsi cumpărători; în tot cazul, el trebuie s' c'rá mai puțin de cât speculantul, și tocmai acesta este acela care va fi cumpărător, căci consumatorul și-a făcut deja comanda la speculant; acesta va căpăta decî mărfurile cu un preț mai mic de cât acela cu care le va vinde. Producătorul va fi p'ote ruinat, dar speculantul, ca Evreul lui Shakespeare și a tăiat din c'psa aceluia, litra sa de carne.

Dacă, din potrivă, jaful e îndreptat contra consumatorului, atunci speculatorul cumpără t'ote mărfurile, pe cari p'ote pune m'na, cu prețurile cerute de producător; și p'ote s' o facă ac'sta fără greutate, căci afacerea nu-l costă nici un gologan, nu plătesce bani peșin și nu are s' se achite de cât dup' mai multe s'ptem'ni sau luni. Fără s' aibă ce-va al lui, fără s' fi dat vr'un ban înainte, speculantul a devenit decî proprietarul mărfurilor, și c'nd consumatorul va voi s' și-le procure, va fi silit s' le cumpere de la speculant cu prețul cerut.

Speculantul ia cu o m'na banii pe cari îi dă consumatorul, bagă în buzunar o parte cât se p'ote mai mare din ei, și restul îl dă producătorului. Cu chipul acesta, speculantul devine bogat și puternic fără s' munc'că, și fără nici un folos pentru co-

lectivitate; el capătă un credit nemărginit care-î pune capitalurile la îndemână. Când un biet muncitor voesce să se facă independent, întâmpină toate greutățile de pe lume pentru a găsi să se împrumute cu mica sumă de care are trebuință spre a-și procura uneltele și materia primă și spre a trăi până la vîndarea celor di'ntăiu produse ale sale; când, din potrivă, un îndrăzneț care a rezolvat problema de a trăi din munca altuia vrea să facă cumpărări sau vîndări de speculă, producătorii și consumatorii i se pun la dispoziție, fără a se mai aștepta rugați. Ei au raționamentul că nu se expun la nici un pericol de a pierde banii, că creditul consimțit nu e de cât în teorie; producătorul nu dă marfa, ci numai asigurarea de a o preda într'o zi hotărîtă și pe un preț hotărît, firesce sub condiția că prețul va fi plătit, în numerariu; consumatorul, din parte-î, nu achită prețul de cumpărare, ci dă numai făgăduiala de a-l plăti în ziua în care-î se va preda marfa. Acest credit teoretic este, totuși, destul pentru ca speculantul să pótă face din nimic cele mai scandalóse bogății.

Ori și care muncitor, fără excepție, este tributarul speculantului; toate trebuințele noastre sunt prevădute, toate obiectele de consumație sunt cumpărate mai di'nainte pe credit de către speculatori și ne sunt revîndute pe bani gata cât se póte mai scump. Nu putem mânca o bucățică de pâine, nu ne putem odihni capul subt un acoperămînt, nu putem căpătui ce-va economii, fără să nu plătim bir celui care speculează asupra cerealelor, asupra moșiilor

și caselor, asupra valorilor de bursă. Impositul ce plătim statului e destul de împovărător, totuși el este cu mult mai puțin de cât acela la care ne supune speculațiunea. S'aũ încercat unii să apere Bursa ca o instituție trebuincioasă și folositore. Asta-ı curat monstruos! Ce? Bursa e folositore și trebuincioasă? Mărginitu-s'a ea ore vre-odată în limitele pe care îi le prescrie teoria? Fost-a ea vre-odată numai un târg unde cumpărătorul de bună-credință se întâlnească pe vîndătorul de bună-credință, unde o cerere cinstită și o ofertă sinceră să se balanseze una pe alta? A compara Bursa cu un arbore veninos este o figură prea slabă și incompletă, care nu face să se simtă de cât o parte din acțiunea Bursei: aceia pe care o exercită asupra ideilor morale ale poporului. Bursa este o vizuină de tâlhari în care se adăpostesc modernii moștenitori ai cavalerilor bandiți din evul-mediũ și în care tâlhăresc pe trecători. Ca și cavalerii-bandiți, speculanții de la Bursă forméză un fel de aristocrație care trăesce din belșug pe spinarea poporului; ca și cavalerii-bandiți, ei își arógă dreptul de a dijmui pe negustori și pe industriași; mai fericiți de cât cavalerii-bandiți, ei nu sunt expuși să fie spânzurați fără vorbă multă, când sunt prinși asupra faptului, tăind punga de la brâu.

Sunt ómenı carı se mângâie une-orı cu ideia că speculația, în momente de criză, pierde dintr'odată tot ce a strıns în anı întregi de jaf. Dar asta e o ilusie de care e amăgită morala predicatori-

lor care voesce să vadă ca încheiere pedépsa după sevârşirea crimei.

Chiar dacă vr'o criză îl forţeză pe speculant să lase prada din mână, totuşi ea nu-l pôte împiedeca să nu fi dus până atunci, pôte chiar ani întregi, o existenţă scandalos de măreţă, în paguba membrilor muncitori ai comunităţei. Speculantul va sfârşi pôte prin a-şi pierde averea, dar şampania pe care a făcut-o să curgă în valuri, prânzurile fine şi scumpe pe cari le-a mâncat, grămeşile de aur pe cari le-a pierdut la masa verde, orele ce le-a petrecut cu metresele sale, nici o putere din lume nu-î le va lua îndărăt. De altminteri, o criză nu e fatală de cât pentru câţi-va speculanţi şi nici de cum speculaţiei în genere. Din potrivă, crizele sunt marile sərbători ale speculaţiei, ocazii de a doborî cu grămada întréga mulţime muncitoare şi económă a unui popor sau a unei părţi a lumiei. Atunci marele capital îşi deschide fălcile şi înghite nu numai bună-starea publicului care caută o plasare, ci şi industria imorală a micului jupuitor de la Bursă, pe care de obicei îl lasă cu bunăvoinţă să se jöce în juru-î, cum îl lasă leul pe şórece. Marile scăderi de bursă sunt provocate şi exploatate de marele capital. Acesta cumpără tóte hârtiile cu valóre şi viitor şi îndată ce trece furtuna, le revinde cu un câştig enorm, chiar aceloraşi oameni, cari cedaseră mai înainte hârta pe nisce preţuri ridicule; apoi o cumpără iarăşi fórte eftin la o altă criză şi reînoiesce acest joc crud îndată ce câţi-va ani de muncă pacinică au um-

plut lădile golite periodicesce, în cari producătorii își strîng economiile. Crisele financiare sunt curat nisce lovituri de piston regulate, prin cari marele capital suga pentru propriile sale rezervorie, excedentul total al muncii unui popor.

Apărătorii speculației dic: speculantul are în drama economică un rol legitim; câștigul lui este răsplata unei mai mari pătrunderi, unei mai mari îndrăzneli. Argumentul merită se ne oprim asupra lui. Ast-fel dar, fiind-că speculantul dispune de mijloce de informațiune inaccesibile pentru publicul cel mare, fiind-că el, speculantul, se teme mai puțin de pierderi de cât omul cinstit care face economii și fiind-că el evaluează posibilitățile de tot felul cu mai mare dibăcie de cât omul cinstit, apoi are dreptul să despoe pe muncitor de produsul muncii lui și să îngrămădescă avuții peste avuții, stând ca un trântor, cu mâinele în sân? Acest drept se întemeiază deci pe faptul că speculatorul are arme mai bune — informațiuni; pe un mai mare curagiū, acela de a pune în joc banii altuia; pe o forță superiōră — aceia a judecăței și a deșteptăciunei. Dacă e așa, se admitem pentru un moment că proletarii aū arme și mai bune — puscă cu repetiție saū bombe de dinamită că aū un curagiū și mai mare încă: acela de a-și primejdui vieța, și o forță și mai superiōră: aceia a mușchilor și a óselor. In acest cas, apărătorii speculațiunei vor trebui să recunoscă proletarilor dreptul de a despuia la rîndul lor pe speculanți, saū alt-fel, teoria

prin cari dênșii caută să legitimeze speculațiunea este o minciună.

Al treilea isvor al marilor bogății este marea industrie. Prin acésta, posesorul său usufructarul unui capital exploatăză pe muncitorii cari își închiriază puterea lor de muncă. Diferența di'ntre valórea reală a acestei puteri, așa cum ea este exprimată prin prețul produselor ei și salariul ce-î se plătesce, alcătuesce câștigul întreprinďătorului, care câștig, în cele mai multe cazuri este disproporționat și cămătăresc. Acest câștig se definesce adese-orî astfel : salariul muncii intelectualea întreprinďătorului. Iată și răspunsul : Munca intelectuală pe care o cere direcțiunea tehnică și comercială a unei fabrici mari, nu se póte compara nici pe departe cu aceia care este cheltuită în cercetarea sciințifică sau în producțiunea literară ; póte cel mult să fie pusă în același rënd cu aceia a unui funcționar superior al statului său cu a unui independent prin urmare în rënd cu munca unor persoane pe ale căror servicii, ordinea economică existentă, e departe de a le plăti cu un preț echivalent cu venitul anual al vr'unui mare fabricant. Câștigul întreprinďătorului iarăși nu póte fi privit ca un simplu interes al capitalului ; cacî nici un fabricant nu evaluéză prețul produselor sale în așa chip, în cât după scăderea cheltuelilor de producțiune, între cari socotesc salariul propriei sale muncii intelectuale, să-î rămâie venitul de 4 până la 5%, pe care-l dă astă-đi capitalul într'o deplasare fără riscuri ; din potrivă, acest preț e determinat pe de

O parte, de concurența celor-l-alți fabricanți, iar pe de altă parte, de oferta mai mare sau mai mică a puterii de muncă. Fabricantul cată mai înainte de toate să-l plătească pe lucrător cât mai puțin posibil și pe urmă să stărbă cumpărătorului cât mai mulți bani cu puțință. Dacă afluența de lucrători îi permite să-i tocmască pe un preț de nimica, și dacă lipsa de concurență sau a altor împrejurări îi îngăduiesc să-și vîndă produsele foarte scump, el nu va șovăi nici o clipă ca să câștige nu 4 până la 5, ci 100 și mai mult încă la sută. Apărătorii exploatarei lucrătorului de către capitalist, dic că împărțela câștigului întreprinzătorului între lucrătorii ar săraci de sigur pe fabricant, dar n'ar îmbogăți pe lucrători; nu le-ar urca salariul de cât cu foarte puțin, în multe cazuri, numai cu câte-va centime pe zi. Frumos argument, deșu așa! Dar nu e vorba aci de mărimea numai de care e despuiat lucrătorul, ci de faptul că acesta e despuiat în folosul unui capitalist.

Póte că lucrătorul n'ar câștiga zilnic de cât câte-va centime mai mult, dacă ar putea să-și ție pentru sine rodul întreg al muncii sale. Dar, cu ce drept este el silit se dăruiască, fie chiar numai cea mai mică parte din munca sa, unui întreprinzător, care și-a primit deja interesele capitalului său și salariul peste măsură de mare al problematicei sale munci intelectuale? Inchipuiți-vă că o lege ar porunci fie-cărui locuitor din imperiul german se deie câte o centimă în fie-care an unui om óre-care, nu ca răsplată pentru servicii făcute comunităței, nu ca simbrie meritată, ci curat așa în dar. Personagiul ast-

fel favorizat ar primi o rentă anuală de aproape o jumătate milion de lei, iar fie-care contribuabil în parte nici n'ar băga de seamă că a dat ce-va din pungă. O centimă! e așa de puțin lucru; nu face nici s'e-ți strici vorba pentru dânsa. Și totuși întreg poporul ar primi cu strigăte de indignare o lege așa de arbitrară, așa de nedreptă. Ei bine, legea economică impune unei părți a națiunii, părței celei mai sărace, proletarilor, un impozit, nu de o centimă, ci, cel puțin de 30 până la 40, adesea de 200 până la 300 de lei pe an, în folosul aceluiași om favorizat; cei ce nu sunt supuși la acest impozit îl găsesc foarte natural. În amândouă cazurile, nedreptatea este exact aceeași; dar cea exercitată în printr-un proletarului se resimte puțin sau nu se resimte de loc, fiind că există de veacuri, fiind-că ne-am obișnuit cu dânsa, poate și fiind-că nu înfățișează forma paradoxală cu care trebuie să fie investit un adevăr, pentru ca să pătrundă în mințile înguste.

Am văzut așa dar, că marea bogăție se dobândește, în toate cazurile, prin însușirea rodului muncii altuia, și nici o dată prin muncă proprie. De obicei această muncă îți îngăduie abia să trăiești, uneori să agonisești câte ce-va pentru bătrânețe sau pentru cas de bălă, și numai a rare-ori să ajungi om cu ce-va stare. Unii medici, avocați, scriitori, pictori și artiști dramatici pot ce e dreptul să-și vîndă produsul muncii lor așa de scump, în cât ajung la un venit anual, ce se poate urca la un milion, iar la sfârșitul vieții lor, fără ajutorul speculațiunii, fără câștiguri nedrepte, ei pot

ajunge să și fi strâns o avere de două-șeci de milioane. Dar în lumea întregă se găsesc cel mult două sute de fericiți de soiul acesta, ba poate nu se găsesc nici o sută. Și chiar averea acestora, afară de a scriitorului, privită mai de aproape, are ore-cum un caracter parazit. Când un autor câștigă un milion de lei scriind o carte, care se vinde într'un milion sau în două milioane de exemplare, acest milion de lei reprezintă un salariu de muncă intelectuală, pe care Omenirea întregă îl plătesce de bună-voie și cu plăcere. Dar când un pictor vinde un tablou cu cinci sute de mii de lei, când un chirurg primesce cinci șeci de mii de lei pentru o operație și un avocat aceeași sumă pentru o pledoarie; sau când o cântăreță ia două șeci de mii de lei pentru o reprezentație, aceste sume nu sunt expresiunea unui consimțământ voluntar al mulțimei; ele dovedesc numai atât, că există în lume o minoritate de milionari cari, fiind-că nu-și au câștigat averiile prin muncă, nu au nici o măsură pentru a aprecia valoarea unei producțiuni; ei își satisfac caprițurile fără să se uite la preț, ei caută să-și procure, în ciuda rivalilor și cu orî-ce preț, nisce producțiuni rare, ca cutare tablou, cântul cutărei artiste, asistența cutărui medic sau avocat.

Dar abstracție făcând de micul număr al acelor cari, în profesiunile liberale, reușesc într'un mod cu totul excepțional, nu există nici o singură abatere de la regulă, că averile cele mari se nasc din exploatarea altuia și că n'au absolut nici o altă origine. Dacă moșia moștenită de proprie-

tarul funciar se urcă în valoare, pricina este că crește numărul lucrătorilor smulși de la câmp și de la brazdă, că industria se tot întinde mereu, că orașele mari debordază, că munca societății civilizate, îndreptată mai ales spre industrie, urcă prețul mijloacelor de trai în aceeași măsură în care-l scade pe acela al produselor industriale; într'un cuvânt, pricina este că sunt alți indiviși cari muncesc, iar nu proprietarul funciar. Speculantul care grămădesce la milioane, le dobândește prin abuzul unei forțe superioare — numescă-se dânsa șiretlic, informațiuni, sau relațiuni, — cu ajutorul căreia despoe pe cei ce muncesc și fac economii, după cum tâlharii înarmat cu pușca sa, despoe pe călător. Intreprinzătorul industrial care devine un Ceresus, ajunge acolo prin exploatarea metodică a lucrătorilor cari, ca nisce animale domestice, căpata pentru munca lor nutreț și adăpost, și acesta cu cea mai mare sgârcenie posibilă, pe când întreg bodul muncei lor intră în buzunarele stăpânului. În înțelesul acesta trebuie priceput cuvântul exagerat și prin urmare fals al lui Proudhon că «Proprietatea este o hoție». Această idee n'ar putea fi luată drept bună, de cât plecând de la sofismul, că tot ceia ce există, există pentru sine însuși și că din faptul existenței sale își trage dreptul de a-și aparține sine însuși. Cu un asemenea chip de a vedea, cine va lura firul de pae pe care-l smulge, aerul pe care-l respira, peșcele pe care-l prinde, iar rândunica când înghite o muscă, este și ea o hoție ca și viermușorul care, pentru ca să mănânce, găuresce

rădăcina unui arbore. Natura, în acest cas, e populată numai de baș-tâlhari; tot ce trăesce, adică ori-cine ia din afară și transformă în mod organic materii care nu-î aparțin, toți aceștia nu fac alta, de cât săvârșesc hoții. Bulgărele de platină, care nu ia nici măcar puțin oxigen din aer pentru a se oxida, ar fi unicul exemplu de onestitate pe globul nostru.

Nu, proprietatea care rezultă din industrie, adică din schimbul unei câtimii anumite de muncă pentru o sumă proporțională de bunuri, această proprietate nu e o hoție. Dar marele capital, adică îngrămădirea într'o singură mână a unor bunuri pe care un individ, chiar când munca lui ar fi cea mai bine plătită, nu le-ar putea dobândi nici cum prin producțiunea sa proprie, acest mare capital este în tot-d'a-una o hoție săvârșită în socotéla muncitorilor.

Minoritatea de hoți, pentru care muncesce întréga comunitate, este puternic organizată. Înainte de toate, ea și-a pus în serviciul intereselor sale legislațiunea, care de vécuri se află în mâinele ei. În fața fie-căreii legi a statelor civilizate îți vine să exclamî împreună cu Molière; «Dumné-ta ești giuvaergiū, Domnule Josse», «Dumné-ta ești om bogat domnule legislator, săū tragi nădejde să ajungi bogat și hotăresci că e crimă tot ceia ce te-ar putea împiedeca să tragi folos săū să abusezi de averea dumi-tale.» Tot ceia ce un om póte să-și însuşescă în alt chip de cât prin violență fățișă, este al său și rămâne al său. Chiar dacă genealogia unei averi

se urcă până la hoție sau furt, fie cucerire, fie sequestrare a bunurilor Bisericeii, fie confiscarea politică a unor averi, crima devine un titlu de posesiune inatacabilă, îndată ce cine-va a fost în stare să conserve proprietatea timp de atâția și atâția ani. Legea care pune în mișcare pe jandarm nu-î ajunge milionarului. El își mai ia ca aliați superstiția și cere religiei un lacăt pentru lada lui de fier, introducând în catechism o frasă, care declară proprietatea sfântă, și rîvnirea la bunul vecinului, un păcat care se pedepsește cu focul iadului. El falsifică chiar morala, pentru a o face să-î servescă vederilor lui egoiste, cercând să convingă serios majoritatea pe care o exploatează, că munca este o virtute și că singura menire a omului este a munci cât mai mult cu puțință. Cum se face óre, că spiritele cele mai bune și mai cinstite aũ primit vreme de vécuri, drept bună, acéstă absurditate? Munca este o virtute? Dupě ce legi naturale? Nici un organism din vasta lume viețuitoare nu muncesce pentru a munci, ci muncesce numai în scopul conservării personale și al conservării speciei, și numai întru atâta, întru cât o cere acest îndoit scop. Se ȑice, ce e drept, că organele nu rămân sănătóse și că nu se desvoltă de cât prin muncă, și că se oflesc prin nelucrare. Apărătorii moralei pentru usul marilor capitaliști, împrumută acest argument de la fisiologie, dar ei nu spun că o muncă peste măsură de mare, dărapănă organele mult mai repede încã, de cât ori ce lipsă de muncă. Odihna, ori o dulce trândăvie, sunt mult mai fi-

rescî, mult mai plăcute și mult mai de dorit pentru om, ca și pentru toate animalele, de cât munca și oboséla, căci acestea din urmă nu sunt de cât o necesitate durerósă pentru conservarea vieții. Născocitorul naivului basm cu raiul biblic a înțeles-o acésta fórte limpede; el pune pe cei di'n-tâiú ómenî sê trăiască în o stare de fericire primitivă, fără nici o ostenéla și înfățișeză munca, ce face sê curgă sudórea de pe frunte, ca pedépsa strașnică a greșelei ce a prcinuit căderea omului. Morala naturală saú zoologică ar declara, că odihna este meritul suprem, și munca n'ar impune-o omului ca vrednică de dorit și gloriósă de cât întru cât acéstă muncă-î este neapărată pentru existența lui materială. Dar exploatatorilor nu le ar veni la socotéla așa ceva. In adevăr, interesul lor, cere ca mulțimea sê muncéscă mai mult de cât are nevoie pentru dênsa, și sê producă mai mult de cât îi trebuie pentru propria ei folosință. Și, acésta ei o fac tocmai fiind-că voesc sê pue mâna pe prisosul produțiunei; în acest scop ei aú desființat morala firească și aú inventat o altă morală, pe care aú întemeiat-o prin filosofii lor, aú lăudat-o prin predicatorii lor, aú cântat-o prin poeții lor: morală, după care trândăvia ar fi izvorul tuturor păcătoșiilor, iar munca o virtute, cea mai frumósă chiar din toate virtuțile.

Fără îndoială, că exploatatorii se contrađic cu cea mai mare nosocotință. Ei se feresc cu îngrijire de a se supune propriului lor cod moral și dovedesc ast-fel cât de puțin îl iaú în serios. Trândăvia

nu este un vițiu de cât la cei săraci; la bogați însă, la exploataitori, ea este atributul unei naturi superioare și semnul distinctiv al rangului lor înalt. Munca, pe care morala lor cu două fețe, o declară drept virtute, este în același timp, din punctul lor de vedere, o rușine, și cuprinde în sineși o inferioritate socială. Milionarul bate pe umăr cu familiariate pe lucrător, dar nu-l primesce în rënd cu el. Societatea, care și-a însușit morala și chipul de agândi al capitaliștilor, laudă munca cu frase strălucitoare, dar pe muncitor îl pune în rëndul cel mai de jos. Ea sărută mâna înmănușată și scuipă mâna plină de bătătură. Pe milionar îl privește ca pe un semi-țeu, pe muncitorul cu țăua, ca pe un paria. Pentru ce? Pentru două cuvinte: mai înteiu, ca o urmare a ideilor din evul-mediu; pe urmă, fiind-că în civilizația noastră, munca normală este sinonimă cu lipsa de instrucțiune.

În evul-mediu, trândăvia era privilegiul nobilimei, adica a rasei superioare a cuceritorilor; munca era îndatorirea neapărată a poporului, adică a rasei inferioare, a învinșilor și supușilor. Prin faptul că muncea, te arăta că ești fiul unor omeni cari, pe câmpul de bătălie, arătaseră o bărbăție și o putere inferioară; seniorul, care putea să trăiască din venitul unei moșii feudale sau cu ajutorul spadei sale, privia pe muncitorul producător cu disprețul pe care îl are omul alb pentru un bușiman sau pentru un papuaz; fapt ce este întemeiat pe conștiința unei superiorități de rasă. Astăzi, trândăvia și munca au încetat de a fi semne distinctiv de acest soi.

Milionarii nu mai sunt scoboritorii tribului cuceritor, nici proletarii fiii poporului subjugat. Dar în cazul acesta ca și în multe altele, prejudecata istorică a supraviețuit împrejurărilor din care ea s'a născut, și bogatul, care trăește pe spatele săracului și îl face să muncască pentru el, vede în acesta în vremea de aži, ca și gentilomul în robul din evul-mediū, un fel de animal domestic și nici de cum un adevărat om asemenea lui.

Pe lângă acesta, munca manuală este în civilizația noastră sinonimă cu lipsa de instrucție. Organizația societății face ca cel ce nu are nici o avere să nu pōtă dobândi o instrucție superiōră. Fiul săracului, abia pōte să urmeze o școlă primară, căci este nevoit să se apuce de muncă, îndată ce găsește pe cineva care să-l tocmască. Iată un exemplu despre ciudătenia aședămintelor de aži.

Costisitoarele aședămintede de învățatură sunt întreținute de Stat, adică de contribuabili, prin un mare de lucrători, de proletari, tot pe atâta cât și de milionari; dar ele servesc numai aceloră cari sunt cel puțin așa de bogați ca să pōtă trăi, până la opt-spre-dece sau două-deci și trei de ani, fără a se apuca de vr'o meserie. Proletarul nu pōte să-l facă pe propriul său fiu să se folosască de vr'o cultură superiōră, fiind-că este prea sărac pentru acesta; totuși, el e dator să ție cu cheltuiala lui la învățatură, pe fiul bogatului, pentru că platesce, și el, impozitele cari servesc a întreține școlele secundare și școlele superiōre. Englezii și Americanii sunt logici până la un punct ȳre-care. Aședă-

mintele lor superiøre de instrucție nu sunt accesibile tuturor, dar încăi nu devin o povară pentru toți; ele sunt nisce întreprinderi private sau cari trăesc din dani. Dar în statele continentului, conform cu sistemul exploatărei poporului de către o mică minoritate, învățămîntul superior este alimentat de budget, adică de contribuțiunile tuturilor, de și bine-facerile sale nu se întind de cât la un număr mic de privilegiați, nici chiar la unu la sută din populație. Și cine sunt acești privilegiați pentru cari Statul întreține școli secundare, licee, facultăți, cheltuind multe milioane de lei? Sunt ei ore cei mai capabili di'nt'r'o generație? Statul se îngrijesce el ore ca în aședămintele sale secundare, să pătrundă numai aceia cari vor putea trage folos din lecțiile profesorilor plătiți cu lefuri mari? Ia el ore măsuri ca gugumanii să nu ocupe locurile, cari ar trebui să fie rezervate pentru ómenii inteligenți? Nu. Pentru învățămîntul superior, Statul își face alegerea lui fără a ține sémă de dreptul scolarilor inteligenți la o educație mai solidă, și se preocupă numai de starea averei lor. Nătărăul cel mai tâmpit póte să se formeze prin licee și facultăți și să înghită fără folos pentru binele obștesc hrana intelectuală ce-i se dă, numai dacă e destul de bogat pentru a plăti cheltuielile de studiũ; din potrivă, tînărul cel mai bine înzestrat, rămâne exclus de la învățămîntul superior, dacă n'are mijlócele trebuincióse; urméză de aici o mare pagubă pentru națiune, care pierde póte ast-fel pe un Goethe, pe un Kant, sau pe vre-un alt om mare.

Relele sociale și economice se înlănțuiesc într'un cerc vicios din care nu se pôte eși: lucrătorul e disprețuit, fiind-că îi lipsește instrucția, dar el nu se pôte instrui fiind-că instrucția costă bani. Bogații și-aũ rezervat nu numai tôte mulțumirile materiale, dar și tôte mulțumirile intelectuale, de la cari aũ îndepãrtat pe sãraci; bunurile cele mai sublime ale civilizației, cultura intelectualã, poesia, arta, existã în fapt numai pentru dãnșii; instrucția este unul din privilegiile lor cele mai importante și mai sdrobotore. Dacă cu tôte acestea un copil din clasele de jos, dobãndesce instrucția superiõrã cu prețul lipsurilor saũ umilințelor, cerșind saũ dându-și silințe supra-omenesci, dacã obține diplome de la Universitate, nu-și reia însã meseria pãrinților sãi; nu cautã sã sfãrîme prejudecata care pune munca manualã pe cea mai jõsã trãptã a societãții; ar putea fõrte bine s'o facã acãsta, dând exemplul unui om care muncesce cu mâinile și care este tot-o-datã la același nivel de culturã intelectualã ca și funcționarul care mãsgãlesce hãrtie saũ ca și pedantul profesor; dar nu: el se grãbesce sã întãrãscã prejudecata, disprețuind și el munca manualã, cãutãnd un loc în rëndurile privilegiaților și luptãndu-se pentru a trãi ca și cei-l'ãlți membri ai claselor înalte, pe spinarea poporului muncitor. Existã meserii manuale cari, cu ore-care dibãcie, pot ușor aduce aprõpe 4000 de franci pe an; pe de altã parte, nouã ðecimi din pozițiunile în serviciul Statului, comunei, la drumurile de fier și în comerț, nu daũ, cu o independențã personalã

mult mai mică, un venit anual mai mare de 3000 de lei. Cărturarul preferă totuși fără șovăire cei 3000 de lei și robiea biuroului, celor 4000 lei și libertății. Vezi că, fiind funcționar el face parte dintre privilegiați, din confrăția filistenilor instrucției, pe când, ca lucrător, este în afară de castele societății înalte; este privit ca un barbar care nu respiră aceeași atmosferă intelectuală cu omul cult. Ar fi alt-fel în ziua când un cărturar s'ar pune la strung, când s'ar întâlni cu un Horatiu în mână un om cu șorțul de piele, când elevul care și-a isprăvit studiile făcându-se fierar sau cismar, ar putea, după ce-și sfârșesc ziua lui de muncă, se stea de vorbă într'un cerc estetic, întocmai ca un referendar sau ca un practicant de cancelarie. Munca onestă are în sine egală demnitate, fie că se în-deletnicesce cu confecționarea paltónelor, fie că face căi ferate; cu o cultură intelectuală egală, inginerul, când își sfârșesc ziua lui de lucru, n'are nici un drept la vr'un avantajiu mai mare de cât croitorul. Dar cărturarul nu face nimic pentru ca să aducă această înțeleptă stare de lucruri; el lasă ca blusa să rămâie uniforma rusticității, și de cât se se îmbrace cu dânsa și se mănânce după poftă, el preferă să sufere fόμεa sub un pardesiu jerpelit.

De aci vine una din părțile cele mai grave ale chestiunii sociale: faptul că toate profesiunile liberale sunt ticsite din cale afară.

După ideile cari împărătesc, cărturarul se socoteste prea sus pentru a intra în pătura cea mai

josă a societății, în clasa lucrătorilor, în aceia a muncii cu mâinile; el cere societății ca să-l nutrească ca pe un boier. Dar societatea n'are de cât o trebuință mărginită de soiul de muncă făcută de cărturar, și ast-fel se face că, în vechile țări civilizate, cel puțin jumătate din cărturari sunt osândiți să nădăjduiască și să jinduiască totă viața lor fără să dobândescă nimic, să lupte pentru o îmbucătură cât de mică cu riscul de a muri de fome, să priviască masa privilegiaților cari chefuiesc, și lor să li ghiorăie mațele. Unii filantropi au privit războiul și ciurma ca bine-faceri, fiind-că ele fac loc și îngăduesc supraviețuitorilor condițiuni mai bune de trai; aceiași filantropi au privit instrucția ca un rău și înmulțirea școlilor secundare și superioare ca un atentat la fericirea poporului, pentru că sporesc numărul de clasaților, al nemulțumirilor, al făcătorilor de baricade și al petroliștilor.

În starea actuală de lucruri, acești filantropi au dreptate. Cât timp cărturarul se va socoti umilit prin munca manuală, pentru că lucrătorul e disprețuit; cât timp va vedea în diploma lui o poliță trasă asupra societății pentru ca acesta să-și asigure existența, și cât timp se va crede îndrituit prin instrucția lui să trăiască ca parazit al bogaților, în cinci casuri din zece, instrucția sa îl va face, mult mai nenorocit de cum ar fi fost fără dânsa, trăind ca lucrător sau chiar ca muncitor cu ziua. Nu există de cât un singur leac: acela de a se reda instrucției, rolul ei firesc.

Ea trebuie să fie propriul ei scop. Trebuie ca lumea să ajungă acolo în cât se înțelegă că instrucția în sine este o răsplătă îndestulătoare pentru silința ce și-o dă cine-va spre a o dobândi, că nu avem dreptul să mai așteptăm încă și o altă răsplătă, și că instrucția nu ne scutesce de munca productivă. Omul cult are o consciință mai bogată și mai complectă despre personalitatea sa, el înțelege mai bine fenomenele lumii și ale vieții; poate pricepe frumusețile artistice și plăcerile intelectuale, într'un cuvânt, existența lui este fără seamăn cu mult mai largă și mai intensă de cât aceea a ignorantului. Este o nerecunoștință a cere instrucției, pe lângă îmbogățirea neprețuită a vieții interioare, și pâinea materială; acesta din urmă trebuie să o dobândim prin munca mâinilor. Dar dacă, pe de o parte, cărturarul n'ar trebui să disprețuiască producerea directă a bunurilor, societatea, pe de altă parte, ar trebui să facă instrucțiunea accesibilă tuturor în măsura capacităților lor. Școlă obligatorie nu e de cât un slab început. Cum voiți să constrângeți pe nisce părinți săraci ca să-și trimetă copiii la școlă până la vrăsta de dece sau de doi-spre-dece ani, când ei nu sunt în stare să-și nutrească și să-și îmbrace, și când sunt siliți să-și puie să muncască pentru a contribui la întreținerea lor? Este óre drept, este óre logic ca Statul să ȃică: «Veți învăța a citi și a scrie, dar nu veți putea să mergi mai departe!» Pentru ce îndatorirea de a merge la școlă, se mărginesce numai la clasele elementare? Pentru ce nu se întinde ea și la

învățământul superior? Una din două: ori ignoranța este o infirmitate periculoasă nu numai pentru individ, dar și pentru obștia cetățenilor, ori nu este o infirmitate; dacă nu este, atunci de ce se-i constrângem pe copii la învățământul elementar? Dacă este, atunci de ce se nu o lecuim într'un mod cât se poate de complet printr'o instrucție mai întinsă? Cunoșcerea legilor firei n'are ea ôre tot atâta importanță ca și aceia a tablei lui Pitagora? Viitorul alegător, care va lua parte la conducerea destinelor patriei sale, n'are el ôre nici o trebuință de a cunoște istoria politică și sciința economică? Póte el trage din arta citirei ce a învățat tótă utilitatea ei, dacă nu este condus până a înțelege capo-d'operile în versuri și 'n prosă ale literaturii sale, care presupune cel puțin o instrucție scolară secundară? Pentru ce atunci se nu se întinďă obligațiunea și la scóla secundară? Piedica este numai curat materială. Omul sêrac, care are prea destulă greutate să-și hrănescă copilul până ce părăsesce șcóla primară, n'ar putea să ducă povara întreținerii pâna la o vrăstă și mai înaintată încă, până la vrăsta de opt-spre-șce sau de două-șeci de ani. Este nevoit să utilizeze cât mai curênd cu putință, munca copilului sêu. Pentru ca instrucția scolară secundară să devie tot așa de generală ca și instrucția elementară, ar trebui ca munca tinerimei șcólelor să fie organizată ca în unele aședeminte din Statele-Unite, unde elevii practicéză, pe lângă studiũ, agricultura și meseriile manuale, cu un succes îndestulător pen-

tru a se putea hrăni din produsul muncii lor (fiind susținuți de altminteri prin fundațiuni filantropice); sașu, ceia ce ar fi nemărginit mai logic și mai bine, comunitatea ar trebui să se însărcineze nu numai cu instrucția, dar și cu întreținerea materială a tinerimei școlare.

«Apoi asta ar fi comunism curat !» vor exclama cu grôză partizanii aceluși egoism organizat care se numesce ordinea economică existentă. Ași putea să-i liniștesc, răspunđându-le: Nu, acésta n'ar fi comunism, asta ar fi solidaritate. Dar nu-mi place să mă joc cu cuvintele. Ei bine, da ! ar fi întru cât-va comunism. Dar ôre nu suntem deja în plin comunism ? Nu este ôre comunism ca Statul să se ocupe cu instrucția gratuită a tuturor copiilor de la șese până la doi-spre-dece ani ? Hrana intelectuală nu este ôre și ea o hrană ? Nu costă ea ôre bani ? Și ôre nu colectivitatea cetățenilor aduce acești bani ?

Și armata ? Nu se întemeiază ea ôre curat pe comunism ? Colectivitatea nu întreține ôre o întrégă generație de tineri de două-deci până la două-deci și trei de ani, dându-i nu numai hrana intelectuală, dar și hrana materială, locuința și îmbrăcăminte ? Pentru ce ar fi mai greu sașu mai nerațional a se întreține cu cheltuiala obștiei un milion de copii în tótă durata claselor până la Universitate, de cât o jumătate de milion de tineri în timpul serviciului militar ? Cheltuielile n'ar fi mai mari de cât acelea ale întreținerii armatei. Armata nu e mai importantă, pentru siguranța și prosperitatea unei națiuni, de cât educația

superi3ră a generației care se ridică. De altminteri, de ce nu s'ar urmări 3re am3ndou3 scopurile în același timp? De ce nu s'ar îmbrăca și nu s'ar hrăni pe socot3la Statului, t3tă tinerimea bărbătescă până la vrăsta de șapte-spre-șepte, sau opt-spre-șepte ani, dându-i-se în același timp și instrucția elementară și secundară și instrucția militară? Munca națională ar avea brațele mai prețioase ale lucrătorilor de două-șeci până la două-șeci și trei de ani, în locul brațelor mai puțin costisitoare ale unor copii; câștigul ce s'ar sc3te de aci ar fi îndestulător spre a se acoperi cheltuiala suplimentară pe care le-ar cere o neapărat o armată de școlari, în locul armatei de acum, ale cărei forțe în plină desvoltare sunt condamnate să rămăie neproductive timp de câți-va ani.

Un asemenea sistem, pentru ca să fie complet, mai implică și o altă instituție. Nu fie-care inteligență e destoinică a primi o instrucție superi3ră sau savantă. Dacă statul întreține într3ga tinerime a școl3lor și face instrucția accesibilă chiar și celor mai s3raci, el este dator să vegh3ieze ca această bine-facere să nu se întinđă de cât numai la acei cari sunt vrednici de d3nsa și cari ar putea trage fol3se. La sf3rșitul fie-căruia an se fac concursuri din ce în ce mai severe pentru fie-care grad; numai elevii cari vor eși învingători din aceste concursuri să aibă dreptul să intre în aședămintele de instrucție superi3ră. Cu chipul acesta, cel ce nu e înzestrat de natură va părăsi sc3la cu un ușor bagaj de cunoștințe, dar îndestulător pentru capacitatea lui; cel ce este înzestrat potrivit, va avea o parte din

sciința saŭ tótă sciința scólei secundare ; și numai acela care este fórte bine înzestrat, va fi admis în facultăți saŭ în scolile speciale sciințifice, tehnice saŭ artistice. Cu chipul acesta, instrucția superióră va deveni patrimoniul obștesc al poporului întreg, în loc de a fi numai privilegiul bogatului ; bluza meseriașului nu va mai fi atunci sinonimă cu necioplire, și cărturarul nu s'ar mai compromite întru nimic, când ar cere mijlócele sale de existență de la producțiunea imediată. S'ar împiedeca ticsirea profesiilor liberale de mediocrități trufășe ; adevăratul talent va trebui să fi dat, în vre-o două-spredece concursuri, dovedți din ce în ce mai grele de aptitudinile sale, și va găsi în diploma sa o garanție absolută a unui câștig onorabil ; declasații ar dispărea, miseria în redingotă négră ar înceta ; în scurt, s'ar vindeca una din plăgile cele mai primejdióse ale corpului social.

Alături cu minoritatea bogașilor trândavi cari trăiesc din munca altora, și alături cu grupul celor nefolositori, cari cred că-și pot trage dintr'o diplomă órecare dreptul de a trăi ca parasiți, am vedut pe lucrătorul industrial smuls de pe pământul care-l hrănesce în mod natural. În mijlocul civilizației nóstre atât de lăudate, ce jalnică este figura acestui proletar, ce critică spăimântătoare a stărei nóstre sociale ! Se citéza adesea rëndurile în cari La Bruyère îl descrie pe țeranul rob francez din timpul său : « Veđi un soiŭ de animale sêlbatice, parte bărbătescă și femeiască rêslețite pe câmpți, negre, vinete și pârlite cu totul de sóre, legate de pă-

mântul pe care-l scormonesc și-l răscolesc cu o încăpăținare neînduplecată; aș ca un fel de glas articulat și când se ridică în picioare, vezi o față de om și, în adevăr, chiar sunt oameni. Noaptea se retrag în vizuini, unde se hrănesc cu pâine neagră, cu apă și cu rădăcini; ei cruță celor-l-alți oameni osteneala de a semăna, de a ara și de a culege pentru a trăi, și li se cuvine ast-fel să nu ducă lipsă de pâinea acea pe care au semănat-o». Descrierea acesta se potrivește muncitorului cu diua din vremea noastră. Hrănit ca vai de el, redus mai numai la cartofi și la fărămături de carne în formă de cârnați, otrăvit cu rachiū prost cu care vrea să-și amăgescă fomea și slăbiciunea, rău îmbrăcat, purtând o haină deosebită care-l arată de departe că e sărac și desmoștenit; osândit la necurătenie prin lipsa de timp și de bani, el locuesce retras în ungherele cele mai întunecose și mai murdare ale orașelor mari. Nu numai că n'are nici o parte din alimentele mai alese pe cari le produce pământul, dar lumina și aerul chiar, cari par totuși că există în cățărimi nemărginit de mari pentru toate ființele viețuitoare, îi sunt sau cântărite cu cea mai mare sgârcenie, sau refutate cu desevârșire. Hrana lui neîndestulătoare și necumpătata-i risipă a puterilor, îl istovesc în așa chip, în cât copiii îi ajung rachitici și chiar el însuși cade lovit de o morțe prea timpurie, precedată adesea de o bôlă îndelungată. Locuința nesănătôsă îl dă pe el și întréga-i progenitură, jertfă fără greș scrofulelor și ofticeii. Sémână cu prisionierul pierdut în mlaștini

ciumate, pe care molima îl dobóră la cea di'ntâiu lovitură. Starea lui este mai rea și de cât a sclavului din anticitate; este tot așa de strivit ca și acela, tot așa de atárnător de stăpânii săi, dar în schimbul libertății sale, nu pôte fi sigur nici măcar de grajdul și nutrețul, cari sunt asigurate animalului domestic în tot timpul cât trăesce. Afară de asta, el are, ceia-ce anticul său tovarăș de nenorocire nu avea, chinul de a-și cunoșce demnitatea de om și drepturile sale firești. Starea lui este mai rea și de cât aceia a sêlbatecului care pribegesce prin pădurile virgine ale Americii sau prin pășunile Australiei. Ca și sêlbatecul, el este redus numai la forțele sale proprii, trăesce ca și acela de ađi pe mâine, este prada fόμεi când în câte-va césuri nu prinde nimic; pe lângă acesta e lipsit și de viua plăcere ce o dă exercițiul deplin al tuturilor fizice și intelectuale în lupta contra piedicelor naturale, contra animalelor și ómenilor; e dator în sfêrșit să cedeze Statului, care n'are pentru dênsul de cât lanțuri și lovituri, o parte însemnată din munca sa, care și așa, e cu totul neîndestulătoare pentru el singur. Civilisația, care i-a făgăduit libertatea și bună-starea, numai față de el nu s'a ținut de cuvânt. El e îndepărtat de la bunurile ei cele mai prețioșe. Higiena modernă, care face așa de plăcută locuința omului cu dare de mână, n'a pătruns de fel în cocióba lui; el călătorește în clasa a patra a vagónelor de drum de fier, mai incomod de cum călătorea înainte-vreme pe jos sau într'un car acoperit cu un coviltir și tras de

o mărtogă; descoperirile științei nu ajung până la mintea lui; manifestațiile artelor frumoase, capod'operele poetice ale limbei sale nu-î fac nici o plăcere, fiind-că nu a fost crescut pentru a le înțelege; până și mașina, care ar trebui să fie o bine-facere pentru dânsul, mai mult i-a îngreuiat robia de cât i-a ușurat-o.

Este negreșit o mare îndrumare către fericirea Omenirei, faptul de a putea constrânge forțele naturii să îndeplinescă munca cea grosolană; partea esențială și înaltă a omului, nu sunt mușchi, ci creierul lui. În ce privește forța, omul este inferior bouului și catârului, și când nu-î se cere de cât o muncă mecanică, este scoborît la trépta unei vite. Iar mașina până acum n'a ajuns încă mântuitorul, liberatorul lucrătorului, ci din potrivă, ea a contribuit la robirea lui. În adevăr, neavând nici o parte la pământuri, și fiind prin urmare în neputință de a smulge de a dreptul de la natură partea de produse ce-î este necesară, el e constrâns acum ca și mai nainte, să-și puie forța sa musculară în serviciul exclusiv al industriei, și cade la trépta de concurent umilit, slab și imperfect al mașinei.

El nu simte solidaritatea speciei omenesci de cât prin numeroasele datorii pe cari ea îi le impune, de când lui abia dacă-î acordă vr'un drept. Când nu găsește să-și întrebuițeze puterea lui saú când bóla orî vrâsta îl țin în nelucrare, societatea, fără îndoială se însarcinează a-l îngriji; ea îi dă de po-mană dacă cerșesce, îl culcă într'un pat de spital

dacă are friguri; ea-l aşedă une-ori într'o casă de adăpost, dacă-l împovăreză bătrâneţea; dar cu ce aer bosumflat şi neplăcut îşi îndeplinesce ea datoriile! Ea dă pensionarului său nepoftit, mai multe umiliri de cât îmbucături de pâine; pe când, pe de o parte îi potolesce fómeea şi-i acoperă goliciunea, pe de altă parte declară că este cea mai mare ruşine a primi bine-faceri din mâna ei, şi arată cel mai mare dispreţ pentru nenorocitul care face apel la bunătatea ei. A pune el însuşi ceva de o parte pentru zilele când nu va avea de muncă, pentru bolă şi bătrâneţe, e lucru cu neputinţă pentru proletar. El nu câştigă nici ceia ce-î este neapărat trebuincios, cum ar putea dar să mai facă şi economii? Nu-î póte trece prin gând se céră pentru ziua lui de lucru un preţ, care i-ar asigura mai mult de cât îndestularea trebuinţelor sale celor mai grabnice, căci numărul desmoşteniţilor e prea mare şi acest număr crescând mereu, proletarul găsesce neapărat concurenţi, cari se mulţumesc cu un salariu îndestulător ca să nu móră îndată de fóme. Proletarul nu póte să schimbe, cu desevârşire întru nimic, acéstă stare de lucruri. Nu-î serveşte la nimic să fie ori-cât de silitor, să-şi desfăşóre tóte forţele; nu va ajunge nici o dată la alt capăt de cât să-şi îndestuleze strict trebuinţele cele mai grabnice: fără a mai socoti că minimul de salariu, se întemeiază, chiar el, pe explótarea din cale-afară de mare a capacităţii de muncă a lucrătorului. Din potrivă: cu cât proletarul muncesce mai mult, cu atât îşi înrėutăşese starea. Acésta pare paradoxal,

este însă cu desevârşire adevărat. Dacă muncitorul produce mai mult, preţul produsului său scade şi salariul său rămâne acelaşi, dacă nu cum-va se micşorează; obosindu-şi puterile peste măsură de mult, el singur îşi strică deci târgul şi îşi depreciază munca. Asta nu s'ar întâmpla, dacă producţiunea marelui industrii ar fi hotărîtă de cerere. Atunci n'ar putea fi nici o dată exces de producţie, belşugul bunurilor nu ar micşora valoarea acestora; pentru mai multă munca, lucrătorul ar primi un salariu mai mare. Dar capitalişti falsifică jocul firesc al forţelor economice. Întreprinzătorul înfiinţează o fabrică şi face la mărfuri, nu fiind-că are convingerea că ele corespund unei trebuinţe, ci fiind-că posedă un capital, caută să tragă dintr'ênsul dobândi şi cunoşce un vecin pe care fabrica lui l-a îmbogăţit. Capriţul individual sau lipsa de inteligenţă se substituiesc legilor economice şi târgul se umple peste măsură de mult prin supraabundenţa produselor, fiind-că un individ a urmărit, în gónă după milioane, o cale falsă. Fără îndoială că greşela e pedepsită; întreprinzătorul îşi scade preţurile pâna ce cade doborât; toţi ceilalţi fabricanţi ai aceluiaşi articol cad împreună cu el, şi pe o ramură întregă de producţiuni se deslănţuesce o crisă locală sau generală. Dar adevărata jertfă este proletarul, care, până când întreprinzătorul şi-a sleit capitalul şi n'a mai putut merge mai departe, a trebuit să muncască din ce în ce mai mult, în schimbul unui salariu, din ce în ce mai slab, iar la desnodământul luptei inegale din-

tre cerere și ofertă, el suferă câtă-va vreme de lipsă de pâine.

Iată deci în resumat rolul proletarului și acel al întreprinzătorului din marea industrie: cel d'întâi îi face cu puțință celui-l-alt îngrămădirea de capitaluri enorme; capitalurile caută o întrebuințare și cred că o găsesc în înființarea unor fabrici nouë; rezultă de aci un exces de producțiune și o concurență aprigă, a cărei urmare firéscă este scăderea prețului și a salariului; în sfârșit, isbucnesce crisa, care lasă pe lucrători fără lucru. Ast-fel sclavul industrial îmbogățesce pe stăpânul său; în schimbul acestui serviciu se rupe întâi din pâine, și în cele din urmă, îi se hrăpesc pâinea întrégă. Nu e óre acésta o frumósă demonstrație a dreptății actualei situațiunii economice?

III

Cea d'întâi chestiune ce ni se impune acum este acésta: situația economică este ea în mod necesar așa cum este? Este ea urmarea unei legi firești irevocabile, sau din potrivă, urmarea nebuniei și a îngustimei vederilor omenesci? Pentru ce o minoritate se se bucore de tóte bunurile, la a căror producțiune nici n'a contribuit măcar? Pentru ce o clasă care cuprinde milióne de ómeni se fie osândită la fóme și la lipsuri de tot felul? Atingem aci punctul cel mai grav al problemei. Este vorba se se scie dacă sêracii sufer de fóme, fiind-că pâmêntul nu produce pentru dênșii

hrană în câtime îndestul tóre, orî fiind-că hrana, de și există în realitate, nu ajunge însê până la dênșii. Ei bine! Putem sê respingem cu desăvêrsire alternativa din urmă. Dacă mijlócele de hrană ar exista pentru toți în câtime îndestulátóre și de calitate bună, partea ce s'ar cuveni sêracului, dar pe care nu póte sê și-o procure, ar trebui sê rămâie fără întrebuițare. Insê, experiența dovedesce că nu e nici de cum așa. În fie-care an se consumă întréga recoltă de cereale și de plante nutritóre de tot soiul; când vine recolta cea nouê, cea precedentă este mai în tot-de-a-una sleită, fără ca cu tóte acestea în anul cel scurs, întréga omenire sê fi mâncat deajuns în fie-care și. Nu s'a auđit încă nici odată ca grâul sê fi fost lăsat viermilor, din causă că nu i s'a găsit nici o întrebuițare, și nici odată până acuma carnea nu s'a stricat din cauza lipsei de cumpêrători. Fără îndoială că bogații risipesc mai multe lucruri de cât aũ nevoie pentru trebuințele lor și că ei nu le ar căpăta tóte acele, dacă ar fi sê se iee ca regulă, cerințele organismului lor; dar printre aceste lucruri, cele mai esențiale, alimentele, ocupă locul cel mai mic. Milionarul risipește munca omului pentru caprițiurile, fudulia orî deșertăciunea lui; el lepădă haine cari sunt departe de a nu mai putea fi purtate; pune de își clădesce case de o mărime nefolosítóre și le umple cu mobile de prisos; răpescce ómenî de la producțiunea folosítóre și îi ține în trândăvia vițiosă de lachei saũ de dame de companie, orî în activitatea factice de vizitii, vênă-

tori, etc.; dar în ce privesce obiectele alimentare, el consumă cel mult de patru ori atâta (presupunând baza cea mai fără rânduială) cât i-ar fi necesar pentru îndestularea trebuințelor sale. Să admitem că există în lume un milion de asemenea risipitori; cu membrii familiilor lor, ei ar alcătui cinci milioane de indiviși; aceste cinci milioane ar consuma hrană cât două-zeci de milioane; adică, afară de partea lor firască, aceia a altor cinci-sprezece milioane de ómenī. Acésta ar putea explica că cinci-sprezece milioane nu pot găsi nimic pentru ei, sau că trei-zeci de milioane nu pot găsi de cât jumătate din ceia ce le trebuie neapărat. Dar numărul nenorociților și al muritorilor de fόμε se póte evalua cu siguranță, numai în Europa, la o cifră îndoit de mare, la șese-zeci de milioane. Nu rămâne prin urmare de cât cea-l-altă ipotesă: că pământul nu produce hrană în de ajuns pentru toți și că din acest motiv, o parte din Omenire este osândită fără îndurare la mișerie.

Resultă acésta óre din împrejurări firești? Ore pământul nu mai produce hrană fiind-că nu mai póte să producă? Nu. El nu dă hrană, fiind-că nu îi se cere. Când morala capitaliștilor se găsi în fața problemei disproporției di'ntre gurile flămânde si materiile alimentare ce există pentru a le sătura, ea nu căută mult timp o soluție; nu întârziă de a găsi pe un om de trebă anume Malthus, care se spuie fără codire: «Pământul nu mai póte să nutrească mulțimea ființelor omenesci? Ei bine! N'avem de cât să micșurăm acésta mul-

time». Și începu să propoveduiască abținerea sexuală, dar numai pentru cei săraci. Puțin a lipsit, de n'a propus scopirea tuturor indivișilor cari nu s'au născut cu venituri, și reformarea omenirei după tipicul societășilor de furnici sau de albine, în cari un mic număr de indiviși posedă privilegiul procreașionei, pe când glóta cea mare n'are nici un sex; ea are numai dreptul să muncéscă pentru indivișii desvoltași pe deplin. Intr'ó asemenea ordine socială nimic n'ar mai lipsi fericirei milionarilor. Răsturnași însé propoșișia și điceși: «Cătimea alimentelor nu mai ajunge ómenilor? Ei bine! trebuie să o mărim»; iată ó idee care nu i-a venit nici cucernicului Malthus, nici acelora cari s'au făcut ecoul cuvintelor lui; și totuși s'ar putea crede că acest remediú al relelor economice este simplu de tot. Ar îndrăzni óre un om în tótă mintea să pretindă, că este cu neputinșă a se mări producșionea alimentară a pământului? În acest cas, câte-va cifre l-ar convinge numai de cât. Europa hrănesce pe 9,710,340 kilometri pătrași, 316,000,000 de locuitori; adică îi hrănesce într'un chip fórte incomplet căci se duce prin India, la Cap, în Algeria, în America de Nord și în continentul australian să caute grăú și carne în mari câtimi, exportând la rându-i, ca articole alimentare, cel mult vin, sardele și puțină făină; cu tóte aceste împrumuturi însé, ea lasă ó mare parte din populașia sa să mórá de fóme. Europa privită în întregul ei, se arată decí în aparenșă nedestoinică de a hráni cu îndestulare trei-đeci și doué de fiinși omenesci pe

kilometrul pătrat. Dar Belgia întreține 5,536,000 de locuitori pe 29,455 kilometri; în această țară, un kilometru patrat este deci cu desăvârșire în de ajuns pentru a hrăni o sută de ființe omenesci; acesta e mai mult ca de șese ori numărul mijlociilor ce l-am găsit pentru Europa întregă. Dacă pământul Europei întregi ar fi lucrat ca acela al Belgiei, în loc de 316 milioane de ființe omenesci, ar putea să hrănescă 1,950 de milioane, adică mai mult de cât are astăzi. Omenirea întregă; sau dacă ar avea numai cele 316 milioane ale sale, ar trebui să fie pentru fie-care individ de șese ori mai multă hrană de cât poate să consume din bielsug.

Se poate obiecta că Belgia, tocmai ea, nu-și poate îndestula singură trebuințele și că este silită să importeze mijloace de subsistență. Fie; să admitem că Belgia cumpără în străinătate un sfert din hrana de care are trebuință. Dar și așa nutrește încă 150 de ființe omenesci pe kilometru pătrat, ceia ce ar da, pentru Europa întregă, 1,458 de milioane; adică mai mult de cât are Omenirea întregă. Să luăm un alt exemplu. China, fără dependențele ei, are o întindere de 4,024,890 de kilometri pătrați și este locuită de 405 milioane de ómeni. Kilometrul pătrat hrănește prin urmare peste o sută de ómeni, și-i hrănește într'un chip desăvârșit, căci China, nu numai că nu importă alimente, dar vinde mari cantități de orez, de conserve, de ceai, etc. Ș'apoi China, după mărturia unanimă a tuturilor călătorilor, nu cunoște fómee și miserea de cât în anii de secetă, când faptul se explică prin sistemul im-

perfect al comunicațiilor și nu printr'un deficit alimentar al întregii împărății. Dacă Europa ar fi deci cultivată măcar ca China, ea ar putea hrăni ea vre-o 1000 de milioane de oameni, în loc de 316 milioane, cari trăesc așa de rău, în cât miî di'ntre dênșii emigréză pe fie-care an în alte părți ale lumei.

Și de ce óre nu se cere pământului mai mult, când experiența dovedesce, că el póte să răspundă pe deplin la acéstă cerere mai mare? De ce nu se fac silințe ca să se producă destulă hrană pentru ca toți ómenii să póta înota în bielșug? Nu e de cât un singur motiv: fiind-că capitalismul a dat civilizației nóstre o desvoltare falsă și contra naturei. Civilizația-l mână pe om spre industrie și comerț, și îl abate de la producțiunea alimentară. Fisiocrația învață, că singura bogăție adevărată a unei țeri stă în produsele pământului ei; de vr'un veac, acéstă pretențiune este privită ca o eróre de către sciința economică oficială, care s'a pus în serviciul economiei egoiste și capitaliste. Omul de la țară renunță la porția lui de pământ, la libertate, la supra-abundența de lumină și de aer, pentru a se avênta în temnițele ucigătóre ale fabriciei, ale cuartierelor uvriere din orașele mari; tot ast-fel și omenirea civilisată, privită în întregul ei, se depărtéză din ce în ce mai mult de câmpul nutritor și se închide în marea industrie, unde se innădușă și móre de fóme.

Tot geniul omenirii, forța ei de invențiune, meditățile, stăruința ei întru a face cercetări și

încercări, totul se aplică la industrie. Și rezultatele le vedem: mașinele devin tot mai uimitoare, metodele de muncă din ce în ce mai desăvârșite. producția din ce în ce mai mare. Iar cu producția alimentară, nu se ocupă nici unul la sută din geniile inventive. Dacă această producțiune ar fi obiectul măcar a jumătate din cercetările și talentul ce se consacră producției industriale, miseria ar fi un lucru de neînchipuit pe pământ. Dar tocmai această ramură așa de însemnată a activității omenesci este neglijată până într'atâta în cât rămâi uimit. Suntem nisce ființe foarte civilizate pe tărâmul industrial, și cu desăvârșire barbari în cea-ce privesce cultivarea pământului. Ne mândrim cu drept cuvânt, că putem utiliza în fabricațiune, cu o dibăcie uimitoare, chiar nisce rămășițe în aparență cu desăvârșire netrebnice; dar lăsăm să se perdă jumătate din rămășițele hranei omenesci; conținutul canalurilor de scurgere a orașelor merge de se pierde în râuri pentru a le otrăvi împreună cu marea, care, sub formă de pește și de crustacee, nu ne înapoiază nici a o miea parte din ceia ce primesce de la noi.

Acastă risipă a milióne de tone de residuri din cele mai prețioase este vrednică de plâns și de rîs în același timp, când o comparăm cu grija cu care se cântăresce fie-care picătură de acid sulfuric în fabricația produselor chimice, și cu graba ce pune un inventator ca să ia un brevet, când isbutesce să nascocescă un procedeu care permite utilizarea vre-unui gunoiu óre-care de fabrică. Ne lăudăm

că am pus în serviciul nostru forțele naturei, și lăsăm nepăsători să rămâie bărağanuri, milioane de kilometri pătrați, de și scim prea bine că nici un pământ nu-î merit să fie neapărat un bărağan, și că ori-ce sol, fie alcătuit chiar din cuie mari de cisme, ori de grămeți de pietriș sfărâmat, îl putem face roditor prin căldură și apă, rodnicie care nu este cu neputință de cât poate numai în regiunile polare. Arătăm cu mândrie mine de cărbuni și de aramă săpate în rărunchii pământului, și nu roșim privind stâncile pleșuve, pe care omul, care și-a făcut un drum de-acurmezișul minelor, nu poate, pretinde el, să cucerească nimic. Putem să comandăm fulgerului, și abia scim să ne asigurăm o atomă din nesecatele comori alimentare ale Oceanului, care ocupă trei sferturi din globul nostru. Intr'o epocă ce produce nisce minuni mecanice, ca mașinele noastre industriale și ca instrumentele de precisiune, cum poate să se mai găsească în mijlocul Europei, bălți, râuri sêrace în pesce, terenuri pierdute, pârăgini? Cum se poate ca într'un veac da mari matematici, să fie cine-va așa de slab în socotelî, în cât să nu vadă chiar de la cea d'întăiî privire că este mai costisitor a ne procura trebuitorile materii albuminoșe de la vite, a căror întreținere cere pământurile cele mai mănoșe, de cât de la pescii mării, care nu servesce la nimic altă, sau de la păseri, cărora nu le trebuie câmpii întinse și pot trăi din fărămiturile rêmase de la noi?

Dar nu vreaș să mă opresc mai mult la amă-

nunte. Mi se pare dovedit în de ajuns că cultura pământului este fiica jertfită a civilizației. Ea face abia câte un pas înainte, pe când industria face câte o sută. Tot ce s'a făcut în Europa, de vécuri încoa, pentru o hrănire mai înbielșugată a omenirei, este introducerea cartofilor, cari permit proletarului să-și închipuiască că s'a săturat, pe când în realitate, corpul se consumă încetul cu încetul din cauza lipsei de materii nutritive; în schimb, capitalistul pôte să scađă la minimum salarul sclavului său industrial. Liveđile, grădinele de zarzavat, serele de ciupercă, arată ce mare cătățime de hrană pôte da cel mai mic colț de pământ; dacă s'ar lucra câmpul cu sapa și cu lopata, în loc de a fi lucrat în mod sumar cu plugul, un petec de pământ nu mai mare ca batista, ar ajunge probabil pentru întreținerea unui om; dar suferim de lipsa de hrană, mijlócole de trai se scumpesc din ce în ce mai mult, și lucrătorul industrial e silit să-și lungescă mereu ziua sa de lucru pentru a se sătura. Natura arată omului că el nu pôte trăi fără câmp, că are trebuință de câmp precum are peștele trebuință de apă; omul vede că alérgă spre pieire dacă se desparte de țarină; că numai țeranul reproduce fără întrerupere, rămâne voinic și sănătos, pe când orașul sécă măduva locuitorilor, îi face bolnavi și sterpi, îi nimicesc fără scăpare după două sau trei generații, așa în cât tóte orașele, peste o sută de ani, ar deveni nisce cimitire fără un singur om viețuitor, dacă morții n'ar fi înlocuiți acolo prin migrarea unor ómenii veniți de la țară. Aceștia nu

persistă mai puțin întru a-și părăsi câmpul și a veni în oraș, a se smulge din brațele vieței și a alerga la mórte.

Dar iată că apare profesorul de economie politică; el ne învață, fără să-și pese de ceva, că măsura desvoltărei marelui industrii a unei țeri este tot de o dată și măsura civilizației ei, și că o industrie bogat desvoltată într'o națiune este o bine-facere, întru cât ea eftenesce lucrurile, și prin acésta, le face accesibile chiar și celor mai sëraci. Acésta e una din minciunile cele mai răspândite și mai repetate. Lăsați dracului eftenitatea produselor industriei! Ea nu folosesce niměnuși de cât dór întreprinderorului și mijlocitorului. Am mai vădut sus, cum se obține acésta eftenitate: prin concurența capitaliștilor, care se face pe spinarea lucrătorului, prin exploatarea criminală a forței omenesci. Lucrătorul e silit să stea înlănțuit la mașina sa și cece, două-spre-șcece, pôte și patru-spre-șcece césuri pe și, pentru ca bumbăcăria să devină așa de eftenă cum este. El își petrece vieța între zidurile góle ale unei fabrici, osândit la o serie de mișcări automate, tot d'a-una aceleași. El e singura ființă viețuitoare din univers care trebuie să indeplinéscă o mare parte din vieța sa o muncă în contra naturei, pentru a-și întreține organismul. Fără îndoială că cu prețul unei așa mari sume de muncă, marfa devine eftenă. Dar devine și mai próstă. Tótă desvoltarea nóstră industrială conduce la înlocuirea unei materii prime mai bună, printr'o alta mai puțin bună, și la împușinarea cea mai mare

cu puțință a cățătimei sale în articolul terminat. Pentru ce? Pentru că materia primă, întru cât este de natură organică, adică întru cât provine din regnul animal sau vegetal, nu poate fi dobândită de cât cu prețul echivalentului ei în muncă omenescă, și pentru că, prin urmare, este costisitoare. Pământul nu se lasă înșelat; el dă bumbac și in, lemne și cânepă, dar numai dacă a primit echivalentul lor întreg în muncă și în îngrășământ. Ba nici vaca, nici oia nu poate fi amăgită; ele produc lapte, lână, blană, córne, copite, în proporție cu hrana lor. Numai omul e mai prost de cât pământul, și mai naiv de cât oia și vaca; el cedeză forța sa musculară și nervoasă pentru mult mai puțin de cât face. Intreprinzătorul are deci tot interesul să economiseze materia prima costisitoare și să risipescă munca omenescă puțin plătită. El falsifică și micșorează prin urmare materia primă și dă mărfurilor o înfățișare frumoasă prin nisce metode de fabricare penibile sau complicate, adică printr'o întrebuințare din belșug a muncii omenesci. În bumbăcărie pe care fabricantul englez o duce la târg există cât mai puține fire de bumbac cu puțință și cât se poate mai multă forță omenescă. Acest produs nu se vinde scump, fiind că fabricantul n'are trebuință să despăgubescă pe sclaviile omenesci, cum trebuie să facă cu pământul care-i dă firele de bumbac.

Nu e de loc de nevoie ca mărfurile să fie așa de eftine, căci din eftinătatea lor rezultă o consumațiune peste măsură de mare. În civilizația noastră

până și sêracul își reînoesce hainele și mobilele mai des de cât este absolut de nevoie; el lèpădă nisce obiecte cari ar mai putea sè servescă încã, ba cari chiar servesc încã, cum o dovedesce marele negoț cu haine vechi și cu alte obiecte expediate din Europa în țèrile transatlantice. Cu tótã ești-
nătatea lucrurilor, Europénul, la sfêrșitul anului, a cheltuit pentru ele atãta cât ar fi cheltuit dacã eraũ mult mai scumpe, cãci în acest cas, le ar fi întrebuintat mai mult timp. Iatã deci rezultatul practic al acelei faimóse ești-
nãtãți, mândria vieței nóstre economice! Pentru consumator, ea nu însemnãzã nici înlesnire, nici economie, fiind-cã servesc ca sè desvolte obiceiul tiranic al risipei obiectelor. Pentru producător, este un blestem, fiind cã micșorãzã mereũ prețul muncii sale și îl silesce la o sfortãre tot mai mare. Inse orĩ-ce individ, care nu face parte din minoritatea trândavã, este în același timp producător al unui articol și consumator al celor-l-alte tuturor. Din tótã desvoltarea atãt de lãudatã a marei industrii, nu rezultã de cât o gónã din ce în ce mai aprigã, din ce în ce mai sêlbaticã, în care fie-care individ este în același timp vênat și vênãtor, și, în góna sa neînfrãnatã, sfêrșesce prin a cãdea gãfãind și istovit. Munca mai îndelungatã și mai grea a producătorului, risipa nesocotitã și vinovatã a produselor,—iatã rezultatul direct al desvoltãrei industriale, îndreptatã cãtre producciunea cu toptanul și cãtre ești-
nãtate.

Sè admitem de exemplu cã tóte produsele industriei devin tocmai de patru ori mai scumpe de cât

astă-dî, pe cînd printr'o sfortare a geniului inventiv, prețul merindelor nu se urcă.

Unde ar fi deci rēul? Nu numai că nu vād nici un rēu aci, dar din potrivă vād nisce folose nespuse de mari. Fie-care individ și-ar reînoi hainele numai o dată pe an în loc să le reînoiască de patru ori, și mobilele sale numai o dată în două-deci de ani, în loc să o facă la fie-care cinci ani. Lucrătorul industrial ar căpîta pentru munca sa o simbrie de patru ori mai mare adică, dacă ađi e silit să lucreze două-spre-zece cēsuri pentru a-și putea îndestula trebuințele, ar atinge același scop printr'o muncă de trei cēsuri. Numericesc, totul ar rămînea ca mai nainte; cheltuelile fie-căruî consumator n'ar suferi nici o schimbare. Dar se va fi dobândit un rezultat imens: din ocnaș, lucrătorul va fi devenit om liber. Luxul de la care astă-dî el este exclus cu totul — odihna — s'ar lipi și de el. Acēsta însemnēză că ar putea să ia parte la plăcerile cele mai înalte ale vieței civilisate, că ar putea să viziteze museele și teatrele, ar putea să citēscă, să stea de vorbă cu alții, să viseze, acēsta însemnēză că ar înceta să fie o mașină nătîngă și că ar avea dreptul să-și ia rangul sēu de om, alături cu cei-l-alți ōmeni. Trebuie să strigăm lucrătorilor: «Sunteți luați în vîrtejul amenințator al unui neprăsnic cerc vițios. Mîntuiți-vē, sau vē rostogoliți în fundul prăpăstiei. Cu cît munciți astă-dî mai mult, cu atît produsele vōstre sunt mai eftine, cu atît consumația devine mai nesocotită și cu atît veți fi nevoiți să munciți mîne mai

mult pentru a vă câștiga mizerabila v^ostră viață. Stați din lucru! Dați-vă odihnei! micșorați-vă munca pe jumătate, pe sfert! Câștigul vostru va fi același, dacă fie-care nu va consuma de cât atâta cât e nevoit să consume, și dacă nu va munci de cât atâta, cât e nevoit să muncască.»

Profesorii de economie politică nu sunt de această părere. Ei se tem de trândăvia ómenilor și nu ved mântuirea de cât în exploatarea din cale-afară a forței de muncă. Doctrina lor se resumă în două principii: Consumați cât mai mult cu puțință, fie consumația justificată saú nu printr'otrebuintă reală; produceți cât mai mult cu puțință, fie produsul necesar, ori nu. Acești doctori înțelepți nu fac nici o deosebire între mecanica ce produce tot anul paturi și dulapuri și focul de artificii, merit a se pierde după o clipă în fum, spre mirarea unor trândavi gugumani. Focul de artificii costă șese-șeci de mii de franci; el reprezintă afară de materia primă, munca unui an a cinci-șeci de lucrători, cari în tot timpul acesta își aú pus viața în primejdie. Mecanica costă douăspre-șede mii de franci. Economistul își face calculul cu gravitate și dice: focul de artificii costă tocmai de cinci ori mai mult de cât mașina: lucrătorii aú fost, în amândoué casurile, întrebuințați într'un chip de o potrivă defolositor; producțiunea focului de artificii a îmbogățit țara în aceiași măsură ca producțiunea a cinci fabrici; dacă ar fi posibil a se ocupa un milion de lucrători cu producțiunea pieselor de artificii pentru, a se produce și des-

face în fie-care an un miliard de asemenea piese, s'ar putea felicita țara pentru înflorirea acestei industrii și lucrătorii pentru sîrguința și productivitatea lor.

În formă, acest raționament este fără greș, dar în fond este un sofism de cea mai rea specie. Negreșit că dacă se pôte căpăta pentru o rachetă de artificii atâtea parale cât pentru un pui de găină, o rachetă are tot atâta valoare cât un pui, și cel ce confecționează o rachetă a sporit avuția națională cu aceeași sumă ca cel ce crește un pui. Și totuși acesta este o minciună. Nu, nu este tot una pentru omenire, dacă cine-va produce rachete de artificii sau pui de găină. Nu, călauza Alpilor n'are pentru omenire aceeași însemnătate ca fochistul unei mașini de cosit, de și ea-l plătesce pe cel di'ntâiu pôte mai bine de cât pe cel din urmă. Sciū prea bine că cu asemenea distincțiuni ajunge cine-va până acolo în cât trebuie să combată toate industriile de lux.

Nu șovăesc deci a afirma, că nici un om n'are dreptul să cêră satisfacerea caprițiilor sale, cât timp trebuințele reale nu sunt satisfăcute; să comande unui lucrător producerea focului de artificii, luat ca exemplu, cât timp altora le e fôme, fiind-că acest lucrător e smuls agriculturii; sau să osândescă pe nisce lucrători de fabrici la o muncă silită de patru-spre-șapte ore, spre a se produce catifeua destul de efin, pentru ca el să pôtă să se îmbrace cu această stofă care-i place cu deosebire. Marele interes economic al omenirii nu este a produce obiecte pentru cari se pôte dobândi un preț anu-

mit, ci a-și satisface prin producerea acestor obiecte adevăratele ei trebuințe.

Însă, nu există de cât două trebuințe reale: hrana și reproducerea. Una are de scop conservarea individului și cea-l-altă conservarea speciei. În aparență s'ar putea chiar reduce aceste două trebuințe la una singură și a se șterge aceia a reproducerei de pe lista trebuințelor absolut necesare. Dar asta e o simplă aparență. Instinctul conservării speciei are mai multă putere de cât instinctul conservării personale, pentru motivul că forța vitală și plenitudinea de viață a speciei sunt mai puternice de cât acelea ale individului. Încă nu s'a vădut, ca un număr de ómeni destul de mare, un trib întreg, de exemplu, să fi fost cu desăvârșire împiedecat, un timp destul de îndelung, de a satisface trebuința conservării speciei. Dacă un asemenea cas s'ar produce, dacă s'ar putea concepe o fómete sexuală generală a unei națiuni întregi, s'ar vedea o deslanțuire de patimi și de neorânduiri, față cu cari, scenele cele mai înfiorătoare ale fómiei, ar deveni nisce glume de copii. Omul trebuie prin urmare să-și îndestuleze cele două mari trebuinți organice ale sale; tot restul n'are de cât o importanță secundară. Un individ care e sătul, căruia nu-i e frig, care are un adăpost contra vântului și plóei și care are lângă el un tovarăș de cel-l-alt sex, póte nu numai să fie mulțumit, dar cu desăvârșire fericit. Un individ căruia-i e fóme nu póte să fie nici mulțumit, nici fericit, de s'ar primbla chiar și în haine de mătase, în museul Vaticanului, în

timpul unui concert simfonic. Asta este așa de evident, în cât a o mai spune pare o prostie; este morala fabulei cu cocoșul care găsește un măr-găritar și se plânge că nu e un grăunte de mei. Și totuși, acest adevăr așa de simplu întrece orizontul economiei politice oficiale; nu i-a trecut încă prin minte nici macar unui singur profesor al acestei științe auguste, ca să-și controleze doctrinele prin simpla înțelepciunea a moșnegului Lafontaine. Aplicată la dezvoltarea economică a Omenirii civilizate, fabula cocoșului și a măr-găritarului însemnează: «Mai puțină bumbăcărie de Manchester și cuțitărie de Sheffield, și mai multă pâine și carne!»

Practica nu va întârzia să facă cea ce teoria a neglijat până acum: ea va demonstra absurditatea principiilor economiei capitaliste privite astăzi ca inatacabilă. Munca este deja împinsă pretutindeni dincolo de marginile înțelepte, și produce mult mai mult de cât necesarul. Mai fie-care țară civilizată caută să exporteze mărfuri și să importe alimente. Debușeurile încep a lipsi; ba se poate chiar spune fără exagerare că marea industrie a principalelor popoare ale Europei, nu caută să lucreze de cât pentru interiorul Africei. Această stare de lucruri nu poate de cât să se înrăutățească și mai mult. Țările cari n'au încă o dezvoltare industrială o vor avea încetul cu încetul. Se vor mai îmbunătăți metodele de muncă, se vor mări mașinele și se vor perfecționa. Și apoi? Fie-care țară atunci își va îndestula propriile sale trebuințe și va pro-

duce un excedent pe care va voi să-l trecă vecinului său, care nu va avea ce să facă cu el. Cel din urmă Negru din Congo va avea atunci cei cinci-zeci de yardi de bumbac ai săi și pușca sa, cel din urmă Papuas va purta atunci cisme și cămăși de hârtie. Europeanul va ajunge până acolo, în cât va cumpăra pe fie-care săptămână câte o haină nouă și, citindu-și diarul, va face să se întorcă fóia printr'o mașină specială. Acesta va fi vrăsta de aur a economiștilor, cari visază o producție fără margini, o consumare fără măsură și o dezvoltare industrială fără scop. În această vrăstă de aur, în care țări întregi vor fi acoperite de coșuri de fabrici, cum sunt acoperite astăzi de arbori, popóarele se vor hrăni cu produse chimice în loc de pâine și de carne, vor lucra opt-spre-zece ore pe zi și vor muri fără să știe că au trăit. Dar póte că nu va trebui să aștepte cine-va această vrăstă de aur pentru a vedea ivindu-se în multe locuri ideia că industrialismul exagerat și exclusiv este o sinucidere în massă a Omenirei, și că tot ce spune Economia politică întru apărarea sa, nu este de cât iluzie și minciună. S'a ajuns deja până a se înțelege că o țară, care exportază grâu, care își sleescé pământul și nu-i înapoiază sub o formă óre-care materiile luate se sërăcesce, chiar atunci când ar câștiga în fie-care an nenumărate tone de aur. Se va ajunge în cele din urmă și la ideia, că exportarea de forță activă, de muschi și de nervi sub forma de produse industriale, sërăcesce pentru tot-d'a-una un popor, ori

cât de mulți bani ar câștiga întru acésta. Lucrătorul de fabrică european este chiar de pe acum sclavul Negrului din America centrală; el își potolesce fόμεa cu cartofi și cu basamac, își petrece viața fără cea mai mică diversiune în mijlocul mașinelor, și móre ofticos, pentru ca un sêlbatic sê pôtã trãi și mai plăcut de cum trăesce și fără asta. Munca febrilă, care are de scop, nu producerea hranei trupesci, ci excesul producerei industriale, nasce în cele din urmă o națiune de muritori de fόμε, cu bani mulți. Lumea va putea atunci sê vadă o țară în care fie-care bordeiș va cuprinde un piano de cel mai nou model, o țară în care populația este tot-d'a-una îmbrăcată cu stofe nouë, dar care din nenorocire n'are sânge în vine, care este ofticosă și rachitică.

IV

Tôtã lumea simte caracterul de nesuferit al stărei economice actuale. Proletarul demostenit, al cărui gând este readus neîncetat din cauza fόμεi în același cerc de idei recunósce că prin munca mâinilor sale el crează bogății, și cere partea ce-i se cuvine dintr'ênsele. Dar comite greșela de a-și întemeia revendicările pe tot felul de teorii cari nu susțin critica. Nu este de cât un singur argument adevërat și natural, pe care el s'ar putea sprijini și care ar fi irefutabil, anume acela că are puterea de a se face stăpân pe bunurile pe care le produce, că minoritatea bogăților este neputinciosă a-l împiedeca de la acésta, și că el are prin

urmare dreptul de a păstra ceia ce creiază și de a-și lua ceia ce-i este trebuincios.

Acest argument unic este basa clădirei sociale din ziua de azi. Mulțumită acestui argument, indiviții și popóarele mai slabe au devenit sclaviilor celor mai tari; ómenii șireți și fără scrupul au devenit milionari, și capitalul s'a făcut stăpánul absolut al lumii. Minoritatea trândavilor și a exploatatorilor se sprijină đilnic pe acest argument, pentru a respinge pretențiunile muncitorilor și ale exploatáților. Numai proletarul, a cărui minte, în ciuda orí-cărei tendințe radicale, este îmbibată de ideile juridice și morale ale capitalismului, numai el șovăe a se servi de acest argument irefutabil, tras din ordinea naturală a lumii, și preferă să caute dovada legitimităței pretențiunilor sale, în tot felul de himere, di'ntre cari comunismul este cea mai răspândită din tóte. Se avântă ast-fel nebucesce pe ună tărém pe care trebuie să cadă învins, și capitalismului îi este ușor să demonstreze smintéla acelor teorii. În fapt, comunismul, așa precum îl înțeleg și îl propovăduesc tóte școlile socialiste, este produsul unei fantasii, care, fără să se uite la realitatea lumii și la firea omenească, se dá la nisce visuri zadarnice. Comunitatea bunurilor propriu đisă, n'a existat nici odată pe pámânt. Urcându-ne îndărăt în istorie, putem vedea urmele unei constituțiuni a proprietăței, pe care la un examen superficial ar putea să o ia cine-va drept comunism; dar, privită de aprópe, această constituție are cu desévârșire drept temelie ideia

proprietății individuale despărțită din masa a tot ce există și scrupulos circumscrisă. Dacă într'un grup de indiviși există, pentru motive de origine comună sau pentru altele, o legătură și o solidaritate așa de depline, în cât o familie, sau o comunitate, sau chiar un trib întreg se se simtă o-re-cum ca o singură ființă de ordine înaltă întrunită într'un întreg, atunci se poate presupune că acest individ colectiv are o posesiune colectivă indivisibilă, pe care un singur om nu poate să și-o însușescă în paguba celor-l-alți. O posesiune colectivă de acest felii o mai întâlnim încă și astă-ăzi în rusescul *mir*, în comunitatea casnică croato-slavonă, etc., dar ea se deosebesce cu totul de comunism, adică de comunitatea universală și sistematică a bunurilor; și dovada e lesne de făcut. Incerce-se un al treilea, un individ care nu face parte din posesorii solidari să puie mâna pe un petec din proprietatea comună: el va vedea îndată tribul, comuna, *mirul*, etc., ridicându-se cu arme în potrive-și. Proprietarii în comun au într'atâta simțimîntul posesiunii personale, în cât nu simt într'un mod mai puțin viu încălcarea asupra drepturilor lor colective, de cât cum poate să o simță un proprietar unic, când se atinge cine-va de punga lui. Această posesiune colectivă, care nu este un comunism din principiu, ci numai o formă primitivă a proprietății personale, nu poate să subsiste de cât, câtă vreme toți cei interesați își simt adânc solidaritatea lor și câtă vreme ocupațiile lor sunt cu des-vârșire de aceeași natură; atunci producțiunile

individuale sunt lesne de a fi comparate unele cu altele și nici o îndoială nu se poate ivi, nici în privința valorii acestor producțiuni, nici în privința indemnitației, la care ele dau drept. Dar îndată ce împărțirea muncii se ivesce și producția devine diferită, îndată-ce, prin urmare, se impune nevoia de a se statornici o proporție între nisce producțiuni foarte diferite, de și de o potrivă de folositoare, și de a se hotărî în ce măsură fie-care muncă are drept la salariu, posesiunea colectivă trebuie să ia sfârșit și proprietatea se individualizează îndată.

Nu în comunism trebuie deci să se caute deslegarea problemelor economice; el nu e o stare firească de cât la organisme colective foarte inferioare, și nu se poate aplica întru nimic unei forme așa de înalte de viață cum este societatea omenescă. Nu numai pentru om, dar și pentru cea mai mare parte a animalelor, posesiunea individuală este starea firească. Isvorul acestui instinct este în necesitatea de a îndeplini trebuințele individuale. Fie-care animal se hrănește; mulți au trebuință de un adăpost, fie firesc, fie artificial. Animalul privește ca proprietate hrana sa, cuibul, sau culcușul pe care și l-a procurat sau pregătit el însuși. Dânsul simte că aceste lucruri sunt ale lui și ale nimănui altul; el nu îngăduie, fără împotrivire, ca un alt individ să-i le hrănescă. Un chip de a trăi, care face necesare prevederea și grija de viitor, conduce la lărgirea simțimintului proprietății și la dezvoltarea instinctului de a dobândi o posesiune proprie. O fieră sâlbatecă, ce trăește numai cu carne

prós-pătă, nu ia ca proprietate a sa, din massa totală a tot ce există, de cât ceia ce-î trebuie pentru un singur prânz. Un rođător, din potrivă, care trăesce într'o regiune unde nu cresce nimic iarna, ia din grănarul de abundență al naturei, mult mai mult de cât îi este necesar pentru îndestularea trebuințelor sale imediate; ba în regulă generală, el strânge chiar mai mult de cât pôte să consume pe urmă, micșoréză ast-fel fără nevoie, provisia alimentară a celor-l-alți, devine un capitalist și un egoist fără scrupul. Ast-fel veverițele, marmotele, șórecii de câmp, etc., grămădesc pe iarnă câtățimi fórte mari de póme și de grăunțe de tot soiul, pe cari de cele mai multe-orî nu le consumă până la primă-vară, atunci când își pot îndestula din nou trebuințele pe câmpii și în păduri. Ei decî nu numai că creiază o proprietate individuală, nu numai că dobândesc o avere, dar sunt chiar bogați, în acest înțeles că posedă mai mult de cât e de nevoie pentru trebuințele lor. Omul face parte din categoria animalelor cari sunt constrânse la prevedere. Dobândirea unei proprietăți individuale, sporirea acesteia peste trebuința momentană și apărarea ei înotriva tentativelor hrăpitorilor, sunt pentru el nisce fapte vitale, nisce instincte isvorite din instinctul fundamental al conservării personale; ele nu pot fi stîrpite, și ar isbucni cu o putere iredesibilă înotriva unei legiurii, care ar voi să le înăbușescă.

Dar dacă proprietatea individuală este firescă și nu pôte prin urmare să fie desființată, există în

schimb o lărgire a dreptului la posesiunea personală, în potriva căreia mintea se revoltă și care nu poate fi apărată de cât prin argumente firești : este ereditatea. Instinctul conservării speciei împinge negreșit pe toate ființele viețuitoare să îngrijescă de urmașii lor și să le creeze acestora condițiuni de existență cât se poate de favorabile. Dar această îngrijire nu se întinde nici odată mai departe de momentul, în care puii sunt destul de dezvoltati pentru ca să-și poată purta de grijă, cum au făcut și bătrânii. În sămânța plantei se află numai atâta feculă, în ou numai atâta albumină, cât îi trebuie germenului pentru a se hrăni în întâiul său stadiu vital. Mamiferul nu dă lapte puului său de cât, câtă vreme acesta nu poate să pască sau să vâneze singur ; pasărea încetază de a duce hrană puilor săi, când ei și-au luat întâiul sbor. Numai omul, omul singur, vrea să-și aprovizioneze posteritatea pe timp de generații nenumărate, cu feculă și cu albumină, cu lapte și cu hrană ; numai omul vrea să mențină până în viitorul cel mai depărtat pe copiii săi și pe urmașii lor în starea embrionară, în care puilul se lasă hrănit de părinții săi și nu luptă el însuși pentru conservarea existenței sale. Străbunul a făcut avere, el vrea să o lase familiei sale, spre a o scăpa pentru totdeauna, dacă se poate, de grija de a face ea însăși avere. Acesta însemnă a se răsvrăti cineva în potriva tuturilor legilor firești ; este a săvârși o turburare gravă în orânduiala universală, care domină întreaga viață organică și care voesce ca ori-ce ființă

viețuitoare se-și facă ea însăși loc la masa mare a naturei, sau se se piéră.

Din acéastă turburare nasc tóte relele vieței economice, și pe când ea suspendă pe capul unor masse enorme de indiviđi blestemul miseriei și al ofilirei, ea se răsbună în același timp contra autorilor ei. Bogăților nu le slujesce la nimic cruțarea cu un egoism inconscient și criminal, a bunurilor îngărmădite de ei pentru ca se asigure de veci copiilor lor și la copiii copiilor lor o viață de desfătări în sênul trândăviei: ei nu-și ajung nici odată scopul. Experiența arată că fără activitate productivă, nici o bogăție nu se întinde la multe generații. O avere moștenită nu rămâne nici odată într'o familie, și chiar miliónele lui Rothschild nu pot ocroti în potrive miseriei, pe urmașii săi din a șesa sau a opta generație, dacă ei nu posedă însușirile cari, chiar fără milióne moștenite, le-ar îngădui se-și facă un loc bun la sóre. O lege neînduplecată se silesce a îndrepta turburarea produsă în viața economică a societăței prin faptul anormal al eredităței bunurilor. Un individ, care nu s'a găsit nici o dată în nevoia de a-și exercita instinctul său organic cel mai primitiv, acela de a-și câștiga viața, pierde iute și facultatea de a-și conserva averea și de a o apăra în potrive lăcomiei și curselor acelora cari nu posedă. Dacă toți urmașii unei familii sunt nisce naturi cu desevêșire mediocre, se țin de o parte de tóte luptele publice și private, duc într'o obscuritate deplină și uitați de tótă lumea o viață óre-cum vegetativă,

atunci pot nădăjdui să conserve fără pagubă averea moștenită. Dar dacă această familie produce un individ înzestrat până la un óre-care punct cu imaginație și care în orî-ce direcție se ridică mai pre sus de omul de rînd, are pasiuni sau ambiție, vrea să strălucască sau numai să simtă că trăesce, atunci micșurarea sau pierderea averei este inevitabilă, căci odrasla, ducînd o viață mai frămîntată, este cu totul nedestoinică a înlocui măcar un singur gologan din ce a cheltuit pentru satisfacerea unui caprițiu. Cu averea este același lucru ca și cu un organism. Organismul trebuie să fie înzestrat cu activitate vitală, dacă vrea să subsiste, îndată-ce viața încetază în celulele sale, el devine prada descompunerii; este devorat de ființele microscopice și macroscopice cari, în căutarea unei prădi, umplu întreaga natură. Tot așa se poate dice că o avere în care mișcarea activă de viață economică nu întreține circulația și nutrițiunea, móre ca să dicem așa și este devorată de organisme lacome ale descompunerii: paraziții, amăgitorii, șarlatanii, speculanții. Se poate conserva în mod artificial cadavrul unei averi, ca și acela ale unei ființe organice, de ruină și de distrugere: acesta prin mijlóce antiseptice, iar cel-l-alt prin legi de excepțiune pentru conservarea averilor ereditare, sub formă de fideicomis.

Fideicomisul este o invenție care dovedesce într'un mod ciudat, că bogații egoiști au avut tot-de-a-una o presimțire obscură despre caracterul anormal al dreptului de moștenire. Testatorul simte

că săvârșește o crimă către Omenire și că natura se va resbuna asupra urmașilor lui pentru disprețul legilor ei; el se încercă să-și pue în cale un stăvilar; dânsul prevede că copiii săi nu vor avea brațe destul de tari, pentru a menține ei înșiși moștenirea lor și de aceea el își dă toate ostenețele să o alipescă de corpul lor prin tot felul de mijloace sigure. Dar chiar fideicomisul, pierde la urma urmei puterea sa conservatoare și nu poate face nimic ca bogăția să nu se descompună, nici ca familia să nu se ruineze și să sărăcăscă.

Transmisiunea moștenirilor trebuie să fie deci desființată; e singurul leac firesc și deci și singurul cu puțință dintre toate relele economice ale corpului social. La cea dintâi privire, o asemenea măsură pare cu desăvârșire radicală, aproape ca și confiscarea pur și simplu a oricărei proprietăți individuale; dar dacă cercetăm măsura acesta cu mai multa atențiune, vedem că ea nu este de cât o urmare logică a fenomenelor ași în ființă, cari nu nclină pe nimeni. Țările cari au păstrat cu mai multă tărie alcătuirea feudală, au conservat dreptul celui dintâi născut, ceea ce înseamnă că desmoștenirea ce o reclam pentru toți urmașii fără deosebire ca măsură generală este exercitată sistematic față de toți copiii, afară numai de cel dintâi născut; pairul cel mai conservator din Anglia profesază o idee, pe care poate mulți din cititorii mei o privesc ca răsvrătitore la culme. Și dacă nu pare câtuși de puțin nedrept și mai cu seamă cât de puțin imposibil, ca urmașii mai mici ai unui

nobil englez să fie împiedicați a se bucura de o potrivă de averea părintescă, pentru ce atunci ar fi cu neputință și nedrept de a se face tot așa cu toți copiii celor cari au avere? Ce e dreptul, pairul care desmoștenesce pe copiii săi mai mici le dă și lor ce-va, instrucția, care le înlesnesce traiul în lume. Și dacă după mórtea lui, tot ce a agonisit el, cade în favórea colectivității, Statul póte să dea tinerimei poporului o creștere și învățatură în raport cu facultățile ei; și atunci fiul desmoștenit al bogatului se va bucura cel puțin de aceleași folóse de cari au parte și desmoșteniții copii minori ai pairului. Dar pairul mai face și alt ce-va pentru copiii săi, cărora nu le lasă moștenire; el își pune tótă influența sa, mulțumită legăturilor de tot soiul ce le are și situațiunei sale, pentru a le găsi locuri în administrația politică, comunală sau privată, locuri ce au mai mult sau mai puțin caracterul unei căpătueli, unei rente. Acest lucru nu e alt-ceva de cât organizația solidarității, care asigură individului o existența cu mult mai mare póte încă, de cât chiar o avere óre-care. Ce e drept acéstă solidaritate e fórte mărginită, strîmtă; ea nu e de cât a unei caste și are de scop exploatarea majorității în folosul câtorva trântori. Să ne închipuim acum legăturile unei astfel de solidarități, care să înlănțuésca o comunitate întregă, și care să fie constituită nu în scop de parazitism, ci pentru o protecțiune utilă; să ne închipuim un stat, care asigură tinerimei sale instrucția, și — dacă părinții nu sunt în stare s'ó facă

— și întreținerea pâna la etatea când va putea și ea să producă; și care, când tinerimea ajunge la acea etate, îi dă instrumentele trebuincioase cu care să-și pótă agonisi neatârnat traiul! Intr'o astfel de comunitate solidară, óre fie-care individ nu este mai bine înarmat de cât fiul mai mic al unui pair englez și óre faptul, că averea părintescă reintră în casa Statului, mai este el o nedreptate față de copii?

Nu tăgăduesc de loc, că punerea imediat în practică a acestei idei ar întâmpina fel de fel de greutăți. Mai întâi părinții ar încerca să scape de legea de desmoștenire, trecând în viéță averea lor copiilor; și nu va fi atât de ușor statului să împiedice ca o bună parte din avere să nu trecă copiilor. Dar acéstă pïedică e de o însemnătate foarte mică. Chipul de a vedea al ómenilor se va preface în curênd cu desêvârșire; părinții vor recunósce, că în statul reorganizat, lipsa de avere nu va aduce copiilor sêrăcia și desnădejdea; de asemenea și instinctul care ne îndémnă a face ca urmașii noștri să vie în lume bogați și rentieri, va slăbi foarte mult. Controlul valorilor, care va forma negreșit cea mai mare parte a bogăției mobiliare, nu e nici cu neputință și nici atât de greú; mobilele, obiectele de preț, operile de artă și cele-l-alte, s'ar putea să fie scóse din confiscarea în favórea statului a celei-l-alte averi, sub motivul că sunt nisce suvenire părintesci. In ceia ce privesce însê bunurile imobiliare, nu se va putea ocoli legea, căci acésta este condiția însemnată și cea mai de căpitenie a sistemului. Țara întrégă cu clădirile

și, fabricile ei, cu căile de comunicație, etc. trebuie să devie proprietatea inalienabilă a colectivității și — după o generațiune — să ajungă proprietatea ei cu desevârșire. Fie-cărei persoane, care ar face cerere, trebuie să-i se dea de stat pe viață o posesiune fonciară saș de fabrică, pentru care să plătescă o arendă anuală, corespunzătoare cu o dobândă mică a capitalului, represintat prin proprietatea concedată. Acestea toate nu sunt o inovare revoluționară și care n'a mai fost, ci numai o dezvoltare logică a unor condițiuni, cari sunt în ființă în multe locuri și mai cu sémă în Anglia și Italia. În aceste țări sunt mari proprietăți fonciare, cari nu se cultivă de însi-și stăpânii lor, ci de fermieri, adică de arendași mici. Nimic și nimeni nu împiedică societatea să aplice și mai mult condițiunile fermierilor din Anglia, tuturor cultivatorilor saș fabricanților, așa ca să nu rămăe de cât un singur mare proprietar fonciar: Statul. Acest soi de alcătuire face ca individul să-și agonisescă bogății personale, cu toate că ele nu pot să atingă dezvoltarea averilor exploatatorilor și parasiților din ordinea economică de ađi. Omul înzestrat și activ va găsi într'o viață mai largă, răsplata abilităței sale, iar omul mediocru, și cel stângaciū va trebui să se mulțumescă cu un câștig mai mic: singur numai leneșul va fi osândit la lipsă și ruină. O prea mare îngrămădire de fonduri în mâna unui singur arendaș va fi cu neputință, chiar numai prin faptul că întreprindătorul nu va găsi de cât cu mare nevoie lucrători, cari să-și muncescă; căci acela

care va voi să lucreze, putând să capete de la stat o bucată de pământ, nu are nici un motiv să meargă ici-colo să-și închirieze brațele, sau să-și pue capul în jugul unui antreprenor, a unui mijlocitor. Desvoltarea acestui sistem va avea ca urmare absolută, faptul că nimenea nu va lua pământ mai mult de cât atâta cât va putea el și familia lui să-l lucreze. Cu chipul acesta se va împiedica desvoltarea peste măsură a industriei în paguba producțiunei alimentare. Individul putând tot atât de ușor să se facă și arendaș liber și lucrător de fabrică, el nu va lăsa pământul său de cât numai atunci, când industria îi va da în schimb un câștig mai mare și mai ușor; atunci va înceta concurența lucrătorilor, cari merg din fabrică în fabrică și se oferă pe un preț cât se poate de puțin, mulțumindu-se cu o părticică mică din bunurile și plăcerile vieții. Greutăți în adevăr mari nu se vor ivi, de cât numai atunci când populațiunea ar crește prea mult și când solul ar deveni neîndestulător. În cazul acesta statul nu va mai putea satisface toate cererile de pământ agrar și de stabilimente industriale și deci o parte dintre cei tineri, va trebui să plece aiurea, prin alte țări, unde populațiunea nu va fi așa de mare. Cu toate că o cultură mai intensivă a solului, ar putea totuși, după cum am dovedit mai sus, să amâne o astfel de nevoie, până într'un viitor foarte depărtat.

Nici că mai încapе vorba, că acest sistem e și el un fel de comunism. Și voiți spune aceloră cari se dau înapoi speriați când aud acest cuvânt, că

noi trăim în plin comunism, nu numai într'un comunism activ, dar și într'un comunism pasiv. Și anume, n'avem comunitatea bunurilor, ci comunitatea datoriilor. Nici un reacționar nu se înfricoșează la ideia că fie-care cetățean, numai prin singurul fapt al legăturilor sale cu statul, este debitorul unei sumi, care bună-ora în Franța, se urcă la aproape șase sute de lei de cap. De ce s'ar speria dar, dacă prin o revoluție radicală, din debitor ce e, s'ar face posesorul unei părți din averea corespunzătoare, în cazul când statul n'ar avea numai datorii generale, ci și o avere generală; și când statul nu s'ar mărgini numai să ieie dări și contribuțiuni de la membrii săi, ci le-ar împărți și bunuri, cum face acum cu un număr mic de indiviși. Căci statul posedă și acum o proprietate de tot soiul, cum bună-ora: palaturi, păduri, ferme, corăbii, etc.; acest fapt, adică existența unei posesiuni neindividuale, indivizibilă între cetățeni, este chiar comunism pus în practică, dar el nu se arată destul de limpede celor mai mulți numai din cauză, că instituțiunile noastre politice, cari datéză din evul-mediu, favoriséză ideia că averea generală este o avere individuală, a prințului său a altui șef de stat.

Datoria publică, proprietatea publică, impozitele, nu sunt singurele forme sub care comunismul există la noi. Unele soiuri de credit nu sunt alt ce-va de cât cel mai curat comunism. Când un individ dă cu împrumut bani unui alt individ, sau când îi dă asupra averii lui personale, un bilet la ordin

care e primit drept bani sunători de către un al treilea, negreșit că acesta e un schimb de posesiuni individuale; dar când o bancă eliberază bilete fiduciare — și 'n multe bănci suma biletelor fiduciare e mai mare de a treia parte din totalul biletelor — când această bancă încuviințază unui individ, pe iscălitură, un împrumut în bilete cu cari acest individ poate să-și procure tot ce vrea, acesta e un simplu act de comunism. Banca nu dă o muncă făcută deja și prefăcută deja în bani, ci un bon asupra unei munci ce trebuiesc săvârșită de acum înainte. Și dacă acest bon e respectat de obștea cetățenilor și dacă aceștia dau obiecte în schimbul biletelor cari nu sunt acoperite, acesta e un omagiū adus solidarității omenesci, o recunoscere a faptului, că individul are drept la o parte din avutul în ființă, chiar dacă n'ar putea da încă în schimbul acestei părți un echivalent, pe care să-l fi produs el însu-și.

Intórcerea la Stat a tututor bunurilor după mórtea celor cari le-au agonisit, va crea o avere comună mai-mai fără săcare, fără să deființeze în același timp posesiunea individuală. Fie-care individ va avea o avere a sa personală și o avere comună, întocmai cum are un nume de botez și unul de familie. Averea comună, cu care s'ar nasce, va fi întru cât-va numele său de familie; iar averea ce o va agonisi cât va trăi, și de care se va folosi numai el singur, va fi numele său de botez; iar amândouē împreună vor forma personalitatea sa economică, întocmai după cum numele hotăresce personalitatea

sa civilă. Individul, lucrând pentru sine, va lucra în același timp pentru colectivitate, care se va folosi o-dată de tot prisosul câștigului lui asupra consumațiunei sale. Averea totală va alcătui marele rezervoriu care din prisosul unora va veni în ajutorul celor în lipsă și care la fie-care generațiune va compensa, în repartiția bunurilor, inegalitățile ce se vor produce mereu, inegalități pe cari transmisiunea ereditară le face statornice și din ce în ce mai mari la fie-care generațiune.

Va trebui să ajungem numai de cât la această reînnoire a organizărei economice, cerută atât de rațiune cât și de știință. Un singur principiu fundamental trebuie să domnască în societate și acest principiu nu poate fi altul de cât saū individualismul, adică egoismul, saū solidaritatea, adică altruismul. Ađi, nici individualismul, nici solidaritatea nu stăpănesc lumea în totă logica; e un amestec al amândurora, cu desevărșire nerațional. Posesiunea este întocmită individualicesce, iar egoismul atinge în ereditate marginele cele mai extreme, nu numai pentru că-și însușește prin viclenie și hrăpire tot ce poate, dar și pentru că caută să stăpănescă prada în veci și să lipsescă ast-fel comunitatea de partea ei de folosință. Inse acela ce are, nu învoesce aceluia ce nu are nimic, dreptul de a-și face o armă din principul căruia cel di'ntăiū își datoresce bogăția sa. Averea se agonisesce și se păstréză în numele individualismului; dar ea este oprită în numele solidarității. Bogatul se bucură fără nici o remușcare, de partea disproporționată a averei ce a știut să-

și adune; iar dacă șeracul vrea să fie și el tot așa de egoist și individualist ca și dânsul, puind mâna pe avutul bogatului, — e aruncat la dubă și nici una nici două, e osândit la spânzurătoare. Sub forma cametei și a speculațiunei, societatea permite cele mai nerușinate manipulațiuni ale avidității egoiste; sub forma însă a brigandagiului și a furtului, lumea le interzice. Același principiu într'un caz e un merit, în cel-l-alt o crimă.

Rațiunea cea sănătoasă se revoltă în potriua unei ast-fel de contradiceri. Înțeleg să se predice pretutindeni egoismul, dar atunci lumea se aibă curajul să-l aprobe în toate cazurile. Dacă e drept, ca bogatul să trăiască în trândăvie numai pentru că a știut să pue mîna pe o întindere de pământ, sau să exploateze munca omului, atunci ar trebui să fie tot așa de drept, ca șeracul să-l ucidă și să se facă stăpân pe averea lui, numai dacă are curagiul și puterea trebuincioasă pentru a o face acésta. Fără îndoială, că cu o ast-fel de logică, societatea s'ar duce dracului și ómenii ar ajunge mai rău ca fiérelle sêlbatice, cari rătăcesc prin păduri și se sfășie unele pe altele. Acei, care nu pot privi o ast-fel de stare ca ținta ideală a mersului desvoltărei sociale, n'aũ alt-ce-va de făcut de cât să primescă de bun cel-l-alt sistem, adică solidaritatea. Atunci nu se va mai dice: fie-care pentru sine; dar: unul pentru toți și toți pentru unul. Atunci societatea va privi ca o datorie a sa, de a întreține și învăța tinerimea care nu este încă în starea de a-și câștiga traiul; ea va

îngriji de betrăneța care nu mai e în stare să-și câștige traiul; ea va veni în ajutorul celor nevoiași și va îngădui sărăciea numai ca pedepsă în potrivea lenei de bună-voe. Dar pentru ca toate acestea să pótă fi aduse la îndeplinire, e nevoie de o singură condițiune: desființarea moștenirii averilor.

Mari catastrofe ne amenință pe terenul economic și nu va fi cu putință a le mai opri multă vreme. Atâta timp, cât mulțimea a fost credulă, miseria pământeseă îi putea fi mângâiată cu făgăduelile nehotărâte ale unei fericiri ceresci. Ađi însă, când lumina se răspândește din ce în ce mai mult, se vede din ăi în ăi scăđend numărul ómenilor răbdători, cari găsesc într'o prescură compensarea unui prânz și pentru cari biletul de ordin al unui popă pentru un loc în paradis, face cât și posesiunea actuală a unui ogor bun pe lumea acésta. Cei săraci se numără și ved că față cu bogății, ei sunt și mai numeroși, și mai puternici. Ei cercetéză izvoarele de bogăție și ved că speculațiunea, exploatarea și moștenirea nu sunt mai bine îndreptățite de cât brigandagiul și hoția, pe cari codul le pedepsește atât de aspru.

Prin desmoștenirea progresivă a masselor zmulse de pe pământul lor, și prin îngrămădirea tot mai tare a averilor în câte-va mâini, nedreptățile economice se fac din ăi în ăi mai de nesuferit; iar în ăiua când pe lângă fόμεa, mulțimea va mai avea și noțiunea pricinelor ei depărtate, nu va mai fi nici o stavilă, pe care să n'o înlătore ori să n'o dărime, pentru a ajunge ca să se sature.

Fómea este una din puținele puteri elementare, în
potriva cărora nu folosesc nici amenințările, nici
argumentele. Fómea este singura putere, care pro-
babil, va rade până la pământ, clădirera socială
construită pe superstiție și egoism, clădire pe care
filosofia singură, nu e în stare să-o dărîme.

Minciuna matrimonială

I

Omul are două instincte puternice, cari-î stăpânesc totă viața și cari dau prima imboldire tuturor lucrărilor lui: instinctul conservării personale și instinctul conservării speciei. Cel di'ntâiu se manifestă în expresia sa cea mai simplă, sub forma fómiei, al doilea sub forma iubirei. Puterile cari lucrăză în operațiunile hrănirii și ale reproducerei sunt încă obscure pentru noi, dar efectele le vedem deslușit. Nu scim de ce un individ își sêvârșese dezvoltarea sa într'un număr dat de ani și nu într'altul; de ce calul, mare și puternic, nu pôte ajunge de cât la vârsta de 35 de ani, pe când omul cel mai mic și mai slab pôte sê trecă de 70 de ani; de ce micul corb trăesce până la 200 de ani, pe când gâsca, cu mult mai mare, n'ajunge de cât până la 20. Dar ceia ce scim, e că fie-care ființa viețuitoare e ursită de la nascerea sa la o hotărîtă durată vitală, după cum o mașină de cêsornic e întorsă pentru un timp hotărît, durată pe care acțiunea neprevăduță a puterilor din afară, pôte s'o scur-

teze, dar pe care, în nici un caz, n'o poate prelungi.

Presupunem tot așa, că și speciile sunt alcătuite deasemenea pentru o durată determinată; ca și indiviții, ele se nasc într'un moment precis, se dezvoltă, ajung la maturitate și apoi mor.

Ciclul vital al unei specii este de o durată prea întinsă, pentru ca ómenii să fi putut fixa, chiar pentru un singur caz, prin observațiune directă, punctul ei de plecare și sfârșitul ei. Dar paleontologia oferă numeroase puncte de sprijin, cu ajutorul cărora se poate afirma cu siguranță paralelismul între legile de viață și de dezvoltare la individ ca și la specie. Atâta vreme cât individul n'a secătuit forța vitală cu care a fost înzestrat la naștere, el luptă cu toată sforțarea de care e capabil pentru a se conserva și a se apăra în contra dușmanilor săi. Dacă forța sa vitală e istovită, el nu mai simte nici o trebuință de hrană, nici vre-o dorință de a se apăra: móre. Tocmai în același chip se manifestă, și în specie, forța vitală, sub forma de instinct de reproducere. Atâta timp cât vitalitatea speciei e puternică, fie-care individ desevârșit format tinde din toate puterile sale, la împerechere. Când vitalitatea speciei începe a scădea, indiviții devin mai nepăsători pentru reproducere și încețază însfârșit cu desevârșire de a-i mai resimți trebuința. Noi avem în egoism și în sentimentul de solidaritate, în sênul unei specii și chiar în sênul raselor omenesci saú a întregi popóre, o măsură pozitivă a forței lor vitale. Cu cât sunt mai nu-

meroși indiviđii cari pun interesul lor propriu de asupra ori-cărei datorii de solidaritate și ori-cărui ideal de desvoltare a speciei, cu atât e mai aproape termenul vitalității. Din potrivă, cu cât sunt mai numeroși indiviđii cari au instinctul eroismului, a desinteresărei, a jertfei personale, cu atât forța vitală a unei națiunii e mai puternică. Stîngerea nu numai a familiei, dar și a unui popor, începe cu precumpănirea egoismului, semn fără greș al secătuirii vitalității speciei. Secătuirea forței vitale a individului va urma foarte iute, dacă nu va fi întârđiată prin încrucișări sau alte transformări prielnice. Când o rasă, sau o națiune a ajuns la punctul final al carierei sale, indiviđii pierd puțința de a iubi sănătos și firesc. Spiritul de familie piere. Ómenii nu vor se se mai însore, pentru că găsesc incomod a avea răspunderea unei alte vieți omenesc și a se ocupa de o altă ființă. Femeile se tem de durerile și neplăcerile maternității și alergă chiar în căsătorie, la mijlocele cele mai imorale pentru a nu avea copii. Instinctul reproducerei ne mai avênd drept scop reproducerea, la unii se pierde și la alții se strică prin aberațiile cele mai stranii.

Actul împerecherei, funcțiunea cea mai sublimă a organismului, pe care acesta n'o pôte sêvârși înainte de complecta sa maturitate și la care sunt asociate cele mai vii sensații ale sistemului nervos, e coborît la cea mai infamă desfrânare; el nu mai are drept țel conservarea speciei, ci numai o plăcere individuală fără valóre pentru colectivitate. Acolo

unde iubirea mai apare ca un efect al obicinuinței, ea nu mai este o unire a două individualități necomplete într'un individ de o speță mai înaltă formând un tot, desvoltarea unei vieți isolate și sterile într'o dublă vieță roditóre care póte se se prelungéscă până la infinit prin urmași, trecerea pe nesciute de la egoism la solidaritate, erupțiunea vieței individuale în larga vieță a speciei. Nu e nimic din tóte acestea! Este o neliniște neînțelésă ei însă-și și prin urmare cu neputință de potolit, pe jumătate visare pe jumătate isterie, o aducere aminte, o imitare de lucruri citite saũ auđite, fantasie sentimentală și bolnăviciósă, un soi de nebunie. Vițiile în contra naturei se întind, dar pe când în secret, nerușinarea se dedă orgiilor ei, în public facem paradă de o rușinare excesiv de delicată; după cum spune proverbul, că nu trebuie de vorbit de funie în casa spânzuratului, tot așa poporul care n'are o consciință curată în privința vieței sale sexuale și care scie fórte bine cum stă cu păcatele faptei și cele ale nefaptei, evită, cu frica unui criminal prins în flagrant delict, de a atinge de departe măcar, acest subiect în conversațiunea saũ în scrierile sale.

Acesta e tabloul raporturilor sexuale ale unei rase ajunsă la secătuirea forței sale vitale, fie prin întrebuințarea firéscă, care e o urmare a bătrâneței, fie prin condițiuni neprielnice de existență, saũ fie prin acțiunea unor legi vătămátóre și neglióbe.

Dacă dar ni se acordă, că forma raporturilor ambelor sexe în sênul unui popor dă măsura forței vitale a acestui popor și dacă se aplică acéstă

măsura națiunilor civilisate ale Apusului, ajungi la constatările cele mai alarmante.

Minciuna instituțiilor economice sociale și politice a otrăvit și viața sexuală. Tóte instinctele firesci, cari trebuie să asigure conservațiunea și îmbunătățirea speciei sunt falsificate și abătute de la calea lor; generațiile viitoare, în partea cea mai dezvoltată intelectual a omenirii, sunt jertfite fără esitare ipocrisiei și egoismului stăpânitor.

În tóte epocile, omenirea a simțit mai întâi prin instinct, pe urmă a înțeles prin rațiune, că de nimic nu-și pasă mai mult de cât de propria sa durată; tóte senzațiile, tóte acțiunile cari au un raport óre-care cu acest interes primordial au ținut în tóte timpurile, locul cel mai larg în preocupările sale. Iubirea alcătuesce aproape fondul exclusiv al literaturii tuturor timpurilor și tuturor popórelor; este în orî-ce caz micul fond care a putut să captiveze într'un chip trainic masa cititorilor și ascultătorilor. Resultatul iubirii, unirea unui ténér și a unei tinere într'o pėreche fecundă, a fost mai întâi prin moravuri și obiceiuri, pe urmă prin legi scrise, însoțită de ceremonii și solemnități, de pregătiri și formalități, mai mult de cât orî-ce act al vieții omenesci, mai mult chiar de cât înarmarea tinerilor, care totuși, la triburile barbare cari trăiesc vecinic pe picior de rėsboi, este de o fórte mare însemnătate.

Prin formalitățile cari complică căsătoria, statul și-a asigurat în tot-de-a-una un control asupra ra-

porturilor sexuale ale membrilor, și solemnitatea cu care tratéză unirea unei perechi amoróse, trebuie a-í face sê înțelegă că ea nu este o simplă afacere privată ca un prânđ, o vênătoare saũ o serata cu dans și musică, ci un eveniment de o înaltă importanță publică, avênd înrîurire asupra viitorului comunităței. Pentru a împiedeca pe cât cu puțință ca iubirea sê nu se cobóre la o simplă distracție, pentru a accentua cât mai mult scopul sêũ înalt, conservarea speciei, societatea încă din zorile civilisațiunei a recunoscut în principiũ, ca singurele cinstite și sfințite prin stima sa, acele raporturi dintre bărbat și femeie, al căror caracter serios a fost consacrat printr'o ceremonie publică; cât privesce pe cei cari s'aũ sustras de la acéstă consacrațiune, ea i-a blamat, dojenit și pedepsit, cu dispreț și chiar cu pedepse.

Și în înalta nóstră civilisație, ca și în vremea începuturilor ei, instinctul sexual trebuie, dacă nu vrea sê degenereze într'un viciũ de disprețuit și de rușine, sê ia societatea de martor a satisfacerei sale și sê se pue sub privigherea ei; ađi încă, căsătoria e singura formă autorisată prin legi pentru raporturile dintre bărbat și femeie.

Sê vedem acuma ce a făcut din căsătorie minciuna civilisației nóstre. Căsătoria a ajuns o toc-melă materială în care rămâne tot atât de puțin loc pentru iubire ca și în contractul a doi capitaliști cari întreprind împreună o afacere. Căsătoria continuă sê aibă de pretext, conservarea speciei; ea presupune teoreticesce atracțiunea reciprocă a

doi indiviđi de sex diferit; dar de fapt, căsătoria nu e făcută în vederea generației viitoare, ci numai în vederea interesului personal al indiviđilor cari contractează unirea. Căsătoria de ađi, cu deosebire în clasele ție superioare, e lipsită de orice consfințire morală și prin urmare de orice rațiune de a fi antropologică. Căsătoria ar trebui să fie consfințirea solidarității, ea însă e aceea a egoismului. Toți cei cari se căsătoresc vor în noua lor situație să trăiască nu unul în altul și unul pentru altul, dar să găsească condițiuni mai bune pentru continuarea unei existențe comode și scutită de responsabilitate. Se căsătorește ađi lumea pentru a-și crea o altă situație de avere, pentru a-și asigura un culcuș mai plăcut, pentru a putea lua și susține un rang social, pentru a-și satisface o deșertăciune, pentru a se bucura de privilegiile și libertățile pe cari societatea le refuză femeilor celibatate și le acordă celor măritate. Căsătorindu-ne, ne gândim la toate: la salon și la bucătărie, la plimbare și la baie de mare, la sala de bal și la sala de mâncare; numai la un lucru nu ne gândim, singurul esențial: la camera de culcare, acest sanctuar de unde trebuie să iasă viitorul familiei, al poporului și al omenirii. Decăderea și ruina nu se cuvine ore să fie partea popórelor în căsătoriile cărora triumfă egoismul soților și în care copilul este o întâmplare nedorită, sau în cazul cel mai bun indiferentă, o urmare cu greu de înlăturat, dar cu desăvârșire accesorie?

Se va obiecta póte că la popórele în stare

primitivă adică trăind în condițiuni primitive, marea majoritate a căsătoriilor nu se încheie în alt chip de cât în civilizația noastră. Nici la aceștia, înclinația nu jăcă nici un rol pentru a alcătui un menagiu. În cutare trib, bărbatul ia o fată pe care n'o vede pentru întâia-ora de cât după nuntă. În cutare altul, tânăra doritor dea se căsători răpescce din tribul vecin prima femee pe care pôte pune mâna. Acolo unde se alege nevasta, lucrul se face în urma unor deliberări cari nu aű nimic a face cu iubirea. Cine-va ia o fată de nevastă pentru că este cunoscută în trib că se pricepe la muncă, că'ngrijesce bine de vite, tórce și țese cu dibăcie. Și acolo decı conservarea tribului e încredințată órbei întâmplări saű egoismului; totuși aceste popóre sunt pline de o forță tânăra, și desvoltarea lor, departe de a suferi de acéstă stare de lucruri, creșce cu iuțelă.

Vom răspunde, că pentru rațiuni antropologice, însurătórea întemeiată, nu pe iubire ci pe egoism și tradițiune, n'are, la popórele primitive, aceleași urmări rele ca la națiunile civilisate. La popórele primitive, indiviđii se deosebesc puțin fisicesce și intelectualminte. La toți bărbații ca și la tóte femeile predomină tipul tribului; doar de abia există individualitatea. Toți indiviđii sunt ca turnați în același tipar și asemenea unii altora până 'ntr'atăt, în cât pot fi confundați; toți aű fost crescuți în același chip. Nici o selecțiune nu are decı nevoie de a ființa la împerechiare. Resultatul ar fi aprópe același ori-cum ar fi alcătuiți părinții. O mare asemănare a indiviđilor nu exclude numai necesitatea, dar chiar po-

sibilitatea iubirei. Instinctul reproducerei nu deștăptă în acel caz la individ de cât dorința generală a posedărei unui individ de alt sex, dar el nu individualisază, într'un cuvânt nu se ridică la forma sa mai înaltă, care e tocmai iubirea pentru o ființă determinată, și nu pentru o alta. Sexul întreg are o înclinare generală pentru tot cel-l-alt sex, și e cu totul indeferent bărbatului a se uni cu cuate femei și reciproc. Dacă la un popor primitiv apare un individ foarte neasemănător celor-l-alți și deosebindu-se de cei-l-alți membri ai tribului prin calități fizice sau intelectuale, deosebirea va fi imediat simțită cu o intensitate de cari noi, ceștia-l-alți, cari suntem deprinși a vedea diferind individualmente ómenii, ne putem abia face o idee. Marea lege zoologică a selecțiunei se va arăta cu o putere fîrîscă: dorința de a posedă acest individ superior, va lua proporțiunile unei pasiuni teribile și furtunóse și va da loc la actele cele mai extreme. Dar la popóarele civilisate, la cari indiviđii se deosebesc mult, lucrurile merg cu totul alt-fel. In clasele de jos, necultivate sau mai puțin dezvoltate, instinctul reproducerei, ce e drept, apare mai mult ca o înclinare generală pentru cel-alt sex decât ca o înclinare izolantă; cu tóte poveștile sentimentale respândite de către poeții rei observatori, amorul violent pentru o ființă determinată e extrem de rar. Dar in clasele mai înalte, unde indiviđii sunt bine dezvoltăți, foarte deosebiți și oferind tipuri particulare deslușit caracterisate, instinctul sexual devine exclusiv și dificil la ales; trebuie chiar să devie

aşa fel, pentru ca urmaşii să fie viguroşi şi apţi pentru viaţă.

Aici, trebuie ca însurătorea, adică singurul raport de procreaţiune admis de societate, să fie un rezultat al iubirei. Căci amorul e marele regulator al vieţii speciei, forţa care împinge la funcţionarea acestei specii şi care caută să împiedice ruina ei fizică. Amorul este instinctul unei fiinţe care recunoşce că trebuie să formeze o pereche cu o fiinţă determinată de cel-alt sex, pentru ca bunele sale calităţi să crească, ca cele rele să scadă, ca tipul ei să rămână intact sau să se perfecţioneze în urmaşii săi. Instinctul reproducerei e în sine orb şi are nevoie de o călăuză sigură, iubirea, pentru a-şi ajunge ţelul ei firesc, care e în acelaşi timp, conservaţiunea şi îmbunătăţirea speciei. Când lipsesce această călăuză, când împerecherea e determinată, nu de atracţia reciprocă, dar de întâmplare sau de interese streine scopului ei fiziologic, produsul încrucişării în faţa unei mari neasemănări a părinţilor, e în tot-de-a-una un produs indiferent, sau rău. Copiii moştenesc defectele părinţilor şi le măresc; calităţile părinţilor din potrivă, sunt slăbite sau se neutralisază unele pe altele; rezultă din acesta, o rasă fără armonie, sfâşiată înăuntru, retrogradă, osândită la o stingere repede. Numai vocea iubirei poate spune individului, că unirea sa cu un alt individ determinat, e de dorit în interesul conservării şi perfecţionării speciei, sau că această unire nu e bună şi lasă de dorit.

Goethe a prins şi definit de minune, cu un singur cuvânt esenţa iubirei, şi volume grose n'ar

putea să mai adauge nimic. Acest cuvânt e: «afinitatea electivă». Acastă desemnare este împrumutată de la chimie, ea lĂgă marile proceduri elementare ale naturei cu un fapt, care se petrece la ómenii și care a fost în mod mistic intunecat prin fantasia isterică a unor poeți fără ideii sau fără discernămint. Chimia numește afinitate electivă, tendința a două corpuri de a se combina într'un produs nou care, aproape în t te proprietățile sale : col re, stare de agregatiune, densitate, acțiune asupra altor materii, e complect diferit de cele două corpuri primitive. Două corpuri, cari nu sunt unul fața cu cel-alt în raport de afinitate electivă, pot să se afle vecinic în cel mai str ns contact — nu va urma de c t o juxtapozițiune fără vieță, care nu va duce la nici o altă formațiune nouă, la nici un efect dinamic, la nici un rezultat viețuitor. Când două corpuri au o afinitate electivă n' i de c t să le apropii unul de altul pentru a provoca imediat frumóse și roditóre fenomene de activitate. Organismul omenesc este teatrul unor fapte absolut asemenea. Doi indiviđi exercită sau nu, unul asupra celui-l-alt o acțiune recipoc . A  ei o afinitate electivă: se iubesc, sb r  cu nerăbdare unul spre cel-alt și devin isvorul unor formațiuni nou . N' u ac st  afinitate: r m n reci și fără acțiune unul asupra altuia și  nt lnirea lor nu constituie nici odată un episod al marei vieți generale. Vedem aici proprietăți primordiale inerente materiei și pe care nu vom încerca a le explica. De ce se unesc oxigenul cu potasiul? De ce nu se unesc

azotul cu platina? Cine ar putea-o spune? Și de ce un bărbat iubesc el o femeie, și nu pe alta? De ce vrea o femeie cutare bărbat și disprețuește pe toți cei-l-alți? De sigur pentru că această atracție sau această nepăsare, își are temelia în «Chimismul» mai intim al ființei în chestie și isvorește din aceleași isvóre ca și procedurile organice ale vieții. Căsătoria sémănă cu un vas, în care două corpuri diferite, două individualități deosebite, sunt închise împreună. Aș ele o afinitate electivă: vasul e umplut cu viață; nu aș: conține mórtea. Dar în uniunile moderne, cine se mai îngrijesce de afinitatea electivă?

Nu există de cât două feluri de raporturi între bărbat și femeie: ori se rezămă pe o atracțiune firéscă reciprocă și în acest cas au în tot-d'a-una de scop conscient sau inconscient reproducerea, ori acest scop nu e în primul rând și se caută numai satisfacerea egoismului sub ori ce formă ar fi. Primele raporturi sunt justificate și morale, celelalte forméză marea categorie a prostituției, sub ori ce formă s'ar manifesta în afară. Creatura stricată care, nóptea, pe stradele unui oraș mare, se oferă pentru o monedă unui trecător, ale cărui trăsături nici nu le póte măcar deosebi prin întuneric, această creatură se prostituiază; nemernicul care curteză o bătrână blestemată și cere a-i se plăti omagiile, se prostituiază. Nu există de cât un singur cuvânt pentru ambele casuri. Dar întreb: Ce diferență e între-un bărbat întreținut de metresa lui, și un bărbat, care face curte unei

moștenitoare sau fiicei unui om influent, pentru carea el nu simte cea mai mică iubire numai, și numai pentru a căpăta, prin mâna ei, avere sau o pozițiune? Care e diferența între nemernica, care se vinde unui necunoscut pentru câji-va gologani și casta logodnică, care merge la altar cu un individ, pe care nu-l iubesc, dar care în schimbul strângerilor în brațe îi oferă un rang social sau toalete, gătelă, servitori, sau numai miserabila pâine dîlnică? Motivele sunt în ambele cazuri aceleași, procedeul e același, desemnarea trebuie să fie de asemenea aceiași, după adevăr și dreptate.

O mamă pe cara totă lumea o ține de onorabilă, care, ea însăși, se crede foarte severă în obiceiuri, presintă fiicei sale un pretendent bogat, și se silește să birue indiferența firăscă a fiicei sale, prin dibace îndemnări și prin precepte de soiul ăsta: «E nebunie să respingi o sôrtă convenabilă, ar fi imprudent în cel mai înalt grad de a aștepta o a doua ocașiune, care, probabil, nu se va mai presenta; o fată tînără trebuie să se gîndescă la scopuri practice și să-și desbare creierul de tôte anostele istorii romantice»; această mumă-model este o mijlocitoare, nici mai mult, nici mai puțin, ca bêtâna și hidósa mediatóre care, pe o bancă a unei alee publice, șoptesc la urechea cusutoreselor fără lucru, propuneră mișelescă și se expune prin asta la urmărirea judecătorească. Elegantul pretendent primit cu distincție în tôte salónele, care face, în figurile cotilionului, vênătórea unei partide bogate, care vorbesce moștenitórei, cu ochii umeđi și cu mlădieri

de voce, dulci ca mierea, care amână pe creditorii săi pentru a doua zi de nuntă și despăgubesc țiitorea, din zestrea primită; — acest elegant e un netrebnic, întocmai ca și mediatotul, pe care agentul polițienesc însu-și nu-l atinge de cât cu grătă. O fată, care se vinde pentru a nutri o mumă bătrână, sau un copil mic, este moralmente mai presus de fecióra care roșind, se urcă în patul conjugal spre un sac cu gologani, pentru a satisface lăcomia ei deșartă de baluri și excursiuni pe ape. Bărbatul care plătesce fie-ce dată tovarășa lui de un minut și pe urmă-î întórce spatele, e mai puțin înșelat, el e mai logic, mai rațional de cât omul care își cumpără printr'o căsătorie legală și pentru tótă vieța o concubină care, întocmai ca și cea-l-altă, a avut de scop numai banul. Ori-ce alianță între bărbat și femeie încheiată în vederea unei situațiuni materiale sau a altor avantagii egoiste, e tot prostituție, puțin importantă că această alianță ar fi încheiată cu concursul unui funcționar al stărei civile, al unui popă, sau numai a unei deschidător de loje la teatru.

Totuși acesta e caracterul tuturor căsătoriilor. Rarele excepțiuni în care un bărbat și o femeie se unesc în formele legitime fără nici un alt scop fără altă dorință de cât de a se aparține unul altuia, prin iubire, sunt luate în rís de către ómenii raționabili; tinerețea e prevenită în contra unor atari nebunii. Fetele sêrace sau cu stare puțină, sunt dresate de către părinții lor prevădători sê-și înăbușe periculósele mișcări firesci ale inimei lor și sê-și măsore amabilitatea surísului, după cifra

veniturilor celor celibatari; dacã jocul cochetãriei fetei nu ajunge pentru a urni pe unul care se ține bine, mama și mãtușa vin în ajutor și sprijinesc prin înțelepte manopere, sfortãrea nevinovatei copile. La fetele tinere bogate, lucrul se petrece altfel; ele nu vênézã; ele jócã rolul vênatului. O anume clasã de ómeni practicã vênatul dupë zestre cu chibzuința și în tótã regula. Acești ómeni pórtã pantaloni și giletcã deo croialã ireproșabilã, cravate de o colóre și de o formã alese cu îngrijire și un monoclu prins la colțul ochiului, aũ përul frisat și miróse de departe tóte némurile de parfumuri, dansézã excelent, sunt tari în jocurile de societate, flecãresc în chestiunile de sport și cunosc cancanurile teatrului; ajunși la un anume punct, împãrștie buchete și bonbóne, și nu sunt sgãrciți a trage la scrisori de dragoste în prosã și'n versuri. Cu mijlocul acesta, fazanul aurit e prins ușor și nevinovata creaturã, care a cređut cã-și jócã partida într'o dramã liricã, înțelege prea târđiu cã a figurat numai ca factor într'o operație aritmeticã. Acolo, în fine, unde ambele părți aũ aprópe aceeași stare sau aceeași situație, nu se face dintr'un tãiu, de cât socotelã, mãsurãtórã și cãntãrelã. Nici nu-și mai daũ ostenelã de a nega adevãratele mobile ale unirei. Se recunosc douë stãri, douë influențe, douë situațiuni. El vrea sã aibã o gospodinã care dupë poziția sa socialã sã-i gãtescã supã sau sã-i cósã nasturii la cãmașe, sau care sã scie sã pórte cu eleganță o rochie de mãtase și sã presideze un prînz de galã; ea, vrea sã aibã un bãrbat, care sã

lucreze pentru dânsa, sau să-și permită de a merge la balurile curței, sau de a primi societatea bună.

Când rangul și sôrta nu-s deopotrivă, această sinceritate nu mai merge: atunci se minte de o parte și de alta. Tânăra fată se face că iubesc sacul cu gologani, pretendentul că iubesc peșcele de aur. Natura și adevărul câștigă cel puțin această tristă biruință, că egoismul, care a abătut căsătoria de la scopul ei e adevărat, recunoște în principiu acest scop pentru că socote trebuincios a lua, în drumul căutării sale, masca iubirei.

Care e sôrta bărbaților și a femeilor cari au încheiat asemenea alianțe? Urmașii degenerați fizice și moralmente ai unor strămoși cari s'au căsătorit de asemenea în vederea interesului material, cari au fost zămisliți fără iubire, crescuți fără dragoste, au pierdut cu totul puțința de a iubi și pot să îmbetrânescă fără a resimți vr'odată sărăcia internă a vieții lor. Bărbatul are grija casei și a stomacului său; el capătă o mare istețime și pricepere în vinuri și țigări, se face prețuit, prin dârnicia lui, de către dănuitorii, e stimat în cluburi, móre bogat, în onoruri, și ar înscrie, de ar fi sincer, aceste cuvinte pe mormântul său: «Singura iubire a vieții mele a fost iubirea de mine însu-mi». Femeia născocesce mode smintite, caută să întracă pe semenele sale în risipă nebună, visază și nopțe rochii, gătelii, mobile și trăsuri, întrighéză, minte, calomniază pe alte femei, se sforțeză cu o ură drăcescă, să distrugă fericirea intimă a altora și lasă în urma ei, pe tot drumul existenței sale,

dacă mijlocele ei de acțiune răspund intențiilor sale, o largă urmă de desolare și gróză, cum ar face bună-óră o năvălire de lăcuste sau venirea ciumei. Amândoi, el și ea, vegetéză din punctul de vedere intelectual, în nisce sfere întunecóse și puturose. Viéța lor e lipsită de orí-ce ideal. Natura lor, lipsită de orí ce avânt, de orí-ce forță, pentru a se avânta sau pentru a se ridica, se târáe în mocirlă. Ei sunt organisme distrugátore, care se feresc de aer, respândesc bóla, descompunând societatea și pierind în putregaiul ce au pricinuit.

Degenerații se pot întâlni mai cu seamă în clasele înalte. Ei sunt în același timp un rezultat și o cauză a organizației egoiste a acelora. În aceste clase nu se fac căsătorii din înclinare, ci după rang și stare. Cu chipul acesta, starea și rangul sunt păstrate, dar deținătorii lor pier. Suprimarea iubirei și desvoltarea egoismului, cari sunt tendințele dominante în păturile de sus ale societăței, ar duce, dacă ar fi generalisate, la dispariția repede a speciei. Instinctul de conservare a speciei se manifestă dar prin aceia, că familiile întemeiate pe lipsa de iubire și pe egoism, sunt stârpite fără milă. Dispariția generală și repede a caselor aristocratice n'are nici de cum altă pricină.

Alătura cu degenerații, veđi ómení apți pentru viéți și destoinici pentru iubire, dar cari prin nepricepere, lipsă de judecată, sau frica de pericolele luptei pentru existență în mijlocul unei societăți cu totul egoistă, au contractat o căsătorie de rațiune, ast-fel numită, pentru că e

cea mai neraționabilă din toate némurile de căsătorii închipuie. Acești ómenii mai de vreme sau mai târziu, sau sufăr pedépsa greșelei comise contra lezei fundamentale a selectiunei și cu cât e mai târzie această pedépsă, cu atât e mai aspră. Instinctul iubirei nu póte fi smuls din pieptul lor, el caută printr'o sfortare continuă și nemărginit de durerósă a-și face o eșire pentru a părăsi recele convențiuni sociale. Se póte întâmpla, ca cutare individ se nu întâlnească nici o dată în vieță un alt individ cu care se aibă o afinitate electivă, căsătoria rămâne atunci pacinică în aparență, raporturile soților, înlănțuiți printr'un simplu calcul, rămân corecte în formă, dar existența lor e agitată și necomplectă; ei aú vecinic simțimîntul crud al unei așteptări tulburătoare, ei speră mereu să vadă venind ce-va care se umple golul vieței lor; ființa lor întrégă aspiră la o complectare, pe care nu-o găsesc în satisfaciunile, ori-cât de strălucitoare ar fi ele, ale ambițiunei sau egoismului, pentru că numai iubirea singurá le o póte procura. Acești indiviđi sunt, ca și degenerații, lipsiți întréga lor vieță de înălțare și ideal, dar sunt mai nenorociți de cât aceia, căci aú vecinic prezentă conștiența că le lipsește ce-va. Ei nu-s orbii; sunt ómenii cu ochii buni sănătoși, cărora li s'a luat lumina sórelui. Așa e în tot-d'a-una, când întâmplarea vieței nu-i pune în contact cu o ființă, pentru care aú o afinitate electivă. Dar de întâlnesc una, catastrofa e de neînlăturat. Conflictul dintre datoria conjugală și aspirațiunea ar-

datoare către unirea cu un individ pentru care are afinitate izbucnesc cu putere; iubirea se resvrătesce împotriva căsătoriei; una sau cea-l-altă trebuie să cadă în luptă. Mai poate avea loc încă o soluțiune; care fiind cea mai de jelit, este și cea mai frecuentă: căsătoria pare că rămâne neatinsă, însă iubirea se desfătă aiurea.

Ast-fel persóna care iubesc, sau distruge cu violență căsătoria, ori luptă și înăbușe iubirea - și, jertfindu-și fericirea vieței, ori își înșală perechea și devine adulteră. Naturele vulgare, merg d'adrechtul la acest din urmă mijloc; naturile alese, au să îndure toate amărăciunile resvrătirei împotriva prejudecăților lumii, și a luptei dintre patimă și datorie. Dacă societatea ar fi condusă de adevăratele legi firesci și alcătuită pe temeiul solidarității, ea ar da dreptul iubirei și ar striga celor în luptă: «Vă iubiți, uniți-vă». Societatea oficială însă, stăpânită de egoism, a devenit vrăjmașa speciei; ea ține partea căsătoriei și dăce poruncitor celor în luptă: «Renunțați!» Dar în ciuda perversității sale, societatea a păstrat consciința, că asta este cu neputință, că nu poți să renunți la iubire, cum nu poți să renunți la vieță, și că porunca ei nu va fi ascultată, cum nu e ascultată nici cea a sinuciderei, ea adaugă atunci mai încet, clipind din ochi: «Ori cel puțin nu faceți scandal în public». Astfel iubirea își deschide în cele din urmă drumul său, dar numai la aceia cari vor să se dedea ipocrisiei societăței, și în loc să aibă o acțiune care să ridice sufletul și să-l înobileze, ea devine un isvor de

înjosire a caracterelor, pentru că aduce cu sine minciuna, sperjurul și prefăcătoria.

În căsătorie și sub acțiunea sa, are loc o selecțiune ciudată a individualităților. Tocmai cele mai bune și mai solide, acelea prin urmare cari ar avea pentru specie cea mai mare valoare ca agenți de selecțiune, nu se înjosesc a se deda unor compromisuri vulgare și imorale; cum nu vor să mintă ca trădătorii unei făgăduinți solemne și cum n'au curajul său puțină materială de a rupe pe față căsătoria lor legitimă, amorul lor târâielnic îi pierde, fără a fi adus folos speciei. Firele vulgare, di'mpotrivă, a căror perpetuație e pentru specie de puțină însemnătate, scapă chinului și-și satisfac inima pe cheltuiala conștiinței.

Căsătoria convențională, adică nouă la deuce din căsătoriile contractate în sênul popórelor civilisate ale Europei, alcătuesc deci o situație foarte imorală și fatală pentru viitorul societăței. Ea pune, mai de vreme saú mai târziu, pe cei cari o închee, într'un conflict între datoriile jurate și iubirea cu neputință de stârpit; le lasă numai alegerea între înjosire și ruină și în loc de a fi pentru specie un isvor de întinerire, ea este, pentru acésta, un mijloc de sinucidere pe încetul.

II

Ast-fel, căsătoria socotită di'ntru'ntâiú ca singura formă admisă a iubirei dintre bărbat și femeie, și-a pierdut cu totul prețul și a devenit cea mai

mare din tóte minciunile societăței. Te căsătorești de obicei fără să te îngrijesci de înclinare ; ténérul său ténéra sunt, formal, conduși de pilda vieței obicnuite și de literatura tuturor limbilor, a-și închipui iubirea ca ce-va cu totul deosebit de căsătorie și chiar, de regulă, ca ce-va opus ei. Unindu-și mâinile, ei își rezervă, cu, sau fără știință, în fundul cel mai secret al sufletului lor, gândul de a nu lăsa această formalitate să înrăurască asupra inimelor lor; răul acestei situațiuni trebuie imputat mai ales alcătuirii economice a popórelor civilisate. Această alcătuire, are de temelie egoismul, ea cunoște numai individul nu și specia, preocuparea ei se mărginesce la interesul imediat al celui di'ntâiu, neglijând cu totul pe cel al celei de a doua, ea învederează o exploatare jefuitoare, care jertfesce prezentului viitorul, ea n'are pri'ntre numeroșii săi păzitori și susțiitori, agenți și sfetnici, nici un singur advocat al generațiilor viitoare. Ce-i pasă unei societăți ast-fel organizată, dacă reproducerea are loc în împrejurările cele mai neprielnice. Generația care trăesce, nu se gândesce de cât la dânsa însă-și. Când ea póte să-și trecă timpul în chipul cel mai plăcut cu puțință, ea și-a îndeplinit datoria față cu sine însă-și și nu mai cunoște alta. Generația următoare va trebui la rându-i să nu se gândescă de cât la ea însă-și și dacă prin greșala părinților ei, dânsa e sărăcită intelectualmente și fisicesce, cu atât mai rău pentru dânsa. Copiii din căsătorie fără iubire, sunt ființi miserabile. Ce are a face dacă părinții ș'au găsit în această căsă-

torie folosul lor. Copiii iubirei fără căsătorie sunt, aprópe toți, victimele proscrierii sociale a mame-
lor lor și ajung martirii prejudecăților domnitóre.
Unde veđi réul, câtă vreme născătorii lor au
găsit în relațiunile oprite, momente plăcute? Ome-
nirea dispare de pe orizontul omului; simțimîntul
de solidaritate, care face parte din instinctele sale
primordiale, ca și din acelea ale tuturor ani-
malelor superióre, degeneréză; suferința aprópelui
nu mai turburá plăcerea omului decăđut, și chiar
gândul, că omenirea trebuie să înceteze cu generația
în viéță, nu ar hotărî societatea să-și schimbe un
fel de traiú, în care individul póte, momentan, să
se afle bine.

Ast-fel instinctul sexual a ajuns obiectul unei
exploatațiunii egoiste, și cum e cel mai puternic
din tóte iustinctele, poți să speculezi asupra lui în
tótă siguranța. Iată de ce bărbatul și femeia caută să
facă pe cât cu puțință din actul sfînt al conser-
vării și desvoltării omenirei, un isvor de rente
personale. Poți óre să te superi pe omul civilisat,
care privesce căsătoria ca un refugiu și se lasă a
fi hotărît în căutarea sa, de întrebarea: Cine dă mai
mult? El vede, că lumea ia averea drept măsură a
valórei individului, el vede pe cel bogat benche-
tând, pe când Lazăr, și ađi ca și pe vremea bibliei,
stă culcat în praf sub poduri. El cunoșce fierbin-
éla și violența luptelor pentru traiú și greutățile
isbândeii. El scie, că nu trebuie să se bizue de cât
pe sine însu-și și pe propria-í putere; de cade,
nu trebuie să aștepte de la stat nici un ajutor. Ce

mai e mirare dar, dacă el privesce fie-care act al vieții și prin urmare și căsătoria, din punctul de vedere al propriului său interes, în lupta pentru existență? Pentru ce ar acorda el iubirei o înrîurare în alegerea perechei lui? Pentru că ar fi mai bine pentru omenire? Dar ce-î pasă lui de omenire? Ce face omenirea pentru dânsul? Il hrănesce ea, când îi e fâme? Îi dă ocupație, când e fără lucru? Îi satură copiii când aceștia cer pâine? Și de móre, pórtă ea grija văduvei sau orfanilor lui? Nu. Cum ea nu îndeplinesce nici una din aceste datorii față de dânsul, nu vrea nici el să se îngrijescă de cât de sine însu-și, să privescă iubirea de cât ca o plăcută pierdere de timp, și de se căsătorește, să caute ca să-î iasă de aci o creștere a părții sale la bunurile pământesci.

Urmarea acestui mod de a vedea, este aducerea repedei degenerări a omenirii civilisate, dar victima imediată a acestei stări anormale, este femeia. Bărbatul nu prea suferă. Dacă nu se simte destul de tare, ori dacă n'are curajul de a lua asupra-și răspunderea întemeierii unei familii în mijlocul unei societăți, care este o dușmană și o exploatătoare în loc de a fi un sprijin, el rămâne neînsurat, fără a renunța totuși la deplina satisfacere a tuturor instinctelor sale, căci neînsurarea nu e sinonimă cu abținerea. Celibatarul e în mod tăcut autorizat de societate a-și procura plăcerile relației cu femeia, cum și unde póte. Societatea numesce plăcerile lui egoiste succese și le înconjoră chiar cu

un soiū de aureolă poetică. Viciul amabil al lui Don Juan deșteptă într'ênsa un amestec de invidie, de simpatie și ascunsă admirație. Dacă bărbatul s'a căsătorit fără iubire, numai pentru folose materiale, obiceiurile îi dau voe să-și caute într'altă parte, la drépta și la stânga, emoțiile pe cari nu le găsesce lângă femeia sa, sau dacă societatea nu-i permite acésta pe față, ea nu tratéză lucrul ca o crimă, care să-l excludă pe autor din societatea ómenilor cinstiți.

Cu totul alta e situația femeii. La popórele civilisate, femeia e redusă a vedea în căsătorie, singura ei destinație. Numai în căsătorie își póte găsi mulțumirea tuturor trebuințelor fiziologice. Ea trebuie să se mărite pentru a fi primită la exercițiul drepturilor ei firești, de individ pe deplin dezvoltat, pentru a putea primi consfințirea maternității, adesea pentru a fi la adăpostul sêrăciei. Acéstă din urmă considerație, nu ființéză fără îndoială la minoritate, adică la fetele bogate. Dar, de și acestea aū de obiceiū simțimîntul adâncei imoralități a unei căsătorii fără iubire, și de și dorința de a lua un bărbat pe alese, merge la multe dintr'ênsese până la un fel de manie, care le face să vadă în toți pretendenții numai vênători de zestre, ele nu scapă totuși, în regulă generală, de acțiunea fatală a pervertirei, care în căsătorie a pus crudul egoism în locul iubirei. Sunt prea mulți ómenii destul de lași pentru a aspira la un venit matrimonial. Ei vor face tot ce le va sta în putință, pentru a cuceri fata bogată, nu pentru c'o

iubesc, dar pentru că-î vreaă averea. Nu-î costă nimic lingușirea tuturor capriciilor ei. Dacă fata cere iubire, ei se vor preface cu atât mai mult, cu cât o vor iubi mai puțin și e foarte probabil că moștenitorea, tânăra și neexperimentată, va da mâna celui mai nedemn di'ntre pretendenți, celui care de obicei, va fi comedianul cel mai dibaci și mai stăruitor. Ea va recunoște mai târziu, că a luat nu un bărbat, cu care se aibă o afinitate electivă, ci un bărbat lacom de bani; ea va trebui deci, să se renunțe la iubire, ori s'o caute în afară de căsătorie, expunându-se la pericole și sub amenințarea disprețului tuturor censorilor de moravuri. Dar fetele bogate forméză o mică minoritate și cele-l-alte sunt constrînse de organizația actuală a societății să nădăjduiască în bărbat ca în singurul salvator cu putință, în potriva rușinei și a sărăciei.

Ce sôrtă făcut-am fetei nemăritate? Numele ei obicinuit de fată bătrână, implică ce - va ironic. Solidaritatea familiei nu ține în de obște până la vrăsta coptă a copiilor. Părinții morți, frați și surori se despart; fie-care caută să mērgă singur în vieță, traiul împreună este pentru toți o povară stînjenitoare, și fata care este destul de delicată pentru a nu voi să pricinuiască încurcală unui frate sau unei surori, mai cu sēmă de sunt căsătorii, se găsește singură în lume, nemărginit cu mult mai izolată de cât Beduinul deșertului. Să trăiască cum-va la propriu-î cămin? Va fi neospitalier și părăsit, căci un prieten bărbătesc, nu pôte da pe

acolo, dacă ea nu vrea să fie victima vorbelor rele ale vecinilor; prietenii femeiesci sunt rare, și până la un punct chiar în potriva firei; ea nu le va căuta de loc printre tovarășele ei de nenorocire, cari ar aduce și mai multă melancolie și amărăciune într'o casă deja tristă. Ómenii tot-d'a-una gata la sfaturi, îi vor dice să nu-i pese de flecărirea mueri'or și să întrunescă în juru-i simpatiile ce întâlnește în cale. Dar cu ce drept acești ómeni, așa de cumiți și de îndatoritori, cer unei biete și slabe fete să renunțe pentru tot-d'a-una la mulțumirea pe care chiar bărbatul cel mai tare o trage din simțimîntul de a fi sprijinit de stima și aprecierea semenilor săi? Reputația este un bun cu desêvârșire esențial și părerea altora jócă în viața interióră și exteriórá a individului, cel mai mare rol. Și fata care n'a găsit bărbat, se n'aibă nici un drept la acest bun? Ea își va trece viața prin străini, mai puțin liberă și mai expusă cărtirilor, de cum e femeia măritată. Intr'o durerósă constrîngere, ea va fi neîncetat preocupată de numele ei, pe care societatea îl cere neatins, fără a-i da în schimb resplata firéscă: un bărbat. Celibatarul merge prin cafenele, taverne, cluburi cari înlocuesc prea bine familia; el se primblă singur, călătorește singur și are o sută de mijlóce de a se despăgubi de golul locuinței sale, lipsită de iubirea conjugală și filială. Tóte aceste mângâeri sunt refutate fetei bêtrâne, osândită să remână în melancolie, întemnițată într'o existență blestemată. Dacă are ce-va mijlóce, ea cu greú le va mări, probabil le va mic-

șura saŭ pierde, căci crescerea și obiceiurile aŭ înarmat-o cu mult mai rău de cât pe bărbat, pentru administrația, saŭ mai bine ȃis pentru apărarea unei averi în potriua număróselor lațuri cari o aștépťă. De e cum-va cu totul fără stare, atunci întunecosul tabloŭ devine desnădējduitor. Puține profesiuni neatárnate, și care nu-s măcar lucrative, sunt deschise femeei. Fata din popor se bagă la stăpân și-și câștigă ticălosu-i traiŭ, dar fără a cunoște vre-odată ceia ce se chiamă neatárnarea. Umilirile îi schimbă caracterul. Dacă a recurs la lucrul manual liber, móre de fóme; ca lucrátóre cu ȃiuă, ea nu câștigă în mijlociŭ de cât jumétate din ce câștigă bărbatul, de și are aceleași trebuințe fresci. Fata din clasele mai ridicate alege cariera instructiunei, unde, nouė din ȃece ori, găsesc de asemenea robia, sub numele de guvernantă. In unele țeri, se găsesc deschise câte-va situațiuni publice subalterne, în cari o fată învățată și energică nu póte nici-odată sė guste simțimintul că urméză o vocațiune năuntrică, sentiment care singur póte face suferită sėrăcia-și aici chiar, nu sunt de cât cele alese cari ajung. Cele-l-alte rămân sėrace, ticălose, o sarcină pentru ele înși-le și pentru altul, sdrobite de consciința desėvėrșitei lor nefolosințe, a vieței lor zdrobite, neputincióse de a aduce tinereței lor vre-o bucurie, pâinea fie-cărei ȃile, și bėtráneței lor mijlóce de existență. Și, dupe tóte astea, fata care lánceȃdesce ast-fel într'o crudă părăsire, trebuie sė aibă neincetat o putere de caracter supra-omenescă. Noi cerem ca acéstă ființă sfășiată pe dinăuntru,

căreia-î e fó ne și frig, care tremură la gândul
dilelor ei de bătrânețe, să fie o vítéză. Prostituția
o pândesce și o atrage. Ea nu póte în vieța-î jal-
nică și singuratică face un singur pas, fără a nu fi
asaltată de seducere, sub mii de forme. Bărbatul
care se teme să ia asupra-și sarcina unei între-
tineri constante, nu-și face nici un scrupul de a
cere iubirea ca un dar, care nu-l obligă la nici o
reciprocitate. Mișelescul său egoism întinde mereu
lațuri fetei și devine cu atât mai periculos pentru
dênsa, cu cât are de aliați ascunși instinctele cele mai
puternice. Ea nu trebuie numai să-și ducă cu resem-
nare sêrăcia și singurătatea, ci trebuie să mai lupte în
potriva simțurilor aprinse ale bărbatului, vrăjmaș pu-
ternic, hotărît și neobosit, — ea trebuie să-și îmblân-
descă propriile-î înclinări și resvrătirile instinctelor
sale firesci, contra minciunilor și prefăcătoriilor so-
cietăței. Pentru a rămânea neatins într'o situație atât
de penibilă, trebuie o vitejie, de care cel mult
un bărbat din o mie ar fi destoinic. Și care este
pentru tânăra fată resplata acestor sforțări? Nu e nici
una. Fata bătrână care, în mijlocul tuturor greu-
tăților, a trăit ca o sfântă, nu găsește măcar o
despăgubire în simțimîntul intim de a fi ascultat,
în aspra-î și penibila-î vieță de lipsuri, o mare
lege a firei. Un glas năuntric îi strigă cu atât mai
tare, cu cât îmbătrânește mai mult: «De ce ai
luptat? Și cui a slujit isbânda-ți? Societatea me-
rită ore ca să respecti în paguba fericirii vieței
tale, învățăturile sale nemilóse și egoiste. N'ar fi
de mii de ori mai bine pentru tine, a te lăsa în-
vinsă fără împotrivire?»

Dacă fata ordinară are frică de o asemenea sôrtă, dacă fără a se prea ocupa de înclinare și de afinitate electivă, ia pe cel di'ntâi bărbat care-i cere mâna, n'are ea ôre dreptate? Există o sută de probabilități contra uneia, că viața în căsătorie, scurg-se în orî-ce mod, va fi mai plăcută de cât aceia a unei fete bătrâne în societatea de ađi. Firesce minciuna pe care o comite o fată măritându-se fără a iubi, nu rămâne nepedepsită. Ea nu va fi pentru bărbatul ei nici sôță credinciosă, nici stăpână de casă, ocupată de datoria ei. În dorința-i neastămpărată de iubire, femeia va asculta fără curmare vocea inimii, va lua fie-ce mișcare ușoră și nedistinsă a acesteia drept revelația așteptată a patimei, va sări de gâtul primului bărbat care va sci să-i ocupe un moment spiritul ei leneș, va recunósce în curênd că s'a înșelat și va reîn-cepe căutarea, mergênd adesea pe acéstă pantă periculósă, până la ruina morală sau rușine. Cu atât mai bine de dênsa dacă doresce numai să placă fără a merge până la adulter în intenție sau în fapt; dacă simțimîntul sôrtei sale și a trebuinței de a descoperi în sfêrșit bărbatul pe care póte să-l iubescă se manifestă numai sub forma unei cochetării pe jumătate inconștientă; dacă ea se mulțumescă să se gătescă, să umble prin baluri și soarele, să caute cu lăcomie tóte prilejurile în cari póte întâlni alți bărbați, să încerce propria-i putere de atracție și să resimtă pe cea a bărbaților. Ea nu cugetă de cât la dênsa însă-și, nu îngrijesce de cât de propriile-i interese și cere ca viața să nu-i dea

de cât plăceri personale. În egoismul ei, ea nu poate să vadă alătura de dânsa pe soțul ei, să aibă considerație pentru dânsul, să-și identifice viața ei cu a lui. Casa-i nu există de cât pentru dânsa singură. Ea cheltuesce banul fără milă de cauza ce o are bărbatu-i pentru a-l câștiga. Ea s'a măritat numai și numai pentru a putea trăi fără griji; cu atât mai rău de bărbatu-i, dacă a comis greșala de a o lua de nevastă, fără să se asigure de dinainte de iubirea ei. Această stare nu e de cât un cerc vicios, în care se află numai amărăciune.

Organizația egoistă a societății face individului lupta pentru traiu așa de penibilă și de desgustătoare, în cât nici bărbatul, nici femeia nu caută în căsătorie iubirea, ci numai siguranța materială; bărbatul vîneză zestrea, fata fără avere, temându-se de a nu rămâne în părăsire, pune mâna pe întâiul bărbat care o poate hrăni, ea se preface după nuntă, într'un animal de lux, costisitor, care n'are pentru posesor nici o valoare reală și nu este de cât un izvor de cheltueli grase. Un mare număr de bărbați cari ar fi putut hrăni o femeie și a o face fericită, dau înapoi la vederea unor așa uniri și renunță la însurătoare; un număr egal de fete este ast-fel osîndit la celibat; șansele lor de a găsi un soț, scad; graba lor de a se mărita crește în consecință, chestia iubirei e desființată și mai mult încă, și căsătoria încheiată în aceste condițiuni devine și mai descurajătoare pentru bărbații neînsurați. Și bărbatul și femeia sunt vrăjmași, cari caută a-și întinde unul altuia lațuri și a se exploata. Nimeni

nu e fericit; singurii cari își frecă mâinile de bucurie sunt duhovnicii și proprietarii marilor magazine de mode, căci această stare de lucruri le aduce cel mai mare număr de mușterii.

III

Organisația economică este pricina cea mai însemnată a faptului că aședemîntul cîsătoriei este o minciună; dar ea nu este singura. O mare răspundere în nepotrivirea dintre cîsătorie și iubire și în desele conflicte dintre simțimîntele firești și înstrîngerea convențională trebuie să fie imputată și moralei sexuale domnitore, care e o urmare a creștinismului. Această morală privește actul zămislirei ca o crimă abominabilă, își ascunde fața înaintea lui ca înaintea unui obiect de gróză, ceia ce n'o împiedică să arunce pe ascunsele priviri desfrînate de poftă năprasnică; în jurul a tot ce privește viața sexuală, dînsa face o conspirație de tăcere. Asta e monstruos și ne mai audît. O asemenea morală n'ar putea dăinui un ceas, dacă toți ómenii, fără deosebire, în public sau în intimitate, s'ar pune mai pre sus de ea și ar privi-o ca neavenită. Ea n'are cel mai mic temeiú firesc și prin urmare, nici umbră de îndreptățire. De ce o funcțiune organică, care este cea mai însemnată, pentru că are de țel păstrarea speciei, ar fi ea mai puțin morală de cât alte funcțiuni, cari au de scop numai păstrarea individului? Pentru ce a mânca și a dormi sunt lucrări mai legiuite, pe cari le

poți săvârși în public, de cari ai dreptul să vorbești, pe când împerecherea ar fi un păcat și o rușine pe care nu scii cum s'o ascunzi, sau s'o desaprobi mai bine?

Pubertatea nu este ea ôre încoronarea dezvoltării individului, și reproducerea, triumful ei cel mai înalt și manifestația cea mai glorioasă? Tóte ființele viețuitoare, plantele și animalele simt în împerechere confirmarea cea mai măreță a puterilor vitale și iaă, cu mândrie, firea drept martoră: florile prin magnificența culorilor și a parfumului lor, păsările prin cântul resonător, viermii lucitori prin strălucirea-le aruncătoare de raze, mamiferele prin zgomotul gonirei lor amoróse și tumultul luptelor lor; și numai omul singur ar trebui să roșescă de simțimîntul său cel mai puternic și să ascundă mulțumirea-i ca o crimă!

De alt-feliu n'a fost acésta în tot-de-una părerea ômenilor. Tartuffe n'a fost în tot-de-a-una profesorul lor de morală. Să se observe că nu vorbesc de omul primitiv, ci de omul în plină civilizație. Unele civilizațiuni bogate, tórtede dezvoltate în privința intelectului și a moralului, mult superióre civilizațiunei nóstre moderne, prin idealitatea lor, cum bună-oră civilizația indică și cea grécă, s'aú pus în ce privesce relațiunile sexuale dintr'un punct de vedere firesc și lipsit de prejudecăți; ele onorau totalitatea organismului omenesc fără a găsi că un organ e mai rușinos de cât altul; nu se îngroziau în fața unui corp gol; ele puteau astfel să-l contempleze cu nisce priviri caste și fără nici

un gând corupt; ele vedeau în unirea indivișilor de sex diferit, numai sfînta tendinșă a propagărei speciei, care face un act trebuincios, nobil, fôrte înalt și care nu pôte produce într'un spirit sănătos și matur, o asociație de idei nedemne.

Civilisația indică și cea grécă, încă nu înjosise și nu întunecase cu totul, ca a nôtră, instinctele primitive ale omului; și tocmai pentru acêsta ele erau pline de admirație și recunoșcinșă pentru actul reproducțiunei, isvorul a tôte viêta în univers. Se onorau organele care iaș direct parte la acest act, punêndu-se imaginile lor din temple, pe câmpuri și în locuinșe, ca simbole ale fecundităței; s'au creat ășități speciale ale reproducțiunei și li s'a consacrat un cult, care abia în timpul decăderei moravurilor, degeneră într'o sensualitate grosolană, fără nici un scop. Inconjurată de simbole, care trebuia sê-i excite dorinșă de a cunôsce, tinerimea nu putea fi ținută în acêstă nesciinșă condamabilă, care este una din cele mai însemnate ținte ale educației nôstre; inteligenșă era în stare sê pôte înșelege bine fenomenele vieții sexuale îndată ce acestea începeau sê-o intereseze; era cu neputinșă ca fantasia sê se îndepărteze de pe calea drêptă, pentru a deveni bolnăvicioșă; ceia ce era expus la vederea tuturor n'avea acea puternică atracțiune a misteriosului și a mêrului oprit; tinerimea fără prejudecăți era mai morală și mult mai lipsită de dorinși prea timpurii, ca a nôtră. Tinerimea de aș, di'mpotrivă, în ciuda tuturor precaușunilor nu pôte

fi ținută într'o nesciință judecată ca salutară; ci ea își adapă în ascuns cunoscințele la isvórele cele mai necurate, și prin urmare, în mijlocul unor excitațiuni, care i otrăvesc spiritul, ruinându-i sistemul nervos.

Transformarea radicală a ideilor de moralitate, e rezultatul influenței pe care ideile creștine le-au exercitat asupra omenirii civilisate. Invătăturile fundamentale ale creștinismului, ast-fel după cum sunt expuse în cele mai vechi monumente ale acestei religii, se contradic într'un mod uimitor unele pe altele și plécă de la două premise, ce ar fi trebuit să se excludă una pe alta, dacá creștinismul ar fi fost fondat de un logician, care și-ar fi cunoscut opera.

De o parte ele predică: «iubesce pe aprópele téeu ca pe tine însu-ți, chiar de ți-e dușman»; de altá parte, ele declară că sférșitul lumii e iminent, că plăcerea sensuală e cel mai mare păcat, că abținerea e cea mai plăcută virtute pentru D-đeú, și că castitatea absolută, e lucrul cel mai de dorit pentru om. Predicând iubirea aprópelui, creștinismul a ridicat instinctul natural de solidaritate între ómeni la o poruncă religiósă, și a favorisat astfel durata și prosperitatea speciei; dar osândind în același timp iubirea sexuală, el a distrus opera sa proprie, a condamnat omenirea la peire, el a arėtat contra naturei o dușmănie, pe care dacá o taxăm după însu-și limbagiul său, trebuie s'o numim diabolică. Dogma iubirei aprópelui trebuia să cuceréscă omenirea, pentru că apela la cel mai

puternic instinct al ei, la acel al conservării speciei. Dogma castității din contra ar fi trebuit să oprască orî-ce lățire a nouei religii, dacă n'ar fi fost stabilită într'un timp când societatea era cu totul șubredă, când domnea numai egoismul infam, și când viața sexuală era îndepărtată de scopul său natural și nu era decât un izvor de plăceri egoiste, întinată în toate viciurile, o gróză pentru conștiința ómenilor cinstiți.

Și în adevăr, când această decădere dispăru și creștinismul nu se mai simți antagonistul degeneratei societăți romane, el n'a mai cređut de nevoie să protesteze printr'o exagerare a virtuții în potriva exagerării viciului; dogma misantropică a castității a fost lăsată pe planul al doilea. Biserica nu o mai impunea tuturor credincioșilor, ci numai câtor-va aleși — preoților și călugărilor; ea făcu încă o concesiune naturei, ridicând căsătoria chiar la o taină. Promisiunea castității făcute de călugări și călugărițe nu împiedică, ce e drept cele mai mari excese chiar în mănăstiri; în evul-mediu, atunci când creștinismul exercită cea mai mare putere asupra ómenilor, destrăbălarea era aprópe tot așa de mare, ca și pe timpul decăderii romane. De când există creștinismul, abținerea n'a fost urmată ad literam de cât de indiviđii atinși de mania religioasă, bólă care aprópe în tot-d'a-una, merge mână 'n mână, cu turburările sau anormaliile vieții sexuale, pentru-că ea are de cauză aceleași modificări patologice ale creierului. Dar, în principiu, creștinismul n'a renunțat nici odată

la această dogmă. Și biserica a canonizat pe soții cari în timpul unei îndelungate căsnicii n'au venit nici odată în atingere sexuală; relațiunile sexuale au rămas în teorie un păcat în ochii săi, deși în practică le tolera. În cursul veacurilor, această influență statornică a creștinismului a adus omenirea civilisată, acolo unde se găsește astăzi, adică: că iubirea sexuală e o rușine, că abținerea e o virtute și că satisfacerea instinctului fundamental a fie-cărei ființe viețuitoare, este un păcat, care merită cele mai aspre pedepse.

Creștinii n'au mai puține poftă de cât păgânii; ei caută și obțin tot așa de mult favoarea femeilor ca și păgânii, dar ei n'au sentimentul curat, inobilat de inimă, că fac un act lăudabil; din potrivă, ei sunt urmăriți de ideia că merg pe cărări oprite, că fac o crimă care trebuie să rămâie ascunsă; ei se simțesc înjosiți, fiind constrânși la prefăcătorie și ipocrisie și fiind nevoiți a ascunde adevărata țintă a iubirei lor, posesiunea ființei iubite; ei sunt condamnați la minciuni vecinice către ei înșiși, către ființa iubită, și către omenii.

Morala creștină nu admite ca iubirea să fie legitimă; de asemenea nu este un loc pentru dragoste, în instituțiunile inspirate de această morală. Din numărul lor face parte și căsătoria, și caracterul său e influențat de morala creștină; după ideile teologice, măritişul n'are nimic comun cu iubirea dintre bărbat și femeie. Cei care se însoră o fac numai pentru a îndeplini o taină, și nici de cum pentru a se aparține unul altuia din

dragoste. Și sunt mai plăcuți lui D-zeu aceia cari nu se însoră de loc. Preotul, care unesce doi logodnici în fața altarului, întrebă pe femei, dacă e gata să urmeze pe bărbat ca soție și să asculte de el ca de un stăpân. El nu o întrebă, dacă-l iubesc, pentru-că nu recunósce legitimitatea unui asemenea sentiment, și pentru dânsul unirea, pe care o binecuvintéază își are baza în promisiunea solemnă, făcută înaintea altarului și nici de cum în instinctul organic omenesc, care împinge și légă două ființe una de alta.

Tótă situația oficială a societăței în privința vieței sexuale e hotărîtă prin aceste idei ale dogmaticéi creștine asupra culpabilităței iubirei trupesci, adică a singurei iubiri și firescî sănátóse. Măritișul e sfințit; și nimenea nu e în drept de a nu fi credincios, chiar când acéstă credință nu satisface întru nimic inimile soților. Femeia s'a măritat fără să iubească; ea întâlnește mai târziu un bărbat care-i deștéptă pasiunile; societatea nu admite un fapt de asemenea natură. Adică cum? Femeia să iubească? Acésta nu este și nici nu póte să existe! Un lucru cum e dragostea nu se admite. Femeia trebuie să fie numai măritată; acésta e tot ce póte cere. Ea are bărbatul său de care o légă datoria, pe care ea a primit-o prin jurámênt. Dacă lipsesce de la datoria sa, ea e o vinovată și cade în mâna poliției și sub disprețul tuturor ómenilor cinstiți. Societatea dá drept bărbatului de a ucide pe soția necredincióasă, și dacă el a fost prea indulgent, so-

cietatea însircinéză pe judecător s'o arunce în închisóre, ca să serve de pildă altora.

O fată tînără a îndrăgit pe un bărbat, ea a ascultat de pornirile firei fără a aştepta intervenirea unui preot sau a unui funcţionar al stărei civile. Vai de ea! E alungată din societatea ómenilor cinstiţi. Copilul nevinovat, fructul greşelei sale, va păstra o pată, de care nu va putea scăpa tótă viaţa. Furtul de asemenea e oprit de societate, dar judecătorii au câte odată milă de tâlharul, care a furat o pâine, şi-l achită. Societatea recunósce dar că fómeele póte fi câte-odată mai puternică de cât legile stabilite de dênsele. Dar ea nu iartă nici odată iubirea femeii măritate sau a fetei nemăritate. Dênsele n'are nici o scuză pentru călcarea legilor, prin care a stabilit raporturile dintre sexe. Ea nu vrea să scie, că dragostea, ca şi fómeele e destul de puternică ca să póată înfrunta legea scrisă. N'ar crede cine-va, că această lege şi această morală au fost create de nisce bătrâni slăbiţi şi osificaţi, sau de eunuci? E óre cu putinţă ca ast-fel de idei să domnescă de vécuri într'o societate în care eunucii şi bătrânii sunt în minoritate şi din potrivă în mare parte compusă din fete de 20 şi din tineri de 24 de ani?

Dar nu, ast-fel de idei nu conduc societatea. Ea s'a arangiat cum e mai bine cu legea neomenósă şi cu morala brutală; ea se preface că le respectéză, dar îşi rîde de dênsele în ascuns. Incăpăînarea sa de a nu recunósce dragostea, e o curată ipocrisie. Inaintea judecătorului care con-

damnă pe femeia adulteră, în fața femeii trufașe, care alungă din ochii săi pe fata sedusă, — ea se descoperă; iar poetul, care cântă dragostea fără a face vre-o alusie la căsătorie, e aplaudat peste măsură. Fie-care declară în public, cu o voce plină de sfințenie, că e păcat să ascuți de pornirile inimii; dar în ascuns el le ascultă cu bucurie și nu crede totuși, că prin acésta a devenit un stricat. Teoria moralei creștine trăește, numai din cauză că în practică nu o urmăze nimenea. O nemărginit de mare conspirațiune înlănțuiesce întréga omenire civilizată și-i unesce pe toți membrii ei, printr'o alianță secretă, a cărei aderenți în public se plécă dinaintea dogmei teologilor, iar acasă aduc jertfe naturei; ei se aruncă fără milă asupra aceluia, care se revoltă fățiș în potriua minciunei generale și care are îndrăznélă de a-și mărturisi în fața tuturor, ȝei pe care-i adórá, ca tótă lumea, în interiorul căsniciei lui. Pentru a putea judeca fără parti-nire instituția căsătoriei, trebuie pe cât e cu pu-tință, să ne desbrăcăm de prejudecățile în care am crescut și de ideile de morală creștină legate intim de modul nostru de a gândi. Cu totul alt-fel de cum face teologul, trebuie să-l consi-derăm pe om ca o creatură a naturei și în legă-tură cu natura; când vrea cine-va să judece legiti-mitatea unui aședămînt omenesc, trebuie mai întâi să se întrebe, dacă acésta instituție e întemeiată pe instinctele fundamentale și vitale ale omenirei.

Aplicând acésta regulă la instituțiunea căsătoriei, este îndoelnic, dacă ar putea căsătoria să reziste criti-

cei, căci după cât se pare, e foarte greu de dovedit, că ea ar fi o stare firăscă a omului. Am vădută mai sus, că organizația economică a societății duce la căsătoria din interes și că morala creștină nu vrea să recunoască dragostea. Dar se presintă o ultimă și foarte supărătoare întrebare: căsătoria, este ea o minciună numai prin faptul că cei mai mulți soți aũ în vedere, nu posesiunea individului ci viitorul material, și este ea o siluire numai pentru că morala creștină nu vrea să recunoască, ci pe lângă legătura sfințită de preot, mai există și alt-ceva care se chiamă dragoste? Căsătoria ast-fel cum se face ađi în omenirea civilisată, nu este ea óre în genere mai degrabă o formă denaturată a raportului dintre cele două sexe? Ca legătură stabilită pentru viața întrégă, n'ar fi de asemenea o minciună, chiar dacă ómenii s'ar însura numai prin dragoste și dacă s'ar da pasiunii tóte drepturile ei firești?

În ce privesce raporturile d'între cele două sexe, suntem ađi așa de departe de starea firăscă, în cât e foarte greu de recunoscut cu siguranță, ceia ce e trebuincios în mod fiziologic și ceia ce s'a falsificat și produs în mod artificial, luând o aparență firăscă în cursul veacurilor. O cercetare amănunțită a mișcărilor celor mai intime ale inimei omenești și ale vieții animale superioare, pare a conduce la un rezultat foarte descuragiator pentru partizanii ordinei în ființă. Căsătoria, ast-fel cum s'a desvoltat la popórele civilisate, se sprijină în principiu pe recunoșcerea exclusivă a monogamiei.

Dar se pare că monogamia nu e ce-va firesc

omului și că există de la origine o contradicere între instinctul individual și întocmirea socială. Acéastă contradicere trebuie să provóce mereu neînțelegeri între sentiment și morală și să facă din căsătorie o minciună vecinică; nici o reformă nu ar putea fi de ajutor pentru ca unirea monogamică exterioră a doi soți, să fie în toate împrejurările aceiași cu solidaritatea interióră și cu inclinarea sexuală a unuia pentru celălalt.

Organisația căsătoriei în general se întemeiază, după cum am căutat să demonstrăm, pe ideia mai mult sau mai puțin simplă, că interesul conservării și perfecționării speciei cere o óre-care supraveghere a statului asupra instinctului sexual. Dar acest interes nu cere nici de cum o legătură incheiată pentru totă viața între un singur bărbat și o singură femeie. O astfel de legătură nu e pricinuită iarăși nici de instinctul de conservare individuală, ci este o urmare a întocmirii economice a societății, și tocmai pentru acésta ea va fi de sigur tot așa de trecătoare ca și acéastă organizație. Ideia că, căsătoria trebuie să aibă forma monogamiei, idee foarte deslușit stabilită în legi și moravuri s'a născut de sigur din următorul raționament: «Intr'o societate care nu recunósce nici o solidaritate economică, unde, fie-care lucréază pentru sine și lasă să piéră pe aprópele seú fără a se îngriji de el, copiii ar trebui să mórá de fóme, dacă părinții nu i-ar cresce. Mama nu póte să îngrijéscă singură de întreținerea copiilor seú, căci tot în acéastă societate egoistă, femeia, fiind mai slabă, ca

bărbatul, găsesce ocupate de el, care abusază de puterea sa, toate profesiile bănoase și ușoare, adică toate acelea, pe care ea le-ar putea exercita; cu munca ei proprie, abia ajunge să se hrănescă pe sine și deci nu poate nutri pe copii. Trebuie prin urmare să-l silim pe soț ca să o ajute la acesta.

Dar această constrângere nu poate fi exercitată efectiv, de cât făurind un lanț care se lege într'un mod așa de tare pe bărbat de femeia, pe care vrea să o facă mamă, în cât se nu se mai potă desface nici-odată. Acest lanț e căsătoria pe viață. Și pentru ca să se potă stabili mai ușor care tată trebuie să îngrijescă de întreținerea cutărui copil, fiecare bărbat nu trebuie să aibă copii, de cât cu o singură femeie și fiecare femeie numai cu un singur bărbat. Acesta-i monogamia.

«Acum situațiunea e lămurită și simplă. Dorești să ai o femeie? Bine; obligă-te mai întâiu să muncesci totă viața pentru dânsa și pentru copiii, cari s'ar nasce din relațiile vostre. Dacă cu vremea te vei plictisi de această femeie, va fi cu atât mai rău pentru tine. E a ta și trebuie să o ții. Vești că te-ai înșelat în alegerea ta, că te-ai înșelat însu-ți creștând că o iubesci? Trebuia de la început să te gândești mai bine. Scuza ta nu mai poate fi primită. Te topesci acuma de dorul alteia? Acesta nu ne privesce. Trebuie să-ți ții înna-nte femeia și copiii tăi; eă, societate, nu vreau să te scapi de dênșii ca să-i pui în spatele mele».

Instinctul de conservare al speciei nu încetază

de a lucra câtă vreme specia are încă putere vitală. Singurul mijloc prin care ea p^ote s^e asigure vie^{ta} femeilor și a copiilor, într'o organizare economică întemeiată pe egoism, este monogamia pe vie^{ta}.

Institu^{ti}ile n^ostre economice a^u trebuit s^e aducă pe cele matrimoniale; c^{as}atoria în practică a devenit un mijloc pentru a satisface egoismul părin^{ti}lor, de ^ore-ce ea nu se face din dragoste după legile selec^{ti}unei și în interesul urmașilor; cu t^ote acestea, există în teorie o institu^{ti}e dictată de interesul — rău în^{te}les — al conservării speciei și creată nu pentru părin^{ti}, ci pentru copii. Genera^{ti}unea adultă e jertfită în teorie pentru nouii-născu^{ti} și chiar pentru aceia cari încă nu s'au născut; nevoile stomacului celor mici, trec înaintea nevoilor inimei celor mari; ac^{es}ta se face fără nici o milă în ț^{er}ile cari sunt sub influen^{ta} complectă a teologiei creștine, ce-va mai blând acolo unde emanciparea a răspândit idei mai firești și mai omenești. Catolicismul privind dragostea ca un păcat, nu permite despăr^{te}nia și nu admite ca dou^e fiin^{te} se se p^otă înșela unul în privin^{ta} celui-l-alt, sa^u, că dacă s'au înșelat, fericirea lor ar putea avea nevoie de despăr^{te}nie. Pop^orele liberate de sub catolicism admit că dragostea există, că ea are drepturi, că se p^ote afirma și în afară de c^{as}atorie; dar ele admit ac^{es}ta cu neplăcere și numai pe jumătate; ele nu permit despăr^{te}nia de cât cu multe greută^{ți}; ele urmăresc pe so^{ti}i despăr^{ti}ți cu judec^ăți dușmănoșe și merg până a opri ca cine-va

să se pôtă căsători cu persóna pentru dragostea căreia s'a despărțit, împiedicare, pe cât de crudă pe atât și de stupidă.

Din punctul de vedere al egoistei organizații economice, acesta e foarte logic; din punctul de vedere al fiziologiei și al psihologiei însă, se ridică cele mai grave obiecțiuni. Căsătoria s'a încheiat pe viață. Să luăm cazul cel mai favorabil: cei doi soți se iubesc în adevăr. Acestă dragoste va ține ea totă viața? Cei doi soți au ei dreptul să-și promită unul altuia credință până la mórte? Nu lucrăză ei cu îndrăznélă saú cu ușurință răspundënd de neschimbarea sentimentelor lor? Poeții, și aci trebuie să le dăm dreptate, poeții, cari au încurcat și întunecat chestiunea într'un mod aprópe de nedeslegat, nu se încurcă la răspunsuri: ei sunt siguri că adevărata iubire ține vecinic. «Și ia spune-mi cum sfêrșesce iubirea?» — «Iubirea care a putut să se sfêrșescă, n'a fost iubire!» exclamă Frederic Halm. «N'a fost iubire!» Da! e ușor să o spuî după ce s'a sfêrșit. Orî-ce persóna care nu caută să-și facă ilusii ar putea să citeze nesocotitului poet sute de exemple de relații, cari s'au început cu foarte multă pasiune și cari cu tóte acestea s'au rëcit cu totul și foarte repede. Dacă poetul ar persista să răspundă că «acesta n'a fost adevărata iubire», ar trebui să ne spue, după ce recunósce el adevărata iubire, cum o deosebesce el de iubirea care n'a fost iubire, de vreme-ce atât la nascerea ei, cât și tot timpul desvoltărei sale — de alt-fel de scurtă durată — iubirea falșă sémănă cu cea adevê-

rată ca două picături de apă; ea provăcă în acei pe cari îi atinge aceleași senzații, îi duce la aceleași fapte, apare cu același alaiu de șgomot și mișcare, de pornire și disperare, de gingășie și gelozie. Fără îndoială, sunt casuri în cari iubirea nu sfârșesce decât odată cu viața. Critici mai prosaici vor găsi pôte că în chiar aceste casuri, durata sa pôte fi atribuită unor împrejurări favorabile, bună-óra puterei deprinderii, lipsei de turburări și ademeniri, într'un cuvânt unor influențe independente de voința celor două persoane. Nimeni nu va nega cu tôte acestea existența casurilor în cari monogamia pe viață este o stare adevărată, firăscă și justificată. Mulțumirea din afară nu încetază nici odată de a fi expresiunea unui raport interior.

Dar dacă e de netăgăduit, că există asemenea casuri, ele sunt rare și înși-și poeziile sunt de această părere. Cum trebuie deci să se pörte nenumărații indiviși, cari la un moment dat, cred că iubesc serios și cari după câte-va luni sau ani väd că s'aü înșelat? Trebuie să se grăbiască a se uni pe viață? Ei vor înceta în curënd de a se iubi unul pe altul, și unirea lor le va deveni tot așa de nesuferită ca și cum ar fi fost făcută fără iubire chiar de la început. Sau dênșii nu trebuie să se însöre mai înainte de-a fi căpătat o fermă convingere, că iubirea lor va ține până la mörte? Acesta ar fi destul de greü; adevărata natură a sentimentului neputënd fi pricepută de cât cu vremea, îndrăgostiții ar trebui să

aștepte până la ceasul morții pentru a putea spune cu totă siguranța: «Vădit lucru că iubirea noastră a fost adevărată; ea a ținut totă viața noastră, putem acum cu încredere să ne îngropăm... împreună». Dacă s'ar cere ca o condiție prealabilă a căsătoriei, o dovadă atât de aspră și de concludentă, omenirea ar trebui să renunțe la însurătoare. E o fericire pentru Romeo și Julietta că au murit tineri. Dacă tragedia nu s'ar sfârși cu actul al cincelea, nu sunt sigur că nu s'ar auzi curând vorbindu-se de neînțelegeri între cei doi tineri încântători. M'ași teme grozav, că după câte-va luni Romeo și-ar fi luat o amantă și că Julietta s'ar fi mângăiat de această părăsire cu vr'un nobil veronez. Ar fi ce-va spăimântător: un proces de divorț ca epilog al scenei de pe balcon! Merg chiar mai departe: așa cum îi cunosc pe Romeo și Julietta, lucrul acesta s'ar fi întâmplat cu siguranță, căci amândoi erau foarte tineri, foarte aprinși, foarte puțin cumiți și foarte schimbăcioși; o iubire care se nasce la bal, vedând o persoană frumoasă, după cum scim cu toții, nu supraviețuiesce multor nopți, la aurora cărora și se pare că auzi «privighetorea în loc de ciocărlie». Dar Romeo și Julietta s'au iubit ore mai puțin din pricina asta? Cine ar îndrăzni să susție acest lucru? Și ar fi trebuit ore să nu se căsătorească? Acesta ar fi fost un păcat de neertat, atât din punctul de vedere moral cât și din cel poetic. Dacă cu toate acestea, căsnicia lor ar fi ajuns rău, lucrul n'ar fi fost o dovadă în potriua iubirei lor, dar în contra rațiunei de a fi al căsătoriei, considerată din punct de vedere antropologic.

Adevărul e că la zece mii de perechi, se găsește abia una în care bărbatul și femeia se iubesc reciproc și exclusiv totă viața lor și cari ar inventa monogamia pe viață, dacă ea n'ar exista acum. Dar în același număr sunt de sigur 990 de perechi, ale căror membri au simțit la un moment dat dorința puternică de a se uni unul cu altul, au fost fericiți când au putut-o face, au suferit amar când n'au putut-o face, și cari totuși după o scurgere de timp mai mult sau mai puțin lungă, au ajuns să încerce sentimente cu totul diferite, sau chiar contrarie, pentru obiectul iubirii lor înfocate. Aceste perechi au ele dreptul de a se căsători? De sigur că da. Unirea lor trebuie să fie cerută chiar în interesul speciei. Dar monogamia pe viață va fi ea compatibilă tot-d'a-una cu fericirea lor? Nimeni n'ar îndrăzni să afirme acest lucru.

În realitate, omul nu e o ființă monogamă; toate aședămintele care se întemeiază pe ipoteza monogamiei, sunt mai mult sau mai puțin în potriwa naturei, mai mult sau mai puțin supărăcióse pentru el. Ideile tradiționale, foarte adânc înrădăcinate, din cauza trecerei de la tata la fiu, nu dovedesc nimic în potriwa acestui fapt. Ascultați cu atenție vocea cea mai ascunsă și cea mai secretă care murmură în inimile celor îndrăgostiți: ființa iubită umple ea în adevăr într'atâta pe cel care o iubesc, în cât se nu mai lase nici un loc pentru o dorință sau măcar numai pentru o atențiune, care ar avea de obiect o altă ființă? Eú neg acésta.

Ori-ce om sincer va mărturisi, că atât bărbatul său femeia, chiar în paroxismul unei iubiri prosopete, păstrează încă în nimă un colț ascuns, unde nu străbat razele patimei momentului și unde găsesc refugiu germenii altor simpatii și altor dorinți. Din onestitate se țin pôte acești gemeni sub o aspră supraveghere, nu li se permite să se desvolte îndată, dar avem consciința de existența lor și simțim, că în curând ei ar căpăta putere, dacă nu ne-am opune la desvăluirea lor. Ori cât de curios ar putea părea acesta, eu voi spune, că cine-va pôte să iubiască în același timp mai multe persoane cu o dragoste aprópe egală, și că el nu ar avea nevoie să mințiască, afirmând fie-căreia pasiunea sa. Ori-cât de amoretat ar fi cine-va de o persoană, nu încetază prin acesta de a fi accesibil la influența întregului sex. Femeia ca și bărbatul, ori cât ar fi de amoretat și de cinștiți, simțesc în tot-d'a-una atracția firéscă a sexului opus, și sunt de ajuns împrejurări, cât de puținel prielnice, pentru ca acesta atracție universală să devie punctul de plecare al unei noi plecări, pentru un individ anumit, după cum și întâia iubire nu a fost, fără îndoială, decât concentrarea înclinației generale pentru cel-alt sex, asupra unei singure persoane, de obicei cea de întâiu pe care cine-va a avut ocasiunea să-o cunóscă bine.

Și aci am încă în vedere -- o repet anume -- femeii caste și bărbați cinștiți, care știu să se stăpăniască. Nu vorbesc de femeile născute cu dispoziții de curtisane, nici de bărbații veniți pe lume pentru a fi nisce stricați; numărul acestora e mult

mai mare de cum ni-l mărturisesce morala codificată. Credința absolută, nu stă în firea omenescă; ea nu este o trebuință fiziologică a iubirei; dacă o reclamăm, o facem numai din egoism. Individul vrea să stăpăniască singur ființa iubită, se-o absorbă cu totul, se nu găsiască într'ênsa decât imaginea sa proprie, pentru că acesta e cea mai mare plăcere a egoismului. Precum orî-cine care a învins într'o luptă liberă bătându-se piept la piept cu adversarul său, are conștiința puterii sale, tot așa își simte cine-va propria sa individualitate cu mai multă intensitate și cu mai mult deliciu, când se scie că este posesor deplin al unei alte persoane. A cere credința însemnă deci, a voi să întindem pe cât e cu putință marginile propriei noastre acțiuni asupra unei alte ființi; gelosia e sentimentul foarte dureros ce-l avem despre îngustimea acestor limite. Cine-va poate deci să fie gelos, fără să iubească cât de puțin, după cum poate dori să învingă pe un camarad, în jocurile de forță, fără ca să-l urască. În amândouă casurile, e deșertăciunea de a se simți că e un individ puternic; e o chestie de superioritate de gimnastică sufletescă; și cerem credință, fără a ne crede îndatoriți pentru acesta reciprocitate. Acastă lipsă de reciprocitate e cea mai bună dovadă, că credința nu e cerută pentru scopul firesc al iubirei, în interesul propagării speciei, ci că e o condiție impusă în mod artificial omenirei, un produs al amorului-propriu, al deșertăciunii și al egoismului. Dacă ar fi vorba de o trebuință organică, atunci credința bărbatului s'ar

concepe și ea ca o datorie tot așa de inviolabilă ca și aceea a femeii; dar fiind-că e vorba numai de o cerință egoistă, egoismul celui mai tare, a trebuit în dezvoltarea moravurilor, să învingă pe acel al celui mai slab; și fiind-că bărbatul e cel mai tare, el a făcut legile, a stabilit moravurile și tot modul de a vedea în folosul său și în dauna femeii. El cere femeii fidelitate absolută, dar nu-î recunoște și ei același drept. Când ea-și calcă datoria, comite o greșelă mare, a cărei cea mai blândă pedepsă e disprețul general; când el sevărșesce același lucru, face numai o mică greșelă plăcută, pe care legea nu-o pedepsește, de care societatea râde cu plăcere în ascuns și pe care femeia o iartă cu lacrimi și sērutări, dacă presupunem că ea ar fi luat-o în serios. Acéstă nedreptate, care constă în a avea două cântare, e mărită încă prin faptul că atunci când femeia e aceea care greșesce, ea e tot-d'a-una pasivă; ea e ispitită de o putere independentă de voința sa; ea cade în fața unei puteri mult mai mari decât rezistența sa. Dar când păcătuiesce bărbatul, el are rolul activ; el o face acésta, pentru că vrea s'o facă; Iosif nu se întâlnește des în afară de biblie, și dómna Putifar e și ea foarte rară; bărbatul iewa inițiativa greșelei, el o caută cu voință și o comite cu precugetare, cu o desfășurare de puteri și în potriva rezistenței ce-î se opune.

În India, egoismul bărbatului a mers cel mai departe pe acéstă cale. Acolo, el pricepe posesiunea femeii într'un mod atât de absolut, el merge atât de departe cu cerința credinței, în cât silesce pe văduvă și chiar pe logodnică, să se urce pe rug dimpreună cu

bărbatul, său chiar numai cu logodnicul mort; iar bărbatul care-și pierde femeia nu e silit nici să-și smulgă măcar un fir de păr și pôte, cu aprobarea generală, să mérégă de la ceremonia funebră, drept la un nou pat nupțial. În Europa, egoismul bărbatului n'a luat încă nisce forme atât de desastróse. Numai câți-va poeți sentimentali și isterici, s'aú gândit să céra o credință, care să supraviețuiască ființei iubite și ne-aú arătat amanți cari se condamnă singuri la un doliú și la o abținere vecinică, pentru că n'aú putut să se căsătoréscă cu ființa iubită, său pentru că acea ființă a murit. Acești visători aú avut cel puțin bunul simț de a cere aceiași îndatorire pentru amândoué sexurile. Cu tóte acestea, cetitorii deștepți nu cred în aceste tipuri și le consideră, întru cât ele ar putea fi imitate după realitate, drept nisce ființi degenerate său bolnăviciose, cari fac o virtute poetică dintr'o stare bolnavă a trupului și a spiritului. Usul european admite în practică ca și în teorie, că iubirea pôte să înceteze, că se pôte iubi de mai multe ori și că credința nu are nevoie să supraviețuiască iubirei; el admite fórte bine, ca un vădov să se căsătoréscă. Dacă femeia ar fi fost vr'o dată mai tare de cât bărbatul, felul nostru de a vedea asupra fidelității ar fi cu totul altul. Ușurința femeii ar fi fost o slăbiciune adorabilă avénd și o parte veselă, pe când necredința bărbatului ar fi avut o însemnătate capitală. S'ar fi cerut bărbatului în afară de căsnicie și mai cu sémă înainte de însurătóre, castitatea care se cere ađi femeii. Don Juan s'ar

fi numit Doña Juana și noi am vărsa lacrimi pentru sërmanul și nevinovatul Othello, pe care Desdemona l-ar sugruma în gelosia ei sëlbatică.

Eü nu tăgăduesc greutatea enormă ce am întimpina dacă ar fi să punem chestiunea credinței și a duratei naturale a iubirei, independent de morală și de moravurile nóstre actuale. Dacă observăm animalele superiøre, recunóscem cu ușurință că la dênsele patima bărbatului pentru femei nu ține decât în timpul gonirei și nu se prelungește în tot casul, decât cel mult atâta cât s'ar putea numi la dênsele luna de miere; în sfêrșit, că credința reciprocă, care există numai la câte-va specii, nu supraviețuesce născerei celui di'ntăiü puiü. Mândria nóstră omenescă póte fórté bine să se îndirjiască, dar numai în aceste asemănări ale regnului animal, stăpănit de aceleași legi vitale ca și specia omenescă, trebuie să studiăm deprinderile omenesci, pentru a sci dacă ele sunt firești și trebuincióse saü dacă sunt artificiale și arbitraré. — Acéstă comparație ne-ar duce să admitem că iubirea, după ce și-a ajuns scopul, încetéză ca și fómea când e stămpărată, și că născerea copilului închide definitiv pentru femei un act al vieței sale de dragoste și că un noü act, cu un noü decor, póte apoi să începă. Dacă după aparență, acésta este starea adevărată și naturală a iubirei la om, monogamia durabilă n'are nici un temeiü organic; ea trebuie, în cele mai multe casuri, după luna de miere, saü cel mult după născerea unui copil, să devie ce-va nefolositor,

o minciună, se aducă certe între înclinație și datorie, chiar dacă la origine, căsătoria s'a făcut din dragoste.

Fără îndoială, o grămadă de argumente vin să atace o demonstrație, a cărei urmare logică n'ar putea fi decât suprimarea căsătoriei și reîntorcerea la împerecherea liberă, ca animalele. Iată cel di'n-tâiu din aceste argumente. Se poate întâmpla ca bărbatul, în virtutea instinctului său natural, să fie poligam, să aibă pornirea de a lega relațiuni cu mai mulți indiviși de sex opus; dar el mai are și alte instincte și datoria civilizației este tocmai a-l învăța pe om, că el poate să-și combată și să-și învingă instinctele sale, când le judecă de rele. Acest argument, din nefericire, nu este convingător; ar trebui înainte de toate să se dovedească, că instinctul poligamic ar fi vătămător pentru existența și dezvoltarea omenirii; în acest caz numai am avea drept să-l privim ca vătămător. Trebuie să recunoștem apoi că civilizația, care a putut să îmblîndească alte instincte, n'a reușit nici odată să înađușe instinctul poligamic, cu toate ca biserica îl amenință cu pedepsele infernului și cu toate că morala și legile oficiale îl condamnă. În țările civilizate, bărbatul în ciuda monogamiei legale trăesce în poligamie; la o sută de miș de bărbați s'ar putea găsi abia unul, care pe patul său de mörte, ar putea jura, că în totă viața lui n'a posedat decât o singură femeie. Dacă principiul monogamiei e mai bine păzit de femei, acesta nu se întâmplă tot-d'a-una, din cauză că ele n'au

dorința de a-l călca, dar pentru că paznicii moralei oficiale, supraveghază mai cu luare a minți pe femei și pedepsesc mult mai aspru revoltele ei, decât pe ale bărbatului. Un instinct care resistă cu atâta încăpăținare și succes legilor și obiceiului, trebuie deci să aibă o temelie mult mai adâncă, decât cele-l-alte instincte, pe care civilizația le-a putut înăduși.

Iată și un alt argument, care are mai multă putere. Iubirea omenescă, care în fond nu e nimic altce-va decât dorința de a poseda pe un individ anumit în vederea reproducerei, e cu toate acestea ce-va mai mult; e în același timp și o plăcere, pe care ne face să-o simțim, partea morală a ființei iubite; este și prietenia. Acest element al iubirii supraviețuiesc elementului fiziologic. De sigur că ceia ce simțim pentru ființa iubită după posesiunea ei, nu mai e aceia ce simțiam înainte. Dar e în tot-d'a-una ceva înalt și puternic, și care poate crea dorința, și chiar mai mult, necesitatea unui traiu comun pe viață, traiu care nu și-ar mai trage rațiunea sa de a fi, din scopul firesc al căsătoriei, din reproducere, ci din trebuința ce are o ființă cu o cultură superioară de a fi în relație cu o ființă de o cultură asemenea.

Chiar în sufletul cel mai credincios, ori cât de puternică a fost pasiunea la început, iubirea suferă, după luna de miere sau după întâia facere, acea schimbare în care lanțurile căsătoriei nu-i cad încă greu, dar care nu mai este — trebuie să-o recunoștem — un preservativ cu desăvârșire sigur în potriva unei noii pasiuni.

Alte împrejurări ușurează de asemenea voinței, lupta în potriua instinctelor poligamice. Dacă viața în comun a două ființi, cari s'au iubit un moment și au dovedit prin acesta că au dispoziții aprópe armonice, una pentru cea-l-altă, dacă această viață, ȃic, a ținut cât-va timp, ea devine o deprindere, care favorizéază fórté mult fidelitatea. Póte după câtă-va vreme ele nu vor mai simți nici cea mai mică iubire una pentru cel'altă, póte nici chiar prietenie, dar comunitatea subsistă și încă destul de tare. Precum în fenomenul petrificărei, tóte elementele primitive ale rădăcinei unui copac, spre pildă, dispar puțin câte puțin și sunt înlocuite cu materii pământóse cu totul streine, cari intră în locul moleculelor organice, lăsând neatinsă forma generală, până când nu mai rămâne nimic din țesutul vegetal, fără ca aspectul exterior al rădăcinei să fi suferit ce-va; — tot așa, în această transformare a sentimentelor, deprinderea înlocuesce pe nesimțite, pãrticică cu pãrticică, iubirea care se pierde, și când acesta a dispãrut cu totul, forma legăturai vitale a celor două ființi rămâne; această formă, deși încordată și rece, este cu tóte acestea trainică și puternică.

Dacă din căsătorie se nasc copii, dragostea părinților trece asupra acestora; în sufletul copiilor se desvoltă de asemenea o iubire, care se împleticesce de o potrivă în jurul celor doi părinți, ca o plantă acățătoare, care înconjurând cu ramurile sale lungi doi copaci, îi légă în mod fórté trainic, și-i acopere cu frunze și flori nouă, pe când ei sunt deja morți și uscați. Apoi fiind-că

cu cât ține mai mult căsnicia individul tot îmbătrânește, instinctul iubirei slăbește prin cause firești și dacă germenii unor noi porniri nu mor, nu dispar, voința și inteligența pot cu toate acestea mai lesne, din an în an, să împiedice dezvoltarea lor. În sfârșit, după o auroră de iubire, rămâne pentru toată viață o amintire plăcută și profundă, care ne inspiră recunoștința pentru ființa pe care am iubit-o și ne legă tot mai mult de dânsa. Pentru toate aceste cuvinte, poate fi potrivit a împerechea în regulă generală ființele omenesci prin monogamie pe viață, chiar dacă dispozițiile lor fizice și morale le-ar fi mânat la relațiuni multiple, simultane sau succesive.

Dar vor fi în tot-de-a-una destule cazuri în care nimic nu poate apărea de o nouă patimă, nici prietenia care întovărășește iubirea, nici recunoștința pe care o lasă ea, nici deprinderea, nici vrăsta, nici legătura unei părți comune în existența copiilor. În aceste cazuri, fidelitatea e suprimată și căsătoria încetază de a fi justificată. Societatea admite posibilitatea acestor cazuri, și în țările destul de înaintate, ea a introdus divorțul. Dar prin acesta, natura nu și-a cucerit încă drepturile sale. Prejudicata ipocrită care se acață de principiul absolut monogamic, urmărește pe soții divorțați și-i vestejesce, coborându-i la treapta omenilor cari nu mai sunt cu totul cinstiți. Naturile mai slabe și fricose înclină a prefera minciuna înaintea adevărului, a înșela mai de grabă pe tovarășul lor de căsnicie, de cât a se ex-

plica fățiș cu dânsul; a evita sôrta celor divorțați, ascundându-se mișelește într'o unire murdară și devenită criminală. Societatea trebuie să se deprindă a prețui în cei divorțați nisce ființi curagióse și sincere, cari nu se înjosesc la nici un compromis cu consciința lor, cari sfarmă cu hotărîre forma, când ea nu mai însemnă nimic și când sentimentele lor firesci s'aú revoltat în po-triva ei. Numai acest mod de a cugeta, dacá ar deveni general, ar da inimei omenesci drepturile sale, cásătoriei adevêrul și sfințenia, ar ridica desfrîului și nestatorniciei masca iubirei și ar face din adulter o crimă scârbóasă, pe care ar comite-o numai natu-rilê cele mai ordinare și mai corupte.

Noi ne-am pus întrebarea, dacá unirea cu o singurá ființă și pentru întréga vieță e conformă cu natura omenescă și dacá nu trebuie să devie în mod fatal mai de vreme saú mai târziu o minciună, chiar dacá la început a fost contractată numai din iubire. Dar cât de departe suntem încá de starea aceia, care ar face-o pe societate să înțelégă nevoia unei asemenea cer-cetări! Inainte de a începe deslegarea supremei probleme antropologice, — de a sci dacá omul nu iubescce decât o singurá dată și dacá nu-și póte exercita instinctele sale decât cu o singurá ființă de alt sex — ar trebui să facem mai întâiú ca fie-care că-sătorie să aibă ca bază necesară iubirea; și le-gătura oficială, cel puțin în momentul în care se face, să se baseze pe o atracție reciprocă. Insa organizația economică de astă-đi a societăței se opune la acésta. Câta vreme omul nu va

fi sigur că va găsi de lucru, și cu chipul acesta un traiu ușor, el va căuta tot-de-a-una în căsătorie folosul material, sau dacă nu póte ajunge la acésta, el se va teme de dênsa și-î va prefera plăcerile Iosnice pe care-î le oferă prostituția, sau relațiile trecátóre, cari nu-î împun de loc, sau numai o fórte slabă răspunderę. Câtă vreme cât femeia e redusă la căsătorie ca la unica-î sórtă, ea o va primi tot-de-a-una fără a se îngriji de iubire, cu riscul de a fi în urmă, sau nenorocită, sau pierdută moralmente.

Sórta femeiei mai cu seamă nu va fi schimbată întru nimic de empiriciei, cari represintă emanciparea femeilor ca leac pentru cea mai grea dintre bólele sociale. Nu voiú face o critică amănunțită a acestei emancipări; vreaú numai se observ în câte-va vorbe, că cele douë sexe fiind puse într'o pozițiune absolut egală, lupta pentru existență, va lua o formă încă mai înspăimântátóre decât astă-đi. Femeia devenită în adevěr rivala bărbatului în multe ocupații industriale fiind cea mai slabă, va fi nimicită fără milă. Galanteria e o invențiune datorită bunului traiu și neactivității. Nevoia și fómea suprimă acest sentiment, pe care femeile cu tóte acestea pun multă bază, când ne închipuim o lume, în care femeia va lupta cu bărbatul pentru un codru de pâine. Bărbatul va trebui să execute singur lucrările cele mai grele și de sigur cele mai trebuincióse; el le va prețui cu mult mai scump de cât pe cele ale femeiei și ca și astă-đi, el va plăti mai eftin munca femeiei decât pe a sa

proprie. Pentru ce? Pentru că el are putere de a schimba în lege modul său de a vedea și de a face să învingă voința sa; iată singura rațiune. În starea de civilizație, femeia are o situație înaltă și măreță, pentru că se mulțumesc, pentru că e satisfăcută a fi complimentul bărbatului și a-și recunoște superioritatea lui materială. Dar dacă ea încercă să pue în discuție acesta, e silită îndată să simtă realitatea lucrurilor. Femeia cu totul emancipată și neatârnată de bărbat, în multe cazuri dușman al lui, din cauza unor chestii de interes, va fi imediat strîmtorită. Și atunci e luptă, luptă brutală — și cine va eși învingător? Îndoială în această privință nu e permisă. Emanciparea va pune de sigur pe bărbat și pe femei în situația unei rase superioare față cu alta inferioară, — căci bărbatul e mai bine înarmat în lupta pentru existență — și rezultatul va fi, că femeia va cădea într'o atâr-nare și o sclăvie mai rea, decât cea de care emanciparea pretinde să-o elibereze. Scopul celor cari predică emanciparea e de a pune pe femei în stare de a putea trăi fără bărbat și de a renunța la măritiş. Acest mod de a le cui o bôlă are aceeași valôre, ca și cea a unei filantropice care, în timpul unei fômete, spre pildă, ar veni să propue mijlócele cele mai potrivite pentru a face pe ómeni să scape de obiceiul și deprinderea de a mânca. Trebuie să se dea mâncare celor flămânđi, nu să-i învêțăm să se pótă lipsi de mâncare.

Și voi ciudați advocați ai victimelor civilizației noastre, nu trebuie să întăriți în femei disprețul

pentru căsătorie, ci trebuie să-și asigurați partea ei firăscă din viața de dragoste a omenirii. În capitolul precedent am declarat că e o datorie a societății de a îngriji de copii, de a-li asigura instrucția complectă și ori când ar fi nevoie, întreținerea până când vor fi în stare să-și agonisască singuri traiul; eu socot de asemenea ca o datorie a societății de a proteja femeile, necesare pentru reproducere, în contra privațiunii fizice. Statul datoresce femeii protecție și întreținere. Rolul bărbatului în viața speciei este a câștiga pâinea trebuincioasă, de a conserva și apăra generația în viață; rolul femeii este de a conserva specia, a protegia generațiile viitoare, a îmbunătăți specia prin selecțiune; ea face să se nască între bărbați lupte, al căror preț este ea și în care luptătorii cei mai îndemnatici dobândesc prada cea mai prețioasă. În vrăsta copilăriei, femeia trebuie să se folosască de toate bine-facerile educațiunii obștice ca și tinerimea; iar mai târziu, ea trebuie să aibă dreptul — dacă are nevoie de el — la un traiu asigurat, fie în casa părintescă, fie în anume ospeluri speciale. Societatea trebuie să ajungă a simți odată, că e rușine ca în sênul unui stat civilizat, o femeie — fie ea bătrână, tână, urâtă sau frumoasă — să ducă lipsă de cele trebuincioase. Intr'o societate transformată după aceste principii, femeia nu va mai avea grija unei bucăți de pâine pentru a doua zi; ea va ști, că măritată sau celibatară, va fi la adăpostul mizeriei; copiii vor fi întreținuți și crescuți pe sêma

statului; iar bărbatul pe de altă parte, va sci, că nu-și va mai putea găsi cu bani, femeii câte vrea pentru că nevoia nu-i va mai sluji de mijloc-tóre. Intr'o ast-fel de societate, femeia nu se va mai mărita de cât din dragoste și din inclinațiune; fetele bătrâne, cari nu și-au putut găsi un bărbat, vor fi tot atât de rare ca și burlacii, cari, ducând o vieță destrăbălată, ađi se bucură de tóte plăcerile căsătoriei fără a avea cea mai mică grijă sau răspundere morală; prostituția nu se va recruta de cât din restrânsa minoritate a ființelor degenerate, ale căror instincte bolnave și sdruncinate nu se mai supun nici unei discipline, cari nu pot trăi de cât în viciu și în rușine, și cari nu aű nici uă valóre pentru conservarea speciei. Dacă motive materiale nu vor mai intra în joc la căsătorie, dacă femeia va putea sě-și alégă liber pe cine-va și nu va mai fi silită a se vinde, dacă bărbatul nu va mai fi nevoit sě-și căștigue favórea femeii prin pozițiunea și averea sa, atunci aședámîntul căsătoriei va putea, din mincinos cum e, sě ajungă un adevěr: atunci în adevěr la fie-care îmbrătoșare va predomni spiritul sublim al firei, fie-care copil ce se va nasce, va fi înconjurat, ca de o aureolă, de iubirea părintescă, și chiar din leagăn încă, va primi ca un dar nestimat, puterea și destoinicia de a trăi, dar, pe care fie-ce pereche, înlănțuită printr'o dragoste reciprocă, îl transmite urmașilor.

Diferite minciuni mărunte.

I

Omul, ca și animalele care viețuiesc în trupe, are trebuință să trăiască la un loc cu semenii săi. Numai acest fapt ne poate face să pricepem câte-va din particularitățile cele mai primitive și mai însemnate ale lui. Ele ar rămâne absolut neînțelese, dacă ar trebui să-l considerăm drept o ființă solitară și neatârnată, lăsată așa de către mamatură, și dacă ar fi adevărat tabloul omului primitiv, pe care ni l-au zugrăvit nisce antropologi rău informați dar dotați cu o vie imaginațiune, care ni-l arată, ca pe un vânător selbatic, dușman al speciei sale, vagabondând singur prin păduri, înarmat cu o secure și cu un cuțit de piatră.

Instinctul său de solidaritate e întemeiat numai și numai pe trebuința lui de a trăi în societate, educațiunea egoistă pe care i-a dat-o civilizațiunea, a putut numai să-i slăbescă și să-i întunece acest

instinct ; dar n'a putut să i-l supprime. Acest instinct ar fi fără țintă, și prin urmare neîndreptățit, la o ființă, pe care natura și trebuințele sale ar îndruma-o spre o existență solitară, fără vr'un raport cu cei-l-alți ómenī, și ocupată numai cu satisfacerea pornirilor și a intereselor sale personale.

Instinctul de solidaritate are drept rezultat, că omul în toate hotărârile și actele sale are mereu în mintea-ī ideia speciei, a grupei, întrebându-se neconținut: «Ce vor dice cei-l-alți de acésta?» El dă cea mai mare influență asupra cugetărilor și conduitei sale modului cum îi vor fi primite cuvintele și acțiunile de către cei-l-alți ómenī. Opinia publică exercită asupra fie-cărui individ o putere enormă, de la care el nu se póte sustrage nici într'un chip.

Și dacă în aparență se revoltă în potriva ei, acésta revoltă sémănă cu aceia a unor opozițiuni politice, cari fac apel de la regele rău informat la regele mai bine informat; ea are ca scop mărturisit orī subînțeles, nu de a se pune deasupra opiniunei publice, ci de a o transforma așa, ca ea să sfêrșescă prin a împărtăși părerea aceluia, care protesteză în potriva-ī. Omul, care-și croesce singur un drum, un drum osebit, o face acésta în speranța tainică, ca, la sfêrșitul căiei sale singuratice, va afla, orīcât de târziu, o grămadă de ómenī. Timon se silesce să se convingă pre sine, că ómenīi i-aū ajuns cu totul indiferenți; însă în fondul întregi sale credințe și a întregi sale existențe, este totuși aspirațiunea, către o Omenire care să corespundă dorințelor și tendințelor sale, și din care ar putea

face și el parte. Dorința de a plăcea opiniei publice, este în regulă generală, mai puternică chiar de cât instinctul de conservățiune personală; căci foarte mulți ómenii își jertfesc viața, nu pentru a-și apăra propriile lor interese și nu pentru a înlătura un pericol personal, ci pentru a face ce-va, despre care cei-l-alți se vorbescă cu laudă; cu alte cuvinte pe eroi îi face opinia publică. Ómenii de rënd sunt născuți pentru a merge în grosul mulțimei, pentru a lăsa altora să conducă expedițiunea, alegerea popasurilor, determinarea orei de plecare și de repaos, conducerea atacului și a apărării; acești ómenii n'aũ în tótă viața lor alt mobil, de cât opiniunea celor-l-alți ómenii; ei nu cutéză nici odată să se ieie după idei proprii, orî se aibă un gust personal; în lucrurile cele mai mari, ca și în cele mai mici, ei ascultă de opinia publică; de la colórea cravatei și până la alegerea soției lor, la ei totul se hotăresce, ținând sémă de concetățenii lor, de la cari dênșii nu-și întorc nici o clipă privirea lor neliniștită.

Individualitățile puternice, conducătorii naturali ai turmei, cutéză mai curênd a fi independenți; fără a se îngriji de încuviințarea orî desaprobarea celor-l-alți, ei ascultă de propriile lor idei. Dacă luăm însé lucrul mai de aprópe, vedem, că nici aceștia nu sunt susținuți de cât de speranța de a obține, imediat sau mai târziu, consimțimentul, dacă nu al tuturor, cel puțin al celor mai de sémă. Se cere un curaj extra-ordinar, pentru a afirma în public o convințiune personală, când scii că te

pui în opozițiune cu mai toți cei din jurul tău; de pildă, pentru a apăra cauza poporului de jos, când ca și Catilina ești născut aristocrat; ori pentru a declara războiul Romei, când ca, Luther, ai o mamă iubită, care te-ar crede osîndit pentru acesta la muncile iadului. Inse acești eroi aveaŭ mîngăerea de a se simți de acord cu nisce minorități, din cari ei speraŭ să facă cu timpul majorități. Alți eroi nu găsiră printre contemporanii lor ast-fel de minorități simpatice; totuși, în lupta lor în potriua credințelor dominante, erau încurajați prin aprobațiunea unei singure ființe; de o femeie, un prietin, de un copil; iar dacă le lipsea și această mîngăere, erau întăriți prin convingerea, că Omenirea va fi odată mai dréptă și mai inteligentă, și că, după ce i-a lapidat când trăiaŭ, le va onora când-va memoria.

Eŭ socot cu desăvârșire neadmisibil, ca, pentru a asculta de o convingere personală, un om în plină posesiune a facultăților sale intelectuale, să se pună, cu îndărătnicie, în opozițiune cu opinia publică, când e absolut sigur, că, pe cât vor exista ómenii pe pămînt, chipul lui de a lucra, va fi tot-de-a-una condamnat de către toți: că nici odată, nici cea mai slabă minoritate nu-i va da dreptate, că toți ómenii il vor disprețui, ori il vor blestema vecinic, ca pe un trădător, laș, ori ca pe un șarlatan.

În zadar ați căuta un eroŭ, un martir, care pentru o idee considerată de el ca dréptă, să îndure această excludere definitivă și fără apel din sênul omenirei, acest grósnic surghiun atât în present cât și

în viitor, acéastă ură și acest dispreț obștesc, nu-
veți găsi printre ómenii cu mintea sănátosă.

Opiniunea publică nu e alt-ce-va de cât consciința speciei, precum consciința nu e alt ce-va de cât expresiunea opiniunei publice în individ. Instinctul conservărei rasei, instinct care e viu în toți, face ca opinia publică, când este lăsată în voia sentimentului ei firesc și neîntunecată de prejudiciii, să nu aprobe în regulă generală, de cât acele acte, cari favoriséză, direct ori indirect, binele speciei; ea nu va osândi de cât pe acelea din cari resultă pentru specie o daună mai mult sau mai puțin imediată. In sens invers, consciința e avocatul intereselor speciei în fie-care suflet omenesc, ea e reprezentantul, pe care opinia publică îl posedă în fie-care individ și prin care individul ține tot-de-a-una de omenire, chiar și atunci, când ar trăi cu totul singur într'o insulă pustie, în mijlocul oceanului.

«Imperativul categoric» al lui Kant nu e alt-ce-va, de cât vocea acestui reprezentant interior al opiniunei publice. Acela, care face ceia-ce a recunoscut că e bine, chiar când e în potriva folosului său individual, acela chiar, care, îndeplinind o datorie, móre în obscuritate ca eroú, fără speranța de a fi odată apreciat, acela face ast-fel, pentru că simte în sine un martor tot-de-a-una present la eroismul său, pentru că aude o voce, care îl aprobă sus și tare în numele umanității, pentru că are sentimentul cert, că opinia publică e întrégă cu densusl și numai prin întâmplare ea e împiedicată de a-í

da aprobațiunea sa în mod public. «Imperativul categoric», conștiință, opiniune publică, sunt deci, în esența lor, unul și același lucru: forme, în cari individul afirmă solidaritatea speciei.

Maî de mult, opiniunea publică era ce-va cu totul nedeterminat; ea nu avea nici corp nici contururi hotărîte; se nășcea nu se scie cum și se compunea din o mie de mici amănunte: din o vorbă a unui principe, ori a unui personaj mare, din un semn făcut cu capul într'o tavernă de către un membru important al unei corporațiuni, din flecăréla unei cumetre la o vizită, în piéță, ori la un priveghiù, sau sindrofie. Opiniunea publică n'a luat o formă determinată, de cât în jurisdicțiunea de onóre întrodusă nu prin legea scrisă, dar prin obiceiù. Fiecare stat, și în special fie-care corporațiune exercita acéstă jurisdicțiune asupra propriilor seî membrii; o judecată fără apel posibil la o jurisdicțiune mai înaltă, nimicia moralmente pe acela, pe care îl lovia, și acésta în mod mai sigur, de cât ar fi făcut-o un tribunal propriù đis. Astă-đi, din potrivă, opiniunea publică e o forță solidă prevădută cu un organ, pe care tótă lumea îl recunósce ca pe reprezentantul ei cel mai autorisat; acest organ este presa.

Importanța presei în civilizațiunea modernă e enormă; existența ei, locul ce ea ocupă în viața individului ca și în aceia a societăței, caracteriséză timpul nostru mult mai mult, de cât tóte minunatele descoperiri, cari aũ transformat din temelie condițiunile materiale și intelectuale ale existenței

nóstre. Marea desvoltare a ȋiaristiceĭ coincide cu aceste descoperiri, ŝi e una din efectele lor. Cerce cine-va sĕ-ŝi imagineze ȋiarele de aȋi isolate de aceste descoperiri. Sĕ-ŝi ĭnchipue secolul nostru ĭn posesiunea drumurilor de fier, a telegrafului, a fotografiei ŝi a tunurilor Krupp, ĭnsĕ fĕrĕ alte ȋiare, de cĕt foile sĕptĕmĕnale de anuniuri ŝi dĕrile de sĕmĕ, cum erau acele din secolul precedent; — pe de altĕ parte, sĕ ŝi-l ĭnchipuie cine-va cu vechea diligenȕă, care fĕcea ȋece ȋile dela Paris la Berlin, cu lumĕnarea de seŭ ŝi mucĕrile, cu puŝca cu cremene, — ĭnsĕ ĭn posesiunea ȋiarelor politice actuale; va gĕsi, atunci cĕ epoca nŕtrĕ ar semĕna cu epocele ĕnteriŕe mult mĕi mult ĭn casul ĭntĕiŭ de cĕt ĭn al doilea, cĕ fisionomia datĕ cultureĭ nŕtre contemporane de cĕtre ȋiaristicĕ, deosibesce acĕstĕ culturĕ de cea precedentĕ mĕi adĕnc de cĕt tŕte cele-l-alte trĕsĕturi cari caracterisĕzĕ vieȕa modernĕ. Importanȕa preseĭ nu e tĕgĕduitĕ de nimenĭ. Ea a fost numitĕ «a patra putere ĭn stat», adecĕ o putere, care, ĭmpreunĕ cu cele-l-alte trei: Suveranul, Senatul ŝi Camera deputaȕilor, face legĭ ŝi-l cĕrmuesc.

Este sigur, cĕ astĕ-ȋĭ ĭn nici un stat european nu se pŕte cĕrmui ĭn mod trainic fĕrĕ colabŕrarea preseĭ, ori ĭn ciuda rezistenȕei ei, ŝi cĕ, fĕrĕ ea, legile nu pot fi menȕinute. Emile de Girardin, ĭntr'un acces de umor paradoxal, a negat puterea preseĭ. Őmenĭi cu vedere scurtĕ vor putea sĕ-i dea dreptate; dar cei ce vĕd mĕi departe, vor strĭnge ȋĭn umĕri. Fĕrĕ ĭndoialĕ, cĕ cutare gazetĕ nu va

putea în tot-de-a-una să-și impue ideile; cel dintâi diar din lume va putea cere în zadar ca un ușier mojik să fie dat afară dintr'un oficiu de administrație publică, cu atât mai mult nu va putea împiedeca votarea unei legi, nici a menține ori depărta un minister, ori să facă a se adopta cutare ori cutare direcție politică. Inse, dacă toate diarele unei țeri vor urmări cu îndărătnicie o anume țintă, dacă vor repeta neobosit, luni întregi, ani întregi, nisce idei exprimate într'o formă cam generală, dacă vor readece pe cetitori fără întrerupere la punctul lor de vedere,—nu există nimic, ce n'ar putea obține la urma urmei; guvern, legislațiune, morală, chiar vederi filosofice, nimic nu le-ar ținea piept.

Pe ce se intemeiază importanța și influența presei? S'aū încercat unii a-i atribui, că rolul ei cel mai însemnat e de a servi ca mijlocitoare în relațiunile comerciale. N'avem trebuință de a ne ocupa de aceia, cari nu ved într'un jurnal de cât colónele de anuniuri. Diarul aduce și noutăți; inse nu în acésta constă puterea sa; ca simplă cronică a întâmplărilor zilei, diarul n'ar avea altă situațiune de cât a bărbierului de la țară, care póte încă îl întrece, în ceia ce privesce cunoșcința întâmplărilor din localitate. O fóie, care nu s'ar alcătui de cât din noutăți seci, n'ar neliniști guvernul și nici n'ar interesa publicul.

Alții cred, că presa servește la instruirea maseilor, la vulgarizarea rezultatelor cercetărilor științifice; dar nici în acésta nu stă acțiunea ei principală; căci, pe de altă parte experiența dovedesce, că cea

mai bună fôie sciințifică populară face asupra spiritului cetitorilor sêi o impresiune incomparabil mai slabă, de cât face cea mai mizerabilă gazetă politică. Nu, nici anunțul, nici noutatea, nici chiar articolul sciințific nu constituie aceia ce dă presei autoritatea ei în stat și influența-î asupra civilizațiunei; ci tendința ei, ideia politică ori filosofică, de care se conduce, și care se arată mai mult sau mai puțin clar nu numai în articolul de fond, dar și în alegerea și dispozițiunea noutăților sale, în arangiamentul scirilor, în modul punerei în evidență a tuturor faptelor înregistrate. Dacă presa s'ar mărgini la povestirea întâmplărilor, ar cădea la trépta unui simplu mijloc de comunicațiune, fôrte puțin însemnat pentru civilizațiune. Inșe ea controléză și critică evenimentele țilei, ea judecă faptele, cuvintele și chiar intențiile arătate ori nerătate ale ómenilor; ea îi stigmatizéză ori îi laudă, îi încuragéză ori îi amenință; îi recomandă popoului, pentru ca sê-î iubescă și sê-î imiteze, ori îi înfășoșéză ca pe un obiect de gróză și de dispreț; ea personifică opinia publică, își atribue drepturile acesteia, ea exercită facultatea de a pedepsi, până în forma cea mai teribilă; chiar cu prescripțiunea și nimicirea morală; într'un cuvânt, ea revendică rolul de consciință publică.

Inșe, se nasce întrebarea, cine e acela óre care posedă atributele cele mai înalte ale opiniunei publice? Și de la cine le-a primit? De unde își ia el dreptul de a o cârmui în numele interesului public, de a judeca, de a resturna instituțiunile în ființă, de a

stabili un ideal de morală și de legislațiune? De la cine primesce diaristul acest nou mandat? Guvernele și-au pus această întrebare la prima aparițiune a presei, care lucra în numele opiniunii publice, și de óre-ce nici odată n'aú găsit un răspuns, care să le fi putut satisface, ele tot-de-a-una aú persecutat presa; aú căutat să o distrugă ori cel puțin să o ție sub varga lor de fer, să-í pue călușu, să o încātușeze. Instinctul mulțimei a fost tot-de-a-una în potriva tuturor încercărilor ale guvernelor, și libertatea presei este pretutindenea una din primele și cele mai imperioșe cerinți ale poporului.

Acest instinct, ca mai tóte instinctele populare, era drept în sine și întemeiat pe interesul tuturor; însă în aplicațiunea lui s'a arătat fórté puțin logic. Când popóarele cereau libertatea presei, ele credeaú că đic prin acesta: «Opinia publică, adecă cugetarea, sentimentul și consciința tuturor, aú în tóte chestiunile cea mai înaltă autoritate pentru a judeca fără apel interesele obștesci; este monstruos a ridica ori a restrânge acestei autorități supreme libertatea cuvântului și a încerca să o împiedecăm de a-și da verdictul său; această însemná oprimarea tuturor, însemná încãlcarea unui individ ori a unei minorități, cari își pun cu violență voința lor în locul voinței tuturor. Acesta nu póte fi tolerat de un popor, ai căruia membri sunt ómeni liberi și voiesc să-și hotărăscă singuri de sórta lor».

Raționând ast-fel, popóarele aú comis o greșală

de principiu, adevărată aș zice concluderile dintr'oa premisă, pe care o admiteau ca probată; pe când vorba e tocmai a demonstra dreptatea acestei pretinse premise. Ipoteza, în virtutea căreia poporul reclamă libertatea presei, este că opiniunea publică și presa ar fi una și aceeași. Însă tocmai acesta aș negat-o guvernele în tot-de-a-una cu energie și cu mai multă dreptate, de cât aș susținut-o popóarele.

Guvernele nu se supun opiniei publice mai puțin decât indiviții, când ea se manifestă în mod legitim și fără echivocitate; dar nasce întrebarea, opinia publică își găsesce óre în presă expresiunea sa legitimă și fără echivocitate? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să vedem ce este un ȕiar, cum se nasce el și cum este făcut.

Cel întâiu venit, un hamal, un om fără căpătăiu, un speculant, dacă are bani, ori dacă găsesce comanditari, póte fonda un mare ȕiar, póte grupa împrejurul său un numeros stat-major de ȕiaristi de profesiune, și póte deveni, ca să ȕicem așa, într'oa nópte, o putere, care exercită o presiune asupra ministrilor și a parlamentului, asupra artei și a literaturii, asupra bursei și a comerciului.

«Însă, ni se va ȕice, pentru ca noul ȕiar să ajungă o putere, acesta póte să o facă numai într'un chip, și anume luând o mare desvoltare; și acesta presupune, că este scris de ómenii de talent, și că exprimă idei simpatice publicului; și fiind așa, nu e probabil, ca nisce ómenii de talent să primescă a li se impune înalta direcțiune și dominațiunea unui individ demn de dispreț; iată deci

o garanție despre moralitatea fondatorului aceluși ziar.

«Pe de altă parte nu e probabil, că publicul se va abona la un ziar, dacă nu e în concordanță de idei cu redactorii lui; acésta iarăși e o garanție, că ziarul va exprima în realitate opinia publică. Abonându-se la o gazetă, cetitorul alege în același timp pe redactorii aceluși ziar drept reprezentanți ai ideilor sale. Lista abonaților este tot-odata mandatul redacțiunei; fie-care reînnoire a plăței abonamentului înseamnă în același timp și o reînnoire a plenipotenței pe care redactorul o are, de a vorbi în numele tuturor cetitorilor săi».

Acésta ar părea minunat, ar fi superb; și totuși nici un singur cuvânt nu e adevărat în totă acésta pledoarie. Experiența probéză că cu bani se póte asigura tot-de-a-una și pretutindenți colaborarea unor ómenți de talent, însă fără caracter. Se cunosc o mulțime de vechi culegători de anuniuri, cămătari și faliți, criminali condamnați, aventurieri, resvrătitori, ignoranți de rënd, cari au fondat ziare mari, cari au ademenit pene strălucite și și-au condus întreprinderea după sentimentele lor cele josnice, după imoralitatea lor, după lipsa lor de orice convingere.

Argumentul scos din numărul abonaților nu póte de asemenea resista criticeii. Un întreprindător fără consciință n'are decât să speculeze asupra instincțelor josnice și vrednice de dispreț, cari există în mulțime alătura cu tendințele nobile și bune, și va fi sigur de a găsi cetitori și cumpărători. Cine nu

cunósce diarele dedate la pornografiele cele mai josnice, saú acelea cari exploatezá bârfelile calomnióse? Ori pe acele, cari caută sê facă efect prin scandalóse extravagante de limbaj, ori prin desemnuri obscene, cari excită sensualitatea cetitorilor, saú în fine acelea, cari oferă pur și simplu o loterie, și promet cumpărătorilor prime, ori câștiguri în bani? Tóte aceste foí prin ast-fel de mijlóce, mai mult saú mai puțin rușinóse, pot sê-și câștige o mare răspândire și prin acésta o mare influență. Ba chiar este probabil, că ele vor avea o mai mare răspândire și prin acésta mai multă influență decât diarele cuviincióse, cari nu fac de cât sê povestéscă ceia ce sciú, neînvêțând pe cetitori decât numai când redactorii lor sunt instruiți, cari aú principii solide de morală, și cari nu se adreséză nici-odată la instinctele vulgare ale cetitorilor, ci se silesc a le desvolta tendințele lor cele nobile.

Ei bine, acésta influență este ea îndreptățită? Redactorul unei foí triviale, ori care exploatezá micile scandaluri private, are el în realitate un mandat valabil, pentru a ataca guvernul în fața a o sută de mii de cetitori, pentru a judeca faptele unui cetățean, saú pentru a conduce opiniunea publică, și pentru a împinge spiritul public pe o cale mai mult saú mai puțin aparentă, în ori-ce caz însă deșastrósă? Iată-ne în fața uneia din cele mai strânse contradicțiuni ale civilizațiunei actuale.

Ideile moderne se revoltă în contra orî-cărei autorități în stat, care nu e stabilită prin popor. Nu sê admite nici chiar în monarhii, simpla «gra-

ție a lui D-deu», dar se pune stavilă, în teorie cel puțin, puterei regelui prin voința alegătorilor. Ministerul trebuie să fie numit de către capul statului, dar agreat de parlament. Deputatul se vede silit să-și atragă prin finețe voturile concetățenilor săi. Diaristul exercită o putere egală în practică cu aceia a legislațiunii, a guvernului, el are autoritatea deputaților, a miniștrilor, și cu toate acestea n'are nevoie de a fi numit, nici ales de nimene. El este singura autoritate în stat, care n'are necesitate de nici o confirmațiune a cui-va. El se face singur aceia ce este și poate să-și exercite puterea cum îi place, nefiind de loc responsabil de excesele, ori de gravele erori ce comite.

Și să nu mi se dică că exagerez. Diariști cu judecata ușoră ori fără consciință au pregătit și provocat revoluțiuni și războaie, au atras asupra propriei lor țări ori asupra națiunilor străine tot felul de nenorociri și pericole. Dacă ar fi fost regi, ei ar fi fost izgoniți, dacă ar fi fost miniștri, li s'ar fi intentat un proces capital, ca diariști însă au fost lăsați în pace absolută, și numai ei au eșit nevătămați din ruina generală, pe care dârșii singuri au pricinuit-o. Nu e oare de mirare, că e tolerată o astfel de autoritate arbitrară, un așa despotism, fără cea mai ușoră încercare de revoltă, pe când toate cele-l-alte țiranii sunt combătute cu pasiune? Situațiunea nu e mai puțin anormală dacă, lăsând de o parte influența presei în politică, ne ocupăm de influența ei socială. Judecătorul, căruia îi acordăm dreptul de a dispune ca stăpân de

onórea nóstră, de averea nóstră și de libertatea nóstră, are necesitate de studii serióse, de o practică de mai mulți ani, și de o numire în regulă; el este legat prin legi severe; erorile ori abaterile lui sunt imediat blamate și în cele mai multe cazuri sunt reparate. Ȋiaristul póte atinge și chiar a nimici onórea și averea unui cetățean, el îi póte atăca libertatea personală, făcându-i imposibilă șederea într'un anume loc; iar el exercită acest drept de a pedepsi fără să dea probe de studii prealabile, fără să fi fost numit de nimene, fără să ofere o garanție de imparțialitate și de cercetare consciincióasă. Se pretinde, ce e drept, că presa vindecă rănilor ce pricinuesce, și că cetățeanul este înarmat în principiu în potriua Ȋiaristului prin legea presei.

Acéstă afirmațiune se rezămă pe un temeiú fórt slab. Un atac prin Ȋiar în potriua unui om privat, póte pricinui acestuia, o daună cu desăvêșire ireparabilă. Tóte rectificările și tóte retractările sunt în imposibilitate de a-i da satisfăciune completă, căci mulți cetitori vor vedea atacul, dar nu vor cunósce și apărarea publicată în un alt număr al fóei, iar din ușurință mulți nu vor ceti apărarea, și în acest caz, onórea atacată rămâne pentru tot-de-a-una inegrită în ochii unei părți mai mici ori mai mari din public. Tot așa este și cu procesul intentat de un particular unui Ȋiar. O gazetă are mii de mijlóce pentru a tortura pe un individ, fără a da elemente pentru o plângere în justiție; dar și atunci, când Ȋiaristul a fost atât de nedibaciú,

încât s'a expus la o condamnare, acésta în regulă generală nu e de loc în proporție cu greșéla.

Acéstă situațiune explică faptul, că nu numai toți reacționarii, dar chiar și mulți din liberali sunt adversari declarați ori ascunși ai presei; ei sunt cu atât mai înverșunați, cu cât puterea presei îi constrînge să-și tăinuéscă aceste nemulțumiri, și să fățarnicéscă amicitie și stimă pentru ea. Cei mai mulți recunosc, că presa nu e expresiunea sigură a opiniei publice, înaintea căreia numai se închină, dar că presa este póte mai adese-ori produsul ignoranței, al ușurinței, al răutăței, al îngustimei de spirit ori al imoralității unui individ. Acești ómenî din mișelie nu-și apropie mai puțin pentru acéstă minciună, care constă în a vedea în presă organul autorisat al opiniunei publice, și chiar a-l identifica în totul cu ea. Cum s'ar putea înlocui acéstă minciună prin un adevăr? Cum am putea împiedeca pe usurpatori de a pune mâna pe o putere, pe care numai adevărata opiniune publică are dreptul de a o exercita prin ómenî, cărora ea le-a dat anume acea putere?

Acésta e una din cele mai importante chestiuni ale timpului de față și pe care guvernele de veacuri încercă fără succes a o deslega. Există într'adevăr un mijloc comod, acela a limita libertatea presei; dar acest mijloc nu duce însé la nici un scop; el este chiar imoral, căci pune bunul plac al unui funcționar în locul bunului plac al unui diarist. Este imposibil a aduce prin legi atingere la libertatea cugetărei; căci prin ele nu s'ar favorisa de cât fățarnicia și

minciuna universală, împiedecând pe om de a-și exprima pe față tot ce gândește. Însă statul are dreptul a interzice unui individ de a vorbi în numele obștiei—când el ar trebui să se mărginescă a vorbi în numele său propriu—și de a da prin vorbirea în numele tuturor, ideilor sale personale o greutate și importanță, pe care nu o au de loc.

Va veni ziua aceia, s'o sperăm, când toți cetitorii vor fi destul de culți și destul de capabili de judecată, pentru a face singuri această deosebire între o voce izolată și între vocea generală a opiniunii publice. Atunci nu se vor ceti decât zăiarele, în cari opinia publică își va găsi în realitate expresiunea sa, și va fi aruncată gazeta, în care un individ vanitos se va distra cu propria sa limbuție; atunci zăiarștii, cari singuri vor avea înrîurire, vor fi aceia, căroră poporul le va recunoște, pentru calitățile lor de spirit și de caracter, dreptul de a predica, de a instrui, de a judeca; cei-l-alți arogându-și un rol public, nu vor provoca de cât hohote de rîs. Însă atunci va fi de prisos a limita dreptul pentru exercițiul medicinei numai persónelor cu diplomă, căci ómenii vor deveni destul de rezonabili și vor cere consult de la ómenii de sciință și vor evita pe șarlatani. Atunci cele mai multe legi vor deveni de prisos, căci de regulă ele n'au alt scop, decât de a completa inteligența neîndestulătoare a cetățenilor, prin inteligența superióră a legislatorilor. Până când însă instrucțiunea și capacitatea generală a judecătoarei ómenilor se va ridica la această înălțime ideală, este trebuinciosă o

intervenție ori-cât de puțin protectoare din partea legislațiunei. Dar nu trebuie să existe nici o restricțiune pentru cărți, broșuri, afișe, foi volante, în cari un individ se adresază publicului în numele său propriu, ori pe garanția și răspunderea unui editor sau tipograf și cere aprobare pentru nisce vederi individuale, fie-cine trebuie să pótă vorbi pe această cale concetățenilor săi și să le spue tot ce-î trece prin cap. Dacă va ataca onórea unui cetățean, calomniatorul trebuie să fie constrâns să cêră în public scuze și să facă o rectificare cu o publicitate întinsă, de exemplu inserțiunea să fie publicată timp de mai multe luni în șir în tóte ȕiarele orașului ori a provinciei, o publicațiune de aceiași durată prin afișe publice și dese publicațiuni orale pe piețele publice; în caz când calomniatorul nu póte purta spesele acestor publicațiuni, să fie osândit la o îndelungată muncă silnică, prin care să-și procure mijlócele bănesci trebuitoare pentru acest scop.

Cu totul alt-fel merge însă lucrul cu publicațiunile periodice, cari se adresază la un cerc de cetitori asigurat prin abonamente, și cari forméză o tribună sigură din auditoriile săi pentru tot ce debitéză. O asemenea tribună e o instituțiune publică; ea trebuie supusă controlului public ca tóte cele-lalte instituțiuni publice, cari aũ importanță pentru binele fizic, intelectual și moral al cetățenilor. Pentru a deschide o școlă publică, o farmacie, un spital, un teatru, avem nevoie de o permisiune, a căreia obținere este subordonată la îndeplinirea a o sută

de condițiuni stabilite în interesul public. Un țiar ar trebui cel puțin asimilat cu asemenea aședăminte. Pentru a fonda și dirige un țiar, ar trebui să se cêră o permisiune, care să se acôrde nu după aprobarea unei autorități, ci prin un mandat din partea poporului. Ar trebui decretat prin lege, că un candidat la mandatul de redactor trebuie să aibă o anume vêrstă, care să-i garanteze maturitatea, că trebuie să aibă o conduită nepătată și să dovedescă un anume grad de instrucțiune. Numai acela, care ar poseda aceste calități, ar urma să se pôtă presenta în fața concetățenilor săi și să le cêră să-l alégă redactor. Acéstă alegere ar urma să se facă cu majoritatea din voturile alegătorilor. Odată în posesiunea mandatului său, țiaristul ar urma să aibă dreptul de a scrie ce i-ar plăcea; însă și-ar pierde mandatul în caz, când ar fi condamnat pentru calomnie, și ar avea a și-l reînnoi după fie-care period de de ce ani, de exemplu prin o nouă alegere din partea poporului. Cu acest chip, un necunoscut, ori un om cu idei antipatice majorității cetățenilor, cu greu ar obține un mandat de redactor, dar candidatul nenorocos ar avea și el posibilitatea de a munci pentru ideile sale, ca publicist independent.

Posesorul unui mandat ar avea, probabil, mai puțină greutate pentru a găsi un țiar, decât are astăzi un medic, un avocat, un profesor, sau un inginer, pentru a-și găsi o clientelă, a obține o catedră, ori construcțiunea unui drum de fer. Mandatul ar fi valabil pentru cercul administrativ

al centrului respectiv, care l-ar fi eliberat; prin urmare, pentru întreaga țară, dacă mandatul s'ar fi dat din partea corpului electoral al capitalei de județ.

A intra în alte amănunte, a expune, de exemplu, un proiect de lege amănunțit asupra acestui subiect, acesta n'am nici un motiv de a o face aci. Eū nu am vrut de cât să schițez în trăsături largi un sistem, a căruia aducere la îndeplinire ar da în realitate ȋiaristului dreptul de a vorbi în numele tuturilor, i-ar asigura autorității lui aceiași stimă ca și aceleia a judecatorului, a profesorului, a reprezentantului poporului, și ar însărcina pe poporul de a și-l numi mandatar. Atunci presa ar fi în realitate cea-ce ea astăđi pe nedrept pretinde că este, adică organul legitim al opiniunii publice, și ar ocupa cu drept cuvânt în civilizațiune și în viața publică marele loc, pe care astă-đi nu face de cât să-l usurpe.

II.

Supunerea orbescă a tuturor la opiniunea publică este cauza îndărătnicieii, cu care se păstrează în sēnul civilizației nōstre și o rēmășiță ciudată din deprinderii de mult părăsite. Acēstă rēmășiță e duelul. Duelul dovedesce, că instinctul de conservare al omului e cu mult mai slab de cât instinctul său social; căci dacă ar fi cel dintâiu mai puternic, un om nu s'ar expune așa cu una cu două la o primejdie sigură și de care se pōte ușor feri, numai pentru ca concetățeniī sēi — pe cari

luați fie-care în parte, îi sunt póte cu desăvêrsire indiferenți — se aibă o idee bună de el și se-î recunóscă dreptul de a se afla între dênșii. Duelul este negarea tuturor principiilor, pe care se întemeiază civilisația nóstră de ađi; duelul însemnéză o năvălire sêlbatecă a barbariei primitive, în instituțiunile nóstre publice și sociale, atât de mult de desvoltate și înaintate. De la început, duelul era negreșit și firesc și îndreptățit. El face parte din cele d'întâiü fenomene antropologice saü mai bine zoologice, și duelul nu e alt-ce-va de cât forma cea mai simplă a luptei pentru traiü, luptă în care vedem isvorul orî-cărei desvoltări. Când un om primitiv vedea în tovarășul sêü o piedică pentru indestularea unei trebuințe saü gust, îl atăca fără întârđiere. Căuta să alunge saü să ucidă pe rivalul sêü pentru aceiași femea, pe cel ce-î fura ródele grădinei sale, pe cel ce se vâra în peștera unde dormea, saü pe cel ce avea una mai bună. Lupta avea o pricină seriósă și de aceia orî-ce armă era bună și orî-ce mijloc întrebuiñtat. Cel mai tare zugruma pe cel mai slab; cel mai șiret trăgea pe sfóră pe cel mai prost; cel mai băgătoriü de sémă și cel mai treaz, apuca pe cel leneș în somn. Iși puna în joc omul viêța, dar avea de scop să nimicéscă pe dușman. Acestei situațiuni, în care pentru a nu fi omorît, trebuia să fi mai tare în tóte imprejurările și de cât cei-l-alți ómenii, i-a pus capăt formațiunea statului juridic, adică societatea întemeiată pe dreptate. Negreșit că și dreptul are de temelie puterea și silnicia, cei mai

slabi aŭ trebuit sã se supue și se dea ascultare celor mai tari. Dar propășirea în desvoltarea dreptului natural de la al celui mai tare spre dreptul unei societăți civilisate, stă tocmai în acésta, că înalță dreptul individual și concret al puterei la un principiu general, a cărui aducere la îndeplinire nu atârna de puterea unui individ óre-care. Barbarul dicea : «Acéstã proprietate este a mea, pentru că am fost destul de tare sã pui mâna pe ea și nimenia nu póte acuma sã mi-o ia saŭ sã se atingã, cã-i crãp capul». Aceste vorbe erau drepte, dacã barbarul avea și puterea sã le îndeplinéscã; erau false însã și fãrã nici o valóre, dacã le vorbea unui om mai puternic de cât el. Veni civilisația și díse mai pe scurt, generalisãnd : «Proprietatea acésta e a ta, și nimeni n'are dreptul sã se atingã de ea». De acuma acéstã vorbã era dréptã în tóte împrejurãrile. Adevêrul ei nu mai atârna de puterea celuiia ce vorbea și voia s'o aplice. Dacã individul era prea slab pentru a-și ocroti proprietatea în potriua unui individ mai puternic, el chema societatea în ajutorul seŭ, care de sigur e mai tare de cât individul cel mai puternic. Nu numai cã individul nu e nevoit sã-și apere singur dreptul prin puterea sa personalã; ba mai mult, nici nu mai póte face unã ca acésta, cãci s'ar pune îndatã în înpotrivire cu legea fundamentalã a societãtei, care învoesce numai societãtei de a apãra principiile juridice aședate de dênșã și nici de cum ca individul sã se apere singur și sã-și facã el însu-și dreptate.

Duelul însă a rămas cu desăvârșire neatins de această dezvoltare a dreptului. Legea ocrotesc, dar ea nu apară viața. Obiceiul și legea nu îngăduie ca un om să ia ceasul altuia din buzunar, dar obiceiul și legea scrisă îngăduie și nu opresce în de ajuns ca același om — dacă mănuesce mai bine spada sau trage mai bine cu pistolul — să ucidă pe un altul, cu toate că viața e mai prețioasă de cât un ceasornic. Pe câtă vreme oamenii credeau în zei personali și într'o lume cărmuită de ei, duelul tot mai avea o noimă. El însemna în teorie nu puterea pumnului; protivnicii și martorii lor se duceau la luptă nu cu ideia, că cel mai tare va omorî pe cel slab, dar cu convingerea că D-zeu va da biruință celui ce avea dreptate, și că cel ce n'avea dreptate, lupta nu cu un protivnic omenesc, poate mai slab, dar în potriva puterii supranaturale a stăpânului nevădit al lumii și judecător universal.

Privind lucrurile din acest punct de vedere, duelul era un aședământ de drept și un triumf al puterii. Acest caracter însă dispăre într'o societate, care nu crede într'un D-zeu personal, nici în amestecul peste-fire al acestuia în relațiile dintre oameni. Duelistul luminat scie că n'are lângă sine nici un păzitor nevădit, chiar și atunci când luptă pentru dreptate, și nu se teme să lupte chiar în potriva lui D-zeu, când scote sabia din teca pentru o cauză nedreptă. Duelul nu e decî decît o falsificare cinică a tuturor principiilor de drept și o proclamare a legii primitive, care pune fără cruțare viața celui mai slab în mâna celui mai tare.

Ca în toate celelalte nebunii și prejudecăți, și în privința duelului societatea e cu desăvârșire nelogică. Dacă ea dă voie și chiar cere ca membrii săi să se reîntorcă la starea sălbatecului antropofag și amenință viața tuturor acelor ai căror ochi nu-i plac, ar fi foarte logic, ca ea să dea voie să se facă acesta în condițiunile sălbaticice ale vieții primitive. Dacă asupra punctului celui mai însemnat nu ținem seamă de civilizație, e de rîs și fără noimă de a ne mai sinchisi de densa și de a renunța la libertatea mișcărilor noastre. Pot să aleg între a fi un om civilizat sau sălbatic; dar când mă hotăresc pentru această din urmă stare, apoi trebuie să fiu sălbatic din toate punctele de vedere. Vreau atunci să am dreptul să întrebuițez în potrivea dușmanului toate mijlocele, pe cari le voi avea la îndemână. Vreau să-l apuc pe neașteptate și să-i înfig cuțitul în spate, dacă mă tem că nu-l voi putea doborî alt-fel; vreau să-i dau foc casei noapte și în timpul învâlmășelei să-i taiu beregata; eu aștept de la densul aceiași purtare și mă și pregătesc. Și dușmanul la rîndul său n'are decât să-și ia măsurile pe cari le crede mai nimerite! Pe ce temei se sprijină societatea, când îmi interzice acest chip de a lupta, împedîndu-mă de a-mi face tovarăși de luptă surprinderea și cocoșul roșu? Toate acestea nu în virtutea dreptului în ființă, căci de ar fi ca acesta să aibă putere, ar trebui mai întâiu să facă cu neputință ca doi oameni să se amenințe unul pe altul cu mórtea, pentru o pricină, cele de mai multe ori, cu totul neînsemnată.

Dar nu. Societatea nu vrea să scie de logică. Ea ne poruncesce să ne apărăm viața, dar în același timp nu ne îngăduie să facem acesta cum vom putea. Duelistul trebuie să-și pue în joc viața ca și sëlbaticul, dar nu trebuie să asculte ca acest din urmă de toate îndemnările instinctului de conservare. El trebuie să fie numai pe jumătate sëlbatic și să rămâie pe jumătate om civilizat. Așa vrea societatea în înțelepciunea și dreptatea sa! Un ne-trebnic te-a atins cu ce-va: cel mai bun lucru ar fi să-l disprețuesci sau să-î tragi vre-o două palme. Dar nu poți face acesta. Trebuie să provoci pe obraznicul și să-ți expui viața. Dar tu ți-ai petrecut viața învățând într'una și n'ai mănuit nici odată alt instrument omoritor de cât fórfecele cu care ți-ai tăiat unghiile, pe când cel care te-a bat-jocărit e un pierde-vară, care și-a petrecut tot timpul în sălile de scrimă și de tras la țintă; ești de plâns în adevăr, că n'o să prea fi norocos în această luptă; dar n'ai ce face, trebuie să te bați. Ai datorii sfinte pe lume, ești sprijinul familiei tale; femeia și copiii tăi vor fi pierduți dacă vei muri, în timp ce protivnicul tău n'are pe nimene, sau e bogat și nu aduce pe câmpul de luptă, decât viața sa, și nu și pe a acelora cari-î sunt atât de scumpi; n'ai ce face. Bate-te, ucide sau mori, căci dacă nu o faci, ești un laș și un om fără cinste. Dacă mori și femeia ta va umbla după milogit, fiii tăi vor deveni hoți și fetele tale prostituate, sau dacă vor muri de fôme, nu trebuie să aștepti milă sau ajutor de la nimene. Dar dacă pentru acest motiv nu

vraii sã-ti pui viața în joc, te vor scuipa cu toții în obraz. — Așa vorbesce societatea și cine vrea sã trăiască în mijlocul ei, trebuie sã se plece înaintea acestor idei desgustătoare.

Pricina pentru care duelul supraviețuesce cu atãta îndărătnicie, e de sigur militarismul. Nu e numai o întâmplare, cã în armatele permanente duelul e o lege și cã oficerul pôte fi dat afarã în mod rușinos din ea dacã nu se bate în duel, tot așa de lesne cum aprinde o țigarã. Resboiul e un apel la puterea pentru a zugruma dreptul; prin urmare e o întrerupere trecãtoare a civilizației și o reîntorcere la starea de sãlbãtãcie. Ce e ore de mirare, cã nisce ómeni, cari aũ de meserie resboiul, sã fie prinși de dorul de a aduce principiile acestuia și în viața lor privatã, și de a vedea în sabie și revolver, singurul cod al relațiilor sociale, dupã cum tunurile și puscile sunt singurul cod al relațiilor dintre popóre? Dar și aci gãsim mijlõce de a lupta în potriva acestei prejudecãți sãlbaticice. Cel mãi bun mijloc de a dovedi și dobori în același timp o negliobie, e sã o urmãrim pãnã în cele din urmã consecinți ale sale. Presupunem, cã un om hotãrit primesce o provocare, și dupã ce pune într'un chip ore-care pe protivnicul sãu în neputința de a mãi lupta, se lasã apoi sã fie arestat și dat în judecatã și vorbesce ast-fel judecãtorilor: «Sunt un om civilizat și nu un vãnãtor de reni din epoca pietrei. Ideile mele sunt acele ale civilizației. Respect legile și privesc pe judecãtor, ca singurul în drept de a le aplica și de a pedepsi cãlcarea lor.

Dar iată că vine un om și mă silește să-mi fac singur legile, să-mi fiu singur judecător și să-mi caut apărarea în arme. Cu un cuvânt a nimicit pentru mine condițiile normale ale vieții civilizate și mi-a declarat războiul. N'am putut face alta, de cât să primesc. Dar am luptat întocmai cu regulile, după care se fac războiele între popoarele civilizate. Datoria diplomației unui popor, care poartă războiul, e de a găsi aliați. Și eu am făcut același lucru. Și sunt foarte mulțumit de reușita diplomației mele. Am reușit să închei alianță cu doi luptători de la circ, trei maestri de scrimă și cinci țintași de frunte. Datoria conducătorului armatei e de a se înfățișa ori-unde înaintea dușmanului, cu puteri cât mai mari cu putință. Mi-am îndeplinit în conștiință această datorie. Biruința e a aceluia, care își mișcă cât mai repede trupele și lucrează mai cu dibăcie. Eu mi-am mobilizat puterile mai repede decât dușmanul meu. L-am surprins cu aliații mei atunci, când dânsul se aștepta mai puțin la acesta. El se plânge, că nu i-am făcut cunoscut din timp locul și timpul întâlnirii. Lucrul acesta mă face să rîd. N'am găsit în nici o carte modernă de știință militară, că s'ar obiceiui să se hotărască din timp locul, unde urmează să se deie o luptă hotărîtoare. Ca în tot-de-a-una, D-zeu a fost în partea batalionelor celor mai tari. Noi l-am bătut rău pe dușman; am fi putut să-l ucidem, dar n'am făcut-o, am voit să fim luptători civilizați până la sfârșit. Învinsul a trebuit să-mi plătească un tribut, cheltuelile mele de luptă, adică răsplata aliaților

mei și câte-va sticle cu vin. Până la îndeplinirea acestor condiții de pace, noi l-am ținut în puterea noastră saă mai bine a pumnilor noștri. După ce a plătit cheltuelile de luptă, i-am dat drumul. Iată totă afacerea. De óre-ce mi-a impus un răsboiú privat, eú l-am condus în chipul diplomatic, cel mai strategic și financiar, după tóte regulele stabilite.» Acela care ar vorbi așa, va fi de sigur condamnat saă pentru sílnicie saă pentru rănire. Dar nu face nimic; orí-ce progres se capătă cu jertfe. Un mare număr de ómeni aleși s'aú lăsat să fie chinuiți și arși de vii pentru libertatea de a gândi. Câte-va jertfe pentru libertatea nu prea prețuesc mult, când numai prin acestea se póte ajunge la triumful civilizației asupra barbariei și al minței asupra prostiei. Dacă într'ó țară, o sută de bărbați hotărîți ar voi să se jertfescă și să dovediască duelul ca ce-va absurd, am vedea că acéstă urmă de sêlbăticie, care este copilul rêsfățat al epocii nóstre de drept și civilizație, ar pieri îndată din mijlocul nostru.

III.

Alături de minciunile mari, câte minciuni mărunte nu pătrund și învéluesc întréga nóstră vieță! Ca nisce mucegaiuri, ele duc în tóte părțile descompunerea și putregiunea; și nici nu póte fi alt-fel. Când cine-va s'a născut și a crescut în mijlocul minciunilor, mereú încungiurat de minciuni, dacă trebuie să mință orí de câte-orí deschide gura în public, saă orí când intră în raport activ cu instituțiunile politice și sociale, dacă

s'a deprins a vorbi și lucra tot-d'a-una alt-fel decât simte și cugetă, dacă s'a deprins a suporta ca ce-va cu totul firesc vecinica contradicție dintre convingerile sale și formele exterioare ale vieții, dacă s'a deprins a vedea în ipocrisie o prudență de viață și o datorie civică, — cum pôte să păstreze cine-va caracterul neatins, a fi sincer în raporturile sale cu cei-l-alți ómenī, și adevărat în viața sa privată? Se minte pretutindenī, la preumblare și în salon, cum se minte și în biserică, în întrunirile electorale, la biuroul stărei civile și la bursă.

Tóte raporturile sociale aũ acest caracter al minciunei. Aceste raporturi sunt întemeiate pe sociabilitatea și instinctul de solidaritate al omului. Ele s'aũ născut din dorința lui de a se înconjura de tovarășī din specia lui și de a evita izolarea ca o stare în contra naturei. Formele relațiunilor sociale îngădue să se recunóscă încă acéstă origine. Ele invederéză plăcerea ómenilor de a se găsi împreună și simpatia lor mutuală. Când cine-va vede o persónă dintre cunoscințele sale, o salută, adică îi exprimă dorințele sale de prosperitate. Când primesce o vizită, se arată bucuros de ea, îmbie pe visitor să mai stea, îl poftesce să mai vină curénd. Se dau serbări pentru a oferi semenilor prilejul unor plăceri variate, se organizeză festivități pentru a-i înveseli, li se fac daruri. De câte ori li se întâmplă ce-va trist ori îmbucurător, cunoscuții se grăbesc a se duce se-i viziteze, pentru a-i mângâia ori, respectiv, a-i felicita. Dacă s'a întâmplat să nu se vadă timp mai îndelungat, se duc în vizită unii la alții, pentru a lua

sciri de sănătatea lor, și a se întreba dacă n'aũ trebuință de ce-va.

Iată înțelesul teoretic al formelor obicinuite în societate. Inșe în fapt, mai fie-care contact al unui om cu altul este o ipocrisie și o minciună. Dăm «bună-điua» unui trecător, și nu ne-ar pãrea rãu, dacã am afla, cã depãrtãndu-se de noi, și-a frãnt piciorle. Poftim pe un visitor sã revie curẽnd, și simțim la vederea lui, aceiași sensațiune, ca și când am atinge un șarpe. Organizãm sãrbãri și invitãm la ele persóne, pe cari le disprețuim, pe cari le urãm, pe cari le vorbim de rãu, ori, cari, în cazul cel mai bun, ne sunt atãt de indiferente, în cât nu am ridica mâna pentru a le procura o mulțumire, dacã am putea sã le-o facem acãsta, cu prețul acestei mici osteneți. Ne ducem la sãrbãrile altora și petrecem în convorbiri copilãresci ore întregi, timp pe care l-am prefera de o mie de ori sã-l dãm mai bine somnului; suridem cu complență, ascunđẽnd un cascãt nesuferit; facem complimente, din cari nu credem un singur cuvẽnt, adresãm stãpãnei casei cuvinte de mulțumire pentru amabila-ĩ invitațiune, pe când în fundul inimci nóstre o trimitem la toți draciĩ; asigurãm pe stãpãnul casei de nestrãmutatul nostru devotament și a doua đĩ chiar, poruncim servitorului nostru sã nu-l lase înãuntru, dacã ar veni sã ne cãrã vre-un serviciũ serios. Intórcem visita unor ómeni, pe cari îi disprețuim, numai pentru-cã «le datorim» o visitã; la Crãciun ori în alte împrejurãri facem daruri, și ne arãtãm ne-

mulțumirea de a fi constrinși la asemenea cheltuieli; frecuentăm cu o prefăcută intimitate ómenii, despre cari cugetăm și ȃicem tot ce e mai rău, și cari, o scim, ne trat z  într'un mod absolut identic. Din cauza acelei lipse de sinceritate, viața socială, care, în teorie complect z  viața individuală, și m resce bună-starea fie-căruia, devine un izvor de jenă vecinică; ori de c te ori intrăm în contact cu semenii noștrii, aducem acasă uritul, nemulțumirea, invidia, disprețul, z p c la, batjocura, în scurt impresiunile cele mai neplăcute și mai sup r tore.

Și cu t te acestea ne condamnăm de bună-voe la aceste neplăceri și cei mai mulți ómenii din clasele ȃise de sus, se istovesc cu des v șire în ac st  viață socială, care o sci  ei bine, nu p te să le dea nici plăceri, nici imbold, nici forță morală. Ce-  împinge la ac st  ostenit re și nest rșit  comedie, în care ei trebuie să zimbec , atunci, c nd ar dori mai bine să-și arate dinții, și să fie amabili cu ómenii cari le displac? Este egoizmul, care se g sesce la temelia tuturor așeđ mintelor actuale. Bună-or  unul are încă a-și face drumul în lume; alérgă la serbări și recepțiuni, la întrunirile de după pr nz și la micile serate intime, pentru a face cunoscințe, pe cari speră să-i transforme în protectori, spre a face o căsătorie bună, sau a ajunge la glorie, spre a înainta mai sigur și mai lesne prin slăbiciunile altora acolo, unde n'ar fi putut ajunge prin meritele sale proprii.

Să luăm pe un altul, care și-a cucerit deja o situa-

țiune ; el se jertfesce și se obosesce, cheltuind la bani, pentru a intriga în potriua colegilor săi, ori și numai pentru a-i necăji, pentru a da lunei o înaltă idee de bogăția sa, de prestigiul și influența sa, pentru a reuni în jurul său cât mai mulți lingușitori, în scurt, pentru a-și satisface prin toate mijlocele vanitatea. În mijlocul mulțimei de ómeni, aceștia nu vèd de cât o singură persónă : persóna lor proprie ; în conversațiunea cea mai animată, pe când ei par a asculta și a se uni cu ideile altora, a se uita pe sine cu totul, dênșii nu cugetă de cât la ei însi-și, nu se ascultă de cât pe ei. Ast-fel, egoismul falsifică raporturile cele mai nevinovate dintre ómeni, și toate formele sociale create prin instinctul de solidaritate, devin nisce minciuni.

ARMONIE FINALA

Am vădut cum tot ce ne 'nconjoră este minciună și fățarnicie; cum jucăm o comedie foarte imorală când intrăm în biserică și în palatul regelui, în sala parlamentului și la primărie; cum inteligența și rațiunea noastră, sentimentul nostru de adevăr și de justiție se revoltă în potriua tuturor instituțiunilor politice și economice, în potriua tuturor formelor în ființă ale vieții sociale și ale vieții sexuale. Destulă vreme am umblat într'o obscuritate, fără nădejde, printre ruine și ridicole decoruri de teatru. A venit timpul ca în fine lumina și aspectul unui adăpost ospitalier să ne reîntărescă și să ne mângâe.

Contradicțiunea dintre noua concepțiune a lumii și vechile instituții, măhnesce dureros pe orî-ce om civilizat, și fie-care doresce cu ardore să se libereze de această suferință vecinică.

Se crede în adevăr, că sunt două metode pentru a regăsi pacea pierdută, și că putem alege pe cea mai bună. Una ar fi să ne întorcem cu hotărîre înapoi, și alta, să mergem fără preget înainte. Ar trebui ca orî să redăm formelor fondul ce aū pierdut, orî să

le sfâșiam cu totul și se le lepădam. Ar fi să-l învățăm pe popor a crede iarăși; să-l atragem și să-l trimitem la biserică; să întărim autoritatea regelui; să mărim considerațiunea preotului; să ștergem din memorie amintirea revoluțiunelor; să ardem cărțile liberei-cugetări, și cu acest prilej să ardem puțin și pe liberii-cugetători; să desfințăm catedrele de învățămînt, și să construim amvonuri de predicatori; să ne închinăm, să postim, să cântăm psalmi și să ne supunem autorității, să ne desfătăm în sărbători bisericesci; să petrecem cetind Viețile Sfinților; să ne întărim în credință cu istoria minunilor; bogatul să dea săracului pomană cu îndestulare și dacă acesta nu-l va sătura, săracul să aibă răbdare până va intra în împărăția cerurilor, unde va avea friptură și vin în toate zilele. Atunci fericirea va renasce pe pământ; acela care posedă ce-va, se va bucura în pace, acela care nu are nimica va trage nădejdea într'o altă vieță mai bună; omul nemulțumit va fi slobod să emigreze în vr'o insulă pustie, dacă va putea descoperi unde-va vre-una. Ori din potrivă, să măturăm totă șandra-maua de instituțiuni cari ne sunt rămase moștenire din veacul de mijloc; preoții, pastorii și rabini să fie tratați drept șarlatani ordinari, dacă sunt considerați ast-fel; regii să fie expulsați din palaturile lor, dacă sunt considerați drept ómenii de pae ori drept usurpatori; să se desfințeze toate legile cari nu pot rezista unei critice științifice, și în toate raporturile ómenilor să domnescă numai rațiunea și logica. Aceste sunt cele două metode propuse; partisanii

celei dintâiu combat pe ai celei de a doua, și lupta desperată formeză singurul fond al vieții politice și intelectuale din timpul nostru.

Ei bine, punctul de plecare al acestei lupte dintre două partiți, cari pretind că vreañ fie-care se redea omenirei pacea interióră, este o eróre. Nu există două metode, nu este de cât una singurã. A se înturna îndărăt este cu neputință; a se opri de asemenea. Nu putem de cât să mergem înainte, și cu cât vom merge mai repede, cu atâta mai curând vom ajunge la ținta care asigurã liniștea. E posibil ca apãrãtorii trecutului să tindã și ei la fericirea omenirei. Am putea chiar admite, cã tótã lumea ar fi mai mulțumitã se ne întórcem la ideile din evul-mediũ ori din anticitate. Inse la ce ar servi reacționarilor acéstã concesiune, de vreme ce sistemul lor nu se póte realiza cu nici un preț. Nici o forță omenescã nu póte îndupleca spiritul omenesc să renunțe la adevêrurile odatã cucerite. Acesta este un rezultat al desvoltãrei firesci. Copilul în nesciința și neresponsabilitatea sa este de sigur mai fericit de cât omul adult; el e mai frumos, mai amabil și are mai multã mulțumire de viețã. Putem aspira ca ómenĩ, ca bêtrãni, să regãsım plăcerile dulci ale copilãriei; odatã inse ce ele aũ trecut, sunt trecute pentru tot-de-a-una și nici o strãduință a voinței nóstre nu le mai póte readuce. Un adult póte fi ucis, nu póte inse fi fãcut iarãși copil. Tot așa cu neputință este ca pe omul de astã-đi să-l prefacĩ în omul de acum o mie ori două miĩ de ani. Ori-ce noțiune, ori-

ce lumină, omenirea a căpătat-o în cursul dezvoltării sale firești, și ca rezultat al forțelor sale vii. A vroi să ne opunem la acțiunea acestor forțe elementare ar fi o faptă tot atât de necugetată, ca și când am vroi să împiedecăm pământul de a se învârti. Nu trebuie să credem, că adevărurile științifice au fost găsite din întâmplare și că s'ar fi putut tot așa de bine să nu fi fost aflate; ele rezultă din maturitatea omenirii, și n'au fost găsite decât numai atunci, când civilizațiunea a ajuns la o vârstă hotărâtă. Se poate întârzia descoperirea și propagarea acestor adevăruri, este cu puțință a se accelera poate propagarea lor, cu toate că accelerațiunea e mult mai puțin probabilă, decât întârzierea; dar descoperirea lor nu se poate împiedeca pentru totde-a-una. Asta e atât de lesne de înțeles, încât nici nu se poate pricepe cum ar putea fi nevoie de a proba acest adevăr sau chiar numai de a-l afirma cu tărie. Dacă ar anunța cine-va în public, că e în stare să facă ca ómenii să devie la fie-care an nou, mai tineri cu câte un an, l-ar închide de sigur într'o casă de nebuni. Și cu toate acestea, poate cine-va nepedepsit, să-și facă din o întocmai pretențiune fondul unui program de guvernământ; mulți auditori își păstrează seriositatea, când pentru a vindeca bólele timpului, unii ómeni de stat recomandă reîntórcerea la vechile idei teologico-feudale. Nu însamnă óre acésta a propune omenirii să se întórcă de la etatea matură, înapoi la fericita copilărie, și în fie-care an ómenii să întineréscă cu câte un an?

Nu, acésta nu e serios; cu tóte acestea aici e vorba de chestiuni mari, cari nu se pot trata de cât în mod serios. Să admitem că omenirea a fost mai fericită atunci când în cea mai adâncă ignoranță, în mijlocul unui orizont intelectual plin de greșeli grosolane și de o próstă superstițiune, ducea o vieță tristă și vegetativă; însă acésta fericire a copilăriei a trecut, și e tot atât de nefolositor pe cât și de neînțelept a dori reîntórcerea-î. Salvarea omenirei nu e decî în trecut: Presentul îi este nesuferit; prin urmare ea trebuie să-și pună tótă nădejdea în viitor. Cea ce face prezentul nesuferit, este cum am văđut, nemulțumirea internă a fie-cărei ființe civilisate, este contrastul dintre cugetările și faptele nóstre, dintre sentimentele nóstre și manifestarea lor, vecinica desbinare dintre formă și fond.

Necesitatea de a duce douë existențe, una exterióră și una interióră, cari se găsesc în un vecinic conflict, ne duce la o pierdere de forță morală, care e mai presus de puterile unui om, și îl sleesce. Prin aceia că nu putem da răspuns satisfăcător la vocea interióră, care ne cere rațiunea, cauza a tot ce facem, noi ajungem nerăbdători și nefericiți, cu atâta mai mult, că acesteï voci nu-î putem impune tăcere. Lupta convingerei în potriva ipocrisiei nóstre ne frământă fără răgaz și ne face cu neputință să ne bucurăm de vre-un repaos și pace. Ast-fel este situațiunea nóstră. Ea exclude în mod absolut orî-ce posibilitate de fericire. Fericirea, într'adevăr presupune înaintea de

tóte armonia internă, adică lipsa de conflicte dure-
róse, într'un cuvânt liniştea sufletului.

E un înţeles profund în ideia, ce Indianii şi-o
fac despre fericire, pe care ei şi-o închipuesc sub
forma de *nirvana*. *Nirvana* este absolutul repaos;
e acea stare delicioasă a sufletului, care se pro-
duce, când el nu mai are nici o dorinţă nici aspi-
raţiune, când el nu mai percepe de afară de dânsul
nimic, ce l-ar atrage orî l-ar respinge. Este o stare
de fericire superióră, pe care nu şi-o póte înfă-
ţoşa omul civilisat, care se găseşte vecinic în
prada unui vârtej de idei. La o asemenea stare
nu putem veni decât prin două chipuri: orî
prin ignoranţă absolută, când adecă sufletul e lip-
sit încă de organele necesare pentru a percepe
punctele de atracţiune şi de repulsiune cari există
în lumea de afară de el, — orî al doilea prin cu-
noscinţă absolută, când adecă sufletul este desvol-
tat în mod atât de bogat şi înalt, că el cuprinde
în sine tot ce există, așa, că afară de el nu mai
există absolut nimic, ce l-ar putea mişca, ce i-ar
putea deştepta o dorinţă, o aspiraţiune, o grijă.

Acéstă de pe urmă stare este pentru om, în
mod sigur şi un ideal nerealisabil, el nu va ajunge
de sigur nici-odată la punctul de a poseda tot
adevărul, a reduce fenomenele complexe la legile
lor simple şi a fi cunoscătorul absolut, la privirea
căruia diversitatea fenomenelor universale se se
afirme ca raţională şi trebuincioasă. Pe de altă parte,
el a eşit de mult din cea-l-altă stare. Dânsul nu
mai este ignorant; el vede fenomenele ce se petrec

afară de el; el caută adevărul, aspiră la știință, și tinde cu o grabă febrilă spre o țintă, care-l atrage, și unde dânsul speră că-și va găsi liniștea. Lucrul cel mai rău, ce omul ar putea face în această situațiune, este, de a-și opri sborul și de a-și întrebuința forța într'o luptă în potriiva puternicei atracțiuni a desvoltărei sale firești. Această luptă nu numai, că e lipsită de inteligență, dar e în același timp nemărgenit de obositoare și dureroasă.

Oportunismul, atât de răspândit astăzi, se teme de soluțiunile radicale, vrea să rețină omenirea în domeniul minciunei, de și omul e setos după adevăr; și în lupta dintre formele vechi și între ideile nouă, același oportunism apără formele vechi, fără să respingă curentecele nouă. El e în același timp dușmanul cel mai crud al rasei omenesci și al moralei.

Ceia ce-î trebuie înainte de toate omenirei, este puțința de a trăi după chipul său de a vedea. Formele vechi trebuie să dispară; ele trebuie să facă loc altora, nouă, întocmai cu rațiunea; individul trebuie să fie vindecat de sfâșierea lui internă, el trebuie să redevină adevărat și onest. Fără îndoială, că el prin acesta nu va ajunge încă la fericirea *nirvanei*, la liniștea fără sfortare, la mulțumirea fără dorință, această fericire absolută e necompatibilă cu viața organică, care e una și aceeași cu desvoltarea. Desvoltarea presupune o sfortare pentru un lucru, pe care încă nu l-am atins în urma unei lipse de mulțumire asupra acelor deja atinse; dar lipsa de mulțumire e incompatibilă

cu sentimentul fericirii absolute. Individul trebuie să simtă această lipsă de mulțumire cu atâta mai mult, că el e o parte din marele întreg — specia — și că prin cauza desvoltării sale el lucrează mai puțin pentru sine decât pentru generalitate. Resultatul muncii sale de perfecționare nu-i aduce nici un profit lui personal, ci moștenitorilor lui; fie-care generațiune luptă pentru cea următoare; fie-care organism particular luptă pentru colectivitate; individul nu poate prin urmare să ajungă la sentimentul despre desăvârșirea definitivă, despre realizarea propriului său ideal, despre resplătirea muncii sale.

Acest sentiment, presupunând că am putea să-l concepem, nu poate fi încercat de cât de către specie, care e un tot, însă nici-o-dată de individ, și nu va exista decât poate odată în stadiu de ideal al desvoltării omenirii, ca o dispozițiune universală caracterisând specia. Însă, dacă fericirea absolută nu e realizabilă pentru om, individul poate cel puțin să urmeze instinctul său de desvoltare și să simtă că se merge în spre ținta sa, către ideal. Sentimentul, că ne apropiăm de ținta desvoltării este deja o plăcere despre sentimentul de a fi ajuns la acea țintă, și poate fi luat în locul fericirii absolute, care nu poate fi atinsă. Ast-fel un om, care e în cea mai vie nerăbdare de a sosi la un loc determinat, este deja liniștit și mulțumit, când un tren de cale-ferată îl apropie cu repezițiune, de ținta călătoriei sale.

Iată la ce putem ajunge. Numai cât nu trebuie

să se pună piedice artificiale în calea dorinței de progres a popórelor civilisate, și nu trebuie să facem desvoltarea lor mai grea și mai durerósă, menținând și apărând instituțiunile învechite, de cari dênsele s'aú desrobit odată. Pe ele nu le putem pázi în potriva nimicirei; mai curênd ori mai târziú ele vor cădea; și ar fi o bine-facere să desființăm de îndată ceia ce e destinat a se ruina, saú a scurta pe cât e cu putință desplăcuta períodă a dărámărei; căci într'adevăr, în acéstă epocă înnotăm prin noroiú, suntem acoperiți de praf, ba și amenințați în tot minutul de a fi striviți de grinđile, cari se clatină. Noi ne găsim în mijlocul acestei epoce de demolițiune, și suferim tóte neplăcerile ei. Póte o generațiune, póte chiar și mai multe generațiuni, vor fi osândite încă la acéstă desplăcută situațiune; însé e sigur, că va urma apoi liniștea și bună-starea. Noi suntem sacrificați; pentru noi e sigur, că nu se vor deschide salele strălucite ale noului palat, la a căruia construcțiune lucrăm, însé generațiunile viitoare vor locui în acest palat, mândre, liniștite și vesele, cum predecesorii lor pe pământ, n'aú fost niciodată.

Omenirea tinde a se ínnobila, nu a se ínjosi, desvoltarea ei o face mai bună și mai ínnălțată, și nu mai rea și mai ordinară, cum pretind calomniatorii săi. Prin atmosfera pură și transparentă a concepțiunei sciințifice a luméi, ea observă idealul său de desvoltare într'un mod mai clar și mai radios, decât prin nourii și negurile dese ale

superstițiunei. Iată ce trebuie să se răspundă acelor cari cred în mod sincer că fără religione nu pôte exista morală nici idealism, și că fără statul despotic, fără proprietatea egoistă și căsătoria dușmană amorului, nu există civilizațiune. Cât pentru cei de rea-credință, cari, fără să fie convinși de ceia ce spun, țin același lucru numai pentru că au interes de a apăra ordinea actuală de lucruri; cu aceștia nici nu stăm la discuție. Filantropii cu sufletul milos, dar cu vederea scurtă, sunt neliniștiți în fața viitorului, pentru că ei cred că el are să aducă grosolană și licența desfrânată, pôte chiar o întorcere la starea bestială. Dar în privința acésta, pot să fie liniștiți. Omenirea fără Dumnezeu, fără despotism și fără egoism va fi nemăsurat mai morală, decât aceia, care se închină lui Dumnezeu și e de o evlavie prefăcută.

Progresul învață pe om adevăruri, cari, în primul moment pot să sune neplăcut la urechile sale pline de măguliri minciunóse. El îi ție : «Tu ești o ființă animată, aparținând unei specii numită omenire. Tu ești cărmuit întocmai prin aceleași legi firești ca și toate cele-l-alte ființe animate. Locul tée în natură e acela, pe care poți să și-l cuceresci prin aplicarea bine apropiată a tuturor forțelor organismului tée. Specia este o unitate mai înaltă din care tu faci parte, un organism complet, din care tu ești o celulă. Tu trăești din marea vieță a omenirei, forța ei vitală îți dă vieță și te susține până la mórte, miș-

carea ei te p^ortă cu ea pe înălțimi, mulțumirile ei sunt plăcerile tale».

Acastă gândilă mai puțin amorul propriu al omului, decât când un șarlatan îi dⁱce:

«Tu ești favoritul unui dominator universal a tot-puternic, dⁱs Dumne^de^de^du^d; tu ai o situațiune privilegiată în univers, și poți să-ți procuri și alte avantagii încă, dacă vrei să-mi plătesci o dij^mă, și dacă vei asculta de ordinele mele.»

Însă, dacă odată omul va fi destul de matur pentru a recun^osce, că plăcerea copilărească pe care i-o dau deșertele măguliri, este o slăbiciune nedemnă, dacă el studiază mai bine doctrina progresului alături cu aceia a teologiei, el va găsi ușor, că întâia e cea mai frumoasă și cea mai mângâetore. Ce e dreptul, ea îl lipsesce de «cer», însă ce raporturi adânci și intime nu-i dă în schimb din partea pământului amic! Ea îi suprimă relațiunile cu Dumne^de^de^du^d, cu sfinții, cu îngerii și cu alte ființe fabuloase, pe cari nu le-a vă^dut nici-odată, dar îi dă în schimb într^ega omenire ca familie; îi aduce milioane de rude consângene, cari îi datoresc iubire, ajutor și ocrotire; și această legătură de solidaritate îi este dovedită prin toate sensurile lui. Ea combate pretențiunea-i îngâmfată la o viață eternă, dar îl împiedecă de a des^epera de viața sa limitată, învățându-l să se mulțumescă a fi un neînsemnat episod în mișcarea, singură esențială, a vieții universale, și arătându-i posibilitatea unei durate nesfârșite a existenței sale în descendenții ce-i urm^eză în seria de viețe.

Că ea distruge morala cea în ființă întemeiată pe religione, asta e sigur; însă această morală e arbitrară, superficială, și pur și simplu imorală; ea nu explică, pentru ce numesce unele acțiuni bune iar pe altele rele; motivul pentru a face binele, după ea este, ca să ne asigurăm prin el un loc în raiu; și motivul pentru a ne abține de la rele, este, că vom fi arși în iad; pentru a nu ne expune la ispita de a înșela, de a fi răi în inimă și buni în aparență, dânsa face să se credă că suntem tot-de-a-una supraveghiați.

Ast-fel e morala religioasă; ea se întemeiază pe egoism și pe frica de pedepse corporale, pe speranța folóselor din raiu și pe frica de flacările iadului. Această morală e bună pentru egoiști și lași, și mai cu sémă pentru copii, asupra cărora avem putere, amenințându-i cu varga și promițându-le cofeturi.

În locul acestei morale, care face apel la instinctele cele mai miserabile ale omului, progresul stabilește un principiu general: solidaritatea omenirei, de unde rezultă o nouă morală, nemăsurat mai înaltă, mai sublimă și mai firéscă.

Ea prescrie: «Fă tot ce contribue la binele omenirei; abține-te dela tot ce pricinuesce omenirei daună ori durere.» Ea are pentru fie-care chestiune un răspuns rațional. «Ce e binele?» Teologia dice: «Ceia ce place lui Dumnezeu.» Afirmațiune, care n'are nici un sens clar, afară de cazul, când am crede, că Dumnezeu ne-ar fi arătat cugetele sale. Morala solidarității dice: «Binele e acela, ce,

generalisându-se, ar înfățișa speciei condițiunii mai prielnice de trai».

«Ce e răul?» Teologia răspunde din nou: «Ceia ce Dumnezeu a oprit.» — Morala solidarității răspunde: «Răul e ceia ce generalisându-se, ar fi dăunător vieții speciei.» — «Pentru ce trebuie să fac binele, și să mă abțin de la rău?» — Teologia dice: «Pentru că Dumnezeu vrea așa.» — Morala solidarității spune: «Pentru că nu poți să faci alt-fel. Specia, pe cât are forță vitală, are și instinctul conservare personale; instinctul o obligă să evite ceia ce-i e dăunător și să facă ceia ce-i e prielnic. Acest instinct este la început inconscient, se ridică însă până la conștiință. Când odată forța vitală a speciei va fi secată, instinctul său de conservare personală și el se va isprăvi. Atunci ideile despre bine și rău se vor pierde încetul cu încetul, morala nu va mai fi în realitate, și disparițiunea moralității va fi pricina imediatei morți a omenirii atinsă de decrepitudine. Ea va comite atunci în mod formal o sinucidere.» — «Care va fi resplata ori pedepsa acțiunilor mele?» — Teologia se raportează la cer și la iad. Morala solidarității dice pur și simplu: «De orice ce faci parte din omenire, prosperitatea ei e prosperitatea ta, și suferința ei, e suferința ta. Dacă, prin urmare, tu faci ceia ce e bine pentru dânsa, îți faci servicii ție însu-ți, dacă faci ceia ce e dăunător ei, îți faci rău ție însu-ți. Omenirea fericită este paradisul tău, omenirea în decadență și 'n suferință, este infernul tău. Și fiind-că instinctul de conservare

personală a speciei este isvorul acțiunilor tale, tu vei face în mod instinctiv binele și te vei abține de la rău, pe cât spiritul tău va fi în stare normală. Tu nu vei începe a păcătui în potriiva moralei firești, decât atunci, când vei deveni victima degenerărei bolnave, care împinge și pe individ a se mutila și a se sinucide.»

Acésta e în scurt catechismul moralei firești, care are de isvor solidaritatea speciei. Acéstă morală e singura, pe care omenirea a simțit-o vre-odată în realitate; toate cele-l-alte morale n'aũ fost nici-odată alt-ceva de cât fățarnice, amăgitoare de sine etc. Morala firéscă e resumată în preceptul rabinului Hillel: «Iubesce pre aprópele tău ca pe tine însu-ți»; în recomandațiunea făcută din partea Evangheliei, că trebuie să ertăm chiar și pe dușmanul nostru și să-l iubim; în fine, în imperativul categoric al lui Kant.

Orî-cine a căutat vre-odată un temeiũ sigur pentru morală, ca fondator de religiune orî ca filosof, s'a lovit la urma urmei de acest principiu vecinic al solidarităței, căci acest principiu este un element fundamental al conștiinței omenesci, el e unul din resorturile naturale ale faptelor sale. Religiunile, cari aũ făcut din principiul solidarităței dogma lor principală, singure aũ putut ajunge la o desvoltare universală și a dura. Acest principiu puternic, purta pe cele-l-alte dogme, întocmai cum gazul cel ușor ridică aerostatul singur și duce cu sine în înălțimi mari, toate părțile cele mai grele decât el. Dacă punem morala naturală în locul celei teologice,

solidaritatea în locul creștinismului, nu facem decât să îndeplinim o operă de purificațiune și de simplificare; păstrăm ceia ce religiunea a adoptat din instinctele primordiale ale omenirii, și excludem învelișele și travestirile usate, cari îi ascund ade-vărata esență.

Însă solidaritatea nu trebuie numai să ajungă isvorul a totă morală, ea trebuie să ajungă afară de acesta, isvorul tuturor instituțiilor. Formele în ființă sunt expresiunea egoismului; dar solidaritatea urmăzează să hotărăscă în viitor formele chemate să le ocupe locul. Egoismul deșteptă dorința de a domina asupra celor-l-alți; el duce la despotism; el crează autoritatea regilor, face cuceritori, miniștri și capi de partide, toți pătimași pentru interesele lor; iubirea speciei suggerază dorința de a servi colectivitatea, ea duce la autonomie, la libera dispozițiune de sine, la o legislațiune, a căreia singur scop este binele obștesc. Egoismul este pricina celor mai mari nedreptăți în împărțirea bunurilor; pe când solidaritatea face până într'atâta să dispară aceste nedreptăți, că instrucțiunea și pâinea cea de toate zilele, se asigură fiecărui om, care e primitiv de educațiune, și care vrea să muncască.

Lupta pentru traiu va dura atâta cât și viața însă-și, și va rămâne tot-de-a-una rațiunea de a fi, a totă desvoltarea și a totă perfecționarea; însă ea se va îmbrăca în forme mai blânde, și, în comparațiune cu sălbătăcia sa de astă-zi, densa va fi aceia

ce e rășboiul națiunilor civilisate față de măcelurile antropofagilor.

După civilizațiunea de astă-đi, ale căreia caractere distinctive sunt pesimismul, minciuna și egoismul, eă prevăd că va urma o civilizațiune a adevărului, iubirea aprópelui, iubirea binelui. Omenirea, care astă-đi e o idee abstractă, va fi atunci o realitate de fapt. Fericite generațiunile viitoare! Desmierdate de aerul limpede al viitorului și scăldate în luminoșele lui raze! Dat le va fi lor să trăiescă în sênul acestei uniri frășesci, sincere, instruite, libere și generóse!

S F Ê R Ș I T

TABLA DE MATERII

	Pag.
Prefață	V
Mane, Thekel, Phares	3
Minciuna religioasă	39
Minciuna monarhică și aristocratică	82
Minciuna politică	168
Minciuna economică	228
Minciuna matrimonială	315
Diferite minciuni mărunte	376
Armonie finală	408

VERIFICAT
1987